

ПАВЛО
ТИЧИНА

ОЦИФРУВАННЯ

КНИГ

hurtom.com

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
і. м. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Павло Тичина. 1941

Навро Муруна

ПАВЛО ТИЧИНА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНАДЦЯТИ
ТОМАХ

НАУКА
КРИТИКА
ПУБЛІЦИСТИКА

ТОМИ
8-10

ПАВЛО ТИЧИНА

ТОМ
ВОСЬМИЙ
КНИГА ПЕРША

СТАТТІ
РЕЦЕНЗІЇ
ДОПОВІДІ
ВИСТУПИ

84Ук7
Т93

Печатаються публіцистическіе, літературно-критическіе статті і дослідження, автобіографіческіе матеріали, рецензії, написанніе в 1914—1943 гг.

Редакційна колегія

О. Т. ГОНЧАР
(голова)
С. А. ГАЛЬЧЕНКО
(секретар)
І. Ф. ДРАЧ
М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ
(заступник голови)
О. І. КУДІН
Л. М. НОВИЧЕНКО
Б. І. ОЛІЙНИК
В. М. РУСАНІВСЬКИЙ
С. В. ТЕЛЬНЮК

Упорядкування та примітки
А. М. ПОЛОТАЙ

Редактор тому
М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ

Редакція художньої літератури

Т 4702590200-454 передплатне
М221(04)-86

© Видавництво «Наукова думка», 1986,
упорядкування, примітки

СТАТТІ
РЕЦЕНЗІЇ
ДОПОВІДІ
ВИСТУПИ

ПАМ'ЯТІ ЄВГЕНА ДОБРИЛОВСЬКОГО ¹

Серце, серце, не плач, не стікай кривавими слізьми.
Ми — сини України, і наша доля — за труною йти, за труною...

І знову одного нема. І знову сумні співи й слъози на очах. Мов морозом прибита троянда, життя молоде перервалось. І це тоді, коли нас ще так мало. І це тоді, коли весна вже здалеку всміхалась і надія серце колисала.

Серце, серце, не плач, не стікай кривавими слізьми.
Ми — сини України, й наша доля — за труною йти, за труною...

Я знав тебе, мій любий, дорогий товаришу. Не мав ти спокою тут, на землі,— о, хай же хоча там ти спокоєм уп'єшся.

Пам'ятаєш, друже, монастир, де ми в дитинстві співали в архієрейським хорі, пам'ятаєш, як нас регент бив за «ідіотський язик»? О, як ти зненавидів тоді ті мурі монастирські!

А пам'ятаєш, любий, семінарію, непевні наші кроки в щойно закладенім гуртку українським? Пам'ятаєш кпини товаришів та переслідування інспекції? Ще гірше монастиря ти семінарію зненавидів. Багато тобі, як українцю, готувало життя лиха і в вищій школі, та смерть не допустила...

Я знав тебе, мій любий, дорогий товаришу. Не мав ти спокою тут, на землі,— о, хай же хоча там ти спокоєм уп'єшся!

[1914]

[АВТОБІОГРАФІЯ]

1. Тичина Павло Григорович. Чомусь батькові забажалось Тичину переробити на Тичинін, і це останнє у мене по всіх документах, кінчаючи середньою школою.

2. 1891, січень, 15-ий день ¹.

3. Село Піски Козелецького повіту ² на Чернігівщині. Православний. Українець.

4. Григорій Тимофійович Тичина ³ та Марія Василівна Савицька ⁴. Пономар, а потім дяк. Мати теж з духовних. Українці.

5. Сімейна пам'ять сягає до якогось диякона Михайла. Брати мої ⁵ спеціально розшукували його в архіві пісківської церкви. А можливо, що Тичина Михайло дияконував у Сосниці ⁶. Далі йдуть брати Хома й Тимофій (дяк), од останнього вродився батько. Жіночої лінії добре провести не зможу. Батько розказував нам: дядько та дід (обидва, здається, попи) поперемінно експлуатували малого Гриця. Бо й той, і другий казали: ми тебе оддамо в духовну школу (не знаю, в яку). В одного він років зо два конюшні чистив, а в другого помагав в іконостасній майстерні розтирати фарби, за одну ніч було верхи через броварський ліс ⁷ у Київ по фарби, не раз од вовків утікав. Вирвавшись од експлуататорів-родичів, уже парубком, батько заходився коло коней учити катехізиса ⁸. На дяка склав іспит, здається, у Веніаміна, архієрея, в Чернігові. Батько дуже любив співи і музику. Мало тямлячи в камертоні ⁹, він страшенно був засумував, як по дорозі в Н[ову] Басань ¹⁰ загубив цю магічну річ. Коли ж у Пісках на весіллі закричали на все село кларнет, тромбон з барабаном та скрипкою — батько цілу ніч сидів на призьбі і все слухав. Ходив також батько й на іменини до Раковича ¹¹ послухати військову музику з Козельця ¹². Слух у батька був тонкий. [І не] тільки щодо співів. Було увечері на призьбі:

— А цить, Павлушо, он чугунка на Бобровицю ¹³ їде, чуєш, як торохтить?

Звичайно, я не міг так напружити слух, тим більше, що Бобровиця від нас 18 верстов.

Батько грав на гармонію. Учив мене імітувати дзвони

лаври¹⁴ й руської церкви — тоді якраз я з батьком проїхав через два міста — Київ та Чернігів.

Батько дуже любив читати «Тараса Бульбу»¹⁵. Ще як я був малим, у нас у хаті на стіні висіла лубочна картина «Переяславська рада». І батько, було, показує пучкою на запорожця, що з лівого боку на якомусь пню, чи що, сидів: оце полковник Тичина. Можливо, що це була романтика, хоч правда, у так званих полуботківських мільйонах¹⁶ було й наше прізвище. Любив ще батько пасіку, садівництво. А його листи до нас часто кінчалися до прикладу¹⁷...

б. Чернігівська духовна школа. (Жив один рік у Єлецькім¹⁸ і п'ять років у Троїцькому монастирі¹⁹). Чернігівська духовна семінарія. Із семінарії було тільки дві дороги: або в попи, або ж у Ветеринарний та Комерційний (міністерство Кассо²⁰). Подався я в Комерційний, звідки, склавши половину предметів та зробивши частину практичних робіт, перевівся до філології українського новонародженого університету.

Перший вірш²¹ через Мих[айла] Коцюбинського було надруковано в ЛНВ²² за січень 1912 року. Трохи пізніше появився вірш у «Рідному краї»²³ (дата під віршем 1910 р.) та в «Українській хаті»²⁴. Після річної перерви я вступив на посаду до контори «Ради». В «Раді» почав друкувати свої оповідання. У «Світлі»²⁵ в той час я був завідуючим редакцією і теж видрукував у ньому одне оповідання. У всіх цих оповіданнях я попробував себе на гумористиці. Містив у «Раді» дописи, деякі вірші та оповідання (особливо «Богословіє») подобались мистецькій публіці, але інтересу до моєї літературної діяльності ще ніякого не було, аж поки я не видрукував у «Віснику» «Там тополі у полі» та «Золотий гомін»²⁶. З виходом у світ «Сонячних кларнетів»²⁷ для мене починається крещендо²⁸. Кожне ж крещендо не безконечне. З заявами групи «Гроно»²⁹, що Тичина в «Сонячних кларнетах» панич, не більше нібито, починається димінуендо³⁰, хоч «Плуг»³¹ (навіть не вся збірка, а перший її вірш) не хоче подаватись*.

З діячів особливо на мене вплинув всією своєю особою Мих[айло] Мих[айлович] Коцюбинський. Ні до якої школи не можу себе зарахувати. В мені є і символізм, і імпресіонізм, і навіть футуризм та в деякій мірі імажинізм.

[1919—1920]

* Що за чепуху таку писав я? І в яким це саме році? В 1919-ім?

[ПРО ВІЧНІ ТИПИ У СВІТОВОМУ ПИСЬМЕНСТВІ]

Єсть у письменстві так звані типи вічні. Генії й таланти всіх народів, усіх віків беруться розв'язати їх і розв'язать ніяк не можуть. Прометей¹. Фауст². Що може сильніше захопити людське серце, як ці дві теми? Прометей — як вияв діючої динамічної духовної сили, і Фауст — як вияв сили філософської, глибокої, кабінетної. Воістину сім'я титанів найрізноманітніших по своїй істоті: сила і розум! Але сім'я титанів була [б] не повна без одного їх співтовариша, який виявляє собою почуття. Це справжній титан плоті. Ім'я йому Дон Жуан. Не дивлячись на те, що всі вони неоднакові по своїй суті, — їх з'єднує одне: повстання проти богом усталеного порядку, бунт і боротьба. Отже, Дон Жуан — це насамперед бунтар.

В основі обробок літературних лежить легенда про Д[он] Ж[уана]. Легенда ця має історичну підкладку³. В половині XIV віку в Іспанії був так званий дон Хуан, чи дон Жуан, який своїми пригодами бандитськими примусив тремтіти всю Іспанію. І от цей дон Хуан, якого підтримував король до Педро, якось раз поплатився за свої пригоди з жінками. В одному монастирі його було убито. Ченці зараз же пустили чутку, що дон Жуана чорти занесли аж у пекло, і тут же приточили тенденцію, що так, мовляв, буде з кожним, хто має гарячий темперамент і не вміє стримуватись. Із історичного факту так витворилась легенда, яка потім без кінця захоплювала письменників. Досить перелічити, хто з письменників брав цю легенду, щоб нам стало ясно, яка то сила, яка правда криється в легенді.

Вперше ця легенда попала на підмости в XVII віці, причім легенда ускладнилася різними побутовими епізодами та деталями із життя тих верств і національностей, громадянства, які нею зацікавились. Різні типи жінок — од королівських дочок до селянок — взяли участь у цій п'есі. Появився рано й комічний тип слуги, який відомий

усьому світові під ім'ям Лепорелло. Головний інтерес, звичайно, був зосередкований на Дон Жуані, аж поки в ХІХ віці цей інтерес не був поділений між ним і останньою його жертвою — жінкою-женщиною, подібною на доброго янгола, якого бог послав з небес для врятування грішного розпутного серця.

Така чисто моральна тенденція лягла в основу перших обробок цього сюжету, починаючи з ХVІІ віку. Але на-стояще починати історію типу треба з драми іспанця Тірсо де Моліна ⁴ (1630 р.). Тут мораль ще більше підкреслена. Камінний командор не дозволяє застарілому грішникові покаятись і провалюється разом з ним у пекло. Тонких психологічних рис тут у характері дійових осіб не знайдемо, і вся драма досить грубо написана — є тільки повчаюча картина.

В Італії після Тірсо де Моліна брали цей сюжет Джіліберто ⁵, Чіконьїні ⁶.

У Франції — Дорімон ⁷, де Вільє ⁸, Мольєр ⁹, Корнель ¹⁰, Дюменіль ¹¹, Проспер Меріме ¹², Мюссе ¹³.

В Англії — Шадвель ¹⁴, Байрон ¹⁵.

В Германії — Замора ¹⁶, Гольдоні ¹⁷, Ле-Тільє ¹⁸ — Глюк ¹⁹, да Понте ²⁰ — Моцарт ²¹, Граббе ²², Ленау ²³, Поль Гейзе ²⁴, Гофман ²⁵.

В Росії — Пушкін ²⁶, Олексій Толстой ²⁷. І зовсім недавно С. Рафалович — «Отверж[енный] Д[он] Ж[уан]».

На Україні — Леся Українка ²⁸.

Як бачимо, нема того десятиліття, щоб у якімсь письменстві не появилась нова обробка. Од Тірсо де Моліна до Лесі Українки — це дійсно вічний тип.

Всі літературні обробки можна поділити на дві групи відповідно з тією моральною й ідейною оцінкою, якої додержувався письменник у своєму присуді над героєм.

Перша група письменників бачить у Дон Жуані звичайного собі грішника, який шукає любовних пригод. У них Д[он] Ж[уан] — це людина, яка перебуває під владою великої почуттєвості, людина безпринципна, безбожна, а через те й достойна найтяжчої кари — вічної муки пекельної. Таким вийшов Д[он] Ж[уан] у Тірсо де Моліна.

У французьких переробках цей сюжет трохи виглядає інакше. Тут так само повторюється обвинувачення проти Дон Жуана, але французький художник починає з особливою силою підкреслювати дерзке відношення героя до

божества. Дон Жуани італійці хоч і богохульничають, але їхнє богохульство скорше зовнішня бравада, ніж атеїзм. Французи ж ідуть далі. Вони не стільки зацікавлені розпутником чи спокусником, скільки богохульником, який сміється над зверхньою силою і цим готує собі вічну загибель. В відомій п'єсі Мольєра (1665) ми маємо найбільш цілий і закінчений тип такого Д[он] Жуана, безбожника-атеїста. Як спокусник жіночих сердець він мало чим відрізняється од традиційного типу, але найголовніша риса його вдачі — це сатанинська гординя. Атеїст послідовний і дерзкий, він сам себе протиставляє богові і підпорядковує всі моральні питання своєму міркуванню, а це міркування не визнає ні обов'язків, ні повинності, яких само не встановлювало. Д[он] Ж[уан] Мольєра — це свого роду надлюдина, тільки первісної формації. Мольєр багато поглибив тип Д[он] Жуана, але все-таки Д[он] Ж[уан] зостався в нього веселим, безпечним, який життя своє прогулює. Трагізм тільки в розв'язці життя героя почувається, а в самій душі його іще нема трагізму.

До числа веселих Д[он] Жуанів треба залічити й ті, які стали появлятися в XVIII віці. З-поміж них вийшов той Дон Жуан, який покорив увесь світ своїм співом. Це Д[он] Ж[уан] Моцарта (текст да Понте). Тут, правда, Д[он] Ж[уан] нічим не відрізняється од традиційного Д[он] Ж[уана], але лібретто й музика, взяті разом, остільки змінюють образ, що він із безпечного стає серйозним з деяким одтінком трагізму. Єдина істота для нього в світі — жінка, і він готовий світ увесь на герць викликати, аби тільки заслужити ту насолоду, яку дає йому жінчина. Отже, для Д[он] Ж[уана] моцартівського вся ідея і суть життя зливається з цією насолодою. Зрозуміло тепер, чого він блідне перед статуєю: він знає, що його душа навіки загинула, але просити ласки він не хоче і не буде. От відмовлення од п о к а я т т я — це найвище торжество його гордині.

Д[он] Ж[уан] Байрона не має нічого спільного з традиційною легендою, крім самого імені героя. У Байрона Д[он] Ж[уан] — це граціозний закоханий хлопчик. Цим Байрон хоче сказати, що тільки кохання, кохання безпечно має якусь цінність у цім світі примар і брехні. Але Байрон упростив своє завдання і зовсім не торкнувся питання про моральну віднагороду.

Не торкнувся його й німецький геній Граббе («Д[он] Ж[уан] і Фауст»). Він зовсім переінакшив сюжет. Він дав

Дон Жуану в супірники самого Фауста, який закохався в донну Анну. Д[он] Ж[уан] його — не авантюрист, патріот великий. А взагалі тип вийшов незакінченим.

Поруч з Дон Жуаном веселим, безпечним друга група письменників бере іншого Дон Жуана: Д[он] Жуана, який нагрішив багато і тепер хоче покаятись. Це тип складніший, чим психіка нерозкаяного грішника, і через те так мало письменників взялося за обробку його. Тут трудність іще в тім, що художник повинен був виявити перелом в душі людини, виявити перевтілення людського серця, а також змалювати перехід плотської любові в любов духовну, любов до жінчини перетворити в любов до бога.

Найцікавішими обробками цього типу являється повість Меріме і драма Дюма²⁹. В обох переробках чудесне вривається в життя героя. Розпутний цинічний егоїст молитвами своїх предків, а також молитвою обидженої ним жінки вернувся на путь істини і з нього більш уже не сходить.

Далі будуть трагічні типи з відхиленнями. Гофман (оповідання). Це свого роду надлюдина. Д[он] Ж[уан] Гофмана, який пройшов через плотську насолоду, зневірився у всіх жінчинах і через те став мститись за розчарування. Він став мучить жінчин і глумиться над ними — і скінчив трагічно. В останній мент він зустрів Донну Анну, єдину, хто б його врятувати зміг, але вже пізно було: він уже нездатний зрозуміти тайну святого кохання, бо серце омертвіло.

Возвишено-туманну концепцію Гофмана змінив по-своєму Мюссе в його поемі «Нашипа». Д[он] Жуан Мюссе шукає ідеальну жінку і ніколи не знаходить. Коли б він міг зупинитись після свого десятого — чи сотого — розчарування і одмовитись од своєї мрії, він був би й врятований, — ах, в тім-то й трагедія, що жажда його ненаситима.

Але повинна ж колись з літами насититись людина, повинен же колись, парешті, прочахнуть огонь любовний? Який буде Д[он] Жуан пересичений, Д[он] Ж[уан] перестарілий — от це трудне завдання взяв на себе Ленау і рішив по-своєму. Любов — це є те, на чому заснований весь космос. Тому треба скрізь і завжди любити доти, поки сама природа не покладе краю. І через те в Ленау Д[он] Ж[уан] підставляє голову під удар зовсім-таки нікчемного суперника.

Але й таке вирішення — неповне вирішення завдання, як і самий тип Д[он] Ж[уана] — тип філософський, надуманий. Найбільш повним розв'язанням трагедії було б те, коли б Д[он] Ж[уан] примирився з богом, з людьми і, нарешті, з самим собою. Так узяв Д[он] Ж[уана] О л е к с і й Т о л с т о й і вивів його в мирному тоні.

Оце все. Д[он] Ж[уани] — образи трагічні. Для них не існує повної життєрадісності.

Д[он] Ж[уана] Пушкіна беру окремо для порівняння з Д[он] Ж[уаном] Л е с і У к р а ї н к и. Леся Українка, як і Пушкін, крім універсальності своєї, ще має одну характерну рису свого генія — відчувати себе вільно в різних історичних костюмах і вміння бути щирою та природною в обстанові чужій, не українській.

.....

Крім так званих вічних типів ³⁰, типів титанічних, як-от Прометей, Фауст і Дон Ж[уан] (зовнішня динамічна сила, сила внутрішня і сила плоті), у драматичнім письменстві ще дуже розповсюджений тип демагога, т. є. героя, якому в період загостреної класової боротьби народні маси надають великих повноважень, навіть згоджуються з скасуванням свободи, аби тільки він їх інтереси застеріг. Звичайно, найбільше бувало так, що диктатори самі захоплювали владу і проводили деякі міри на користь народу, а далі керувалися особистими інтересами. Але поскільки проти цих мір повставали верхи суспільства, постільки гуртувався ворожий народу табір, ці диктатори уже самою силою обставин перетворювались в «оборонців народу». Так було і в Греції (грецькі тиранії VII—VI перед р[іздвом] Х[ристовим]), коли почала зростати демократія гр[ецького] міста. Напр., такими «народними» диктаторами в Афінах був П і с і с т р а т ³¹, який конфіскував землі багатих і роздав їх бідним, а також утворив інститут об'їзних судів; таким був у Коринфі П е р і а н д р ³². [...] Він заборонив насамперед скупку рабів, видав кілька декретів проти розкоші багатих, з антиморальністю він повів таку сувору боротьбу, що одного разу наказав потопити всіх повій. К л і с ф е н ³³ (у Сікіоні) з перших же днів революції перейменував філі громадянства і цілком по-сучасному, — напр., аристократичній філі дав назву «свинарів», а демократичній — назву «архелаїв», тобто панів. Не можна не згадати тиранію Медічі ³⁴ у Флоренції, як так само не можна забути й Івана Грозного ³⁵ в Росії. У Римі дема-

гогічна диктатура появилася не з зростом демократії міста, як у Греції, а навпаки — тоді, коли демократія почала занепадати, коли народні маси посіли злидні і вони почали вироджуватись. Яка причина занепаду демократії в Римі? Тільки причина економічна.

У літературі демагогічних типів можна б рахувати сотнями. Досить згадати Шекспіра («Юлій Ц[езар]»³⁶, «Коріолан» — з римської історії), щоб сказати: Аппій Клавдій³⁷ мав своїх попередників і А[ппій] К[лавдій] являється до ш[евної] міри типом.

[1922]

[УРИВКИ ЛЕКЦІЙ З ТЕОРІЇ ВІРШУВАННЯ]

Минулого разу ми порівняли з вами поетичну фразу з фразою музичною. Із цього порівняння ми вивели, що розмір музичної фрази подібний до вірш[ово]го розміру (метр у музиці — симетрія времен сильного й слабого, у вірші м е т р єсть сим[етрія] рівних частин, рівночастинна симетрія); далі, що ритм у музиці є взаємовідношення тонів у часі, те ж ритм і в віршуванні: це є розподіл звуків або ж слів у часі на частини вза[га]лі, не тільки на рівні частини, не симетричні, а надсиметричні, або ж чергування а[нтите]зисів та тезисів.

Ми ще побачили там, що такт у музиці це є стопа у віршуванні і що ікт у такті відповідає підвищенню голосу чи тону в стопі (особливо там, де метр і ритм сходяться). Отже, весь секрет нашої віршобудови заснований на підвищенні й пониженні голосу, чи тону, а тому ми віршування українське назвали т о н і ч н и м віршуванням або, поскільки нерівночастинно симетрія звуків надає іншу фізіономію рівночастинній, або метрові — це правильніше назвемо його тоніко-ритмічним віршуванням.

Порівнював я фразу поетичну з музичною тому, що в Елладі¹ (звідки пішли всі наші розміри віршування і навіть самі їх назви) поезія була нерозривно зв'язана з музикою. Виходить, ніби наша система віршування має подібність до античної.

Чому це так важно? Чого ми підкреслюємо, що принцип нашого тоніко-ритмічного віршування — підвищення й пониження тону? Хіба у греків, звідки перейшла до нас поезія, не те ж саме було? Ні, не те ж саме.

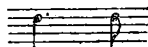
Форми античні zostались, а суть у нас друга. Метрична система, що була в греків, заснована на чергуванні довгих і коротких. Для нас це зараз мало зрозуміло, бо наші мови майже не знають довгих голосів і коротких. Ми говоримо: вітер / —, а не ві-і-тер, тобто — -. У грецькій мові якраз були довгі голосівки, і від них залежало віршування. Довгі

там були по природі — це ω — $\omega\acute{\mu}\acute{\epsilon}\rho\alpha$, η — $\epsilon\tau\alpha$, з якими поруч стояли однозначні короткі o і ϵ ($o\mu\iota\kappa\rho\acute{o}\nu$ і $\epsilon\psi\iota\lambda\omicron\nu$). Ці короткі теж могли бути довгими по становищу своєму. Тоді, коли за ними стояло дві шелестівки. Напр., $\mu\alpha\rho\acute{\alpha}\kappa\lambda\eta\tau\epsilon$, $\mu\alpha\nu\tau\alpha\chi\omicron\nu$, $\mu\acute{\alpha}\nu\tau\alpha$. Або: $\alpha\delta\upsilon\tau\alpha$, $\beta\omicron\omega\nu\tau\alpha$, $\mu\epsilon\kappa\rho\alpha\upsilon\sigma\tau\alpha$ *καὶ* $\epsilon\rho\acute{o}\nu\tau\alpha$ *. До довгих залічувались і т. зв. дифтонги: $\epsilon\iota$, $o\iota$, $o\nu$, $\epsilon\nu$. Всі ці довгі для вимовлення вимагали більше часу, ніж короткі. У нас нема довгих по природі. Але по становищу щось подібне находимо. «Спустила хмарка на луки мережані подолки». В першій випадку *а* і в другій *о* трохи довші, ніж в таких словах, скажемо: хмара, подоли. Отже, тут приблизно те ж саме, що і в грецькій мові: дві шелестівки затримують голос на попередній голосівці. У музиці це завжди робить точка. Напр.:

рівні

і

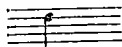

довгий короткий

От на чергуванні цих довгих з короткими і було за-
сноване метричне віршування. Щоб ще краще розібрати
його, візьмемо фразу з Гомера ²: « $\tau\omicron\nu\delta'$ $\alpha\lambda\alpha\mu\epsilon\iota\beta\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$
 $\mu\upsilon\sigma\epsilon\phi\eta$ $\mu\omicron\lambda\upsilon\mu\eta\tau\iota\varsigma$ $\text{'}\omicron\delta\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon\varsigma$ » **.

В своєму місці ми докладно розглянемо метричне віршу-
вання, а тепер продовжимо про тоніко-ритмічне.

Я сказав: секрет віршобудови нашого віршування ле-
жить в чергуванні підвищення й пониження голосу чи
тону. Але чи всі слова як матер'ял придатні для поета?
Тобто чи на всіх він може зробити оце підвищення й по-
ниження? Одна нота

не має в собі й ікту сла-

бого времени. Так же й слово, яке рівняється одній ноті:
стіл, віз, низ, час, дах. Хоч би й хотіли — ніяк не зробимо
на них підвищення й пониження тону. Звідси зараз же
робимо висновок: односкладові слова — найгірший мате-
ріал для поета, і з ними він повинен поводитись, уміючи,
не нагромаджувати їх в одному місці багато й т. п. Що-

* Утішителью, всюди, все, священні місця (грецьк.).— *Ред.*

** «Відповідаючи йому, сказав хитроумний Одисей» (грецьк.).
Ред. (Рядок з «Одисеї»).

правда, ці односкладові слова часто великої краси надають віршеві, особливо коли вони утворюють т. зв. луну (эхо):

Замовкає річ³.
Вечір.
Ніч.

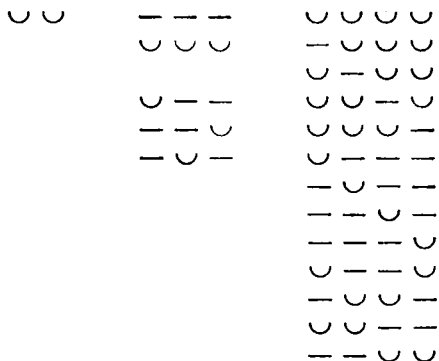
Але про се буде далі. Тепер тільки скажемо, що поет повинен підбирати такі слова, в яких було б не менш двох складів. Беремо ці слова:

	Поле / —	
2.	Весна — /	
	Стежечка / — —	
3.	Дударик — / —	
	Степовик — / —	Схеми їх
	Снідаючи / — — —	
4.	Ліщинонька — / — —	
	Леонтович — — / —	
	Аероплан — — — /	

Є ще слова й по 5, 6 і 7 складів, але для них, крім 5-го, нема особливої схеми, бо такі слова, як і односкладові, не дуже цінні для поета: диференціація, розкладаючийся.

Старі теоретики віршування признавали тільки п'ять розмірів, на яких будували вірш: / —, — /, / — —, — / — і — — /. Ми з вами, крім цих розмірів, знаємо ще 4 пеони, найбільш багатий розмір, а також два допомагаючих розміри: спондей і пірріхій. Отже, всього 11 розмірів. Багато! Які модуляції в вірші можна відкрити, комбінуючи ці розміри! Які тональності відчуєм! А, отже, коли ближче приглянутись до віршованого рядка, то побачимо, що й цих розмірів мало. Ухо древніх було д[алеко] тонше христ[иянського] аскетиз[му]. Слово остільки гнучке, слово таке тонке, капризне, що ніяк не можна примусити його згучати по-одному. Неодмінно виплисне, десь блисне, потемніє, а все ж по-своєму стече. Всередині ямбів, хорейів, дактилів, амфібрахіїв та анапестів свої окремі л а д и, ритми, що наближаються до античних розмірів. Античних же розмірів удвоє чи втроє більше, як сучасних.

— ∪	— ∪ ∪	— ∪ — ∪	∪ — — ∪ —
∪ —	∪ — ∪	∪ — ∪ —	
— —	∪ ∪ —	— — — —	

От всі ті метри, що дійшли до нас із античного світу. Для того, щоб можна було нам легко перейти до простих, складних і логаядичних метрів, зупинимось трохи на особливостях метру.

Сам метр (рівночастинна періодичність чи поєднання ст[іп] у певн[ому] порядку) по числу стіп м[оже] б[ути] монометр, диметр, триметр, тетраметр, пентаметр, гекзаметр і поліметр.

Монометр в укр[аїнській] п[оезії] стріч[ається] дуже рідко. [...] В Семенка⁴. Напр.:

Осте сте⁵
бі бо
бу
....
селі
елі
лілі. [...]

Безперечно, тут є щось од монометра.

Д и м е т р. Філянський⁶:

Душно, душно⁷
і надворі
і в світлиці
і в коморі.

Т р и м е т р. В. Чумак⁸:

Цілий день учора⁹
Проблукав у полі.
З вітром навздогінки
Бігав навмання.

Як бачимо, перед нами свого роду нотація, як не згірш од нотації Гукбальда¹⁰ чи Гвідо Аретинського¹¹ в музиці. Як там в однолінійної системи перейшли на систему

в 14—15 лінійок, аж поки Гвідо не зупинився на чотирьох лінійках, давши їм ключі,— так і тут, певно, довго ще шукали та підшукували схеми, як передати, скажемо, таке слово (гомерівське): «единомишленний» — — — — / — — або «заколивалося», аж поки не добрались, що ці слова можна такою схемою передати: — / — / — —. Подібно тому, як нотація в музиці являється засобом, щоб закріпити імпровізацію, так і словесна нотація, чи метр, допомагає нам слова, що рвуться на папір, виявити в певнім порядку. Та інакше й бути не могло. Всяка нотація (себто просто «скрипція») єсть уже транскрипція. Самий намір записати що-небудь вимагає того, щоб ми наперед вибрали певний розмір і певну тональність. Тим більше, що у виборі розмірів і тональності вже утворився певний трафарет: побідний настрій треба передати — фанфари кричать, настроій релігійний треба підкреслити — у п'єсу вводиться хорал і т. д.

1) Сумувать — — /

2) Битимуть / — —

Яке з цих слів бадьоре, а яке мляво згучить? Перше бадьоре, не дивлячись на те, що слово я умисне взяв з пасивним змістом. Сумувать — це C-dur. Тоді як битимуть це похідна від неї гама мінорна, збудована на нижній її медіанті, т[о]бто на 3 ст[упені] вниз од тоніки. Між цими двома полюсами, очевидно, є ще й переходи.

— — /
/ — —

Розглянемо тепер усі розміри.

/ — танцюрист

— / ямб

/ — — дактиль (мала терція чується)

— / — амфібр[ахій] (синкопа)

— — / анап[єст] (чується велика терція)

/ — — —

— / — — пеони

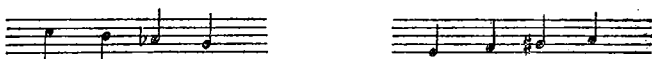
— — / —

— — — /

Це так звані правильні розміри. Крім цих, є ще інші, але поки краще засвоїти ці. Тільки до них іще треба додати два допомагаючих розміри: // спондей (для дактиля) і ∪∪ пірріхій (для хорей). Нащо ці розміри? Та ще й одноманітні такі? //, ∪∪?

Теоретики музики поділили октаву на 12-ступнів, а природа утворила безкінечну градацію їх. Один із теоретиків

музики шляхом підвищення й пониження інтервалів установив 113 різних гам у межах октави С — С. Те ж саме і в поезії. Безкінечна градація ступнів! Виявити ці градації можна тільки за допомогою // і ∪∪. Ми знаємо, що енгармонійні згуки не скрізь вірні.

На якусь четь тону соль# вище за ляb; бо соль# іде в горішньому порядку¹²... ніж з останньою (пауза перед нею).

У музиці це буде синкопа при $\frac{4}{4}$.

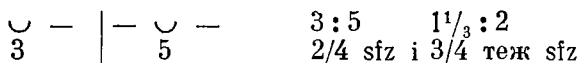
Пеони. — ∪ ∪ ∪. У музиці $\frac{4}{5}$.

В музиці ірраціон[альній] всі змішані такт[и]: $\frac{5}{8}$ і $\frac{7}{8}$.

Еп і трити. ∪ — — —, себто розмір, який заключає
3 4

в собі $1\frac{1}{3}$. Бо сильна част[ина] відн[оситься] до сл[абої], як 4 : 3. У музиці — $\frac{7}{4}$ (Леонт[ович]¹³).

Д о х м і й — криве відношення.

«Скажи, хто ти є?»

«Скажи, звідки ти?» sf, sf

В музиці $\frac{8}{8}$ (Леонтович. «Отамане, батьку наш»¹⁴).

Стопи з полуторним, епітритним, тройним і кривим відношенням звуться ірраціональними стопами.

Вірші могли з однакових стіп складатися і з неоднакових стіп, різних.

Логаедичний вірш λογος і αιοδη пісня. Переважно для співів писались.

Простий: — ∪ — ∪ — ∪ — ∪.

Логаед[ичний]: — ∪ ∪ — ∪,

— ∪ — ∪ — ∪ — ∪.

Читаючи вірші, ми чуємо, що кожен рядок уявляє собою щось закінчене, хоч би там і крапки не стояло.

Над сонним болотом в північній тиші |¹⁵
Нечутно шепочуть, тремтять комиші |

В кінці кожного рядочка є перерва, перепочинок. Це перерва т. зв. натуральна. Чи нема часом таких застонок в середині вірша?

Над сонним болотом | в північній тиші

Зупинка немов розрізує рядок на дві частини. Цезура і є розріз. Цезура, як і іпостаса, має багато видів, ми зазначимо для себе тільки найголовніші види цезур.

В е л и к а ц е з [у р а]. Цез[ура], яка раз назавжди встановл[юється] в певному місці. Напр., в 6-стопов[ому] ямбі вона стоїть після 3-ї стопи.

М. В о р о н и й ¹⁶:

Коли в монастирях | був папірусу брак ¹⁷,
Ченці з рукопису | старе письмо змивали,
Щоб написати знов | тропар або кондак.

М а л а ц е з у р а є перерва в середині метра після кожного слова або комплексу слів з одним наголосом.

М. В о р о н и й:

Ізумрудна, | блискуча | з перлистою ніжною піною ¹⁸

Цезура м у [ж] с ь к а:

(Коли в монастирях) |

ж і н о ч а:

(Ізумрудна, блискуча) |

В метрі м[оже] б[ути] одна цезура або дві чи більше. В залежності від цього метр ділиться на к о л и (коліна).

Опівночі із похода | повернувся воєвода ¹⁹.

Або: Слісаренко ²⁰:

Кожне слово | кожну риму | я на жертovníк кладу ²¹.

Цезура д а к т и л і ч н а:

Зараз в сусідніх державах | одна тільки партія в силі ²² —
Демократична партія || з нами ж вона у контакті.

С л і с а р е н к о:

Зорею яснозорою | зорею юних днів ²³.

У греків цезура здебільшого не сходилася з кінцем стопи і розрізала стопу посередині. Коли ж чулася після кінця стопа, це в греків звалося дієреза.

В сучасній поезії дієреза і цезура злилися в одно, тим більше, що ми посередині стопи не робимо перепочинку. Від цезури треба відрізнити п а у з у. Коли цезура не перериває ритму, то пауза якраз навпаки — пауза перериває ритм за рахунок якої-небудь стопи. Причём складається /, а не —. Інакше це зветься ще л е й м и. Гейне ²⁴, Блок ²⁵, Ахматова ²⁶, Загул ²⁷, Савченко ²⁸.

Лейма може надати великої краси. Скажімо, у Вороного — «Ікар».

Кінець:

В сяйві ясного проміння
він потоне і посполу
з ним спадатиме додолу
на земні всі сотворіння.

Тут в с і можна викинути, і буде пауза.

Цікавий приклад у Загула:

Умирає день за днем, день за днем ²⁹...

— вірш хореїчний з іпостасуванням у початку пірріхієм.

/ —
— — / — / — / (—) / — /

Коли в метр входять ще якісь зайві склади, крім тих, що утворюють стопи, — тоді метр зветься і п е р м е т р і я. Коли недостає одного чи двох складів — ліпометрія.

Для іперметрії характерна т[ак] зв[ана] анакруза. Це затакт у музиці:

м | р р | м

Внутрішня будова вірша.

Евфонія [...].

Какофонія:

Хто кликав вас у відроджену Україну,
Нащо внесли скрізь смерть нам і руїну.

М. Коваленко ³⁰

Всяка мова заснована на чергуванні голос[івок] і шел[естівок].

Кожне слово має свій наголос.

Просодія.

Кожна мова має незмірені згукові краси.

Рідна мова.

Загальнолюдські вимоги слухової краси.

Творець тим більше може відчутти красоти. Він повинен зовнішню кр[асу] поєднувати з внутрішньою — вірш шліфувати, як камінь коштовний.

Матеріал для поета — звук.

4 групи звуку.

1. Тонируючі звуки постійні, мають висоту, тембр і завжди інтервально фєдерують з іншими звуками (належить музиці).

2. Детонуючі. Так само мають висоту і тембр, але інтервально не перебувають в сусідстві з іншими звуками. Детонуючі звуки — це ті ж самі сонируючі, тільки виходять од іншого камертона шкали.

3. Сонируючі. Повна невизначеність. Складні, але ця складність якась свавільна. Страшенно перемінні в інтервальних відносинах.

4. Дисонируючі. Одірвані, окремі елементи сонируючих.

Тонируючі, організовані волею композитора, еволюція в п'єсу муз[ичну]. Сонируючі повинні організувати художник слова. Отже, згучання поетичної мови — це є організована послідовність сонируючих звуків.

Звикли думати, що згучання віршів — це є випадкове сполучення голосівок і шелестівок. Тоді як організація сонир[уючих] звуків мало чим уступає орг[анізації] тон[ируючих] звуків у музиці. Тут, як і в музиці, є свій контрапункт, своя фуга.

Закон чергування шел[естівок] і гол[осівок]:

1 : 1 (Ра; Ну)

1 : 2 (але)

1 : 3 (Дзвін)

3 : 8 (нестримність)

Мені не весело було,
Коли по-нашому не буде
(Мих. Коваленко)

Треба уникати і т. зв. гіату.

Олесь³¹:

І я криком кричу³².

І із хати лечу.

О орле мій, мій велетню крилатий³³,

В яких боях ти пам'ять загубив,
в яким шинку ти сон-отруту пив,
який стрілець тебе у очі влучив?

Ів. Стешенко³⁴:

Немов обірвана струна,
що у останнє продзвеніла.

Негіата (у Олеся):

І осни не несить на далекі луги³⁶,
бо вона засумує в долині
і засохне в воді від палкої жаги
і нудьги по далекій вершині.

В українській мові переважає принцип віднош[ення] ш[елестівок] до голос[івок], як 1 : 1. Це укр[аїнську] мову наближає до італійської мови.

Хоч би такий [принцип]: слово кінчається голосівкою, то друге п[овинне] починатися шелестівкою і навпаки. Але м[ожуть] б[ути] переходи і від шелест[івок] до шеле-ст[івок]. Цей перехід буде найкращим тоді, коли один із приголосних згуків належатиме до носових (м, н) чи плав-них (п, л).

Філянський:

Коли б я певен був, що погляд мій ти знаєш³⁶
На степ, на гай, байраки, ріки.

Нема цього.

М. Коваленко:

Нащо внесли скрізь смерть нам і руїну.

Це — слова так повинні лягати кожне на своїх міс-ц[ях]. А як згуки лягають в самих словах? Може, тут ніякого нема закону?

Беремо вірш і виписуємо Т, З, Ш і Л.

Схема літер:

Т	Т	З	З	Ш	Ш
	Т		З		Ш

Коли ж узяти Л:

Л	Л
Л	
Л	Л
Л	Л
Л	Л
Л	Л

Отже, ми помічаємо повторення.

Уміле й художнє повторення прикрашає мову.

1. Повторення голосівок.
2. Повт[орення] шелестівок.
3. Повт[орення] і гол[осівок], і шел[естівок].

Алітерація. Ономопатей: ку-ку. Згук [нрзб.] потенціально: розбивати — пам'ятати.

«Вічний революціонер»:

в	в	н	н	ч	(ц)	—
в	—	—	—	щ	—	—
в	в	—	—	щ	с	—
в	в	в	в	н	н	щ
—	—	н	н	н	—	—
—	—	н	н	ч	—	—
в	в	п	н	ш	с	—
—	—	н	н	ш	—	ч
—	—	н	н	ш	с	—
в	в	н	—	ш	—	ч

Спочатку: впінь там тож

про красу від відповіді

р	р	і	е
р	р	у	і е о
р	р	е о а о	—
р	р	е е е	—
р	р	(е)	—
р	р	р	—
р	р	і	у
р	р	е	у
р	р	і	а
р	р	а	о
р	р	о	о
р	р	о	о о о

3-ій випадок:

ре	ер
—	—
рве	—
—	—
рве	ер
—	—
орур	—
ре	ор ур
ар	ра
ар	ре
ро	—

Отже, існує математична залізна закономірність. Так само, як і в тонуєчих у музиці. Скрізь плин, скрізь симетрія.

[1922]

[АРТУР ШНІЦЛЕР 1]

«Ми завше граємо; той мудрий, хто це розуміє».

Такий епіграф Артур Шніцлер поставив до своєї книжки «Das grüne Kakadu». Життя — гра. Ось та коротка формула, яка висловлює основну ідею автора, формула, в якій так яскраво відбилась філософія злочину.

Модерністична поезія, яка шукала свободу в самій людині, по суті, являється ідейним повстанням проти міщанства. Вона зовсім не хоче впливати на суспільні відносини, вона ніколи не хоче мріяти про те, щоб якось погодити між собою індивідуальну свободу й інтереси громадянства. Ось через що модерністична поезія насамперед поезія руйнуюча; ось чому так часто природним виходом для особи вона об'являє смерть. Вільний той, хто умирає, хто гине од суспільства, яке ненавидить індивідуальну свободу. Бути вільним — значить бути злочинцем. Бо як же інакше? Особа, яка в самій собі творить новий світ, завше буде чужа, завше буде ворожа суспільству і через те мусить загинути. Але цей подвійно-тернистий шлях шніцлерівських героїв, який веде до згуби, є справжній шлях, бо він звільняє особу.

«Ми завше граємо; той мудрий, хто це розуміє».

Шніцлера завше цікавить суперечність між буденним життям і вищими питаннями людського існування. Моменти напруженого душевного стану, коли раптом в душі прокидається все те, що спало, Шніцлер називає життям. Тільки такі психологічні моменти цікавлять його, коли людина, піднявшись над рівень буденної дійсності, виявляє в сього себе, коли вона в кождий свій вчинок вкладає духовне «я», одкриваючи душу всьому світу. Все ж останнє в житті Шніцлеру здається беззмістовним животінням, якимсь рости́ним існуванням. Через це Шніцлер так любить малювати психологію вмираючих, його приваблює те, як відбивається на людині й на всіх, що його оточує, близькість смерті. І взагалі Шніцлер великий майстер в ділянці коротких психологічних етюдів

й стислих одноактових п'єс, в яких душа людини прокидається під впливом нещасних обставин та трагізму зовнішніх подій. В центрі кожної його драми стоїть трагічний випадок, який робить переворот в душі героя чи героїні, і цими хвилинами напруження душевного стану Шніцлер користується для освітлення таємних закутків внутрішнього існування, дивуючи нас глибиною психологічного аналізу й правдивістю створених образів. В характері творчості Шніцлера лежить уривчастість, уміння вихопити з життя окремі яскраві моменти, а не розвивати з строгою логічністю одну якусь думку. В цім і захований той секрет, що шедеврами Шніцлера являються одноакти і що він після п'єс звичайного типу щораз вертається до форм одноактової п'єси.

Артур Шніцлер народився року 1862, учився медицини, був військовим лікарем у Відні, де засвоїв всі смаки, звички й манери світського кола, перенісши їх потім у свої художні твори. На літературну ниву Шніцлер вступив в 90-х роках (цикл діалогів «Anatol»), зразу звернувши на себе увагу як публіки, так і критики. Остання дебют його визнала блискучим. І дійсно, Шніцлер силою свого таланту завоював публіку і зараз являється одним із найбільш видатних інтересних письменників. Його п'єси перебували на всіх головних сценах Європи. Одна з п'єс у Росії за короткий час появилася в 6-ти перекладах. Переклади на українську мову.

Згадавши його п'єси звичайного типу («Іграшка», «Про течії», «Остання воля», а також том новел), треба сказати: особливої сили й глибини Шніцлер досягає в своїй пізнішій трилогії. «Зелена папуга» належить до найкращих його творів. Тут талант Шніцлера виявився з найбільшою силою. В «Зеленій папузі» порушено одне з найглибших питань — питання про тісне співжиття удаваного й дійсного. Тут особливо яскраво проводиться погляд на життя як самооману і гру. Тут удаваність стає істиною, яка була скрита од самих тих, хто прикидався.

Ми завше граємо; той мудрий, хто це розуміє.

[Початок 20-х років]

ПІСЛЯ ПЕРШОГО ТИЖНЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В МОСКВІ

Коли сходяться народи — що може бути краще? Коли зустрічаються культури — якого ж там викрешується вогню? Викрешується приязнь, і на давніх сподіванках і мріях виростає дружба.

Я не кажу: ми сходимось з незнайомими. Я не кажу: ми стрілися вперше. Ні.

Ми стрілися, либонь, у мільйонний раз, і не з чужими — з давніми знайомими. Ми стрілись особливо.

Без гетьмана і без царя.

Без гноблення й презирства.

Рівний з рівним — в однім лише бажанні рости. У бажанні творити разом. В непереможнім бажанні в Майбутнє наше увійти.

1929

А МИ ПЕРЕМАГАЄМО

Ходить Фауст' по Європі ¹ з молитовником в руках. Не Фауст — всеєвропейський неврастенік. Не неврастенік — премудрохижа «мирная» буржуазія. І їй за Мефістофеля ² святеє править духівництво. Благословить наліво — там тюрми, голод, безробіття. Махне рукою вправо — брехня, фальшивки, соціал-фашизм. Послухає. Понюхає. Потьміє. Та як завіє! Скептично, тонко, схоластично, і йому підскугилюють собаки всього світу. Собаки? Ну і нехай.

А ми все ж будемо рости! А ми все ж будемо зміцнюватись! Сучасне диво — Дніпрельстан. Сучасна гордість — п'ятирічка. Вже й сам Дніпро наліво повернув. Хто сказав, що ми великі грішники? Папа римський? О, найсвятіший папо римський, а з ним укупі й ти, придохла буржуазіє! Таки це й справді. Визнаємо. Молітеся за нас: великії ми грішники, і від ліквідації, наприклад, куркульні як кляси ми не відмовимось ніколи. Ми боремось на господарчим фронті. Боремося з шкідниками, з запроданцями, з контрреволюціонерами. О, найсвятіший папо римський! Так, ми й справді грішники великі. Бо ми ж перемагаєм скрізь. Бо ми ж перемагаємо. Перемагаємо.

[1930]

[ЖИВИ, ВІРМЕНІЄ, КРАСУЙСЯ!]

Живи, Вірменіє, красуйся! Ти хоч і далеко — а ми тебе бачимо. Ти хоч і за горами — а ми чуємо твій голос.

Чого твій голос такий дзвінкий? Ах, то ж мідь твоя дзвенить у горах, мідь у надрах землі. Чого твій погляд такий ласкавий? Ах, то ж бавовна твоя, очищена так біло-м'яко, на верстати поглядає. І стелиться текстиль перед всіма трудящими в достатку. І мило, шкіра і карбід за себе гордо промовляють. Стукотять молоти на кувалдах, верстати весело шумлять, і піняться-ревуть гідростанції. Нехай ревуть, нехай розносять славу — славу Вірменії Рад.

В безсилий злобі лютує на Заході фашизм. І підскудликують їм «рідні» емігранти. Вони ж свої угіддя мріють повернути. Свої угіддя і владу. О, ми знаємо цих «рідних»!

Пригадуєш, Вірменіє, як Григорій Нарекський¹ розказував? Не сон, а правду. Слухай. Гора Масіс². Гарба стоїть. Гарба стоїть — і ні з місця! Колесо її не повертається. Стьобнули пугою — покотилась. Покотилась гарба з гори Масіс. І тут скрипом заскрипіло колесо. Над всією Вірменією криком закричало — то застогнав народ трудящий. Чого ж то він кричав? Чого ж то колесо скрипіло? Бо на гарбі стояв престол. Бо на престолі сидів сам царевий син. І гарба котилася з хрестом до Єрусалима. Прямо в гості до бога. То що ж, мо про отаке зараз мріють «рідні» емігранти? Не буде ж по-їхньому, ніколи!

Станьмо тісніше під прапором партії. Вище піднесімо спілку націй. Еж курд³, айсор⁴ і тюрк⁵ в соціалізм ідуть із нами разом.

Живи, Вірменіє, красуйся!

Стукотять молоти на кувалдах, верстати весело шумлять, і піняться-ревуть гідростанції. Нехай ревуть, нехай розносять славу. Славу Вірменії Рад!

[1929—1932]

СРСР — НА СТОРОЖІ МИРУ

У таборі буржуазії хруст. У чорнім таборі обвали. Ці передсмертний самохруст кісток, це імперіалістичних систем обвали, загарбницьке крякання зграї хижаків, що й уже на сьогодні із економічної кризи виходу нема. Пророкування Леніна, як завше, вірне: капіталізм загниває. Бо ж звідки весь цей сморід, погромний чад, розстріли робітників, із папської кадильниці пускання диму...

Тільки ж нас димом не обкуриш. Соловейковим тьохканням в Женеві не обманеш¹. Ми знаємо, проти кого це все скеровано, замасковано задля чого. Отже, кожного хто посміє на нас напасти, ми рубнемо, як ще ніколи! Б. СРСР — на сторожі миру.

Чуєте? Це соціал-демократія*, мости мостячи фашизм мові, про нашу п'ятирічку так незугарно бреше. Чуєте? Це ж її філософи, тримаючись, за їх висловом, «на втраченім посту без надій, без сподівань на рятунок», ворожат нам загибель і на одчай душі машиноборствують крізь сльози. Сльози і тьохкання, пускання диму і відчай — ех чого тільки не хапається буржуазія! Хапайтеся, словесним сказом ушивайтесь — лиш знайте: як тільки посунетесь до нас — ми ударимо, як ще ніколи! Та вже й тепер побудовою соціалізму, нашими Дніпрельстанами, Магнітобудами колгоспами б'ємо!

Хто дав право Японії перетворювати Китай на свою сировинну базу? Хто дав право панській Польщі «пацифікувати» трудящих Західної України й Білорусії? А катування негрів на електричному стільці! А Сорокський розстріл² і весь розгул сигуранці!³ А провокації білогвардійців і т. ін., і т. ін. Версаль на Березині й Дністрі хочет обороняти? Києва закортіло подивитись? Кожного, хто тільки посміє на нас напасти, ми рубнемо, як ще ніколи! Бо СРСР — на сторожі миру.

1932

* Маються на увазі праві соціал-демократи Німеччини, які закликали до підтримки профашистських урядів, були противниками єдиного фронту проти фашистської реакції.

НЕПРИМИРЕННИЙ, ЛЮДЯНО-ПРЕКРАСНИЙ

Були поети-владарі, були письменники-міністри. Максимові Горькому нема чим володіти — і тому він є мудрий.

Отшельники шукають тиші, експлуататори — шаноби і багатства. Максимові Горькому не треба ні тиші, ні багатства — і тому він є мудрий.

Мудрий мудрістю такою — обрав собі одну він боротьбу, і нею дихає й живе, і нею й нас він наповняє. Боець непримиренний. Максим Горький стратег сьогоднішній, великий.

Мудрий мудрістю такою — він ламає перепони, кордоно переступає і до пролетарів усіх країн по-простому признається. Максим Горький — найбільший громадянин усього світу.

Мудрий мудрістю такою — він б'є своїм могутнім словом церкву, і «найсвятіший» папа корчиться від люті, і смиреніо-розпутні прелати, попи, мулли та рабини, як отруєні, качаються по паркетах фашизму. Боець непримиренний, Максим Горький стратег сьогоднішній великий.

Людина, що з самого дна Людину підніс на верхів'я; робітник, що замість самокопання буржуазії поставив труд, горіння і хоробрість, — Максим Горький пророцьку мантию, як непотрібну ветош, одкидає, свідомо навчає нас трудитись. Свідомість трудова — яка ж ти велика! Революційна хоробрість — яка ж ти вогняна!

Нехай живе завжди молодий, непримиренний Горький!
Нехай живе Горький Максим людяно-прекрасний.

[1932]

ПІСНЯ

Пісня! Що це за диво таке, і де взялась в ньому потреба?

Перемога!

Напруження завше переливається в дію;
діюче мислення завше переходить у звук;
а звук не може мислити себе інакше, як тільки бути приголомшеним.

Діти! Ніжно-зелена арміє! Найдзвінкіші дзвоники сучасного! Проголосімо нашу радість: світ перебудовується.

Пісня! Та звідки вона проситься? І що в ній можемо сказати?

Перемога!

Перед нами стояли невідступні труднощі:
труднощі перетворилися в планове розв'язання; а розв'язання не може себе інакше мислити, як тільки бути проголошеним.

Діти! Ніжно-зелена арміє! Найдзвінкіші дзвоники сучасного! Проголосімо нашу радість: світ перебудовується.

1933

БУДУ, ЯК СТАЛЬ

У країні Радянській стільки казкового, чудесного! Мої очі не перестануть дивуватись.

Ах, одійди, безплідне споглядання! Дивуватися ж замало. Треба самому увійти у кожную деталь: і там, де жито, і там, де сталь.

Сталь!

У країні Радянській стільки молотозвуків, електротонів! Мій слух не втомиться милуватись.

Ах, одійди, сухорлявий естетизме! Милуватися ж замало. Треба самому увійти у кожную деталь: і там, де епропець ¹, і там, де кáталь ².

Сталь!

Вона присутня скрізь. Вона із нами скрізь — ця сталь, як сама неминучість, як воля. З якого ж це поля підкрався був до нас ворог? Запах трухляччини я чую. Ах, чути запах — це ще замало. Гангрени самому треба вміти вирізати — оту непотріб у гною: і великодержавницьку, і «рідну», свою.

Сталь!

Я був на МТС. І перше, що мене зустріло там, — Політвідділ! Ах, чим же я хвалюся? У нашій країні стільки чудесного, а я лише про МТС. А так! І говоритиму, і співатиму. Бо ще такого я ніде в житті не бачив.

Політвідділ! Це ж те, що перероджує людину. Політвідділ! Це ж день новий у колективізації села. Політвідділ! Це те, що я класовими руками відчуваю.

Рук моїх відчуження; відтворення нового в піснях — ось із чим я приходжу до XVII з'їзду партії ³.

І говоритиму й співатиму.

Буду, як сталь.

[1933]

ДВЕРІ

...Перед тим, як починати передачу, зайвих попросили з студії. Зайві ніяково усміхнулись, але вийшли. Замкнулись двері. Тиша. «От тобі й раз,— подумав я,— на ключ двері (*голос розпорядчика: «Готово?»*),— і тільки ще раз незадоволено промайнуло в голові: двері.

Раптом сила якась мене пройшла (*голос розпорядчика: «До мікрофона!»*), я зрозумів: нові передо мною двері. Найширші двері, що ведуть у всі кінці, куди сягає дана хвиля, у всі найдальші закутки і входи... Новобудови! Ось я переступив поріг — і вже я серед вас, як серед рідних. Заводи, рудні і колбуди! Ось я озвався голосом немовби й тихо, а чую — я вже не сам: десь там у дверях тисячі будинків, що слухають, що хочуть вчитися, що хочуть знати. І голос мій іде в вагони поїздів, у МТС, у стіни вишу.

Тиша (*голос розпорядчика: «Слухайте ж поета!»*). І знов могутня сила мене пройшла, сила, що слово людське несе, передає, вкладає в саме серце! А слово людське не однакове. Вогненного нам треба слова! Такого, щоб мільйони виховувало — глибоко, партійно, реально, інтернаціонально! Воно — одно з тих рушіїв, що старий світ підважують, — в безодню, немов той камінь із гори, — в безодню!

В буржуазних країнах створено ліги боротьби з небезпечними думками (*голос розпорядчика: «Радіослухачі, кореспондуйте нам з усіх усюд — зв'язок тримайте!»*), — ми ж революційну думку кидаєм у самі маси. Ставайте, поети, до мікрофонів! Відчиняйте двері через радіо! Боріться за молоде покоління! В безсилій своїй люті буржуазія кляне СРСР, а нам від цього тільки смішно. Ставайте, поети, до мікрофонів! Відчиняйте двері через радіо! Зеленіють вруна безкласового майбутнього... Ах, радісне радіо! Радісний вік! Радісна робота! Зеленіють вруна...

1933

НА ВЕЛИКІ ВОДИ

Образ челюскінців¹ не дає мені покою. Освоєння путі північної морської проходить всі мої думки й переплітається, зливається з насущними питаннями великого сьогодні. Я не можу не зробити кілька порівнянь із тієї ділянки соціалістичного будівництва, яка буквально заволоділа мною.

Чого я жду від Всеукраїнського з'їзду радянських письменників?

Освоєння морських путів літератури. Щоб великі кораблі могли ходити в великих водах! Справді. Знати карту своєї країни, знати всі небезпеки й перепони, що перед тобою можуть постати,— чи не найголовніше це для дослідників моря? Чи не найголовніше таке ж і для художників, для нас?

Челюскінці, будучи відрізані від усього світу льодовою пустелею,— челюскінці й на кризі не припиняли своєї партійної учоби і перевиховували безпартійних, ще більше їх пов'язуючи з колективом. А ми — не в льодовій пустелі ж ми,— нам все дано Радянською владою, усі умови до роботи, оточення і повсякденну поміч од партії. Тлетворний дух у побуті літераторів, вождизм, що про них говорить М. Горький², нещадно викорчовувати треба. Перевиховуватись — разом з колективом,— щоб не блукати сліпо. [...]

Мій творчий доробок, що з ним я приходжу до Всеукраїнського з'їзду радянських письменників («Диспут»³ — памфлет на світову буржуазію, новий цикл поезій про челюскінців⁴, поезії для дітей⁵, переклади з В. Броневського, із Л. Квітко⁶ та ін.), звичайно, не є достатній. Великі мене ваблять води! Але в ті води, у ті моря самому пускатися майже неможливо. За допомогою товаришів своїх, за допомогою колективу і я разом з іншими на корабель великий сяду. Освоювати головну нашу путь. Вимірювати суть глибинну. Вивчати людину і життя. Вивчати людину.

[1934]

ДРУЖБА З ДІТЬМИ ТВОРИТИ ДОПОМАГАЄ

Навчитися перевіряти свої твори в масах — це найголовніше для нас, письменників. І коли редакція «На зміну»¹ запитує мене: що написав я для дітей,— з охотою відповідаю.

Я для дітей почав писати давно — років з п'ятнадцять тому. За цей час у мене появились такі твори: «А я у гай ходила», «Хор лісових дзвіночків», «Осінь така мила», «Повітряний флот», казка «Івасик-Телесик», казка «Дударик», казка «Свиня та лисиця», «Курінь» — це про цикаду, павучка та скалапендру; «О ні, ми ясно кажемо» та інші. Але всі ці твори мене не задовольняють: адже я писав їх випадково, не перевіряв на дітях, тому і не всі вони їм приступні.

І от почав я вчитися у інших своїх товаришів, що пишуть для дітей, почав я вчитись у самих дітей, у школярів, у піонерів. Насамперед узявся я перекладати. А тому, що у нас на Україні одним з найкращих письменників для дітей це є Л. Квітка,— узявся я перекладати з єврейської мови².

Переклади є. Ну, тепер, думаю, давай же їх буду перевіряти, щоб вони сподобались дітям. Крім тих указівок, що я їх одержав від самого Л. Квітка, я ще почав прислухатися до того, що саме кажуть про мої переклади товариші з редакцій «Піонерії»³ та «Тук-тук»⁴. Усі зауваження, що їх давала мені та чи інша редакція, я зараз же брав собі до уваги і виправляв своє написане. Від цього сама лиш користь була, а не якась там біда. Хоч треба признатись, тоді ж саме і од біди я не уберігся.

А біда була зі мною ось яка. Перевіряючи твори в редакціях, під час зустрічів з дітьми, я скоро побачив, що я вже не можу обійтися без дітей, що мені вже без них невесело чогось, недобре. Ага! — думаю собі.— То ви оце зо мною так? Давайте ж, я тоді і на вас піду у наступ. Ну що ж, і пішов.

Пішов я насамперед до київської районної дитячої бібліотеки № 7 (при Наросвіті). Там мене діти замість звичайного ділового прийому — навпаки! — ще в більший полон мене взяли. Бачу — біда розростається. Кинувсь я після того на конференцію читачів, що була саме на харківському заводі «Серп і молот». І там діти — та які діти! — знають нас, письменників, як на зубок. О! Після того я вже й зовсім осмілився і пішов до 5-го Диткомбінату м. Києва (Паньківська, 2).

А пішов я до них не просто, а з новим своїм віршем «Пісня піонера». Пісня їм припала до вподоби, але тут же таки усі діти взяли мене під перехресний огонь. А я цьому тільки радий був, бо я ж і прийшов до них на те, щоб вони мене покритикували.

Діти 5-го Диткомбінату, а також усі педагоги ваші та завідуючі! Я дуже вдячний вам за вашу до мене приязнь. Адже з приязні може дружба велика родитись. Так. Знайомством із усім 5-тим Диткомбінатом я горджусь весь час. Весь час я зв'язку із ним не припиняю.

Отже, я чим далі все більше починаю розуміти дітей, починаю уявляти, яка саме творчість їм потрібна і як самі вони творять. За мою увагу діти не залишають мене без своєї дружби. Досить сказати, що я чимало листів одержую з усіх усюд від дітей. І від Наталки Вовк, що з Миргородщини, і від Клави Мірошниченко з-під Харкова. Як одній, так і другій я послав книжки свої (масове видання), книжки своїх товаришів, купив їм підручники — українські й російські. А ще ж і Вовка Павлюк із Києва до мене пише, і Пархоменко Котик!

Живіть, діти, вчіться! А я буду дорожити вашою дружбаю і також учитися од вас.

[1934]

ВИСОТА — ЗДОРОВЕ СЕРЦЕ — ЗЕМЛЯ

І видно: на високій височині аероплан щось думає. Притишивши розгін, він зосереджено пливе, поволі круга завертає. Аероплане! Та ну ж бо швидше! Не стій! Не нахилай свого крила так низько!

І ось мигнуло щось — і, одірвавшись од крила, кубарем униз! Аж бісерним хвостом свій слід хвилясто одчеркнуло! Пхнуло той хвіст убік, і рантом — блись! — повна-преповна медуза в повітрі появилась... Як твір якийсь небачений, як образ. А під медузою на павутинних одкресленнях, що всі вони пучком в кінці зійшлися, гойдається безстрашно людина. Крики на землі, оплески, підбадьорювання! Агов, людино, як ся маєш? Але підбадьорювання зайві. Бо на землі ж усі добре знають: висоти може взяти тільки той, хто більшовицьке серце має.

Медузу легесенько струмки повітряні односять — носять, і людина то в один бік одхилиться, то в другий. Агов, людино! Кричиш од радості? Смієшся?

Опахує медузу вітер, мене її, вгинає од країв і напинає знов, напружує, як ідею.

Напнуте, безстрашне й мовчазне — що може бути величніш? Трохи полотна, трохи вірвовок і до всього цього воля — конструкція, співвідношення, розрахунок і більшовицька енергія — що може бути простіш?

А медуза, як твір якийсь іще не читаний, спливає вниз, поспішає вниз, приземлюючись, падає весело. І людина, торкнувшись ногами землі, підстрибує, ще мент один немовби підлетіти хоче — від тих оплесків кругом, від того реву, а потім, сміючись, грузно падає і зверху покривається парашутом, як славою.

— Прекрасно! — кричить людина з-під матерії.

— Прекрасно! — кричать і велелюдні маси. Вони біжать з усіх сторін і, радісно одштовхуючи один одного, простягають руки до того, хто разом з ними на висотах побував; вітають того, хто разом з масами новий невиданий твір народив, що його ось тут тепер руками можна поспробувати, взяти як твір, разом пережитий, прочитаний уже і зрозумілий.

НАУКА, СПАДЩИНА, РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЙСНІСТЬ

Може, не всі їх запримітили, але я добре бачив — вони теж були на Всесоюзному з'їзді письменників¹. Щоправда, перший із них — гнівобровий бронзовий іранець² — сидів аж ген там десь на тисячолітній відстані від нас, за морями, за лісами, за несходимими дорогами, але сам він, увесь перехилившись сюди під електричною люстрою на хорах, витягнувши шию, слухав.

Передаючи вітання з'їздові від імені Центрального Комітету ВКП(б) і Ради Народних Комісарів СРСР, радісно з трибуни стверджував А. О. Жданов³:

— Так, наша радянська література тенденційна, і ми пишаємося її тенденційністю, тому що наша тенденція полягає в тому, щоб визволити трудящих — усе людство — з-під ярма капіталістичного рабства.

Не все зрозумів гнівобровий іранець, а тільки при словах «визволити людство» він раптом засвітився.

— А ти знаєш, — звернувся він до мене, — ох і бив же я газнійського султана Махмуда! Сатиру мою на нього пригадуєш?

Я почав копатися в пам'яті. Сатиру? На газнійського султана? Хм... Загалом кажучи, я дещо читав із іранського. Наприклад, отой твір, де вночі скажений білий слон зривається з цепу, буйствує й давить людей. Цей твір особливо мене вразив, бо й зараз же в Європі той самий білий слон скаженої буржуазії. Але до чого тут тисячолітня іранська давнина? Хіба вона така вже нам потрібна?

— Минуле не бездоганне, — заgrimів з трибуни Горький, — і закидати йому безглуздо, а ось вивчати потрібно.

Я, певно, весь почервонів. Бо душно раптом стало... Та це ж переді мною іранський поет Фірдоусі! То оце я так велику спадщину засвоїв? Від сорому я вибіг з президії в фойє.

— Фірдоусі! — я повторював. — Фірдоусі...

...Гамір, як той димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх біля осяяних електрикою стінних газет та кіосків з книгами, розмови у кріслах попід стінами й біля курил-

ки. І тільки міліціонери непорушно стояли при дверях, занавішених червоним бархатином, та зверху радіопосилювачі слово в слово повторювали те, що в залі говорив А. О. Жданов.

— А! Розгулюєте? — зустрів мене в фойє бадьорий, сивобородий, з розкудленою по-біблійськи головою дідусь. — Від ледарів і лежебоків усе одніметься колись — це я давно казав. Ой глядіть, щоб і з вами, буває... Ну-ну, це я так, пожартував.

— Пробачте, — промовив я, — але я вас не знаю, хто ви є, і врешті... жартувати в такий час, коли у мене саме...

— Шукання? — підхопив весело дідусь. — О! Це дуже добре, тільки ж... ось візьміть мене під руку, пройдемося трохи. Шукати що-небудь, хоча б і гриби, не можна інакше, як розглядаючи й пізнаючи.

— Дідусю, любий, — скипів я, — ви хочете нагадати мені про спостереження і досвід? Х-ха! Та це ж азбука, що її кожен повинен знати.

Дідусь розсміявся.

— Повинен знати, а от же й не знає. Ну, не гнівайтесь ж, не висмикуйте руки свої, ви ж проти мене ще зовсім юнак. Та чому вам і справді не послухати, що я скажу? А скажу я ось таке...

...Гамір, як той димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх біля осяяних електрикою стінних газет та кіосків з книгами, розмови у кріслах попід стінами й біля курилки. А зверху радіопосилювачі слово в слово повторювали те, що в залі говорив О. М. Горький:

— Причиною інтелектуального зубожіння завжди є ухилення від пізнання основного смислу явищ дійсності, — втеча від життя внаслідок страху перед ним чи внаслідок егоїстичного прагнення покою...

— Так ось що, юначе, — почав дідусь, — наука (так само, як і мистецтво) повинна бути зв'язана з практикою. Але в той час ні на хвилину не треба забувати й про значення теорії. Ви, певно, читали в моїх книгах отаке місце: «Лагодити і ставити мости, лікувати й робити всякі інші практичні справи можна, звичайно, лише при знайомстві з абстрактами, що до них стосуються; з такими інтегралами, атомами й невидимими рухами, пряму користь яких спочатку зовсім не вхоплюють».

— Та що це ви, лекцію мені читаєте? — висмикнув я свою руку. — Я не на те сюди прийшов і, врешті, ще раз повторюю: я вас не знаю.

— Не знаєте? — дідусь почував собі за вухом і з жалем зітхнув. — Ну що ж, ваша справа, а знати б мене вам не завадило.

— Менделєєв? ⁴ — почувся коло мене дзвінкий дівочий голос. Я обернувся. Ніна Камнева ⁵, відома парашутистка, розповідаючи двом письменникам про свій затяжний стрибок, раптом забула, про що розповідала, і так застигла з розведеними в повітрі руками... — Ну чисто ж тобі Менделєєв, — сказала вона ще раз і задивилася кудись.

«Хочеться побувати вище хмар, — згадалося мені із біографії вченого, — внести й туди вимірювальні прилади».

— Менделєєв? Хвилиночку! — крикнув я, простягаючи руки. І, розштовхуючи групи делегатів та гостей, я кинувся дідусеві вслід. Але сивобородий бадьорий дідусь швидко зник десь у сутінках фойє.

В цей час чиясь рука лягла на моє плече і примусила мене обернутись. Якийсь високий, до болю знайомий, у білому костюмі, з квіткою на лацкані, стояв проти мене й ласкаво усміхався.

— Не пізнаєте?

Я, мов укопаний, застиг. Ці очі глибокі, ці вуса, закручені вгору, цей голос гарячковий і лисина розумна... Чекайте, це ж я, здається, вас у Чернігові ховав — отам на Болдиній горі ⁶ в могилу?

— Ет, згадали! — махнув рукою високий, і його оптимістичні вуса ще більше розійшлись од сміху. — То одно діло, що ви мене ховали, а те, що я живу, — це зовсім інша річ.

Ми одійшли убік і стали коло відчиненого вікна фойє. На протилежній боці площі переливалось кольоровими огнями «Востоккино»; трамваї гуділи низько, як велетенські хрущі, причім щоразу на поворотах скреготали вони й підскугилювали високими грудними тенорами.

— Он... бачите? — і високий показав мені рукою на натовп коло вхідних дверей Будинку спілок. — Це ж усі ті, що не змогли сюди потрасти. Хіба ми мріяли коли-небудь про отаку читацьку аудиторію?

Він обняв мене за плечі, і ми знову попливли по неспокойному фойє.

...Гамір, як димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх біля осяяних електрикою стінних газет та кіосків з книгами, розмови у кріслах попід стінами й біля курилки. А зверху радіопосилювачі слово в слово повторювали те, що в залі говорив Горький:

— І ніхто ніколи не вмів так чудово підвищувати температуру трудової енергії, як це вміє робити партія, організована генієм Володимира Леніна.

— Ось іменно,— сказав високий,— підвищувати температуру трудової енергії. Це те, без чого неможлива була б наша перемога.

Він хвилиночку подумав.

— Називали мене артистом, називали мене естетом, називали мене патріотом в лапках, а я одне лиш знаю: що й я по силі змоги теж підвищував температуру трудової енергії. І дарма, що мені зараз сімдесят, а от я вважав за свій обов'язок побувати у вас на з'їзді.

— Михайле Михайловичу! — крикнув я.— Який же я щасливий, що бачу вас! Еж ви мій шеф...

— Ну да,— перебив він мене,— але ви, на жаль, не зразу мене пізнали.

— Михайле Михайловичу! Ви ж мій перший учитель...

— Ну да, але ж не можна вічно бути учнем. Де ваша продукція, скажіть мені?

— То, значить, Михайле Михайловичу, ви мене зрікаєтесь?

Високий не одразу відповів. Він перестав усміхатись, зсунув свої брови і заклопотано щось думав. В цей час із радіопосилювачів та з-за дверей залу почувися громові оплески — це О. М. Горький закінчив свою промову, і всі кругом заворушилися.

— Ну, словом, ми ще побачимось,— сказав Михайло Михайлович.— Настроюйтесь на героїчний лад!

Він подав мені руку й зник між делегатів.

Хтось, здається, підходив до мене. Хтось запитував чи сміявся. Я нічого не розумів і все ще стояв на одному місці.

Справді. Як це розгадати: три ювіляри, три високих постаті людства — Фірдоусі, Менделєєв і Коцюбинський — розмовляли зі мною на з'їзді письменників?

[ПРО ПОСТАНОВКУ П'ЄСИ «МАРУСЯ ШУРАЙ»]

Тоді, як в буржуазній Європі від артистів та диригентів з світовим ім'ям однімають паспорти і не дають їм змоги працювати («смертельно для нації»), тоді, як фашисти забороняють революційну літературу, нищать, палять на майданах класиків («смертельно для нації»), у нас радянську культуру, радянське мистецтво оточено повсякденною увагою з боку партії.

Щаслива думка керівників Харківського театру Революції використати стару п'єсу «Ой, не ходи, Грицю»¹. П'єса насичена фольклором, в ній багато можливостей для виявлення масових сцен. Отже, І. Микитенко² правильно зробив, коли шляхом уводу нових персонажів, шляхом побудування масових діючих сцен цілком нового звучання, звучання нашого, надав цій п'єсі. Під шкаралупою старої побутовщини викрив він присутність протесту проти царського режиму, і зараз п'єса засвітилась різким блискучим класовим вогнем. Треба було бачити, з яким захопленням приймав цю п'єсу глядач. Причина такого успіху зрозуміла.

Ще у XVIII віці Йоганн-Себастьян Бах³, коли його одного разу дуже хвалили за гру на органі, сказав таке:

— Нема нічого дивного, треба тільки своєчасно ударити на відповідні клавіші, тоді інструмент грає сам собою.

Отаке своєчасне ударяння на відповідні клавіші було якраз на виставі «Ой, не ходи, Грицю»: інструмент в руках засл[уженого] арт[иста] республіки М. С. Терещенка⁴, режисера Боріна⁵, композитора М. Вериківського⁶, художників проф. Бурачека⁷ та Войцехівського⁸, засл[уженої] арт[истки] республіки Варецької⁹ і всього колективу театру дійсно таки грав сам собою.

[1934]

НАМ ТРЕБА БІЛЬШЕ, НАМ ТРЕБА КРАЩЕ!

Скажіть, чого архітектура тепер з'єднується з дотичними їй галузями? Скажіть, для чого скульптура втручається в осмислення майданів по містах? Нащо кінематографія безбоязно пускає до себе музикальну співучість? Тому, що мужність прийшла до всіх цих мистецтв.

Скажіть, чого товариш Орджонікідзе¹ — при всіх високих наших перемогах в металургії — все-таки гримів з трибуни, що ми мало витопили чавуну? На якій підставі Г. І. Петровський² пробирав Одесу-порт, коли та на все-союзному змаганні залізничних станцій одержала четверту премію? А тому, що незадоволеність з своїх досягнень прийшла до нас в ці роки.

Нам треба більше, нам треба краще, нам треба швидше, за планом, рости та розростатися.

А як же тоді з лірикою, невже й вона повинна мати план? Наївне питання. Все мусить бути підкорене одному великому планові робіт.

— Ну, який же у Вас, як у поета, план на 1935-й рік?

— Насамперед, залишаючись ліриком, я хочу поволі вийти з стану лірика. Візьмусь до більших, епічних полотно, — скажімо, Горлівка. До вивчення історії Горлівки я приступив лише недавно³, тому не знаю ще, на якому саме моменті я зупинюся. І хіба це важливо? Важливо, щоб сама робота мене ще більш мужнім зробила, сповнила мене незадоволенням з своїх досягнень як лірика.

Нам треба більше, нам треба краще, нам треба швидше, за планом, рости та розростатися.

— Як? Усього тільки дві теми? Це надто мало!

— Ну, що ж, про дрібніші свої намічені творчі роботи (цикл поезій про Київ, п'єса для дітей⁴, переклади тощо) я не говорю тут свідомо.

[1935]

РАДИСТЬ, ЩО ПРОСИТЬСЯ В ПІСНІ

Товариш Сталін порадив режисерові Довженку¹ для нового кінофільму взяти таку сильну, колоритну фігуру, як «український Чапаєв»² — М. Щорс³. П. П. Постишев на XIII Всеукраїнському з'їзді Рад⁴ радив драматургові Корнійчуковій⁵, пишучи правду соціалістичного життя, не брати слабких, а рівнятися на дужих, у яких крок твердий, розмах сильний, в яких більше ударів у ціль.

Ці поради усім нам, письменникам, а мені зокрема, дали дуже багато. Рівняння на тих, у кого крок твердий, — це та вісь, по якій зараз ходить колесо моєї творчості. Ясно, не все ще мені дається так, як би того хотілося, але основне я вже вхопив.

Я намагаюсь поєднати гасло довголітнього вдумування в тему з гаслом швидко і вчасно відгукуватися на події. І коли я, приміром, довший час працюю над полотном, я в той же час даю твори, що є прямим відгуком на сьогоднішній день. Я маю на думці пісні, написані до днів Червоної Армії, до ювілею ЛКСМУ, до врятування челюскінців, вірші, присвячені т. Кірову⁶, та ін. Звідси випливає питання про моє співробітництво в газетах. За останній рік по газетах було видруковано чимало моїх оригінальних творів та перекладів. Добра половина їх друкувалися в російських газетах — у «Правде»⁷, «Известиях»⁸, «Харьковском рабочем»⁹, «Литературной газете»¹⁰. Робота по газетах дає велику зарядку, вона ще міцніше зв'язує мене з масами. Про це свідчать численні листи читачів та молодих авторів, листи, які я одержую з усіх кінців України, а часто й з інших республік Союзу.

Я проваджу широку заочну й усну консультації у редакції «Червоний шлях»¹¹, в Літбудинку, Харківській міськраді, а також під час окремих виїздів — у Миргороді, Вінниці і оце, минулого місяця, на зльоті молодих письменників та літгуртківців у Чернігові. Минула зима була дуже врожайна на мої літературні виступи. Лише

за останні 2 $\frac{1}{2}$ місяці я встиг виступити на партактивах, по клубах, на підприємствах, у школах 16 разів.

Моя громадська робота, участь у газетах, консультації та літературні виступи спричиняються до того, що мова моя стає простішою, приступнішою для масового читача.

Мені дуже хочеться підняти таку тему, як Трипільська трагедія¹². Для цього я вже вивчаю матеріал. Хочу дати також окремі епізоди з історії Луганського заводу.

Крім того, я дослідив матеріали і вже працюю над поемою про грузинського поета XVIII віку Давида Гурамішвілі¹³, що жив і помер на Україні біля Миргорода, про цього найбільшого поета Грузії після Шота Руставелі¹⁴.

Москва, Київ — нова столиця України, с[ільсько]г[осподарські] артілі — це мої чергові теми. З'їзд колгоспників-ударників прозвучав для мене, як пісня. Промова голови Раднаркому УСРР тов. П. П. Любченка¹⁵ на VII Всесоюзному з'їзді Рад сповнила мене радістю й гордістю. Справді. Заводи Радянської України протягом 1934 року дали стільки чавуну, скільки дали всі заводи такої країни, як Англія! Це радість, що сама проситься перелитися в пісні. Нехай скрегочуть зубами українські націоналісти, нехай белькочуть Герберти Уеллси¹⁶, що ось вони, мовляв, урятують світ за допомогою кліссольдизму («Світ Вільяма Кліссольда»), — у нашій Країні Рад дійсно таки творяться чудеса. Та й як же не чудеса, коли електрика в колгоспах; коли 25 тисяч колгоспників уже знають про яровизацію; 442 жінки були присутні на з'їзді колгоспників-ударників; сліпі звичайний друкований шрифт читають і т. ін. Таку країну є за що любити. Свідомість того, що ми дужі, що всіх нас партія веде, повинна бути з особливою силою підкреслена в літературі. У це підкреслення вміщаються також і оборонні теми наші.

У мене давні дружні й теплі відносини з російськими поетами. Останній мій творчий виступ у Москві під час пленуму письменників був організований і проведений з ініціативи саме російських поетів та критиків. Я перекладаю зараз Пушкіна, Багрицького, Пастернака, Асєєва, твори для дітей Маршака¹⁷, весь час стежу за білоруською літературою. Я редагував твори Янки Купали¹⁸, що вже друкуються окремою книгою українською мовою. Перекладаю А. Александровича¹⁹. Знаю також грузинську поезію, а також поезію вірменську. До речі, я весь час вивчаю мови народів ближчого Сходу нашого Союзу — з них найкраще знаю вірменську. Зараз я підготував до

друку переклади творів вірменського класика Ованеса Туманяна²⁰. На черзі — переклади з азербайджанських поетів. Дякуючи допомозі єврейських поетів, я досить добре знаю єврейську поезію. Цими днями здаю до друку збірку перекладів з Ошера Шварцмана²¹.

Зараз виходять мої книги російською та єврейською мовами²². Окремі поезії друкують цієї зими в грузинських, білоруських, молдавських та грецьких журналах. Все це ще раз свідчить про обопільний вплив і глибоке єднання поетів братніх республік нашого Союзу.

[1935]

ОЖИЛИ СТЕПИ, ОЗЕРА

В індустріальнім місті Харкові, на пишнім місці у саду, де позбігалися з усіх усюд численні алеї, стоїть він поміж нас¹ — високий і напругий, і ми, щасливі, ніяк на нього надивитися не можемо.

І мають прапори червоні, лунають гасла і слова — такі прості, такі приступні і прекрасні:

— Радіймо! Поет-революціонер, як завжди, між нас — високий і напругий.

І колихається море голів, серця наливаються по вінця, і кожен своє спішить сказати — і українець, і росіянин, і єврей, білорус, грузин, і тюрк — кожен по-своєму, але ж зрозумілою, спільною для всіх мовою.

Слухайте! Сьогоднішнє наше свято ще більш повинно об'єднати нас, ще більш напружити проти скажених фашистських собак і їх підспівувачів, українських буржуазних націоналістів. Тоді, як там, на Заході, руйнують могили Карла Лібкнехта² й Розі Люксембург³, — ми всякдень вирощуємо, відзначаємо, шануємо героїв наших, революціонерів та співців.

Слухайте! Сьогоднішнє наше свято повинно ще більше нас згуртувати, ще більше поріднити в одну родину, в одну радянську сім'ю. Тоді як там, на Заході, винищують трудящих українців та білорусів, лінчують негрів, переслідують трудящих євреїв, — ми всякдень сприяємо ростові братніх республік, областей, ми відзначаємо, шануємо героїв наших — і в цім є також і твоя заслуга, поете-революціонере, висока наша гордість.

Слухайте, слухайте! Ми ростемо, одною волею напружені, Комуністичною партією керовані, одним спрямуванням пройняті. І тоді, як там, у тому пеклі фашистському, перепиняють дорогу жінці, — у нас давно вже жінка розкріпачена, давно вже вона вільна, у нас тисячі, мільйони жінок — героїв! І в цім є також і твоя заслуга, поете-революціонере, висока наша гордість.

О так! Ми знаємо твою силу — силу, що б'є, разить во-рога і не зважає на квиління. Ти боровся за світ новий, ти ждав веселих сходів — ось вони, нові паростки, нові розкішні сходи, що всякі перевищили мрії. Діти, що ти їх так любив, поглянь, ось зібрались коло тебе. Послухай — діти пісень тобі співають, поете-революціонере, висока наша гордість.

Ожили стени, озера, джерелами цілющими заплюско-тіло з-під землі, і самі надра, самі багатства наші поклони-лися пролетаріатові, як справжньому господареві. А наче ще недавно, во дні фельдфебеля-царя⁴, ти в мертвій пустелі в засланні мучився. О ні, не зовсім мертвій: то ж Черни-шевського дійшов до тебе голос⁵, то ж голос Герцена⁶ та інших грізно задзвенів — і всі ви разом дружно встали, щоб розхитать тюрму народів, — разом підвелись. І хоч тюрма народів не зразу розвалилась — заслуга ваша гідна, вічна. Нема вже старої Росії, нема тюрми народів — ожи-ли стени, озера, новії сходи нова земля дала, нечуванії сходи. Діти, що ти їх так любив, поглянь, ось зібрались коло тебе. Послухай — діти пісень тобі співають, поете-революціонере, висока наша гордість.

Гордість!

В індустріальнім місті Харкові, на пишнім місці у саду, де позбігались з усіх усюд численні алеї, стоїть він поміж нас — високий і напругий, і ми, щасливі, ніяк на нього надивитися не можемо.

ВЕЛИЧНИЙ МОНУМЕНТ

Ще здалеку поміж деревами замаячів живий високий червоний конус. Усі балкони, усі дахи будинків обліплені були народом. Синє небо, як з емалю, сонце обливало набухлі дерева провесінням. Людський потік нестримно йшов — все в однім напрямі, вулицею К. Лібкнехта, через алеї саду від б[удинку] Держпрому, а з протилежного кінця вулиці свої потоки ринули, свої припливи наближались — і сходились усі в однім залюдненім пункті, де, як живий, на вітрі ворухився й трепетав високий, червоний конус.

Червоноармійці з прапорцями на багнетах, очима пробігши документи, урочисто пропускали делегатів. Трибуни вже повні. На одній делегати від міських рад, делегати від академії, колгоспники з села Кирилівки¹, комсомол; на другій — малярі, співці, службовці й педагоги, а ще й Тарасові земляки по перу — письменники, поети. Вони вітаються. Ті, що приїхали сьогодні з Києва та з інших місць, стискають харківчанам руки:

— Ну що? Діждались свята? — і дивляться угору, очі примружують щасливо, довго усміхаються. Бо там — ось гляньте! — вершина конуса червоного навперекіс розсунулась од нападів вітру. І голову Тарасову вже видно всю. Синє небо, як з емалю, сонце обливало набухлі дерева провесінням.

І налетів тут вітер знову, залопотів полами полотнища — і конус враз підпих з-підсподу, як на дріжджах виріс, роздався, немовби ось-ось зніметься і зовсім піде в небо. О! Бачите? Само сповзає полотнище, од вітру, невже спаде раніше строку? О! Плече видно вже й руку, чути з усіх боків: «Хоч би починалося скоріше. — Що, немає ще тов. Затонського?² — А тов. Постишев приїхав?» — заколихались, зарокотали маси.

А потоки все йдуть і йдуть — ті з тих кінців, а ці звідси. Оркестри одлуннують, прапори надимаються од вітру.

І колихаються довженні полотна з гаслами на будинках і через всю вулицю також. На них виблискують і Леніна слова, й висловлювання Постишева Павла Петровича.

Та ось, нарешті, по всіх усюдах немовби пташині крила залопотіли — то оплески! Заговорили ті оплески, передались у всі кінці і стихли.

Затонський іде, і Шелехес³, Ярославський⁴ і Хвиля⁵. Фанфари скрикнули в повітрі враз:

— Демченко⁶ йде і Манізер⁷, Саратіков⁸, Межуєв⁹, Богуцький.

Фанфари ще раз різнули зиком тугим, брязнули в дзвінке повітря кришталеве, розвелися, одні вгору, другі вниз, розійшлися на всі голоси.

Урядова трибуна — на підніжжі пам'ятника — уже заповнена. Усі на місцях. Тиша. Нарком освіти т. Затонський, а з ним і робітники, що напготові стояли круг пам'ятника, взяли в тісні свої руки кінці шнурків, які на всі чотири сторони спадали зверху від голови, від плеча поета, спадали аж до низу.

Враз стряслось повітря і загриміло грімко — це салют з гармат, десь тут же в районі безкрайого саду ім. Постишева. Полотнища розпались, з'їхали униз, на боки одвійнулись. Увесь пам'ятник перед очима появився, у всій красі своїй пам'ятник повстав. Словами раптом заговорив, піснею заспівав, радістю заплескав. І знову немовби пташині крила залопотіли — то оплески! Заговорили ті оплески, передались у всі кінці і стихли. Хор у 500 чол[овік] гримнув «Заповіт»!¹⁰ Салют з гармат розкотився вдруге, аероплан затуркотів над головами, розсіваючи в повітрі за собою срібний блискучий, мінливий табунець голубів, не голубів, а відозви, газети, портрети. «Інтернаціонал» оркестри заграли.

Тов. Затонський говорить про нашу сьогоднішню радість, про нашу радість, міць. Ані імперіалістичним нападом, ані націоналістичними підступами ніколи не збороти нас, ніколи нас не захитати! Нова Україна зросла Радянська — Україна Дніпрельстану, потужної індустрії, колективізації. Славна партія Комуністична наша веде нас до перемог. Під її прапором згуртуємось усі, будьмо непереможні.

Аероплан другий пролетів. Синє небо, як з емалю, сонце обливало набухлі дерева провесінням. І от уже, покривши оплесками слово Затонського, людські маси сприймають слово т. Демченка. Гудки від залізниці перекидають зву-

кові дуги через увесь цей радісний піднесений гомін червоний. Тов. Кулик¹¹ говорить від письменників.

— Тарас з висоти свого п'єдесталу особливо вслухається, які ми обіцянки даємо, які ми творчі радості принесямо країні. Колгоспники з села Кирилівки, Всеволод Іванов¹² — од всесоюзної спілки письменників; тов. Межуєв — від київської міської Ради; Янка Купала, народний поет Білорусі, — і кожного разу оплески, немовби лопотіння крил пташиних. А на широкім гранітнім підніжжі круг пам'ятника вже походжають групами члени уряду, письменники, артисти. Ну, як же не походжати, як такого ж пам'ятника ніде ж ще ми не бачили, і за такий короткий термін, руками своїми ж, руками робітників-ударників!

Групи стоять круг пам'ятника, і їм рукою у повітрі роз'яснює щось скульптор Манізер. А попереду пам'ятника перед мікрофоном лунають слова і далі. Ось від металургів та транспортників Донбасу; ось з с. Кирилівки від колгоспу ім[ені] великого поета вітає із святом тов. Хижий; т. Рашмаділов¹³ від комсомолу України; народний артист республіки Гнат Юра¹⁴; Іван Микитечко... І після промови кожного — оплески, мов лопотіння крил пташиних.

— Послати телеграму тт. Косіору¹⁵, Постишеву, Любченкові, Петровському! — Оркестри, вигуки «слава», гудки від залізниці, аероплана шум, грім, і найголовніше — сонце! Сонце бронзовим обличчям великого поета! — усе це в одну симфонію злилось, в одну потужну «славу», якої ще ніколи не бачили, не зустрічали у нас на Україні.

Колись у 1903 р. після відкриття пам'ятника Котляревському у Полтаві Михайло Коцюбинський писав до Вол[одимира] Гнатюка¹⁶, щоб той прислав йому з Галичини «пару вирізок з газет» у листі, де описано свято Котляревського. О диво дивне! Якби присутній був зараз на нашому святі М. Коцюбинський — ми б йому зараз не «пару вирізок» дали газетних про нашого великого поета-революціонера, а цілі стоси газет — українських, російських, єврейських, німецьких, білоруських і іншими мовами, ми б його з аероплана засипали б газетами, наповненими про поета — як ось сьогодні, наприклад.

Газети летять з неба, газети «Вісті», приземлюються, роблять сальто-мортале, чіпляються на дерева — і не хочуть падати на землю. За ними біжать двірники у білих фартухах, і діти, і службовці. Мільйонні тиражі газет! І всі про нашого великого поета-революціонера! Нехай же

славиться його ім'я! Нехай же возвишається пам'ятник йому — величний пам'ятник у Харкові, і поки що, як на свою красу — один з найкращих у всьому Союзі.

Пам'ятник, великого змісту, і сили, і краси сповнений, стоїть, споруджений Радянською Україною, складовою частиною нашої соціалістичної батьківщини.

Ні імперіалістичним нападом, ані націоналістичними підступами ніколи не збороти нас, ніколи нас не захитати. Нова Україна зросла, Радянська, Україна Дніпрельстану, потужної індустрії, колективізації. Синє небо, як з емалю, сонце обливає набухлі дерева провесінням. Нехай воно, це сонце світить! Нехай освітлює нам постать поета-революціонера Тараса Шевченка, що його пам'ять гідно увічнено урядом, більшовиками України з ініціативи тов. Постишева Павла Петровича.

[1935]

В МИСТЕЦТВІ БРОНЗОЮ УТВЕРЖДАЄМОСЬ

Ідеєю миру живемо, в економіці зростаємо, в мистецтві, в побуті бронзою утверджуємося. І кожен наш крок це є крок перемоги нашої славної Комуністичної партії.

Пам'ятники вождям, ученим, революціонерам, поетам — пам'ятники по наших містах та селах — великої нам сили і моці наливають: вони нам достоїнство, упевненість дають; вони нас на нечувану височінь підносять, як країну, що справді гаряче любить своїх вождів, революціонерів, борців за соціалістичну культуру.

Ось не встигло ще наше одзвучати торжество після відкриття пам'ятника Шевченкові в Харкові, як ми вже маємо нову радість: рішення правительства УСРР про пам'ятник великому поетові в Києві¹.

О, так! Жодне правительство жодної країни ніде так не турбується за культуру трудящих і за їх виховання, як це у нас у країні Рад. І в цім наша сила, і в цім наша мудрість, молодість непогасаюча.

Збудування пам'ятника Шевченкові в Києві це є те, що якраз на часі: нам — радість, а ворогам — колючка; нам зростання, а ворогам — шипіння. Ну що ж, нехай шиплять, а що ж їм ще робити зостається?

Ідеєю миру живемо, в економіці зростаємо, в мистецтві, в побуті бронзою утверджуємося. І кожен наш крок це є крок перемоги нашої славної Комуністичної партії.

[1935]

Я РОСТУ

За ці знаменні роки що я створив? Можливо, й не багато, зате ж про партію я дав ¹. За ці знаменні роки що я нового вніс? Можливо, менш, як інші, а все ж увесь час я працював. От моя найголовніша тема. Мудрість партії дала нам силу і спромогу, ми ж їй у відповідь — готовність і вогонь. «Мудрість, вогонь». Ось червонощока гордість. Пісня, як неодмінна перемога, звучить по нашій славній Батьківщині: і в праці робітника, і в марші піонера, і в праці академіка, червонофлотця, трактористки. «Пісня трактористки». Ось моя невимушена сповідь, країна моя така чудова, така прекрасна; ах, якби колись їй так віддячити відвагою героїв! «Країна героїв».

Отже, до пленуму я підійшов наповнений, переповнений. Отже, на пленум я увійду провіреним, перевіченим. Розібраним я був на всі мої частини і знову складений до місця. Рентгеном самокритики я був просвічений не раз. Чого ж мені тепер не бути сміливим? Еж я учився молодості в молодих, що самі ж вони цілинні та напругі, як земля. «Комсомолія». Чого ж мені тепер не бути впевненим? Еж у нашій країні весь час турбуються за всіх нас, як ніде. «Партія веде».

В двадцятиріччя Жовтня увійду не сам, а з вами, друзі по перу. В двадцятиріччя Жовтня увійду не сам, а з тими, кого в герої приберу. Безстрашний Кіров! ² Я з тобою в боях, походах, у розвідці. Пригадуєш, як твоя волзько-каспійська флотилія біля села Ганюшкіно на англо-білогвардійський флот ударила? Візьми ж мене в свої лави — я підкорюся дисципліні, я підкорюсь. Миколо Щорс! Чернігівські шляхи, у Седневі ³ сліди твої вивчаю, біля Городні ⁴ пісню про тебе починаю ⁵, біля Городні в зеленому гаю — пісню пристрасну мою. А ще ж скажу й про інших непохитних. Про інших славних, багатьох! Про багатьох!

Донбас мене приваблює, нова столиця Київ і колгоспи.
З нас кожен мусить дати пісню — таку приступну і просту.
Я расту.

Я йду до тем про шлюб, про побут, про родину.
З нас кожен через шукання мусить пройти, як по мосту.
Я расту.

Історія до мене промовляє, вона живе в мені, непохитності навчає.
З нас кожен мусить стояти непохитно на своєму посту. Я расту, расту.

«НІЧ ПЕРЕД БОЄМ»¹

(*Поема Миколи Бажана*)

Герої та вожді, так як і всі, фізично умирають. Але діяння героїв; увійшовши у свідомість мас, відроджуються, як живі: вони, скресаючи щомить, рушійною силою стають, збуджують нас на боротьбу, образ відтворюють безстрашний, що не боїться смерті.

Образ Сергія Мироновича Кірова широко взяли на відбиття всі митці Союзу: й скульптори, й художники, кінорежисери, й поети. Але в той час, коли скульптори та композитори дали такі твори, що вже виходять поза рямці звичайного погруддя, звичайної гармонізації,— поети все ще обмежувались малими формами — формами короткого вірша. І, що найгірше, більшість поетів і зміст туди малий вкладали, звучання видряпували нікчемне, анемічне. Ось передо мною близько півсотні поезій, присвячених С. М. Кірову. Звичайно, поміж них є дійсно хороші твори, твори, що звучать, немовби початок реквієму ненаписаного, як ось: поезії М. Рильського², Л. Первомайського³, М. Терещенка⁴, С. Крижанівського⁵, пристрасно написані поезії і М. Асєєва⁶, М. Светлова⁷, А. Адаліс⁸, М. Брауна⁹, О. Суркова¹⁰; попадаються сильні місця в П. Усенка¹¹, О. Количева¹², але всім цим творам бракує одного, це — монументальності. І коли В. Гусєв¹³ та В. Лихарьов¹⁴ беруться, скажімо, до змальовування портрета вождя, у них неодмінно чомусь переважають побутові інтонації, тоді як побутовий елемент у мистецтві не завжди є революційний,— про це давно ще колись писав О. М. Горький. На жаль, я не мав змоги простежити за поетами інших народів Союзу. Що ж до згаданої мною півсотні поезій гребати сказати одне: добра половина з них невисокої якості. Замість суму глибокого, що переростає в гнів, поети дають свою власну біографію.

Замість зненависті до ворогів, замість заклику до бою поети смакують «сльозинки печалі».

Отже, сентиментальність, «розливна» лірика, лірика з хлипанням, з чим завгодно, та тільки без того, що нам потрібне,— без героїки.

Лірика з чим завгодно, та тільки без філософії, без думки:

Незабутній товаришу Кіров,
Ти невчасно замовк, відійшов.

(А. Поргенько)¹⁵

Одним словом, образ тов. Кірова поети брали на віддаленні, без дій, збоку.

Твір Миколи Бажана являє собою більшу річ, що не вміщується в рямці пісні та портрета.

Це спроба дати тов. Кірова в дії, дати художню розшифровку одному з найскладніших відрізків історії. Схоплено той час, коли тов. Кірова обрано було секретарем Центрального Комітету Комуністичної партії Азербайджану.

Як же змалював нам Микола Бажан образ безстрашного революціонера? Чи відтворив він нам його думки, його темперамент? Чи запалив нас його діяльністю?

Ми знаємо, що життя тов. Кірова було в партії. Відділити життя Сергія Мироновича від його партійної роботи аніяк не можна. Як свідчать товариші Сергія Мироновича, він мало бував у штабах, а все більше на фронті. Менше паперових наказів, а більше безпосереднього керівництва живими людьми. С. М. Кіров умів вирощувати людей, примушував людей працювати, та не лиш працювати, а й розуміти, в ім'я чого вони працюють. Звідси його перспективність і ясність, звідси й його революційний розмах.

Розмах діяльності вождя передчуваємо вже в таких перших рядках поеми:

Каспійська земля,
перепалена в прах і горбата,
Сади Карталінії
в півті, в росі і в соку,
Важчезні, нездвижні озера Ейбата.
Кругойдучі вітри Баку...

Це є немовби початок симфонії. Заклик дано. Ми вже зрушені. Ми вже готові сприйняти того, хто вийде нам назустріч. Як же розпланував цю зустріч Микола Бажан? Чи створив він образ більшовика-ленінця? Чи дав нам революціонера в бою, в оточенні, посеред мас?

Поема по горизонталі має два плани. На першому — сам Кіров з його думками. На другому — вартові, нічні шуми,

звуки і вся природа. І от перший план у Миколи Бажана вийшов непропорціонально довгий. У цім плюс поеми, у цім її й мінус. Плюс, бо маємо нагоду розгорнути широко думки й намір тов. Кірова (елементи реалістичного); мінус, бо за відсутністю масових сцен уповільнюється, розтягується дія (елементи абстрактного). Одя подвійність і далі пройде через усю поему Миколи Бажана.

Поема по вертикалі має одну головну тему — вождь — і дві паралельні підтеми: 1) народження слів і 2) нафта. Ці дві підтеми розташовані в поемі таким чином: перша — лінія до вождя:

Він чує, як вчиться казати
гортанною мовою тюрк
Незвичні слова — «делегат»,
«совет», і «мандат», і «ревтриб»,—

друга — лінія від вождя:

Ех, витиснуть ще одну з тебе
струю гуркотливу і просту б!

Перша наснажує, друга спонукає. Перша — коріння, соки, оточення; друга — перспектива, майбутнє. І в цім переплетенні плюс, і в цім переплетенні мінус. Плюс, бо, зароджуючись в соціальному оточенні, думки вождя правильно течуть прокопаними каналами і звертають логічно в майбутнє. Мінус, бо перша підтема, замість того щоб у певному місці дати хід другій, сама без міри продовжена, отже, перспективна підтема застрягла на півдорозі недо-розвинена:

Ех, з дзвоном би в свіжі цистерни
твій впійманий вкинути труп!

Така нерівність могла б захитати конструкцію поеми, однак цього не сталося: головна тема — вождь, — не зупиняючись, свої ставить підпори, свої склепіння над головами зводить і не звертає жодної уваги ані на лівий канал, ані на правий. Чи є це мінус для поеми? Придивімося уважніше. Поема Бажана нагадує нам симфонію, побудовану на пісенній стихії. Як! Микола Бажан і пісня? А що ж, нічого в цьому немає заперечливого. Мотив, підхоплений із азербайджанської пісні, наповнює всю головну тему:

Як Шемахинське царство,
сонце ішло за пруг.

Цей мотив гримить і розростається, аж поки в фіналі не стане кульмінаційним пунктом дії:

Сходить сонце, перше людське сонце,
щоб стояти
поруч знамена!

Пісня тут являється виразом тієї філософії, на якій стоїть уся поема. Це ми особливо яскраво побачимо на розвитку другого мотиву:

«...О земле стомовна моя!
Я чую, як ти встаєш.
Я чую, як ти ідеш.
Я чую — приходиш ти.
Для моря твоїх людей
замало старих узбереж.
Для зросту твоїх людей
замало уже висоти».

І те, що цей мотив закінчується звучанням «Інтернаціоналу», особливо глибокою робить філософію поеми. Народження життя повного, відбудування нафтової промисловості можливі лише під керівництвом Комуністичної партії. Народження слів: «делегат» — це поразка дашнаків¹⁶, це ніж у серце мусаватистів¹⁷. А цим же всім керує улюблений син Комуністичної партії. От де непорушні підпори головної теми!

Якщо така струнка вийшла філософська побудова поеми, то яка ж тоді повинна бути ясна та конкретна характеристика головного героя!

Я вже сказав: у поемі змагаються дві протилежності — реальна мова і абстрактність. Ці протилежності весь час з обох боків атакують головного героя. Отже, зображення героя поеми подвійне. Він більше думає, аніж діє. З одного боку, він нібито знає, що він робить («ступала уперта нога командирова», «завзято напружились плечі»), а з другого боку, майже всі думки його виливаються в умовну форму:

Працювати б тепер, як ніколи!

Ех, з дзвоном би в свіжі пистерни
твій вліяманий вкинути труп!

Ми розуміємо, що в той час доводилось відбудовувати нафтову промисловість на порожньому місці, без механізмів, без засобів, без достатньої кількості досвідчених людей. Проте так умовно ніколи не говорив тов. Кіров. Навпаки, слово його звучало ясно, точно, конкретно й крилато.

Герой поеми Миколи Бажана вночі перед боєм надто вже лірично поводитьсь — він ані варту не перевіряє, ані розпоряджень не дає, ні зведень од розвідників не вимагає. Тоді як живий Кіров часто сам ставав на варту, тоді як живий Кіров — цей більшовик, воєначальник і господарник — ані хвилини не тратив дурно.

Герой поеми Миколи Бажана вночі перед боєм вслухається. «О! — ви скажете. — Так цього ж нам якраз і потрібно». Але ж чекайте. Він

Вслухався, як пульсом по тілу
дзвінка переливність ішла
Ритмічного рухання мислі
і щедро відміряних порцій
Веселої, вірної крові,
батьорої крові й тепла.

Тобто вождь у поемі забуває про наступний бій, вождь злітає високо на крилах настрою, сліпо й стихійно покладається на «відміряні порції веселої, вірної крові» і цим самим в дану хвилину перестає бути вождем, бо втрачає почуття класу. Тож не дивно, що він ніяк не реагує на голос вартового:

Щось білий гукав вартовий
над взятим в лабети селом.

Та й нащо його зважати на того вартового, коли ось тут

...зовсім поблизу об діл,
об ґрунт, мов сухар надламаний,
Зненацька ударився птах,
зашарудівши крилом.

Тонкий слух має вождь, нічого й казати, та тільки з таким слухом роздвоєним дуже легко прозівати бій. І він напевне його прозиває:

...стрясаючи ґрунт,
Ударило полум'я. Вибух фонтанів.

А вождь все ще у роздвоєних прислуханнях. А вождь у глибокій задумі:

Прорвавшись крізь обшир, пожежа шугнула,
Мов сполох раптовий багрових комет.
І відсвіт, і свист в перекатах та в гулах,
І здвигнуті простори, й порух бескед,
Повільне хитання хмаровища, й чула
Тривога, розмова, хода караула.

А вождь у глибокій задумі. І аж нарешті, коли далеко десь там пролунав чийсь постріл, вождь тільки тоді схопився на ноги: уперед! Але кому ж це він скомандував? Еж мас коло нього ніяких і сліду не було: тільки він та вартовий. Ось як можна авторові випустити з голови одне з найважливішого — маси! Ось як можна однією рисою покрити геть усю характеристику героя, — я говорю про його статичність. Справді. Герой поеми всього лише один рух робить, це десь там ще напочатку.

Підвівшись, виходить на пагорби Кіров — і так стоїть він до самого кінця на протязі одинадцяти сторінок! Як це так вийшло? Еж товариш Кіров — полум'яний трибун, еж товариш Кіров запалював людей ентузіазмом! Згадаймо, як після зібрання бійців бакинського гарнізону червоноармійці донесли його на руках до автомобіля! А тут він, у поемі, стоїть сам, без людей, якийсь розсудливий, холодний. Щоправда, він весь час думає, чи то навіть і говорить, але ж не можна так авторові нехтувати законами руху, не можна нехтувати законами економії. В «Калевалі»¹⁸ теж надто великими говорять порціями, а проте там не тільки говорять, а й увесь час діють — ходять, воюють, миряться, працюють. Ось приклад: богатир в присутності Вейнемейнена рубає дуба (наводжу в тому перекладі, що був у мене під рукою, по-російському):

Топором он дуб ударил,
Лезвием рубил он гладким,
Раз ударил и другой раз,
В третий раз он ударяет:
Искры сыплются с железа,
А из дуба льется пламя.

Всього шість рядків, а скільки динаміки! Впадання в екстаз у творах Бажана зустрічається не один раз. Ось хоча б узяти його недавню поему «Садівничий». «Зореносець!» — звертається герой поеми до черепа, якого він викопав на грядках. І потім говорить — говорить на протязі чотирьох сторінок, в одній і тій же позі, і аж в кінці нарешті одпускає свою жертву:

Ти творчістю в безсмертя входиш. Що ж,
салют, товаришу!

Нехай не гнівається на нас Микола Платонович, а ми б дуже йому радили на цю саме хибу звернути свою увагу. Подавати дійових осіб у реальному звучанні, реальною мовою. Тим більше, що це вже в багатьох випадках Миколи

Бажанові, треба сказати, вдається, та й непогано вдається.
Ось хоча б і в цій же таки поемі:

Стелив він пропахчену порохом бурку
На синій, крихкий, як мороз, солончак.
Порипує ремінь на сумці
з похідним привичним добром,—
Блокнот для нотаток і формул,
один з неодмінних припасів,
Чіткий, як пупкитр астронома,
і точний, немов метроном;
Учетверо складений аркуш
травневого номера «Правды»
Із закликом до закавказців,
із лєнінським мудрим листом;
Обтріпаний том Менделєєва
про склад пенсільванської нафти
І, вірний учасник дозвілля,
Некрасова вибраний том.

Прекрасно! Одно тільки можна Миколі Бажанові сказати: кріпко зроблено, уміло! І це не єдине в нього місце: про нафту, наприклад, про море, піски, про людей, що прийшли із Зангезура¹⁹, та ін. Так чого ж тоді, спитаємо, абстрактна мова має пожерти реальну мову? В силу яких причин? В силу яких законів? Ні, Миколо Платоновичу, у вас — а ви ж самі це бачите — р е а л ь н е оту абстрактність боре, і воно її переможе, воно її поборе. Безперечно.

Нехай не подумують, що Микола Бажан з початку й до кінця статичний. Ні. У Бажана є внутрішня динаміка, динаміка мислі, любов до напруження думки, і в цім, мені здається, я не помилюся, коли скажу: тут він один з найперших. Контури мислі у нього ясні, чітко окреслені, рухливі і завжди на високих регістрах. Алітерації у нього настільки матеріальні, що можна до них рукою доторкнутись:

Важчезні, нездвижні озера Ейбата...

Хіба не чути в цьому повторі з, що людина твердо стоїть на своїй землі, що людина кріпко свою землю любить! А ось напружене лопотіння, полискування прапорів червоних (літера р):

Цей вітер в прапори розгорнуті Кірова
вривався прибоєм і шовк коливав.

А які у Миколи Бажана тембри! Ви тільки послушайте:

Ці мідні ворота оравжу,
тяжкі нашаровання сині,

Поміж колонад простопадних
багрянцю загаєний рух,
Мозаїка з яшми й порфіру,
вплавлена в блість світлотіні.
Як Шемахинське царство,
сонце ішло за пруг.

А які в Миколи Бажана ходи музичні!

Стелив він пропахчену порохом бурку.

Ці три *о* вгорі так несподівано відгукуються внизу звуком *у*, немовби справді тут перед тобою тріснулась в руках людини похідна бурка і зараз же впала на землю; почуття цієї землі, на якій утверждається, якнайкраще передано звуком *и*:

На синій, крихкий, як мороз,
солончак.

Це не значить, що нема в Миколи Бажана огріхів евфонічних, на зразок:

Вітер розцвічений був, мов оздоба.

Це не значить, що нема в нього огріхів мовних або ж недоглядів:

Леза під ребра.

Я не чув, щоб лезо містилося на кінчику ножа або ж кинджала.

Це не значить, що нема в Миколи Бажана інтонацій невірних:

Гриміло потьмарене море здаля,
І жаром чадила зруділа земля.
Солоня земля, ця колишня земля
Нафтових магнатів, князів та емірів.

Останні півтора рядка звучать беззлобно і навіть гордо, а треба було б якраз навпаки.

Абстракція, мов тая цвіль, подекуди ще в поемі цій зеленіє.

Змуровані куби та кулі
цих ящиків травлення й сну.

Трапляються внутрішні рими випадкові, що їх би слід було уникнути, й деякі інші дрібніші огріхи. Але ми, що звикли дивитися на ціле, а не на окремі огріхи, мусимо визнати одне: нова поема Миколи Бажана мусить усіх нас

зацікавити. Це справжнє густе політональне письмо, це спроба монументального твору, це спроба по-справжньому, реальною мовою заговорити. Коротко кажучи, поема мисляща, поема з інтернаціональним звучанням, поема, що в ній у великій мірі присутні елементи науковості. Про те, як добре знає Микола Бажан історію класової боротьби на Закавказзі, про те, як досконало вистудіював Микола Бажан численні теорії походження нафти, можна було б писати окрему статтю. Дати образ товариша Кірова, дати твір про партію — це великий для Бажана поступ. І те, що він своїми творчими руками не до всього як слід ще доторкнувся, і те, що він, цей визначний майстер, у багатьох випадках ще йде, намагає, шукає, не повинно нас турбувати. Нехай іде, нехай шукає. Комуністична партія і всі ми, як творці, так і читачі, критики,— всі ми допоможемо йому в його роботі. Нехай іде. Іде.

1935

РАВНЯТЬСЯ НА СИЛЬНЫХ!

Три года, отделяющие нас от исторического решения ЦК о перестройке литературно-художественных организаций, были для меня годами усиленной работы, годами творческих исканий и подъема. За эти три года я дал произведения, совершенно не похожие на мои прежние. Что же — форма у них иная? Размеры? Созвучия? Не только. В этих произведениях я новую для себя затронул тему, новое для себя содержание влил песенно, просто и строго, а именно: о роли партии я говорил («Партия ведет»). Многолетнее вдумывание в тему (полотно о Колиивщине)¹ я старался сочетать с умением быстро откликаться на события сегодняшнего дня. И были ли то юбилеи Красной Армии, комсомола Украины; были ли то торжества возвращения челюскинцев в Москву — всюду я начинал на материале сегодняшнего с массами говорить.

С чем я прихожу к пленуму? Прежде всего с чувством необходимости дальнейшего роста, с чувством необходимости еще большего созревания! Продолжая работать над исторической драмой, я приготовил к печати книгу на современные темы: портреты героев наших, зпнатных людей и ударников, портреты, вылитые в песни.

Подготовка к двадцатилетию Октября для нас, писателей, должна стать стимулом дальнейшего творческого подъема. Недавно товарищ Сталин посоветовал режиссеру Довженко взять для нового кинофильма такую героическую колоритную фигуру, как украинский Чапаев — Н. Щорс. П. П. Постышев на II Киевском областном съезде Советов советовал драматургу Корнейчуку, отображая правду социалистической жизни, не брать слабых, а равняться на сильных, у которых шаг твердый, размах сильный, у которых больше ударов в цель.

Эти советы нам, писателям, и мне в частности, дали очень много. Равнение на тех, у которых твердый шаг, это та высота творчества, к которой я стремлюсь. А возьмусь я писать о Н. Щорсе, о немецкой оккупации на Украине и о красном полководце т. Якире².

[1935]

БЕСЕДА С БЕСПАРТИЙНЫМИ

Нас десять человек беспартийных писателей. Входим. День за окнами по-весеннему деловитый: спешили на поля апрельские тучи; верхушки каштанов стояли на уровне верхнего этажа здания ЦК, на уровне окон кабинета, и на ветвях их, словно дымка, клейко, душисто распускаясь изумрудные почки.

Просто и задушевно началась наша беседа с секретарями ЦК КП(б)У С. В. Косиором и П. П. Постышевым. Как гостей, приветствовал нас председатель Совнаркома П. П. Любченко. И с первого момента, как только вошли в кабинет, все мы, писатели, почувствовали себя просто и непринужденно.

Уселись.

— Ну, так о чем сегодня хотелось бы поговорить нам с вами? — В кабинете закурили... — Да об одном, конечно: еще и еще раз о литературе.

Станислав Викентьевич Косиор начал образно и сжато говорить о роли и значении инженеров человеческих душ.

— ...Но как это могло случиться, что руководство Союза не досмотрело на таком важном участке искусства, как литература? Как это так вышло, что в Союзе писателей за последнее время ослаблена была творческая работа?

— Постановление ЦК ВКП(б) от 23 апреля 1932 года, как и последующие меры ЦК, улучшили условия расцвета советской литературы всего СССР.

— Вместе с подъемом советской литературы СССР крепко растет и расцветает литература Украины. Этот рост отмечен был первым съездом советских писателей Украины¹. Но за последнее время в Союзе писателей Украины произошли неполадки, недоразумения. Консолидация творческих сил была неудовлетворительной. Мы решили укрепить руководство Союзом писателей — посылаем вам А. Г. Сенченко². А здесь, сегодня, мы хотели бы, чтобы беспартийные писатели сами сказали нам, что мешало им в их творческой работе. Как они смотрят на наши мероприятия?

Все мы напрягли внимание.

Начали высказываться один за другим писатели. Говорили П. Панч³, П. Тычина, И. Кочерга⁴, А. Головкин⁵, А. Копыленко⁶, [...], Ю. Смолич⁷, П. Беспощадный⁸, Л. Квитко, Н. Ушаков⁹ — все об одном и том же, но каждый по-разному, каждый по-своему.

В самом деле, какие же причины мешали творческой работе? Да прежде всего отсутствие творческой обстановки. Занимались выступлениями, декламацией, отчетами — чем угодно, но только не творчеством. Не было ни читок, ни обсуждений произведений писателей. Групповщина разедала. Несмотря на то, что среди беспартийных определенно есть тяга к партии, партийцы не вели с беспартийными работы, партийцы держались за высокой стеной.

Павел Петрович Постышев при этих словах сразу вдруг нахмурился. Он, обернувшись, спросил что-то у сидящего около него т. Ашрафьяна¹⁰, что-то записал себе в блокнот и потом долго смотрел на нас.

Отсутствие дружеской критики особенно тормозило нашу работу. Дружеской? Кто-то улыбнулся. Да у нас, вообще-то говоря, никакой другой не было критики, кроме глушительной.

Какая же критика наша? Вот один из примеров. В то время, как писатель (член президиума) едет в Москву на пленум, его здесь, в «Лит[ературной] газете», объявляют националистом.

— А это кто же у вас такой критик «замечательный»? — спрашивает Станислав Викентьевич.

Писатели в один голос называют фамилию.

— Кто-кто? — переспрашивает Станислав Викентьевич. — Панас Петрович, вы слышали о таком критике?

— Да какой там критик! Возмутительно! — вскакивает со своего места Панас Петрович Любченко. — Это же не критика, а... пустое место какое-то...

— Ну, если такие критики, чего же вы, писатели, тогда боялись? Да вы бы сами его, этого критика, деквалифицировали, — говорит Станислав Викентьевич.

Один из писателей. Станислав Викентьевич, мы не его боялись, мы боялись искусственно созданной непогрешимости групповщины.

Сидящий в конце дивана. Потому что хотя писатель, на которого незаслуженно нападали, сам и цел остался (здесь, в центре), то там, на периферии, люди, прочтя такую статью...

Несколько писателей вместе. Изымали книги из библиотек (а статья-то ведь неправильная), в школах вычеркивали из учебников произведения данного писателя (а статья-то ведь в корне групповщинная, фальшивая), ну, и т. д.

— Значит, групповщина заедала! — ни к кому не обращаясь, произнес Павел Петрович Постышев. — Да-а... — Он медленно провел крепкой ладонью по своему лицу и еще раз задумчиво повторил — тихо, но многозначительно: — Групповщина — вот в этом и загвоздка вся! Ну-ну, говорите дальше.

За романистом, за новеллистом, за поэтом начал говорить драматург. Об издательских мытарствах, об издательствах, о неграмотности редакторов издательств, об отсутствии работы с кадрами, о критике, не критикующей, но только вредящей, ущемляющей.

— Снова о критике? Залила, значит, она вам за шкуру сала. — И Станислав Викентьевич, недовольно покачав головой, что-то записал себе в блокнот. — Залила за шкуру сала. Да. А, впрочем, я не понимаю. — Станислав Викентьевич встал. — В самом деле не понимаю. Вот вы говорите: партийцы держались отдельно, а чего же вы молчали, беспартийные? Вот вы говорите: критика, групповщина и все такое, а чего же вы не попробовали хотя бы один раз позвонить ко мне, к Павлу Петровичу в ЦК или же зав. культпропом т. Ашрафьяну? У нас никому дорога не закрыта в ЦК, тем более для вас, писателей.

Слово взял Панас Петрович Любченко. Он говорил о том, что мы, писатели, все еще страдаем неуверенностью. Как-то боимся расширяться, раскрыться, на своей земле советской утвердиться не умеем.

— Да, работать надо, — произнес со своего места Павел Петрович Постышев.

Вдруг вся лиловатость за окнами как бы пошатнулась, провалилась, исчезла: одна за одной зажглись люстры в кабинете. Синеватые окна стали совсем синими: бесконечные пролеты в пространстве.

— Ну, что же, будем работать, — еще раз произнес Павел Петрович и вдруг стремительно встал. Посмотрел в синие пролеты, а потом на нас. И вот он начал говорить. Слова его своею простотой очаровали нас.

Мы слушаем Павла Петровича. Вот он раскрывает перед нами необычайно сложные, острые формы классовой борьбы на Украине.

— Дайте нам большие полотна об этой героической борьбе пролетариата! Дайте нам большие полотна о достижениях.

Павел Петрович говорит нам о том, какую предательскую работу вели украинские националисты и троцкисты, как некоторые писатели поддались было влиянию националистов, но ЦК партии подал им руку помощи. ЦК подал руку всем честным писателям, которые хотят работать, которые несомненно работать будут. Конечно, украинским националистам очень и очень хотелось бы повернуть к старому. Но мы с вами хорошо знаем, как пахнет это старое. Тарас Шевченко в своем «Кавказе» говорит:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі!

Отам-то милостиві ми
(«Мы, божиею милостию, царь
российский» и т. д.)

Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо... Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.

А сльоз? А крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало,
З дітьми і внуками втопить
В сльозах... удових...

Такое было это «старое», к которому тянули все время националисты.

— Поддавайтесь под влияние только одной организации,— сказал Павел Петрович,— под влияние Коммунистической партии и ее ЦК, тогда вы будете уверены, что дорога ваша будет дорогой яркой, громадной творческой работы, дорогой громадной прекрасной советской литературы. Будем же работать! Будем работать!

Громадные гроздья винограда — светлого, белесоватого, как символ зрелости, висели над потолком в кабинете.

За окнами — синие пролеты в пространстве. Необъятные перспективы. Необъятные пространства. Пространства.

Киев, [1935]

ЗА МНОГОПЛІДНУ, УРОЖАЙНУ ЛІТЕРАТУРУ

Партія постійно приділяла увагу літературі, цій невід'ємній частині загальнопартійної справи; партія вправляла хоби як окремих осіб, так і цілих організацій; там, де треба було осмикнути, отверезити, вона по-отецькому, по-справжньому чинила; вона розгромила українських націоналістів, контрреволюціонерів, — словом, в усі ті моменти, коли корабель літератури загрузав на мілкому, партія завше його зштовхувала на глибокі води.

Не випадково кілька тижнів тому ми в присутності А. Г. Сенченка збирались у нашому правлінні на незвичайну для нас нараду; не випадково ми їздили до Москви на бесіду з завкультпромом ЦК ВКП(б) О. І. Стецьким¹, на бесіду з О. М. Горьким². Темою наших бесід було одне, а саме: погана робота. Цю тему підказали секретарі ЦК КП(б)У товариші С. В. Косіор і П. П. Постишев, які в своїх широких настановах розкрили перед нами те, чого ми раніше не бачили. На всіх наших нарадах говорилося про одне: як зробити, щоб наша література була многоплідною, урожайною, високою на звучання, бойовою. Якого гарту поставити поршні в корабель літератури, щоб він не боявся ходити на глибоких водах.

Я вже не раз мав нагоду виступати в пресі, де висловлював свої думки про стан нашої літератури. Я вже не раз виступав на наших зібраннях, де підкреслював, яких саме треба вжити заходів, щоб література стала на рівні ноги. Я говорив так багато важливого й другорядного — всякого, я витрушував з себе безліч дрібниць, і ось тільки тепер, коли я почув промови секретарів ЦК С. В. Косіора і П. П. Постишева, я побачив: усі ті мої думки, міркування, усі ті мої дрібниці — як вони раптом притухли, пригасли, поблідли, мов те світло кишенькового ліхтаря при ясному світлі сонця! Отже, не про дрібниці тепер треба говорити, а про те, як ми, письменники, зустріли підсилення керівництва спілки, як я сприйняв і зрозумів цю зміну.

Хоч я й поет, хоч я людина емоції, а проте зразу ось і не доберу такого слова (одного слова!), щоб передати, наскільки я гостро, наскільки я сильно пережив момент оцей у літературі. Мужньо я пережив його, та не пережив, а переживаю. По-мужньому, тобто переживаю не день, не два, не тиждень. Переживання продовжується весь час, воно в мені, воно в усіх, воно живе, росте, само в наших творах говорить! Щодня я простягаю руку, я хочу доторкнутися до того, що стоїть передо мною — світле, радісне, довгождане! Щодня я ще й ще раз передумую те, що сталося в нас у літературі. Бесіда С. В. Косіора, П. П. Постишева й П. П. Любченка з нами налила усім нам і мені енергії, налила сили, бадьорості, надії. Я наче сам собі став цікавішим, розкрилися передо мною перспективи, я відчув себе твердо і впевнено, я хочу робити, робити й робити! Слова П. П. Постишева, які він сказав мені під час бесіди, про написання великого полотна, про наші досягнення, я гаряче підхоплюю. Так, я зараз же сідаю до роботи, я постараюся дати такі твори, яких вимагає від нас Комуністична партія. Я постараюся виправдати довір'я.

[1935]

ШИРИТИ ФРОНТ ПЕРЕДОВИХ ЛЮДЕЙ СВІТУ

Те велике, що сталось у Парижі¹, не можна вкласти в десяток газетних рядків: велике сильного відтворення потребує, не переказу, а іменно відтворення. Отже, чи появиться воно у статтях у мене, а чи в циклах віршів — наперед загадувати не буду. Нехай одійдуть подорожні дрібниці, опаде другорядне і постане образ, явище, повториться іще раз на папері явище, яке є безперечно історичним, ім'я йому — Міжнародний конгрес захисту культури. Поки що ж коротко про політичне значення того, що відбулося, про наслідки спільної роботи.

Конгрес захисту культури — яка незвична назва! Від кого, власне, треба захищати? Та від тих же, що звать себе культурними людьми, — але «культурними» для себе. Від кого треба обороняти? Та від тих же, що звать себе вільними людьми, — але «вільними» з капіталом. Отак точнісінько й сказав англійський письменник на конгресі: «Свобода в Англії — привілея тих, що багато й сито живуть». «О! — відповіли інші. — Не тільки в Англії». Оцінити голову німецького письменника в дванадцять тисяч франків — це, може, теж свобода? А що робиться в Греції? А що діється в Португалії? Фашисти, захопивши до своїх рук владу, переслідують майстрів художнього слова. Вони порозганяли нагайкою кращих представників передової культури, вони кинули в тюрму багатьох чесних і сміливих. Згадаємо Людвіга Ренна², згадаємо замордованого Еріха Мюзама³. Заграви хитаються на хмарах, заграви на темних хмарах од розпалених кострів — це нищать книги революційні, кращі надбання культури на площах Токіо й Берліна. На площах Берліна й Токіо панує ніч середньовіччя. Культура в небезпеці. Про це сказав з тривогою відомий французький письменник Жід⁴, що відкривав конгрес. Ніколи ще культура не була в такій небезпеці, як зараз. Будемо ж боротись!

Боротись — у цім мета конгресу, перебороти — в цім значення його і сила! Так, конгрес переборов, хоча були і недруги, і вороги. Конгрес переборов, хоча були і напади і стріли. Стріли пускали в нас в упор, з боків і по-їудиному, ззаду. Але всі ці напади одбили ми. І що цікаво! Деякі стріли, як той бумеранг, зробивши сальто-мортале, поверталися ж на тих, хто їх пустив, і викликали сміх як у всій залі, так і на хорах, де переважно була молодь. Так наприклад, було з сюрреалістами, цими тінями недавнього минулого. Так було з троцькістами, які заздальгидь проти нас свій напад готували, які мобілізували всі свої ресурси. Ах, як їм хотілось внести розкол в роботу конгресу! Хоч з чортом, з дияволом умісті — аби розкол. І от явилися до них не чорт і не диявол, а такі собі, як я уже згадував, дохлі сюрреалісти. Вони нюхнули носом і неізреченною ніжністю троцькістів раптом запалали. І троцькісти подали їм руку, свідомо подали, як і всякому шарлатанові подавали. Але одразу усіх ми їх помітили, викрили, на чисту воду вивели — забрѡоханих, брехнею облутаних і тванню⁵, огидливих, нечесних. І сміх поколихнувся в залі, і вдруге сміх перелетів — як заплямування, як незаперечлива оцінка з боку передових людей цілого світу.

Широкий фронт накресливсь на конгресі! Найширший фронт митців, борців за культуру, передових людей цілого світу! Треба було бачити, які великі товпища стояли біля вхідних дверей будинку Мютюаліте!⁶ Це ті, що їх вже зал не міг вмістити, а в залі ж біля чотирьох тисяч! Треба було чути, якими оплесками зривався весь конгрес при згадуванні імен Маркса, Леніна — оплесками із краю в край, людей — біля чотирьох тисяч! Великі наслідки проведеної роботи. Широкий фронт накресливсь на конгресі! Найширший фронт митців, борців за культуру, передових людей цілого світу! І ті з європейців, що ще були вагались, і ті, що їм не все ще було ясно, на конгресі змужніли, окріпли, цілком новими піднялись і стали в шеренгу передових борців за культуру!

Ленінград, 12 липня [1935 р.]

ТРИ ПЕРЕМОГИ

Конгрес оборони культури почав свою роботу в особливо тяжкій обстановці. Мовчали паризькі журнали. Мовчали їхні літератори. Мовчала преса. В газетах, за винятком двох-трьох пльоток, пущених на нашу адресу, анічогісінько не було по суті про самий конгрес. Димова завіса! Завіса, утворена із щоденних брехеньок, дрібненьких подій, злочинів і загадок. Ось, наприклад, яку загадку загадала одна з французьких газет: «Ану, одгадайте, читачі, хто це підніс гасло: „Краще свобода, рівність і братерство, а чи просто смерть?“». Цей блошиний укус буржуазна газета далі завуалювала такими «невинними» справами, як, наприклад, про афери Стависького¹; пустила сльозу про зворушливе виконання містерії «Страсті господні», і, нарешті, багатообіцяюче повідомляла вона про те, що «ад'ютант», який зарізав усю свою родину, безперечно, буде покараний. «Господи, боже мій,— зітхала газета,— зарізати усю свою родину. Правосудіє неба, де ж ти є? Озовися!» А ось газети білогвардійські, стаття: «Ще й ще раз про жінку як про ісчадіє ада». І, як на доказ цієї думки, далі в газеті друкувалося довгу хроніку про те, як одна жінка сокирою зарубала свого чоловіка. Причём по-знавецькому, з смаком оцінювалась безпомилковість удару сокири по черепу. І тут же поруч об'ява: «Церковь беснодобного Серафима Саровского. 6.30 веч.— акафіст Серафиму Саровскому».

Це був маневр буржуазії. Замовчувати, не згадувати зовсім про конгрес, узяти нас у глуху оріхову шкаралупу. Нехай народні маси не знають, хто приїхав і для чого приїхав. Хай буде спокій.

Отже, треба було насамперед розбити цю мовчазливу шкаралупу. Треба було схитнути отой спокій буржуазних письменників, які ще щодо нас вагались. І тут один з організаторів конгресу, Жан-Рішар Блок², зійшовши на трибуну в Палаці взаємності (Мютюаліте), на весь голос

вигукнув: «Я закликаю письменників до свідомості. Чим більше свідомості, тим більше художньої правди. Мене почули в Москві — чи почують мене в Парижі?» Як далека луна, як відгук у серцях людей, він ще раз повторив: «Чи почують мене в Парижі?» і у відповідь аплодисментами струсонувся зал! Усі присутні звелися на ноги і довго не могли заспокоїтись, вітаючи улюбленого письменника. Це був заклик до народу через голову преси, це був прилюдний ляпас ворожій пресі, це був прорив — прорив, якого найбільше боялась буржуазія. Вона ще й після того спробувала ігнорувати нас мовчанкою, але далі мовчати вже було не можна: весь Париж говорив про конгрес!

І от буржуазія пішла тоді на нас обходом, замасковано. Їй за всяку ціну треба було відтягнути увагу народних мас від конгресу. Біля собору Нотр-Дам де Парі³ на помості приготовлено було для показу лицедійство. Грали середньовічну містерію «Страсті господні», а після них «Диви мудрі та диви нерозумні». Артистки, або ж, по п'єсі, диві пренепорочні, в довгих хламидах, по-латинськи до ангела видресировано цвенькали: «Ubi est Christus, meus dominus et filius excelsus?» Тобто: «Де Христос, господь мій, син всевишній? Ходім поглянемо на гроб», — і буржуазія в ролях пренепорочних сумно заглядала у власний свій гроб.

...А повз собор, мостом через Сену, пробігали осяяні електрикою автобуси й таксі. На семиповерхових будинках, у синьому небі, ритмічно появлялись вогняні літери: «Вино! Вино! Вино! Пийте тільки нашої фірми вино!» Літери одна по одній, мов хто їх там вистукував на машинку, низалися в слова, перебігаючи зліва направо, — а в чарку вогнисту з перехиленої пляшки сипалось фіалково-гаряче та сріблясто-зелене вино, а потім все це раптом зникало в темноті, немов ганчіркою стирав хто, — зникало, щоб через півхвилини знов настирливо появитись. І під п'яне перемигування винної реклами ангел господень на помості шоколадним голосом, як і подобає ангелові, розмірено дівам провозглашав: «Quem queritis in sepulcro, o christicole non est hic». Тобто: «Того, кого ви шукаєте в гробі, немає тут, він воскрес, як і сам про це сповіщав раніше». І буржуазія, слухаючи про воскресіння Христа, розгулювалася ще більше. «Ах, якби оце й її влада та отак щодня на всіх просторах воскресала — влада буржуазії».

І от удруге тут пролунав з конгресу обвинувачуючий голос. Андре Шамсон ⁴, стукаючи по трибуні кулаком, запитував:

— Націоналізм переміг у Німеччині. Чи сприяло його торжество розквіту справжньої національної культури?

І, наче у відповідь йому, з'явилась на трибуні постать у подвійних чорних окулярах, постать, що нелегально з Німеччини пробралась на конгрес. «Німеччина — це не фашисти, — промовила залізним тоном постать. — Німеччина за втращеного дня, Німеччина свободи вже народжується! Для неї ми пишемо, за неї ми боремось!» І зашелестіли в президії і в залі ясно-гарячі книжечки, маленькі книжечки із громоодводним написом: «Deutsch für Deutsche», з написом на обгортці фашистським, а всередині повним революційним творів — 38 голосів із підпілля! Ці книжечки з спеціальною обгорткою, яка мала, немовби жартома, підвести фашистську цензуру, нагадала нам подібний «жарт» Вільгельма Вольфа ⁵, про якого розповідає Фрідріх Енгельс. Це було в 40-х роках минулого століття. Учитель із Бреславлі Вольф не мав більшої насолоди, як підвести цензуру. Він опублікував у провінціальних сілезьких газетах пісню грішника і цим багато скандалізував благочестиві німецькі душі.

— Господи Ісусе, візьми мене, як пса, за вухо,
Кинь мені кістку милосердя.
Та зашпугни мене, грішного йолопа,
На твої небеса милосердя.

З швидкістю блискавки, каже Ф. Енгельс, поширилась ця пісня по всій Німеччині, викликаючи голосний регіт безбожників та обурення «смирених». Отакий самий регіт викликають зараз карикатури підпільної книжечки з обгорткою «Deutsch für Deutsche», карикатури Хартвілда ⁶ на кровожерного Гітлера. Таке саме обурення гітлерівських посіпак викликає зараз ця книжечка. О, їм є з чого обурюватись! Фашисти, захопивши до своїх рук владу, переслідують майстрів художнього слова. Вони порозганяли нагаєм найкращих представників передової культури, вони кинули в тюрму багатьох чесних і сміливих. Згадаємо Людвіга Ренна, згадаємо замордованого Еріха Мюзама... Заграви хитаються на хмарах, заграви на темних хмарах од розпалених кострів — це нищать книги революційні, краді надбання культури на площах Токіо і Берліна. На площах Берліна й Токіо панує ніч середньовіччя. Од єврейських погромів стогін стоїть. Од закону про

стерилізацію лунають прокляття! Культура в небезпеці. Ніколи ще культура не була в такій небезпеці, як зараз, — тож будемо боротись! От зміст промови постаті в чорних окулярах, от зміст ясно-гарячої маленької книжечки.

Отепер вже буржуазія заворушилась! Отепер уже преса перестала мовчати! Фашисти заскиглили, загавкали, аж охрипли. Газети всі разом загорлали, аж закашлялись. Справді, що це діється в світі! До чого це подібне! Вони приїхали обороняти культуру — від кого обороняти, від нас? А чи не краще б було перевернути це навпаки і всю вину на більшовиків перекласти? Вони приїхали сигналізувати небезпеку. А чи не краще було б перевернути це і в небезпеці обвинуватити самих же їх, цих ненависних комуністів? І от у газеті «Пті парі'єн» буржуазія, прикидаючись миролюбною, пише: «Так-то воно так... звичайно... Що західноєвропейська культура йде назустріч певній небезпеці, цього ніхто не може заперечувати. Одначе, конгрес пішов занадто далеко».

Оцей крик ворога: «Конгрес пішов занадто далеко», — приніс нам першу радісну перемогу. Буржуазія, бач, не сподівалась, що конгрес буде діяти бистро й конкретно, буржуазія хотіла взяти нас мовчанкою, а вийшло навпаки: ми її взяли, сама вона перед нами розгубилась, сама вона замішалась, на деякий час відступаючи безладно. І от ізнов, стягнувши свої хвости, взялась вона на нас наступати. По всіх своїх флангах дала вона гасло, що вміщено було в тім же органі «Пті парі'єн». Чи повинна західноєвропейська культура, що нараховує стільки століть, яка є спадкоємцем грецьких та латинських культурних цінностей, продовжувати свою місію, а чи повинна загинути перед новою формою культури? «Продовжувати свою місію! Продовжувати!» — крикнули в один голос газети й заправили фашистські. І їм тоненько підгавкнули російські та українські білогвардійці. Генерал Міллер у «Возрожденні» сказав: «Нам, носящим почетное звание русских эмигрантов, будет принадлежать первое место в борьбе против большевиков. Нам надо в недалеком будущем вернуть наше отечество на его традиционный тысячелетний путь». От як неоднозначно розуміють російські білоемігранти гасло «продовжувати місію». Ну, а чим же гірш тоді від них петлюрівці? Ось і вони, вихваляючи в своїм органі «Українське слово» княжу добу української держави, теж і собі мріють «розвинути до високої степені український імперіалізм», мріють «закласти фундамент

для повстання держави по вигляду колишньої Римської імперії». Ого, куди хватнули! А що ж, із голоду чого тільки не придумаєш. Як російські, так і українські білогвардійці — вони раді на лапках, як ті песики, фашистам прислужитись, аби тільки якось самим на світі уціліти.

Господи Ісусе, візьми мене, як пса, за вухо,
Кинь мені кістку милосердя.

Тобто чи надішли мене в Абіссінію давити чорних туземців, а чи в Маньчжурію чи в Парагвай,—

Кинь мені кістку милосердя.

Отже, тепер ясно, що крилося під словами «продовжувати свою місію».

Так. Вони продовжують ту місію от уже не перший рік. За висловом О. М. Горького, «фашизм висунув теорію права германської раси на владу в усьому світі⁷, над всіма расами». Теорія «білокурої бестії» дозволяє кожній національній групі буржуазії розглядати не тільки всіх людей іншого кольору, але й білих своїх сусід — сусід європейців — як варварів, які підлягають уярмленню й знищенню.

І в протилежність звирячій теорії фашизму на конгресі устами Андре Жіда було радісно й ясно проголошено: «Більш за все мене захоплює в СРСР стремління зберегти особливості кожного народу і повагу до цих особливостей, повагу до мови, до звичаїв, культури, яка властива кожній малій республіці».

Недивно після цього, що такі великі симпатії привернув до себе на конгресі Союз Радянських Соціалістичних Республік. Ось хоч би уже згадуваний мною Андре Шамсон. Шамсон — на переконання якобінець, по партійному квитку радикал-соціаліст, а послухайте, як він громить фашистів і всю ту мразь, що пльохається біля них. «Людина — це база національної форми культури, і де нема людини, там більш нема нічого справді національного». Це вже, по суті, переродження Андре Шамсона, скромного директора Версальського музею. У переродженні таких людей, як він, і полягає вся сила впливу нашого, полягає значення конгресу. Треба було бачити, з якою пристрасстю, з якою ненавистю одкидав Шамсон на конгресі докази наших противників: «Ви говорите про культуру надлюдини? Не смійте мені нагадувати про Ніцше⁸! Я ненавиджу вашу генетику, ваш варварський закон про стері-

лізацію, я ненавиджу ваших учених Мукерманів, попів, мракобісів, які жаліються, що поліція занадто поволі розплоджується. Я ваш ворог, ворог, ворог!..»

І в цей час десь там далеко, аж у Польщі, на Західній Україні, через газети, як перегукування з словами Шамсона, долітали до нас викрики: «Геть панщину! Геть шарварки! Пан для нас — ворог, ворог, ворог!»

І далі продовжував Шамсон: «Ви говорите мені про філософа Бергсона⁹ й про його примат інтуїції як метод пізнання? Не смійте мені говорити про інтуїцію, яка далека від конкретного, від землі; не смійте говорити про інтуїцію, в якій присутня містика. Я прагну інтелектуального пізнання. Я ваш ворог, бо я прив'язаний до землі — до цієї землі її мовою, її кладовищами, її борознами».

І в цей час, як історична ілюстрація до цих слів, десь іздалеку, аж із Абіссинії через газети долітали до нас стогони людей¹⁰ — людей, які обороняли свою волю від зазіхань фашистів, мову боронили, борозну, землю.

«Ви учите мене говорити неясними словами сюрреалістів, напівшепотом, заплющивши очі? Не смійте говорити до мене мовою ідіотів, які гордяться тим, що вони є надреальністю. Я хочу бути в самій реальності. Я ваш ворог, бо я перший із довгого покоління селян, які не вміли говорити інакше, як шепотом, я голосно сказав про роботу, про ритм, про надію моєї землі».

І надія землі Шамсона — молодь французька — з балконів оплесками вітала його. І не було гіршої колючки в серце буржуазії, як промови своїх же — французів, німців, португальців.

Французи, німці, португальці — усі ці делегати на конгресі сходились в однім: єдиний блок створити треба, єдиний фронт проти фашистів, щоб в разі нападу на оборону встати одночасно. І, ураховуючи це, поспішно почала перестроюватись буржуазія. Останній вечір був вистави «Страстей господніх». На семиповерхових будинках так само перебігали вогняні літери: «Вино, вино, вино! Пийте тільки нашої фірми вино!» І ангел господень під миготіння п'яної реклами востаннє пренепорочним дівам промовив сумно: «*Ad est Sponsus qui est Christus Vigilante virgines*», тобто: ось жених, що він є Христос, він прийшов звільнити народи, яких покорили собі дияволи гріха. Дияволи гріха? І ангел зразу був найжачивсь, а потім махнув рукою безнадійно, бо знав: містерією не візьмеш

дияволів гріха. Бо знав: кінець виставам, і на завтра поміст розбирати. А раз так — берімося ж тепер до іншого. І ангелові закортілося стати фотографом, хронікером, агентом. Це інше фашисти вміло розсипали на завтра по газетах: статейки, рецензії, повідомлення. І все це подали в формі залякуючих моментів. Ось вийшла книга П'єра Кюена «Аерохімічна війна» з передмовою П'єра Кота¹¹. Так, наче хотіли цим сказати: покайтеся, поки ще не пізно. А ось у газеті вміщена статейка про книгу колишнього фашистського міністра народної освіти в Саксонії Гартнакке: «Безумство освіти є смерть для народу». Так, наче хотіли цим сказати: покайтеся і в галузі ідеології, поки ще не пізно. Російські та українські білогвардійські часописи не одставали теж і собі. «Последние новости» друкують оповіщення: «В залі Мюзе сосіаль під головуванням Мілюкова¹² відбудеться прилюдна доповідь капітана II рангу А. П. Лукіна на тему „Червоний флот“. Тези доповіді: „Який флот мають створити більшовики? Який флот створили б ми?“». І тут же внизу об'ява. «Трехсвятительское подворье, 5, улица Петель, 6 ч. веч. вечерняя и акафист божией матери». Божій матері давно вже й сама буржуазія перестала йняти віри. Отже на цей раз взялась вона діяти без релігії. Виступ задумала вона зробити, виступ проти нас на самому конгресі. Для цього найняла вона собі троцькістів, а щоб надати їй вигляду трибунів, зв'язаних з тими чи іншими масами, зачислено було до них в ролі ад'ютантів кількох дохлих сюрреалістів. Ну що ж, і добре вони зробили, що виступили. Просто-таки знаменито. Бо пір'я летіло з троцькістів, як їх там скубли, бідних, пір'ячко із сюрреалістів теж! Це було в малому залі Мютюаліте. Вікна залу були на рівні обідраного даху якоїсь старої церкви. Два чоловіки натягували блідо-зелений брезент на обідране місце, а третій вгорі над самим вітарем бляшаним кружальцем з-під відра зашивав зіяючу дірку. Ось образ світової буржуазії. Із неї вже пір'я летить, але вона за всяку ціну хоче ще підремонтуватись, хоче покласти на обідрану свою філософію таку собі бляшану латочку з-під помийного відра. Що ж? Всякому городу нрав і права¹³, всяка має свій ум голова. Але ж якою посоромленою після свого виступу зосталася буржуазія! Якими розгромленими вийшли з конгресу троцькісти! Щоправда, сюрреалісти ще й після того щось пробували белькотати. Чеський поет Незвал¹⁴ протягував генеалогічну нитку до футуриста Марінетті¹⁵,

який зараз в рядах фашистів,— але всім їм різко й сміливо відповів найкращий французький пролетарський поет Луї Арагон ¹⁶:

— Ми повинні очистити свою поезію від містики, від фокусів, від загравання жуликів з релігією, красою й чистою ідеєю. Ви хочете експериментувати? Глядіть, щоб ваші еротичні речі не поставили вас на одну дошку з дурнем Марінетті, який теж ніби є експериментатор. Дурень Марінетті! — ще раз крикнув Луї Арагон.— Дурень!

Розгром троцькістів та їхніх прибічників — це була друга перемога роботи конгресу. Бо цим ми вийшли на широкий шлях великої масової політики. Бо ми ж далеко розсунули кордони свого впливу. І ті, що ще були вагались, і ті, яким не все ще було ясно, тепер уже пішли за нами, зразу самі себе визначили. Американський письменник Уолдо Франк ¹⁷ у своїй промові краще й глибше, як хто інший, формулював цей потяг до нас, потяг великих мас, які недавно ще були під чужим впливом: «Нарешті, після довгих міркувань я прийшов до висновку, що я повинен підтримувати ту партію, яка створила Радянський Союз і яка в Сполучених Штатах іде попереду першого з епохи знищення рабства дійсно революційного руху, а саме: комуністичну партію». Уолдо Франк говорив це від себе, але ж устами його маси промовляли, маси, що вже стають на рівні ноги. Так. Одірвати з-під впливу буржуазії, одірвати від фашистів багаточисленні маси — це немала заслуга роботи конгресу. І зосталося буржуазії тільки плакати. О, ні, вона ще інше щось замислила. Ганебно вигнана з конгресу, вона перенесла тепер свою роботу поза стіни Палацу взаємності. Х-ха! Це ж вона намагалася скомпрометувати нас на виступі перед «господами емігрантами». Це ж вона посилала нам брудні записки з лайками, називаючи нас не письменниками, а мотористами та іншими іменами, немовби мотор і моторист — це щось було найгірше в світі, немовби мотор і моторист — це те, чим можна дошкулити людині. І відповідь емігрантам у нас могла бути тільки одна: «Господа емігранти! Нам це не дошкулило, а навпаки, зробило приємність. Завдяки моторам, якими керують наші робітники та колгоспники, завдяки Червоній Армії, яка охороняє оброблене цими моторами поле, ми мали змогу на деякий час одірватись од своєї повсякденної праці і, зберігаючи впевненість і достоїнство делегата від СРСР, взяли участь у роботі Міжнародного конгресу оборони культури. А крім того ж, мотористи —

робітники, колгоспники та червоноармійці — це ж наші найпостійніші читачі, для яких ми й пишемо». І ми, в свою чергу, емігрантів запитали: «Що ви зробили такого для людства, що смієте нас критикувати?» І, не ждучи відповіді, ми прочитали із їхньої ж газети останню їхню сповідь, в щирості якої аж ніяк не можна сумніватись: газета «Последние новости», 23 червня, ізречення нового Козьми Пруtkова¹⁸, — ось:

В эмиграции было три пятилетки.
Первая ушла на то, чтоб выяснить, кто с кем живет.
Вторая — кто сколько проживет.
Третья — кого и на что будут хоронить.

Отже, й на цей раз буржуазія зосталась посоромленою, побитою. Справді, вона не могла вже нічого дотепного придумати. Вона вже нічого не могла подіяти з нами. І, гризучи від злості пальці, буржуазія, похитуючись із боку в бік, тоненько-жалібно вила. Принаймні так образно це нам здавалось. І здалеку підскиглювали їй її ж улюблені поети.

Мертвотність англійського життя, похмурість.
Холодне небо, над провінціальними містами туман.
Я знаю, що надії нема.
Я знаю, що нема повороту.

Це здалеку припливли буржуазні журнали, і в них отак скрипуче та безнадійно плакали Олдінгтон¹⁹ та Еліот²⁰.

Але нам не було до них ніякого діла. Закінчувалось останнє засідання конгресу, і на ньому з нечуваною силою прозвучали слова Андре Жіда: «Там вся надія людства — в СРСР! Я хотів би на все горло кричати про свої симпатії до Радянського Союзу. Симпатії до Радянського Союзу!»

Мов та гора, підносилося, зростало і висилось своїм чистим верхів'ям на конгресі довір'я до СРСР, довір'я, що переростало в любов. Це була третя наша перемога на конгресі, третє велике завоювання.

І, як переможці, ми залишили Париж, цей диявольський киплячий казан, як називав його колись Огюст Барб'є²¹. Як переможці, під звуки «Інтернаціоналу», ми відпливали з Лондона на пароплаві. І буржуазія востаннє ще з берега намагалась добризнути до нас — через радіо, через патефони, через рекламу, добрызнути фокстротним ядом, мотивами, перейнятими ідеями філософа Шпенглера²², ідеєю смерті. І в голові слова зринали в нас, тисячо-

літні слова грецького трагіка Есхіла²³: «Ми в Скіфії²⁴, ми на краю землі, дійшли ми пустель непроходимих».

І нам здалось, що Скіфія в наш час якраз перемістилась до Європи. Пустелі непроходимі, гори. О, ні, це буде невірною! Частину ж пустель Скіфії західноєвропейської ми вже пройшли. Ми знайшли ті гори, де був прикутий Прометей. Прометей там на волю рветься, він уже звільнив, він вихопив одну свою руку з ланцюгів,— хоч і з болем, з кров'ю, а звільнив! Он-он він махає нам рукою вслід. Прощай, Прометею, ми віримо в твою силу; ми знаємо, що ти ще встанеш і потрясеш...

Пароплав, оточений кигучими альбатросами, весело біг додому, в СРСР, і Скіфія західноєвропейська за водними просторами сховалась в далині...

[1935]

[ПОДОРОЖ ПО ДНІПРУ]

Повернувшись з Міжнародного конгресу захисту культури в Парижі, де всім нам доводилося провадити свою роботу з великим напруженням, і виконавши те, що припадало на нашу долю, — я зараз з великим задоволенням їду з колективом у подорож по Дніпру, щоб побачити з будівництв те, що не бачив, зустрітися з новими людьми, набратись сил на природі.

Не утаю: беру з собою і книги. Книги нашої епохи ніколи з людьми і природою у конфлікті не бувають.

[1935]

ВІН ФАШИСТІВ Б'Є МІТКО

Сила Янки Купали в тім, що він фашистів б'є мітко;
сила Янки Купали, що він Республіці виховує незламну
молодь; сила Янки, що сам він досі молодий.

Вітаю великого поета ¹, академіка, радісної епохи на-
родного пісняра.

[1935]

НАСЛІДКИ НЕСПОДІВАНІ

Розглядати виставку без скидки на те, що дані художники мало були підготовлені, звичайно, було б несправедливо. Але й незалежно від того, робити скидку чи ні, нам ясно сьогодні одне: на виставці уже визначилось кілька картин, про які треба говорити більше, себто виставка дала наслідки, і наслідки просто-таки несподівані. Отже, треба всяко підтримувати далі авторів цих картин, треба виявити і втягувати нових молодих художників. Мені виставка дала багато.

[1936]

ШВИДШЕ ДО РОБОТИ

Лист секретаря ЦК ЛКСМУ тов. С. Андрєєва¹ мені уявляється могутнім річищем, що підхоплює ентузіазм мас. У це річище вливаються окремі потоки, окремі струмки: і почин комсомольців Чернігівщини², зобов'язання комсомольців-культармійців м. Харкова³; почин комсомольців с. Крутьки Гадяцького району та ін. Всі ці зобов'язання появились у пресі майже одночасово. Отже, лист тов. Андрєєва є немовби підсумком думок славного комсомолу, лист — немовби завершення чи конкретна настанова про перетворення ентузіазму мас на творчі полотна, оплочення його в слово, бронзу, мармур.

На Заході письменник Курт Тухольський⁴, цей молодий скептик, що вірив іще в якусь абстрактну любов до людини, кінчає самогубством. А у нас навіть 72-річний дідусь з с. Крутьки (до речі, кращий колгоспник-ударник) Іван Андрійович Дорогань говорить: «Мені здається, що життя своє я тільки починаю зараз». [...]

Що тут є для нас найважливішим? Мені здається, що митці повинні брати в данім випадку не стільки кінечний пункт, як скільки самий перехід до цього пункту. Тобто важливо змалювати Стаханова⁵, Демченко Марію⁶, Гнатенко Марину⁷ та інших не лише такими, які вони є перед нами зараз, а показати, як дійшли вони свого сьогоднішнього зросту. Не одкидаючи малих форм, як вірш, пісня, ми повинні нових людей нового часу помістити все ж у більші полотна. «Комсомольська увертюра» композитора Тица⁸, що її недавно було виконано в театрі ім. Франка, мені показала, що спроби в цім напрямі вже намічаються і в інших галузях мистецтва. Справді, картини Кулешова, Позднякова, Янчука, Мотигіна, Русакова⁹ на I виставці бійців та начскладу частин НКВС України хіба ж не про те саме нам говорять?

Лист тов. Андрєєва нібито зобов'язує нас, митців, зараз же подати, назвати свої теми. Але це ще не значить,

що ми обрання і визначення своїх тем могли б якимсь чином одсунути надалі. Чим швидше візьмемось до роботи, тим буде краще і для нас самих, художників слова: кріпкий початок запорука буде твору кріпкого, нехапливого, одстояного в матеріалі. [...]

16.1 1936 р.

НА ЕЛЬБРУС ПОЕЗІЇ

*(Із вступної промови на поетичній нараді
6 лютого 1936 р.)*

Поезія, як один з секторів великої радянської літератури, у нашій бурхливій житті чимдалі все більшу й більшу площину посідає. Із історії літератури нам відомо: були такі моменти (в другій половині середніх віків), коли з розкладом спочатку античного, а згодом і феодального суспільства почала розкладатися поема, трагедія, ода. У нас же тепер з розквітом нашої країни якраз навпаки — іде зростання, йде розквіт поезії. Справді. Поезія звучить у нас під час прийому делегацій у Кремлі; поезія звучить на бурякових плантаціях; поезія звучить на шахтах і заводах; поезія — в форпостах нашого прикордоння.

Це розгортання поезії в широчінь іде в парі з закоріненням її вглиб. Маса зараз беруться до засвоєння поетичної спадщини. Три великих поети за останній час особливо стали нам близькі, особливо стали нам рідні. Двох із них ми весь час ждемо, готуємося до їхнього приходу, з хвилини на хвилину сподіваємось... от-от розчиняться двері і на порозі стануть вони, два велетні ювіляри¹: Пушкін і Шота Руставелі. Ну, а третій... Та він давно вже поміж нас сидить — це Володимир Маяковський! Отже, ці три поети теж будуть присутні на нашій нараді, як і на пленумі, безперечно, будуть присутні при наших сьогоднішніх звітах, суперечках, хвилюваннях.

Я кажу — хвилюваннях. Чи є ж про що хвилюватися? Так! Поезія, на жаль, ще відстає. Поезія, на жаль, іще не впоралася із тими величезними завданнями, які покладені були на неї, як на один із секторів радянської літератури. Насамперед, чи оспівано, скажімо, народження і зріст нової людини? Далі. Любов до Соціалістичної Батьківщини. Ця тема теж мусить сильно звучати, зараз особливо, в зв'язку з деяким заворушенням проти нас панів за кордоном, в зв'язку з побрязкуванням зброї в капіталістичних країнах. Далі. Проблема монументальної форми. Питання використання фольклору. Питання критики поезії. Питання молодого покоління. Інтернаціональний зв'язок поміж народами СРСР через переклади. Ось

ці питання (а я далеко не всі ще їх назвав), питання, що невідступно стоять перед нами і ждуть, щоб ми сказали про них своє слово.

За 1935 рік на гору Ельбрус було 2016 зіходжень, тобто 2016 разів побували радянські люди на верхів'ї. На Ельбрус поезії за цей же рік, якщо брати не тільки книги наші, а й окремі виступи поетичні, окремі вірші друковані, ми з певністю можемо сказати: на самій лише Україні спроб зібратися на гору було вдвоє, утрос більше. А в тім-то й річ, що перед нами ще велике питання: чому всі ті поети, що їм належало стояти на горі, чому вони не зійшли туди? Чому дехто з поетів спотикнувся і об який саме камінь?

Ми тут не будемо шукати дрібнесеньких камінчиків, яких у кожного з нас під ногами сила-силенна. Ми не будемо окремих огріхів маленьких ставити в провину поетам. Але з усією суворістю, з усією строгістю ми мусимо зробити застереження тим поетам, які замість того, щоб виносити нашу поезію на верхів'я, ще й досі займаються трюкацтвом, акробатикою, перекиданням через власну свою голову. Таким чином, до всіх цих питань, що я їх перелічив, іще одне питання додається, питання для нас із вами давно вже знайоме, але тим часом як слід ще не розв'язане — питання соціалістичного реалізму, питання п и с ь м а соціалістичного реалізму.

Вітаючи тут гостей наших, видатних поетів, представників літератур братніх нам республік,— я висловлюю надію, що ми разом з ними проведемо нашу нараду успішно і на належній височині.

Хай звучить на весь голос критика та самокритика. Не треба тільки, товариші, боятися загострених питань, не треба боятися схрещування мечів. Славетний критик російський Микола Добролюбов, який, до речі, перший глибоко оцінив Шевченка², ніколи не боявся схрещувати мечі, і тому його критика так допомогла письменникові.

Будемо ж учитися у Миколи Добролюбова. Будемо вчитися в поетів-класиків, у Шевченка, як і в сучасних поетів. Але будемо, товариші, вчитися насамперед у Маркса, Енгельса, Леніна. Будемо вчитися у видатних майстрів літератур братніх республік. Будемо вчитися у робітників-поетів, у червоноармійців-поетів, у багатомільйонних самодіяльних мас, щоб нам під проводом нашої славної Комуністичної партії неодмінно вийти на верхів'я, піднестися до Ельбрусу поезії!

[1935]

СЕРДЕЧНИЙ ПРИВІТ!

Жалкую, що не маю можливості бути присутнім на всенароднім святкуванні п'ятнадцятих роковин Радянської Грузії.

В цей радісний день посилаю свій сердечний привіт мудрим будівникам країни, робітникам та колгоспникам, всім трудящим, хто створив, хто підніс Радянську Грузію на нечувану височінь.

Окремо тут вітаю моїх співбратів по перу — прекрасних письменників Радянської Грузії, золотий вплив яких я відчуваю також і на собі.

Перекладаючи грузинських поетів¹, я в ці дні разом з вами переживатиму радість. Своїми перекладами я теж, хоча б і здалека, братиму участь у святі всіх трудящих Радянської Грузії.

[1936]

ЛЮБИМ ГНІВНОГО ШЕВЧЕНКА

Шевченко в останні бурхливі наші роки приходив до нас аж тричі: в позаминулім — 1934-м — в 120-річчя від дня свого народження; в минулім — 1935-м, коли він високо, могутньо-бронзово в саду постав на постаменті в Харкові; і, нарешті, сьогодні, в 75-річчя з дня своєї смерті — утретє. Щоправда, з-поміж велетнів поетів не тільки він один до нас приходить. Яка-бо широчінь знайомства! У тому ж 1934 році з туману тисячолітньої історії перекився був до сучасності заспівувач стародавньої героїки Абуль-Касим Фірдоусі. Трудно було його розгледіти в деталях! Ріки історії багато піску нанесли в його біографію, і сам він, перекившись, стояв наполовину замулений в легендах. Пізніше домисли про поета, як тії хмари химерні, клубками чіплялися до його сивої хвилястої бороди; численні вигадки, літаючи перед чолом тисячолітнього співця, весь час одкидали тінь на його очі. Проте ми все-таки схопили той напрям, куди дивились його очі, ми все-таки схопили окреслення правдивого обличчя Фірдоусі. А дивився він просто на нас — з надією, з захопленням у погляді, а ще дивився він туди кудись у простір, де із ясної далечини прийдешніх років, які ще не наступили, долітали до нас прості широкошумні кленові співи — по-російськи і по-грузинськи. Це наближення двох своїх братів почув чуткий Фірдоусі, наближення ювілярів — Пушкіна і Шота Руставелі. Отже, Руставелі й Пушкін з кожним днем підходять до нас все ближче й ближче, виростаючи та окреслюючись. Мов два соняшники до сонця, вони повернули до нас свої голови, і ми радісно готуємось до їхнього приходу. Яка-бо широчінь знайомства! Широкошумний, дзвінкий Пушкін і афористичний, узорний Руставелі. А ось усього два місяці тому, як широкими кроками по всьому фронту поетичному твердо, енергійно пройшовся Володимир Маяковський. Ще більш, значить, увиходить в нашу поезію глибоке дихання. У такій ось періодичності своїх приходів і одвідують поети героїчні наші дні. І те, що Шевченко за такий короткий час приходить до нас сьогодні аж утретє, щось мусить означати. А означає воно насамперед те, що питання поетичної

спадщини розцвітає в нашій літературі, як той безсмертний церападус в садах Мічуріна¹. А означає воно те, що у нас, всупереч середньовіччю фашистської Німеччини, де на вогнищах палять твори Шіллера² та Гейне, у нас в Радянському Союзі поета садовлять на найкраще місце в хаті і завше раді його приходу.

Справді, як же нам не радіти? Еж Шевченко прийшов до нас саме в славні наші високопродуктивні дні. Як же нам не радіти? Еж Шевченко прийшов саме тоді, коли допіру відсвяткували ми 15-річчя Держплану СРСР. Шевченко прийшов напередодні з'їзду комсомолу. Усі ці три моменти — нечуване піднесення героїзму труда; ленінський план електрифікації країни; ідейне озброєння молоді на боротьбу з ворогами партії і робітничого класу — я згадую тут не для того, щоб якимсь чином прямо пов'язати з ними Шевченка. Ні, Шевченко жив у цілком інші, одмінні часи від нас. Отже, я кажу про Шевченка як про дитину своєї епохи, як поета-революціонера, який закликав до розправи над українським та російським панством. Ця розправа над ненависним панством у нас давно вже довершилась. А розгромивши панство, пролетаріат ще й землю по ньому зверху утоптав. А утоптавши, зарівняв обніжки, межі, а потім на розрівняній землі розбили ми сади й сквери, трактори побігли, електрика засяяла по хатах, і молодь стала у нас предметом особливої уваги, предметом особливого піклування. Глибоке дихання поезії — це ж воно кликало до утоптування землі над ворогами. Це ж воно пов'язує нам скрізь теперішнє з майбутнім, як і минуле з великим нашим сьогодні.

Велике наше сьогодні вимагає від нас відображення в золотих піснях золотої нашої героїки. Велике наше сьогодні вимагає від нас повсякденного плекання та вирощування молоді поетичної. Подібно лампочкам Ілліча, нехай вони заблискотять по всіх усюдах, нехай заграють, заіскряться по всіх просторах України — ці юні, многонадійні таланти.

Мені скажуть: а чи не пізно зараз таке ось говорити? Еж молодь поетична давно вже у нас росте, давно цвіте, буяє і піднімається до зрілого заокруглення арки соціалістичної поезії. Цілком все вірно. До зведення мистецької арки молодь дійсно чи не найперша йде своїми рівними, своїми бадьорими ногами. Але я хотів лише зайвий раз підкреслити, що Шевченкова присутність поміж сучасними поетами, поміж молоддю ще більш усіх їх окрилює,

ще більше стверджує й навчає їх віддихом поетичним володіти. Глибоке дихання — що може бути краще для поезії! Глибоке й правильне дихання — воно ж могутність і зичність голосу дає, воно привчає поетів не тільки не боятись, навпаки — цінувати й шукати велику для себе аудиторію.

Велика аудиторія — чи нам же її шукати? Еж такої аудиторії, як у Радянському Союзі, ніде нема в цілیم світі! Аудиторія, в якій за тисячі кілометрів без навушників один одного чують представники різних національностей неозорої нашої Батьківщини. А ще ж і поза Радянським Союзом є пролетарі — мільйони трудящих! — які слухають нас, які ловлять кожне слово з Країни Рад, щоб потім те слово у себе розпалити, смолоскипами пронести на чолі мас в боротьбі проти фашистів, князьків, царів — гнобителів народу. Із сучасних поетів Маяковський стає вже здобутком революційних мас усього світу. Отже, аудиторією для революційного поета є цілий світ! І весь світ слухати його може буквально без навушників. У такій величезній аудиторії голос революціонера-поета Т. Г. Шевченка звучить особливо гучно й виразно. Яка це сила залишилася для нас, яка міць і твердість непоборна зосталась нам у науку!

Ах, сила й міць поезії Шевченка! Одних вона підносить на своїх долонях, як дитя, а других жорнами на прах, на порошок нещадно розтирає. Ну, за те ж і ці другі — треба справедливо зауважити — не тільки не люблять Шевченка, а ще й всіляко намагаються його принизити. «Шевченко? — запитував український фашист Донцов у „Віснику“ 1932 року. — Я не захоплююсь їм. Те, що він пише, — це ж апофеоз бунтарства. З культом Шевченка давно пора скінчити». Бачите, пан Донцов не захоплюється Шевченком. Пан Донцов удає, що він цілком байдужий до особи великого поета, а тим часом жах відчувається в словах його, трепет перед Шевченком. Та дуже просто! Еж, з одного боку, Шевченко ціле життя своє виступає «проти собачої панської крові», а з другого — сам пан Донцов, не був би він паном Донцовим, коли б він одмовився їздити на плечах своїх же бідаків і придушувати їхнє бунтарство.

Отже, сила й міць поезії Шевченка така, що перед нею, як ми бачимо, тремтять, жахаються наші вороги. Нехай тремтять, нехай од страху заклинання проти нас свої белькотять. Шевченко не раз ще упаде на них грозою,

не раз свій гнів прокотить по їх спинах! Гнів — оце ж те найголовніше, з чим пов'язаний, як ми побачимо пізніше, вплив Шевченка на українську літературу, і зокрема на поезію, та й не тільки на українську.

Ненависть! Ненависть до ворогів нашої Батьківщини — ось що насамперед вбирає наша поезія з глибоким засвоснням Шевченка. А що може бути для нас зараз актуальніше, як не це?

Ви чули, що говорить майор Ферч у своїй книзі «Азбука військової повинності»? «Фашизм зараз вживає цілої низки заходів до того, щоб не допустити найбільш свідомі елементи робітничого класу до своєї армії». Ви чули, що говорить італійський фашистський письменник Віргілій Строппа в своєму романі «Теля із Мангтана»? «Людей не буде, буде сила й покора. Я мрію, — продовжує він, — про цілий легіон людей-автоматів, які здатні мовчки, без єдиного пострілу насуватись на ліси й болота, які здатні тільки покорятись». І всілякі інші міркування генералів про те, що «літак уб'є війну», є, власне кажучи, тільки дальшим роздмухуванням війни світової. Гарячкове готування фашистської Німеччини до війни, її нахабні зазіхання на територію Радянської України весь час повинні нас тримати напоготові. Отже, весь час і поезію свою повинні ми на аероплани піднімати, зміцнювати, одгострювати її на боротьбу з фашизмом. І тут роль Шевченка просто-таки величезна. Це відчують не тільки українські поети, це відчують також і поети інших літератур, поети братніх нам республік.

На Міжнародному конгресі оборони культури в Парижі (в червні минулого року) про Шевченка в своїх виступах говорили російський письменник Всеволод Іванов, таджицький поет Гасем Лахуті³, білоруський — Якуб Колас⁴, вірменський, французький, болгарський. І нам, делегатам від Радянської України, слухаючи промови, здавалося, що, крім нас, на конгресі присутній ще й Тарас Шевченко. Там же, в Парижі, під час конгресу українська біла емігрантщина, недобитки петлюрівщини в своїх анемічних газетах безсило й бездарно, намагаючись уколоти всіх нас, яких послала Радянська Україна на конгрес, всіляким чином підтасовуючи факти, намагались відділити від нас Шевченка. Вона, ця біла емігрантщина, натягаючи на себе старе потріпане ідейне дрантя, істерично біла себе в груди, клялася і доводила, що Шевченко її, а не наш, що Шевченко завше був проти Москви, завше був проти

Росії. І їй на конгресі належну відсіч дав таджицький поет Гасем Лахуті:

— Брешете! То проти старої, царської Москви, проти тюрми народів, закликав боротися Шевченко. А зараз нема більше тюрми народів — царської Росії, є вільні розковані народи, що йдуть широким шляхом, який веде до соціалізму.

Я дозволив собі зупинитися на виступах делегатів конгресу для того, щоб показати, як далеко поширився вплив Шевченка і що цей вплив для нас зараз означає. Колись генерал Дубельт⁵ бунтарську мову Шевченка називав «самою грубою, необтесанною речью мужицкой», а тепер ця мужицька мова поета цитатами віршів звучить і з трибуни Міжнародного конгресу оборони культури в Парижі. Колись той же генерал про Шевченка казав, що його, мовляв, «в порядочном доме стыдно было бы иметь дворником», а тепер навпаки: у цьому білоемігрантському, з дозволу сказати, «порядочному домі» од появи навіть самої тіні Шевченка цілий переполох учинився! І невігласи, нащадки Дубельта, не знають, куди подітися од гніву революціонера-поета. Він же, як той обеліск, стоїть у нашій поезії, обеліск на знак перемоги над ворогами. Та недурно ж саме таку рису в поезії Шевченка, як гнів його, відзначають трудящі Радянської Грузії в листі, надрукованому в «Правде» 22/II (беру його з «Комуніста» в перекладі Бажана і Голованівського⁶).

Ми шануєм Руставелі — цей безцінний скарб і дар.
І Сулхан Орбеліапі — любий нам старий байкар.
Ясний вірш Гурамшвілі кожен з нас любить звик,—
І пастух, поет і слюсар, інженер і робітник.
Пушкін, і Толстой, і Гоголь — знані для народних мас.
Любим гнівного Шевченка, Горький — рідний він для нас.

Любим гнівного Шевченка. Це найбільша похвала поетові від трудящих нашої Батьківщини, похвала, що розійшлася мільйонними тиражами нашої преси перед лицем усього світу. Так, у Шевченка дійсно аудиторія велика, і в цій аудиторії, то в однім кутку її, то в іншій, весь час озиваються, перехоплюють цей гнівний голос майстри слова: російські поети, як наприклад, Едуард Багрицький; таджицькі; єврейські; казахські... Але тут на першому місці нам треба поставити народного поета Білорусії дійсного члена Академії наук УРСР Янку Купалу.

[1936]

ШЕВЧЕНКО Й БАГРИЦЬКИЙ

Ім'я і заклик Тараса ¹
В наших серцях несемо.
Гасем Лахугі
(переклад Масенка) ²

Ім'я і заклик Тараса Шевченка носив у своїм серці Едуард Багрицький. Чудесний, дивний поет Едуард Багрицький! Сам м'який-м'який, з білим русявим волоссям на чолі, але подихом своїм поетичним що він мені нагадує? Подих П'ятої симфонії Бетховена ³. Та ж сама лаконічність форми «Мойра стукає в двері» ⁴ (вірш про ТБЦ); та ж сама ліричність, скерцо ⁵ (вірш про птицелова Діделя ⁶); і, нарешті, стихійна радість визволеного людства, високе ствердження життя («Думка про Опанаса» ⁷ та інші).

Як же прийшов Багрицький до цієї своєї радості? Дивний поет Едуард Багрицький! Може, через крик протесту, як Янка Купала? Ні. Може, через крик відчаю, як Велемир Хлебников ⁸? Тим більше ні. Може, нарешті, через ніжність Ошера Шварцмана? Ні і ні. Дивний поет Едуард Багрицький! Прийшов він до ствердження життя тільки через помсту:

Я мстив за Пушкіна под Перекопом ⁹,
Я Пушкіна через Урал пронес,
Я с Пушкіным шатался по окопам,
Покрытый вшами,
Голоден и бос.

Багрицький — єдиний із поетів, який привів до життя, який виконав отой залізний натяк лермонтовського ямба за смерть Пушкіна:

И умер он с напрасной жаждой мщенья ¹⁰.

Ні, не «напрасно». Багрицький помстився! Дивний поет Едуард Багрицький! Його помста за убивство Пушкіна дає нам ключ також і до ставлення його щодо Шевченка. Ах, та він же давно уже носив Шевченка в своїм серці! Якось у Москві — повідає нам поет М. М. Ушаков — разом ішли ми з Едуардом Багрицьким Китайським проїздом, де торгували книжками букіністи. Раптом Багрицький стрепнув:

— Та ось же нарешті те, що я давно його шукав! —

і він жадно почав гортати у букініста сторінки книги. Це був «Кобзар».

Чудесний поет Едуард Багрицький! Він при одному тільки погляді на «Кобзаря» стенається, кидається у передчутті нової своєї помсти — помсти за Шевченка. «Та ось же, нарешті, те, що я давно його шукав!» Ця коротка фразка, цей радісний скрик велике дає нам право на здогадки.

Це ж він, будучи в лавах Першої Кінної Армії, не раз уже напевно помічав, що пантеїстичну тодішню його радість ніяк не можна притулити до революційної сучасності і що вона одвалюється від неї, як одрізана скибка кавуна. Це ж він, працюючи згодом у агітпоїзді на західному фронті, не раз уже напевно відчував: пора покинути вдихати синій чад, пора наставити долоню проти прилипчивих бродяг з брудних завулків Антверпена. І тут він од Шарля де-Костера ¹¹ кинувсь до Томаса Гуда ¹². І тут він од Томаса Гуда кинувся до Бернса ¹³. Але все ж таки чогось йому не вистачало. Образ загибелі поета (а цей образ зародився ще в першій вірші поета — «Трактир» ¹⁴) повільно всвердловавсь у його мозок і не давав йому спокою. У вірші «Арбуз» ¹⁵ він сам ясно каже про це:

Я песни последней еще не сложил,
А смертную чую прокладу...

Чого ж тоді до цього безжурного, до цього біло-кучерявого птицелова та раптом уключулась печаль? Еж поодв'язувались, поодставали, нарешті, від нього антверпенські бродяги? Та того саме уключулась печаль, що, як він сам далі признається:

Я в карты играл ¹⁶,
Я бродягою жил,
И море приносит награду,—
Мне жизни веселой теперь не сберечь,—
И руль оторвало, и в кузове течь!..

Руль одірвало! Ось чого появились такі сумні, такі трижожні нотки. Руль одірвало, і в кузові протікає. Треба якнайшвидше прибитись до берега, щоб там поставити нове кермо, а потім вже пливати безстрашно й далі. І от цим берегом літературним, до якого прибився дубок Багрицького, був берег Тараса Шевченка. Не Шарль де-Костер, не Вальтер Скотт ¹⁷ і навіть не Бернс віднині на дубку поета цей білий парус надимають, а якраз Шевченко.

Тільки ж треба зауважити, що ролі Шевченкової ми тут аніяк не збираємось перебільшувати. Це правда, що

літературний парус підняв Багрицькому Шевченко. Але ж руль, кермо поставити йому могла тільки партія і, зрозуміло, партія це зробила.

Чудесний поет Едуард Багрицький! Він до Шевченка звертався в своїм житті аж двічі: в цей раз, коли він разом із Тарасом Григоровичем заспівав «Думу про Опанаса», і вдруге вже під кінець життя свого, коли він написав радіокомпозицію — так і зветься вона «Тарас Шевченко»¹⁸. Замовчувати не можна: сумнівами й суперечностями переповнена творчість Багрицького — ці сумніви мають джерелом своїм вплив дрібнобуржуазної стихії, але все-таки (і треба це підкреслити), незважаючи на всі суперечності, Багрицький залишається яскравим представником саме революційної романтики, особливо в «Думі про Опанаса». Опанаса автор наприкінці своєї поеми вбиває. Так. Убиває. Отже, кінчу я про Багрицького тим, з чого й почав. Ті чорні сили, які душили колись Чернишевського, Герцена, Шевченка, ті чорні сили, які пізніше теж і в перші роки революції намагались були нам шкодити, — всі ці контрреволюціонери, чорносотенці, петлюрівці, махновці попались, нарешті, під удар повсталого пролетаріату. Тарасе Григоровичу — так звертається Багрицький до Шевченка:

— строки
Всі проминули¹⁹. Підійми сиви
Брови свої, окопай соколиним
Поглядом край наш —
Ти побачиш степи
В рудих могилах, порослі м'ятою.
То ворогів могили. Наша ж
Шаблюка їх порубала.

(Переклад Миколи Шпака)

Так сталася помста за поета. Бо разом з іншими рубав цих ворогів також і Едуард Багрицький. Він їх убивав.

Тарасе Григоровичу,
Твоє прокляття
Через десятки років прогріміло,
Над арміями ворогів народу.

Отже, знайшов свій порятунок Едуард Багрицький у помсті за Пушкіна, за Чернишевського, за Шевченка. У помсті над ворогами народу. І він був свідомий того, що цю помсту він довершити міг тільки за проводом Комуністичної партії. Дивний, чудесний поет Едуард Багрицький!

[1936]

ВИКОРЕНИТИ ФОРМАЛІСТИЧНУ ЦВІЛЬ В ПОЕЗІЇ

(Із вступного слова на зборах поетичної секції СРПУ)

На сьогоднішній нашій нараді стоїть питання про небезпеку формалізму в мистецтві¹; це питання для нас є питанням першої ваги.

На небезпеку формалізму в мистецтві першим звернув нашу увагу центральний орган партії — газета «Правда». Газета «Правда» в своїх статтях з властивою їй прозорливістю зразу ж помітила, що формалізм загніздився не в однім якимсь куточку мистецтва, а в багатьох його секторах, і то майже одночасно. Ці статті стали дороговказом для митців Радянського Союзу, стали гаслом до перевірки їхньої роботи, до перегляду всієї творчої їх лінії.

Справді. Протягом довшого часу в архітектурі, наприклад, панував конструктивізм, і ніхто якось не помічав, що конструктивізм цілком чужий для нас і що його занесено нам із капіталістичної Європи та Америки. Протягом довшого часу в музиці панував припадочний джаз, і неспроста окремі музичні положення деяких російських композиторів сприймалися закордонною буржуазією, як свої, їм рідні, буржуазні.

Словом, корабель мистецтва не один раз уже з'їжджав на мілину, і треба було в інший бік кермо повернути, щоб не наткнутись десь іще й на рифи підводні. Цей поворот зробила газета «Правда». Вона, повернувши кермо на глибокі місця, освітила прожекторами шлях нам аж до обрїю, далеко-далеко!

[...] В той час, коли наша країна на всіх фронтах домоглася величезних успіхів, ми не сміємо давати низьку, недороблену продукцію! Та коли б же тільки недороблену. А то явно шкідливу, чужу для нашого світогляду, продукцію, відірвану від життя. Так, формалізм не тільки тим для нас неприйнятний, що він антихудожній, а ще й тим, що він ідейно й політично нам ворожий, і ми його повинні гнати із свого дому.

Отже, найбільший гріх формалізму — це відірваність від життя, відірваність від радянської аудиторії, відірваність від народного ґрунту. А за цим ідуть услід натуралізм, екзотика, схематизм, дешеве побрязкування словом, безпредметність, індивідуалізм та інше.

В якій же мірі це стосується поетів? А поетів це стосується, що називається, в першу чергу. Бо коли таке, скажімо, монументальне мистецтво, як архітектура, та й те не вбереглося від цвілі формалізму, давши місцями розколина та щілини, то тим більше поезія — це живе, поворотке мистецтво, тим більше лірика, гостро реагуючи на все околицнє, швидко перехоплюючи все нове (а іноді нове тільки назвою), очевидно, теж не в малій мірі піддалася цій цвілі формалізму.

Про те, що в українській поезії є прояви формалізму, нам докладно розкажуть сьогодні доповідачі, а також і самі поети. Я хочу тут лише підкреслити, що ці вияви формалізму повинні бути нещадно викриті, розкриті. Отже, й критика повинна бути в нас пряма, точна, глибока й немилосердна. Щоб, незважаючи ні на персони, ні на заслуги в минулому, могли ми ясно показати, де і в якій мірі цей формалізм купчиться. Критика потрібна нам пряма, без хитрощів, без дрібної помсти, без лукавства, критика така потрібна, яку ми коротко зємо двома словами — більшовицькою критикою. Кожен із нас повинен собі усвідомити, оскільки це серйозно, оскільки важливе питання, і поставитись до нього, як до питання, зв'язаного з оздоровленням самих же нас, поетів.

Усі знають виступи центрального органу ЦК КП(б)У, газети «Комуніст», про нездорові прояви, про заумницьку гру в творчості молодих українських поетів. Тут теж треба буде нам з максимальною увагою поставитись до вказівок газети «Комуніст» про уникання схематизму в наших творах.

Відкриваючи сьогоднішню нараду, повинен я сказати: серйозність і ще раз серйозність! Не викривлювати критику, не перетворювати її на розмову взагалі про формалізм або ж на безконечне покаянне копання, копання в кожній клітині організму, це з одного боку, а з другого — не замовчувати і тих проявів, тих огріхів, од яких вся цвіль заводитьсь, од яких душком несе формалістичним, знайти головний той нерв, що сіпає, і вирвати його одразу. Звичайно, всю поезію українську розглядати, як поезію хвору, заражену формалізмом, було б невірно і шкідливо. Є у нас

багато чого здорового, прекрасного: є поети, які весь час намагаються стежити за собою, які працюють добре. Але ж і тут треба сказати: нема безгрішних. Отже, і цим поетам не завадить також зробити ще раз перевірку написаного, і головне — зробити собі висновки на майбутнє. А висновки зробити потрібно буде й кожному з нас. І у висновках, очевидно, поруч з аналізом своїх хиб, повинні ми накреслити шлях роботи на завтра, ще більше розчистити від бур'янів шлях до ґрунту народного, шлях до науки у наших великих попередників — у Шевченка, Пушкіна, шлях до науки у сучасників наших — таких, як Володимир Маяковський. До простоти, до ясності, до монументальності! До простоти, до життєвої правдивості, до соціалістичного реалізму!

1936

ШЕВЧЕНКО І ПОЕТИ БРАТЕРСЬКИХ РЕСПУБЛІК

У Шевченка аудиторія велика, в цій аудиторії то в однім кутку її, то в іншій весь час озиваються, перехоплюють гнівний голос молодші брати Шевченкові, майстри слова, достойні його учні. Янка Купала одверто в своїх творах признається, що слово Шевченкове не раз долітало на Білорусію до нього. Він говорить правду. Бо вже в першій вірші Янки Купали, написаній 1905 року, це слово Шевченкове передгрозиво блискає, й дощем, не дощем, а зливою спадає в строфи білоруські:

Што я мужык, усе тут знаюць¹,
І, як есть геты свет вялік,
З мяне смяюцца, погарджаюць,—
Бо я мужык, дурны мужык.

Пригадуйте, у Шевченка — на початку його «Гайдамаків»:

...І тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
Та, зустрівши, насміються,—
Такі, бачте, люди.

А може, це збіг цілком випадковий? Ні, не збіг і не випадковий.

Як рокотання грому, як наростання бурі, звучить постійний рефрен у Купали:

Бо я мужык, дурны мужык,—

що, безперечно, навіяно такими Шевченковими рядками:

А то дурень розказує
Мертвими словами.
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! Дурень!

І раптом крик протесту:

Вибачайте!.. Кричіть собі,
Я слухать не буду.

І рівно через 64 роки цей самий крик протесту проривався у Янки Купали:

І кожны, хто мяне слытае,
Почуе толькі адзін крык:
Што хоць мной кожны погарджае,
Я буду жыць! Бо я мужык!

Таке переймання голосу Шевченкового у Янки Купали іноді доходить до того, що він точно відтворює весь ритм його, навіть самий розмір Тараса Григоровича.

Ясно, що надто вже точно відтворення ритму Шевченкового, його образів не могло тривати в Янки Купали довго. Мусив-бо цей вплив по-своєму перетопитись, перейти в цілком нове, одмінне, оригінальне. Легко сказати — перетопитись. А яким же чином? На якій основі? Якою треба було водою збризнути живою, щоб творчість Янки Купали звільнилась від уподоблень? Цією водою живою стала для Купали народна пісня, перехід до якої теж стався, як видно із попередніх прикладів, не без участі Т. Шевченка. Цей перехід припадає переважно на роки імперіалістичної війни.

Роки імперіалістичної війни — страшні роки, глухі, покалічені і треба було великої сили волі, треба було добре орієнтуватись у світовій політичній обстановці, щоб у ті роки не розгубитись.

Ленін у своїй статті «Про дві лінії революції» писав²: «У 1914 році розгорілася європейська війна, і буржуазія повсюди перемогла на якийсь час пролетаріат, захлснула його каламутним потоком націоналізму і шовінізму. В Росії дрібнобуржуазні народні маси, головним чином, селянство, становлять, як і раніше, більшість населення. Вони пригноблені насамперед поміщиками, вони політично почасти сплять, почасти вагаються між шовінізмом („Перемога над Німеччиною“, „Оборона батьківщини“) і революційністю». Оця сплячка, оце вагання відбилися яскраво і в тодішній поезії. Олександр Блок свій цикл «Жизнь моего приятеля» закінчує таким тяжким роздумом:

Словно пугаясь чего-то —
не лучше ль³,
Думаешь ты, чтоб и новый
День проходил, как всегда:
В сумасшествии тихом?

І от посеред «сумасшествия тихого» імперіалістичної війни все-таки прохоплювались, як каже Блок, «слишком светлые мысли». Велемир Хлебников у своєму листі до

Кульбіна ⁴ (1916 рік) пише: «...особенно тяжела военная служба... Победенный войной, я должен буду сложить свой ритм (участь Шевченко и др.) и замолчать как поэт. Это мне отнюдь не улыбается, и я буду продолжать кричать о спасательном круге к неизвестному на параходе».

А єврейський поет Ошер Шварцман, будучи мобілізованим простим солдатом до царської армії, в листах тодішніх так скаржитья на свою самотність: «Рік я пробув у залізних умовах війни. Часто відбувалась боротьба за шматок хліба, за кілька ложок картоплі. Уже й не кажучи про боротьбу за життя в буквальному розумінні цього слова. І тепер я, поранений, лежу далеко від позиції у Москві...» «А без людей я жити не можу»,— викрикує він в іншому листі до Давида Гофштейна ⁵. Це теж, по суті кажучи, той самий крик на поміч, крик «о спасательном круге».

Звичайно, прислужливі націоналісти зараз би зробили з цього свій алілуйський висновок: ага, цим невідомим, що кинув з пароплава рятувальне коло,— мовляв, був не хто інший, як Шевченко. Ми ж зробимо з цього цілком інший висновок. По-перше, не невідомим, а навпаки, відомим; по-друге, цим відомим була якраз партія більшовиків на чолі з товаришем Леніним. Тільки одна вона могла кинути рятувальне коло поетам, не дивлячись на те, що ні Хлебников, ні Шварцман не були комуністами. Відомо ж, що в 1914 році царський уряд заборонив святкувати день Шевченка. Відомо ж, як саме реагував на це В. І. Ленін у своїй промові, що її на засіданні 4 думи виголосив Г. І. Петровський. «Запрещение чествовать Шевченка ⁶ было такой превосходной, великолепной, на редкость счастливой и удачной мерой с точки зрения агитации против правительства, что лучшей агитации и представить себе нельзя. Я думаю, все наши лучшие социал-демократические агитаторы против правительства никогда не достигли бы в такое короткое время таких головокружительных успехов, каких достигла в противоположительном смысле эта мера. После этой меры миллионы и миллионы „обывателей“ стали превращаться в сознательных граждан и убеждаться в правильности того изречения, что Россия есть „тюрьма народов“...» *

Отже, крик Велемира Хлебникова й Ошера Шварцмана це був крик по рятувальне коло із тюрми народів.

* Ленин, XVII, ст. 324—325.

І Шевченко був тут тільки досвідченим старшим товаришем по боротьбі проти царської Росії, товаришем, голос якого і крізь довгі віки не змовкав, не скорявся.

Іранський революційний поет Гасем Лахуті, який знайшов собі притулок у країні Рад — у Таджикистані, — на заклик Т. Шевченка:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,—

пише в наш час таку свою відповідь:

Голос живий і могутній,
Ти крізь віки не замовк.
Ім'я і заклик Тараса
В наших серцях несемо.

(Переклад Масенка)

Ім'я і заклик Тараса Шевченка ніс у своїм серці також і Едуард Багрицький! Сам м'який-м'який, з білим русявим волоссям на чолі, але подихом своїм поетичним що він мені нагадує? Подих П'ятої симфонії Бетховена. До життя прийшов Едуард Багрицький тільки через помсту:

Я мстил за Пушкіна под Перекопом,
Я Пушкіна через Урал пронес,
Я с Пушкіним шатался по окопам,
Покритий швами,
Голоден и бос.

Дивний поет Едуард Багрицький! Його помста за вбивство Пушкіна дає нам ключ також і до ставлення його до Шевченка. Ах, та він же давно вже носив Шевченка в своїм серці! «Якось у Москві, — оповідає нам поет М. М. Ушаков, — разом ішли ми з Едуардом Багрицьким Китайським проїздом, де торгували книжками букіністи. Раптом Багрицький стрепенувся: „Та ось же, нарешті, те, що я давно його шукав“. І він жадібно почав гортати в букініста сторінки книги. Це був „Кобзар“».

Чудесний поет, дивний поет Едуард Багрицький!

Це ж він, будучи в лавах Першої кінної армії, не раз уже, напевне, помічав, що пантеїстичну тодішню його радість ніяк не можна притулити до революційної сучасності і що вона одвалюється від неї, як одрізана скибка кавуна.

Образ загибелі поета (а цей образ народився ще в першій вірші поета «Трактир») повільно всвердлювався в його мозок і не давав йому спокою. У вірші «Арбуз» він сам ясно каже про це.

Я песни последней еще не сложил,
А смертнучую чую прохладу...

Чого ж тоді до цього безжурного, до цього білокучеря-
вого птицелова та раптом уклонулась печаль? Еж поод-
в'язувались, поодставали, нарешті, від нього антверпен-
ські бродяги? Та того саме уклонулась печаль, що, як сам
він далі признається:

Я в карты играл,
Я бродягою жил,
И море приносит награду,—
Мне жизни веселой теперь не сберечь,—
И руль оторвало, и в кузове течь...

«Руль оторвало!» Ось чого виявились такі сумні, такі
тривожні нотки. Руль одірвало, і в кузові протікає. Треба
якнайшвидше прибитись до берега, щоб там поставити
нове кермо, а потім уже пливати безстрашно далі. І от цим
берегом літературним, до якого прибився дубок Багриць-
кого, був берег Тараса Шевченка. Він до Шевченка звер-
тався у своїм житті аж двічі: в цей раз, коли він разом із
Тарасом Григоровичем заспівав «Думу про Опанаса»,
і вдруге, вже під кінець життя свого, коли він написав
радіокомпозицію,— так і зветься вона «Тарас Шевченко».

Тарасе Григоровичу, звертається Багрицький до Шев-
ченка,—

...строки
Всі проминули. Підійми сиві
Брови свої, окинь соколиним
Поглядом край наш —
Ти побачиш степи
В рудих могилах, порослі м'ятою.
То ворогів могили. Наша ж
Шаблюка їх порубала.

Так сталася помста за поета. Бо разом з іншими рубав
цих ворогів також і Едуард Багрицький.

Тарасе Григоровичу.
...Твоє прокляття
Через десятки років прогріміло
Над арміями ворогів народу.

От де знайшов свій порятунок Едуард Багрицький —
у помсті за Пушкіна, за Чернишевського, за Шевченка.
У помсті над ворогами народу. І він був свідомий того,
що цю помсту він довершити міг тільки за проводом Ко-
муністичної партії.

Ще треба сказати про М. Светлова, про його знайомство з Шевченком по «Гренаді».

Скажи, мне, Украина,
Не в этой ли ржи
Тараса Шевченко
Папаха лежит?

В казахській поезії особливо відчувається ніжність до Шевченка. Причин цьому багато — і як одна з причин є та, що Шевченко, будучи на засланні, з особливою увагою ставився до їхніх пісень, переказів, до мови. Це найшло відбиток у поемі молодого казахського поета А. Тажибаєва⁷ «Розмова з Тарасом Шевченком».

Треба сказати про ставлення до Шевченка грузинських радянських поетів Тіціана Табідзе⁸ і Симона Чіковані⁹. За їх керівництвом грузинські поети переклали «Кобзаря» Шевченка.

Треба сказати про азербайджанських поетів, які року 1934 випустили в тюркських перекладах цілого «Кобзаря». Про вірменських поетів, про татарських, про молдавських, про поетів чуваських, осетинських — все це просто не вміщається в розміри моєї статті. Гете говорить: «Кожна література, здана на саму себе, врешті скучає, якщо не освіжається знов іноземним внеском». Отаким освіженням і отаким внеском для багатьох літератур братніх нам республік був і є зараз Шевченко.

[1936—1941]

[НА ВБИВСТВО Ф. ГАРСІА-ЛОРКИ]

На Міжнародному конгресі оборони культури в Парижі минулого року ми, радянські письменники, були свідками, як залізно виступали проти фашизму передові іспанські письменники, драматурги, поети. Я чув, як поклялись вони при першій же потребі узяти в руки й зброю проти фашистських генеральських банд, проти середньовіччя, проти царства терору; і що ж, іспанські поети додержали слова: вони б'ються на фронтах в Гренаді... У боротьбі проти фашистів загинув найбільший поет Іспанії Федеріко Гарсія-Лорка! Фашисти своїй тимчасовій брудній перемозі зло радіють. Але хай вони торжествувати не спішать, хай вони не радіють. Бо Федеріко Гарсія-Лорка живий! Бо на його місце стануть інші.

Середньовіччю не жити! Царству терору не бути!

Шлюзи відкрито на річці Альберче! ¹ Ринула вода і потопила заколотників. Стережіться, фашистські собаки. То не сама вода — то гнів народний одкрив свої шлюзи і ринула зненависть на голову катів за смерть поета Федеріко Гарсія-Лорка!

Було колись і в нас — Денікіни ², Врангелі ³, Петлюри ⁴; було колись — хотіли вирвати у нас завойовану свободу. Але трудящі встали, як один, але трудящі разом об'єднались — і вигнали собак неситих, ще й слід по їх замели мітлою.

— Ставайте, як один! — кричимо ми їм через кордони.

— Виганяйте нечисть! — подаємо свій голос солідарності.

І чути: з резервуару силових станцій Тембліо випущено 2½ млн. тонн води, і ринула вода і потопила заколотників. Стережіться, фашистські собаки! То резервуар не самої води, то резервуар одвічного гніву народного на голову катів за смерть юної Ліни Одена ⁵, за смерть поета Федеріко Гарсія-Лорки!

Була Іспанія дрімотна. Тепер вона прокинулася, уста-

ла. Була Іспанія (невизначна) — тепер вона в червоних піснях загомоніла. Видатний друг Радянського Союзу поет Рафаель Альберті ⁶ про нову Іспанію так співає:

Їх багато — червоних міст і сіл,
Вони тепер від крові почервоніли.

Так! Багато червоних міст і сіл. А буде їх ще більше, а буде час, що і вся Іспанія буде Червона. На пролитій за свободу крові нові сили виростають: загін «Октябрь» і «Батальйон Долорес Ібаррурі Пасіонарії» ⁷. І комуніст-боєць Бартоломео Гордон: «Мужайтесь! — підбадьорює республіканців. — Мужайтесь!»

— Мужайтесь! — кричимо і ми через кордони. — Мужайтесь! Ми з вами.

[1936]

[ПРОМОВА НА МІТИНГУ ТРУДЯЩИХ СТОЛИЦІ УРСР]

Українські радянські письменники, драматурги і поети шлють палкий братерський свій привіт благородному іспанському народові!

Ми горді з того, що в лавах війська, яке бореться за демократичну республіку Іспанії, є також і передові іспанські письменники й поети. Хвала тобі, Луїс де Сірваль¹! Ти рішив, хоч би там що, життя своє покласти, але перед убивцями не відступати. Безстрашно б'ються письменники! До останньої краплини крові за свободу! Вони б'ються проти озвірілих фашистських генеральських банд, які несуть з собою царство терору, середньовіччя, загибель культури.

На Міжнародному конгресі оборони культури в Парижі ми були свідками, як залізно поклялись іспанські письменники й поети при першій же потребі взяти, крім пера, ще й зброю в руки. Іспанські поети здійснили свою клятву.

Тож нехай фашисти не радіють. Та нехай же вони з своєї брудної роботи не торжествують. Бо Федеріко Гарсія Лорка живий! Бо на його місце стануть інші — тисячі! А середньовіччю не жити! А царству терору не бути! Шлюзи відкрито на річці Альберче! І ринули з резервуару мільйони тонн води! Стережіться, фашистські собаки! То не сама лиш вода, то гнів народний відкрив свої шлюзи. І ринула зненависть на голови катів! За смерть поета Федеріко Гарсія Лорки! За смерть комсомолки Аїди Лафуенте²!

Було колись і в нас — Денікіни, Врангелі, Петлюри; було колись — хотіли вирвати з наших рук завойовану свободу. Але трудящі стали, як один; але трудящі разом об'єднались — і, керовані Комуністичною партією Леніна, вигнали собак неситих з країни, ще й слід по них мітлою замели.

— Тримайтесь, як один! — передаємо і ми в Іспанію через кордони. — Женить нечисть! — подаємо свій голос

солідарності. Безстрашність ваша стане зразком у віках!
Безстрашність — до останньої краплини крові, за свободу.

Із резервуару гніву народного нові й нові все сили
прибувають. Це ж ти славою заgrimів, відважний загоне
«Жовтень»! Це ж ти так блиском на весь світ заблис, гріз-
ний «Батальйоне Долорес Ібаррурі Пассіонарії»! А разом
з вами й поети. Безстрашно б'ються письменники! До
останньої краплини крові — за свободу!

Українські письменники, драматурги й поети живуть
у щасливій радісній країні, вносять і свою матеріальну
допомогу іспанському народові.

Українські письменники з цієї трибуни звертаються
із закликом до передових письменників усього світу: ста-
вайте на захист культури проти озвірілого фашизму! Ста-
вайте на поміч мужньому іспанському народові!

Нехай живе єдиний антифашистський народний фронт!

Нехай живе демократична Іспанська республіка!

[1936]

ДО ЛЕНІНГРАДСЬКИХ ПОЕТІВ

Кожна радість¹ многоцвітна. Як веселка! Як райдуга!

Але сьогоднішня радість — це дві веселки, які, зустрівшись у небі, так розташували свої кольори, що в однієї фіалковий колір буде знизу, а червоний із зовнішнього, опуклого боку; а в другої, навпаки, фіалковий зверху, а червоний із внутрішнього, увігнутого боку. Тобто червоний колір обох веселок обернений один до одного, до середини, умісті.

Так, червона радість українських і російських поетів завше обернена одна до одної. І сьогодні стоїть вона в формі велетенських райдуг геть через увесь Союз наш, одним кінцем упершись у Києві, а другим у Ленінграді.

Радосте наша, російські поети! Та немає краще, та немає лучче, як многоцвітно горіти отако умісті. Вітаємо вас в столиці Радянської України¹, як своїх найближчих, як братів. Приходьте до нас частіше. Еж ми з вами є одне нерозривне ціле. Ви є форпостом Радянського Союзу від західної сторони, ми теж саме є форпостом проти заходу. Тільки що ви на півночі, а ми на півдні. Тож будемо на півночі й на півдні разом обстоювати одне: нашу золоту, прекрасну Батьківщину.

Любов до Соціалістичної Батьківщини диктує нам усю свою роботу побудувати так, щоб вона була високохудожня, а разом з тим цілеспрямована, бойова, в широкому розумінні цього слова оборонна. Та робота, до якої взяли російські ленінградські поети², є така, що їй зразу й ціни не можна скласти. Відтворення поезії української в російських перекладах — це є цілеспрямована, бойова, це є великого інтернаціонального значення робота.

Радосте наша, російські поети! Та немає краще, та немає лучче, як в інтернаціональному єднанні з братами разом виростати. Приходьте ж до нас частіше. Еж у нас із вами одна Радянська Конституція, одне й однакове право на зростання.

А колись у тому місті, звідки ви прийшли (е, ні, це ще в старому Петербурзі), — як тяжко зростати було від свавілля, панства, від тормозу монархії. І все-таки геній українського народу, Шевченко Тарас, викуплений на волю російськими письменниками, не схотів Миколі Палкіну³ коритись. Шевченко пішов на голос Добролюбова, Герцена, Чернишевського і разом з ними захитував тюрму народів. Але тюрму народів остаточно розхитати і звалити змогла лише Велика Жовтнева революція. І в цьому теж першу роль відіграло саме ваше місто, і хоч воно звалось тоді ще по-старому⁴, але це вже було місто Леніна.

Зелен-сад, виноград⁵,
Славне місто Ленінград!

А ще й усі його робітники, і всі співці його, сучасного бояни! А поміж них ти славен еси, Олександр Прокоф'єв⁵, а поміж них і ти славен еси, Миколо Браун. Ви принесли з собою дружбу свою, і ми цю дружбу в столиці Радянської України ще раз перед лицем трудящих і молоді нашої поглиблюємо, закріплюємо.

Зелен-сад, виноград,
Славне місто Ленінград!

А ще й усі його робітники, художники, сучасного бояни. А поміж них ти славен еси, Ілля Садоф'єв⁶, а поміж них і ти славна еси, Маріє Комісарова⁷. Ви принесли з собою високу ноту поезії, глибоке бажання відчутти нас, по-своєму в антології перетворити. І ми на висотах Києва ще й іще раз глибоко відчуваємо вас, а відчуваючи — перед очима трудящих і молоді нашої, — по-братньому шануємо.

Живіте, розквітайте! Як у веселці, кольорами переливайтесь! Наша славна Комуністична партія дала нам змогу разом райдугами на небі поезії стояти. Будемо ж стояти та будемо горіти. Будемо ж горіти та будемо Радянському Союзові слави добувати. Слави добувати, у ворогів поціляти.

Нехай живе Комуністична партія!

[ПРИВІТАННЯ ЯКУБУ КОЛАСУ]

Радянська Білорусь має свій Ельбрус поезії. Одна з цих верхівель Ельбруса — Якуб Колас.

Вітаю народного поета Якуба Коласа! ¹ Вітаю Радянську Білорусь!

Слава Комуністичній партії!

[1936]

МОЯ ДЕПУТАТСЬКА РОБОТА

Дві прості істини повинен знати кожен із нас, депутатів міської Ради. Це, по-перше, працювати як депутат і, по-друге, перед виборцями звітувати, причім звітувати можна в перший-ліпший момент, не чекаючи особливих якихось нагадувань і запрошень.

Роботу нашу депутатську можна поділити на дві частини: робота в стінах міської Ради (пленуми, засідання, наради) і робота поза стінами (спеціальні доручення секцій, виступи, шефство). Для депутата ці дві частини мисляться як одне ціле.

В нашій секції, в секції літератури та мистецтв, пророблялись, головним чином, питання культурного будівництва та комуністичного виховання. Що робив я, як депутат, у секції літератури та мистецтв?

У стінах міської Ради, тобто на засіданнях, на нарадах я брав участь у проробці питань, що є нашими першорядними питаннями: будівництво театру російської драми, робота української філармонії, робота столичного цирку, робота артлі художників-портретистів, закінчення будівництва клубу «Більшовик» та інші питання. Ця робота депутата, робота в стінах міської Ради іноді проходить в дрібніших, як на перший погляд, в зовсім непоказних формах, що її в окремих якихось фактах і сформулювати важко. Але ця нібито непомітна робота, а саме, одвідування пленумів, нарад, окремі думки, на них висловлені, теж є позитивна робота депутата, і я виконував її, оскільки дозволяли мені обставини.

Щодо роботи поза стінами міської Ради, то тут я повинен відзначити спеціальні доручення, які давала мені секція і які я кожного разу виконував сумлінно. В порядку перевірки наказу я взявся дослідити, чи побудовано хати-читальні в таких приміських смугах: Нивки¹, Сирець², Дігтярка³ та Гальчин.

На спеціальне доручення секції я перевів обслідування роботи літгуртка на кабельному заводі. Літгурток один із

кращих; є серед складу його надійні молоді літературні сили, як наприклад, стахановка Каравацька.

На спеціальне доручення секції я перевіряв роботу літгуртка при цукерковій фабриці. Літературних сил на фабриці є немало. Дехто з них [...] друкуються, але ж гурток, як такий, не існує і сили літературні не об'єднано в один колектив. Я домовився з кабінетом робітничого автора при Спілці радянських письменників України надіслати на фабрику літкерівника. Провів я обслідування також закінчення будівництва Будинку культури київського залізничного вузла та Будинку культури на Петрівці.

Іноді моя громадська робота тісно перепліталася і збігалася з роботою як депутата. Так було під час подорожі письменників по Дніпру, що була проведена з ініціативи секретарів ЦК КП(б)У С. В. Косіора і П. П. Постишева, коли я виступав на урочистому пленумі міської Ради міста Кам'янського (Дніпродзержинська). Те ж можна сказати і про мою подорож у складі делегації від України до Єревана на свято 15-річчя радянзації Вірменії⁴. Там я виступав з привітанням їхньою рідною вірменською мовою. До таких виступів належить мій виступ на стадіоні «Динамо» на мітингу з приводу подій в Іспанії.

З чим же я приходжу до VIII з'їзду Рад? Як депутат-письменник я включився в колектив, що створює зараз поему, присвячену з'їздові Рад⁵. У тій частині, що належить обробити мені (вісімнадцяте століття), я поміж всіма іншими елементами і діями поеми висвітлюю безправ'я козацької голоти, безправ'я найбіднішого селянства, заборони брати їм участь у виборах — тобто, говорячи інакше, я покажу всю брехливість царицинських елизаветинських та катерининських законів, і ще більше на їх негативному історичному фоні мусять виступати вся краса, вага і значення нашої славної Конституції.

Конституція вимагає від нас великої самовідданої роботи і, насамперед, від нас, депутатів міської Ради. Ясно, що мені, як депутатові, можна було б зробити більше — і кількісно, і якісно. Ідучи до VIII Всесоюзного та до XIV Українського з'їздів Рад, Ради Київщини під проводом обласної партійної організації на чолі з улюбленим П. П. Постишевим неухильно боротимуся за виконання та перевиконання завдань 1936 року, року стахановського.

Будемо ж боротися!

КОНСТИТУЦІЯ СРСР — СОНЦЕ З НЕБА В ЯСНИЙ ДЕНЬ!

По всій Країні Рад проходить зараз обговорення проекту Конституції СРСР. По всій Країні Рад трудящі вносять до нього свої доповнення та пропозиції. І що знаменно! Велика кількість додатків торкається найважливішого розділу проекту Конституції — соціалістичної власності, тобто тієї економічної основи, на якій твердо стоїть непохитний радянський лад. Уже по одному цьому можна бачити, які права, які великі права надано вільному громадянину Радянського Союзу. Вносити доповнення до самої основи суспільного ладу — це ж найбільше право виборця, право, якого ніде нема, нема та й не може бути в капіталістичних країнах, в країнах зоологічного фашизму.

В країнах звірячого фашизму права людини потоптано, понищено, побито. Капіталістична система господарства ставить своїх підданців у таку жорстоку делюдську обстановку, що вони почувають себе немовби в ящику: ані ногами не піти, ані рукою не поворухнути. І вони із того ящика чорного криком кричать, як серед ночі, — так, як криком кричить у передсмертному листі своєму польська студентка Глоба: дайте, просить вона, більшу дозу отрути, щоб прискорити їй смерть, бо вона не в силі вже далі терпіти муки в жахливих умовах фашизму. Зрозуміло, для того щоб прискорити їй смерть, недолюдки-фашисти добре постарались: вони ще за життя її убили, створивши круг неї психологічний ящик, убили великою дозою фашистських «благ», наруги та безправ'я.

Наруга та безправ'я — це те основне, що заховане в буржуазних конституціях. І, що всього огидніше, психологічний ящик у фашистів останнім часом міняється на ящик справжній, реальний. На одному з заводів фашистської Німеччини слюсаря-механіка за те, що він посмів сказати слово в оборону прав людини, знищено було фізично — спалено, і попіл відправлено дружині поштою в запечатаному ящику. Це взято із нарису революційного

угорського письменника Андора Габора¹, зветься цей нарис «Цех». А ось кілька днів тому в Іспанії хто це над Мадридом спустив на парашуті ящик з порубаними останками республіканського льотчика? Хто це в листі, прикладеному до ящика, описує і смакує, як спочатку льотчикові руки було обрубано, а потім голову і ноги? Це все вони, фашисти, звірі неситі! І ящик цей — це ж не що інше, як образ фашистських «свобод», образ порубаних, посічених прав людини, та так посічених, що й впізнати їх не можна!

В той час як у капіталістичних країнах всі права людини затиснуто в ящик, у нас, у вольній країні, в Країні Рад, права людини відкритими глибокими криницями стоять, повними озерами блищать на сонці — пий! Черпай! Відром набирай! Вистачить на всі твої творчі робочі плани, на всі здібності, таланти.

Здібності, таланти у нашій країні під широкими, вічзеленими вітами статей Конституції СРСР червонобокими яблуками на сонці спіють. Одно з таких червонобоких яблук заговорило піснею на пленумі Кадіївської міської Ради. Це учениця Єва Нарубіна².

«Я незабаром,— заявила вона,— матиму закінчену середню освіту, але це у нас не дивина тепер». І закінчила свій виступ піснею-віршем.

Так! Стаття 121 проекту Конституції СРСР дає нам велике право на освіту, якого нема в буржуазних конституціях.

А взяти здібності, які показали наші передовики цього — 1936 — року! Це ж щось нечуване, небачене ще в історії людства — небачене своїм героїзмом труда, своїми темпами й умінням.

Отже т а м, у них, у фашистів, душать культуру, закривають школи, не дають ходу талантам. А у нас середня й вища освіта — це вже не дивина тепер. І гримлять олімпіади, і на святкових демонстраціях радісний сміх і пісня переможна. Отже т а м, у них, у фашистів, крик кричить: «Дайте яду-отрути, бо жити не хочеться».

А у нас:

Я другой такой страны не знаю³,
Где так вольно дышит человек.

Бо людина в Радянському Союзі є предметом особливої уваги, особливої ціни і піклування. І це насамперед виявилось в тому, що найбільший, найвеличнійший документ епохи — проект Конституції СРСР — дано на обговорення

мільйонів трудящих! Поет із народу дуже це добре підмітив у своєму вірші:

За іншої влади закон як писався,
Чи радивсь хто з нами, чи нас хто питався?
Чи мали ми право колись говорити?
В закон щось добавить чи щось замінити?

Отже, проект Конституції СРСР буквально, як та жива істота, своїми рівними ногами пройшов усі фабрики й заводи, всі колгоспи й рудні, всі міста і села, ще й славні наші форпости прикордоння. І нема такого кутка в Радянському Союзі, де б його не знали, і нема такої родини, де б його не зустрічали. І, на міцні руки взявши, прийняла і підхопила його народна сучасна поезія, література і понесла на руках своїх, співаючи пісенну славу, в майбутні віки, як гордість наших днів, як непоборну силу!

Силу непоборну відчуваємо і ми, радянські письменники, драматурги, поети. Письменники ж бо добре знають, як люто переслідував царат революційне слово. Це ж він отруїв колись Олександра Радищева! ⁴ Це ж він підготував убивство Пушкіна! ⁵ Це ж він в копальні Чернишевського загнав ⁶, а Шевченка аж на Косарал ⁷ закинув у пустелю! Царатові хотілось, щоб од молдаванина й до фінна, перефразовуючи вираз Шевченка, геть на всіх язиках все мовчало ⁸. І от, лише дякуючи Великій Жовтневій соціалістичній революції, заговорили раптом пригноблені народи, на всіх язиках заспівали: і росіянин, і молдаванин, і єврей, і вірменин, і татарин, і білорус, і грузин, і абхазець. А поміж ними і українська пісня, українське слово,— як рівне, повноправне, як до всієї сім'ї народів доповнююче, нероздільне. І тут стаття 123 проекту Конституції СРСР забезпечує о д н а к о в і права всіх громадян СРСР незалежно від їх національності і раси.

Українські радянські письменники старшого віку, а з ними і я, добре пам'ятають той знищуючий, гнітючий вітер царської самовладності, який люто накидався на нас, як ми ще були молодими, юними. Зростати нам тоді було і пробиватися з своїми здібностями аж надто трудно, а подекуди і просто неможливо. І от тепер перед письменниками всі можливості відкрито, всі шляхи, простори! Стаття 125 проекту Конституції СРСР забезпечує нам свободу слова, свободу друку. Всі ці свободи в буржуазних конституціях тільки на панері. Рівно два місяці тому, як у Гренаді фашисти вбили найбільшого з сучасних поетів Іспанії Федеріко Гарсія Лорку. Ось яка у фашистів свобода слова!

Стаття 125 проекту Конституції СРСР відкриває блискучу дорогу нашій молоді, кадрам нашим. Цими днями святкували ми 225-у річницю з дня народження славетного ученого та поета Ломоносова⁹. В свій час царські тупі чиновники всіма засобами ставили перепони вихідцю з народу: «Нам хіба десять потрібно Ломоносових?»¹⁰ — казали вони. — І один нам у тяготу».

Але образ Ломоносова, за висловом органу партії, газети «Правда»¹¹, — людям Радянської країни «зрозумілий і близький». Бо Ломоносов мріяв, що із наших університетів «произойдут многочисленные Ломоносовы»¹². І дійсно. Після Великої пролетарської революції пішли у нас численні Ломоносови з народу, і зараз їм Конституція СРСР як сонце з неба в ясний день!

Сонце з неба! Конституція СРСР! Якою радістю вона нас наповнює! Силою живучою живить!

Статті 131, 132, 133 проекту Конституції СРСР тракують обов'язки громадянина СРСР. І серед цих обов'язків найпочесніше місце дано справі захисту Соціалістичної Батьківщини. Це священний обов'язок кожного громадянина СРСР. Мерзенні троцькісти-націоналісти весь час намагаються пролізти до партії, в радянські установи, щоб там провадити свою шкідницьку роботу.

Уся країна стежить зараз за тим, як розвиваються події на міжнародній арені. Усі ми повинні бути готові на заклик партії стати поповненням нашої непереможної Червоної Армії.

Під керівництвом Комуністичної партії соціалізм в нашій країні переміг остаточно й безповоротно. Відповідно до змін у галузі економіки нашої країни змінився і класовий склад населення СРСР. Створилась основа морально-політичної єдності радянського суспільства. Підніmemo ж на руки, як дорогоцінний скарб, нашу найдемократичнішу у всьому світі Конституцію СРСР!

[ВИСТУП ПЕРЕД РОБІТНИКАМИ]

Перед тим, як зачитати вам свої твори, я хотів би зробити три підкреслення. П е р ш е. Всі ці поезії, що зачитую тут, я написав однієї ночі кожна. «Пісня Червоної Армії»¹ — на конкурс пісні в Будинку Блакитного²; «Комсомолія» — на замовлення «Комсомольця України» (15-ліття КСМУ); «Країна героїв» — на замовлення газети «Правда», де й був цей вірш надрукований в день повернення до Москви челюскінців. Д р у г е, що є органічним зараз для моєї творчості, це перехід від витончених згуків до широкого звучання, перехід до масової пісні, пісні революційної, політичної. Цей перехід намічався у мене ще давно, починаючи від 1919-го року, коли я написав «На майдані», «Як упав же він з коня», потім у збірках «Вітер з України», «Чернігів» і особливо «Партія веде». Може, хто-небудь запитає: а чи не єсть це зниження? — Ну да! Якщо я писатиму легенькі пісеньки — тоді, звичайно, це буде зниження. Може, хто скаже: а чи не єсть це нечесне ламання таланту? — Ну да! Якщо я буду підлашуватись під маси, тоді, звичайно, буде нечесно, і тоді краще всього «чесно» одійти на сто літ назад і ревно ісповідувати теорію св[ятого] Антонія Падуанського³, який ходив понад озером і проповідував риbam жити тихо, мирно і не їсти маленьких рибок! Ні, не по лінії спрощення іду я зараз. Я ворог всякого спрощення. Я ненавиджу оту вульгаризаторську теорію двоголосія, що панувала у нас останні три роки. Величну пісню створити, пісню, яка б переливалася всіма фарбами епохи! У нас зараз є можливість дати таку пісню. У нас є в кого повчиться (я беру не лише поетів, а й політиків, музик, малярів). Пригадаймо, як високо ставив політичну пісню Енгельс, як він захоплювався нею, як сам переклав стародатську пісню «Про пана Тідмана»⁴ й надрукував її в берлінському «Соціал-демократі». А заповіт Бетховена «До мільйонів»!⁵ А художні полотна Франціска Гойї⁶! А полотна Пітера

Брейгеля Старшого Мужицького ⁷! Ежен Потьє ⁸, Фрейлі-
грат ⁹, Беранже ¹⁰, Некрасов, Шевченко як поет і як ху-
дожник-офортист. Маяковський, Дем'ян Бедний ¹¹, може,
в деякій мірі Георг Грос ¹², а також Густав Малер ¹³ в його
«Пісні про землю». Малер — цей найбільший симфоніст
Європи бетховенської трагедії. І особливо наш великий
пролетарський письменник Максим Горький, не тільки
в його художніх творах, а і в памфлетах, звернених до
мільйонів. Я говорю не тільки про пісню, а про створення
великих соціальних полотен, бо пісня — це тільки перехід
до цього. Отже, повторюю, є в кого повчитись. І те, що ми
учимось недосить, за це нас треба сильно бити і в першу
чергу мене. Т р е т ьє — це таке. Написати політичну піс-
ню без належної зарядки аніяк не можна. Зарядку ми,
художники, одержуємо у вас, у робітництва, на новобудо-
вах, в індустрії. Отже, в створенні художнього твору
берете участь також і ви всі. З цього погляду особливо
цінні такі зустрічі робітників з художниками, як оце зараз,
сьогодні.

[Середина 30-х років]

РІДНИЙ, УЛЮБЛЕНИЙ НАШ!

Виноградом насичені поезії Пушкіна — ну до чого ж вони хороші! Садам розрослись думки його — ну до чого ж вони прекрасні! Але іще є прекрасніше, іще є лучче — це сама біографія поета. А біографія поета немовби той колос пшеничний, велетенський, що із дев'ятнадцятого віку до нас у вік двадцятий перехилився дугою, стоїть — похитує і вусом шелестить дозріло. Погладь його рукою та прихились до нього вухом — і ти наповнишся, наситишся тим шумом, що був тому сто років, шумом епохи, в якій жив «один із найславетніших, — як каже Максим Горький, — великомучеників російських»¹.

У лукоморья дуб зеленый,
Златая цепь на дубе том.

Тут ще Пушкін молодий. Цей початок пісні першої «Руслана и Людмилы» хоча і був написаний дещо пізніше² від усієї поеми, але ж він характерний саме для раннього Пушкіна. Отже, поет тут прагне тільки щастя! Щастя! Оптимістичний — він увесь живе мов у казці. Далі! Далі!

Увы, куда не брошу взор³,
Везде бичи, везде железы.

Тут казки вже нема. Пушкіна доброта і оптимістичність тут по-мужньому зросли, окріпли, по іншій лінії пішли — не лише по лінії з природою зливання, з казковими людьми. Викривального ямба узнав уже він силу. І цього ямба ніколи не пробачать йому царі, ніколи! Далі! Далі!

Ура! в Россию скачет⁴
Кочующий деспот,
Спаситель громко плачет,
За ним и весь народ.

От звідси і почалось великомучеництво Пушкіна. Роздратований його казкою «Noël» та одою «Вольность».

Олександр І постановляє вислати поета до Сибіру і лише після «милостивої» розмови з Жуковським⁵ «милостиво» перемиляє Сибір на Україну. Далі! Далі!

А на Україні, в Бессарабії, на півдні, поет знов думає те саме, що й перед тим він думав: щастя. Але до цього слова одного він, як глибокий, од природи переконаний гуманіст, додає ще два слова: для всіх. Щастя для всіх!

І от чи він одного дня в Катеринославі⁶ очима спостерігає, як брати-розбійники у ланцюгах Дніпро переплисти хочуть⁷, чи він із Пестелем⁸ увесь квітневий ранок 1821 року розмовляє — одна його думка скрізь клопоче: щастя для всіх! Щастя для всіх!

Ужель надежды луч исчез?⁹
Но нет! — мы счастьем насладимся,
И я скажу: «Христос воскрес».

Це ямби того ж самого 1821 року. Тепер поет уже добре уявляє: щастя неможливе без свободи. Олександрівська Росія після перемоги над Наполеоном¹⁰ не здійснила того, що своїм підданим обіцяла. І щастя в кожного з людей і у поета — подряпане уже було брудними пазурами Аракчеєва¹¹ й самого наповненого ядом єхидства та мерзотності катериноподібного Олександра¹².

О! Це щастя поета не так іще подряпає пізніше цар Микола. Особливо після повстання декабристів. І загризуть поета «по манию царя» собаки самодержавства — бенкендорфи. І зажене Пушкіна цар під дуло пістолета, і підлою рукою Дантеса¹³ праведну кров поета він проллє. І саму труну поета, таємно від усіх, перевезуть вони в безлюдне місце — і поховають у снігу¹⁴. Два жандарми могилу соломою притрусять до весни. І очі царя, як дві зелені жаби, на всю Росію, залякуючи, глянуть, жах наведуть...

Але диво дивне! І в безлюднім місці знайшли поета ті, про щастя кого усе життя своє він думав. Знайшли поета труну і уклонитися прийшли — великий і малий, простий люд і різночинці... Пруський посланник того часу Ліберман¹⁵ повідомляє свій уряд, що, незважаючи на перепони поліції, біля труни поета «до 50 000 осіб різного стану» перебувало!

Значить, і тоді вже Пушкін мав своїх читачів. Та не тільки читачів, а справжніх прихильників, самовідданих друзів гарячих. І мерзенному царю Миколі, хоча й боявся це він показати, страх і переляк од багатотисячного при-

пливу народу передався — і йому, сухому солдафону. І очі царя, як дві зелені жаби, ще раз на Росію глянули, жах навели... Лермонтовим йому у відповідь Росія запротестувала! ¹⁶

Пушкін, Пушкін! Якби ти знав, як читачі твої т е п е р тебе вітають! Не лише зібраннями тисячними народними, а шеретами організованими, багатомільйонними назустріч тобі йдуть вони з піснями. Пушкін! Пушкін! Якби ти знав, на якій землі золотій, пребагатій з а р а з ми тебе шануємо! Ти мріяв про щастя для всіх? Ти мріяв про щастя, пов'язане з свободою? Ось воно, те щастя — велике, широке, в своїм черпанні необмежене — по всіх домах, по всіх серцях щедрою рукою розлите! А хто ж цеє щастя дав нам усім? Хто шлях одкрив до соціалістичної культури мільйонам? Велика Жовтнева соціалістична революція. А хто ж то щедрою рукою радістю усіх нас, як цілющою водою, напоїв? Славна наша Комуністична партія.

Пушкін! Пушкін! Слухай, Пушкін! Ми в Радянському Союзі шануємо твою спадщину, бережемо її, як скарб той дорогий, дорогоцінний. Бо в нас є в с і до того передумови. Бо в нас є в с і до того дані.

Із спадщини Пушкіна черпали ми весь час. Із спадщини Пушкіна черпаємо і зараз. І будемо черпати без кінця. Бо ми хочемо розмовляти з співцем радості і щастя, з поетом-титаном.

Велетенським фонтаном над всією поезією нашою аж звідти, десь там з-під землі, вихоплюється вгору водяний струм, та не струм, а цілий стовп води, прозорий, аж дзвенячий! І розхляється вгорі, як віття дерев, як яблуні райської кругло перегнуте до землі гілля — і розпадається вгорі, і падає краплинами ізнову вниз — і дзвенить про щастя, про радість нам говорить. І разом з нами творить.

Невтомні ноги поетові — і де вони тільки не з'являлись. Об каміння посікались і все ж не стомлялись.

Невтомні ноги поетові — та ходила ж вони чотирма маршрутами. Тільки — не м'ятами встеленими, рутами, з кріпаками замордованими, у кайдани кутими...

Невтомні ноги поетові — і в Тульчині, і в Кам'янці ¹⁷, — погляньте днями молодистими! На землі сліди від них он сніють аметистами, — сліди розмов, побачень з декабристами...

Ось через що в нас така велика ніжність до Пушкіна: блиски розмови із декабристами. Ось через що в нас така глибока любов до Пушкіна: сміливість побачень з декаб-

ристами. Своєю ніжністю і любов'ю ми тут якраз доторкуємось до найніжнішого в кучерявого велета поета, до світогляду його. І хоча світогляд поета не раз був креслений блискавками суперечностей — дарма! Ще більше хочеться в світлі тогочасної епохи пушкінський ідеал щастя і свободи збагнути. І хоча ідеал свободи у Пушкіна часами зазнавав боління (від супротивних подувів), як той на воді бриж од вітру, ряботіння, — дарма! Ще більше хочеться його революційні настрої, його зв'язки з дворянськими революціонерами зрозуміти. Бо нас дивує — просто зачудовує! — таке поривчате шукання, прагнення передових людей свого часу, пульсування, бунт проти жорстокого життя. «В його поезії, — каже Белінський, — б'ється пульс російського життя»¹⁸. Бо нас дивує — просто зачудовує! — таке жадібне, таке щільне, конкретне і в умовах свого часу матеріалістичне ставлення до дійсності. Пушкін нічого не прикрашує, каже Белінський, скрізь являється таким, яким був у дійсності. О! Тоді нам зрозуміло, чого українські буржуазні націоналісти намагалися саме цю рису вільнолюбного Пушкіна всіляким чином омертвити, знищити, віддалити. І віддалити не взагалі, а якраз від України. Так от же, всупереч усім буржуазним націоналістам, усім «пушкіністам» (в лапках) — Пушкін для України був, єсть і вічно буде! Вплив Пушкіна на українську поезію, як і на всю також літературу нашу, нікому не знищити, нікому не затерти.

Всі республіки Радянського Союзу приймають Пушкіна сьогодні всенародно, урочисто! Трудящі під самі хмари поета на горді свої руки підносять: він рідний, улюблений! Він наш! І кожен з народів, не заперечуючи другому, повторює: рідний! Улюблений, наш!

Бути рідним, улюбленим, близьким — не кожному поетові таке випадає, і це ще треба заробити. Чи в'яжеться це слово з Пушкіним — «заробити?» Так! Пушкін, може, більш, як хто інший з поетів, хотів бути «любезен» народові, завше глибинному, завше здоровому. А народові «любезен» може бути який поет? Поет «нравственно здоровий», як висловився про Пушкіна Чернишевський¹⁹. Поет, що кровно зв'язаний з людом трудящим, який (люд) хоча й по-своєму, але ж вірно й безпомилково розуміє, що таке здоров'я.

О, здоров'я! Тільки тоді воно кровне, коли повнокровне. Як у ньому вміщається світ увесь і люди. Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

Де ж ті перші ознаки, по яких би нам можна було побачити, що Пушкін «нравственно здоровий»? Один із кінцевих куплетів вірша «Памятник» звучить так:

И долго буду тем любезен я народу,
Что чувства добрые я лирой пробуждал,
Что в мой жестокий век восславил я свободу
И милость к падшим призывал.

Ось ті перші ознаки — «чувства добрые», «восславил свободу», «милость к падшим». А чи не можна було б на цьому зупинитися трохи більше? Гаразд.

По-перше, Пушкін знав: «чувства добрые» своєю лірою пробуджувати може лише той поет, хто сам є добрий, а не злий в пушкінському розумінні цього слова. Пригадуєте в «Цыганах»?

Ты зол и смел — оставь же нас.

Це говорить старий циган до Алеко. Не будемо на підставі цих слів напинало алегорії напинати, як декому б цього хотілося. Ясно, що циган старий — це не є сам Пушкін алегоричний. Але ж Пушкін у цій поемі яскраво нам підкреслює, що він уже аж ніяк не на боці байронічної гордості самотньої, що він не відокремлює себе від світу. Ось що значить, за Пушкіним, бути добрим! Ця доброта не заважала йому, одначе, в своїх записах огнистих російських імператорів до гільйотини підводити безжально. Бо Пушкін там, де світ увесь, де правда, де люди. Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

По-друге, Пушкін знав: «свободу восславить» в його жорстокий вік може лише той поет, хто прямою дорогою іде; хто сміливо взявся «возвещать истину»; хто твердий, хто певний того, що, незважаючи на утиски з боку «земних богів», царів, тиранів, «придет желанная пора». У вірші «К Жуковскому» Пушкін пише:

Но вижу: возвещать нам истины опасно...
Гонения терпеть ужель и мой удел?
Что нужды? смело вдаль, дорогою прямою,
Ученью руку дав...

Щоправда, на цій прямій дорозі у Пушкіна були і роздуми, й вагання, були і зупинки, й падіння. Проте найголовніше він своє — упевненість:

Придет желанная пора ²⁰,—

доніс і передав, друзям своїм передав найближчим — декабристам, чиїх «дум высокое стремленье» він ставив

вище над усе, а самих їх уважав за зразок непохитності в боротьбі проти самодержавства та кріпаччини:

Во глубине сибирских руд
Храните гордое терпенье,
Не пропадет ваш скорбный труд
И дум высокое стремление.

Та хіба ж це не достойне подиву? Та хіба ж це не достойне слави? В жорстокий вік Миколи Палкіна така сміливість, таке упевнення в майбутньому? Це дійсно могутнє, богатирське «нравственное здоровье» поета!

О, здоров'я! Тільки тоді воно кровне, коли повнокровне. Як у ньому вміщається світ увесь і люди! Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

По-третє, Пушкін знав: «милость к падшим» призивать може лише той поет, хто сам серед цих «падших» почував себе не як чужий, не як сторонній,— а як людина, мати стосунки з народом для якої стало вже звичкою:

Прощай, любезная калмычка! ²¹
Чуть-чуть, назло моих затей,
Меня похвальная привычка
Не увлекла среди степей
Вслед за кибиткою твоей.

О, так! У Пушкіна звичка ця була. І безперечно, що вона похвальна.

То він з циганами попід шатрами в Бессарабії; то на Північному Кавказі на похороні в аулі осетинським; то знов же на Закавказзі у курда-езида допитується він правди: чи й досі езида сатані поклоняються? І скрізь він постигає, і скрізь йому потрібно.

Бо він не просто, не так собі стрічається з людьми, а він пов'язує себе із ними, щоб потім у своїх писаннях розказати, хто вони й до чого? Нехай це буде в Пушкіна в коротких реченнях, в листах, у замітках, нехай це буде в Пушкіна в уривках, в натяках, у зашифровках,— але воно є, і це радісно, що є! В «Путешествии в Арзрум» ²² осетини, наприклад, у нього не просто осетини, а «самое бедное племя из народов, обитающих на Кавказе». Там же говорить він про «азиатскую бедность», про «изодранные чадры», «лохмотья», про осетинські млини, схожі на собачі конури, тобто жодної якоїсь сторони російської дійсності не залишив він без уваги, не заплющив очей на світло й тіні — і в цьому одна із найхарактерніших рис його правдивого реалізму: все підмітити! Все записати!

О, так! У Пушкіна звичка ця була. І безперечно, що вона похвальна.

Ця звичка чудесна у Пушкіна витікає із його гуманного ставлення до людини, із потреби заглянути у саму суть її, у чисте, найсвятіше. Це «чисте» деякі поети не особливо хапались відзначити. І особливо у відношеннях з селянами, «мужиками». Пушкін не боявся бесідувати з мужиками, бо він не презирав народ: людяне в ньому він бачив, людське. У «Стансах», написаних 1828 року, Пушкін, відкидаючи обвинувачення в угодництві, пише:

Я лстец! Нет, братья, лстец лукав²³.
Он горе на царя накличет.
Он из его державных прав
Одну лишь милость ограничит.
Он скажет: презирай народ.
Глуши природы голос нежный!

Для Пушкіна народ — «природы голос нежный», і він цей голос не тільки не презирає, а, навпаки, слухає, записує, вивчає. Причём не з одного якогось боку підходить він до народу, а широко, з усіх боків, по-пушкінському, по-глибокому, включаючи в свій обид зору в сі племена, в сі нації. Не прикрашаючи й не перебільшуючи революційність Пушкіна, ми все-таки повинні відзначити особливу його увагу до бунтів²⁴, до повстань селянських як в історії, так і в його сучасності. Поет справжньої епохи, каже Белінський, в той же час повинен бути людиною, яка глибоко співчуває сучасності²⁵.

Оце ж і є той паспорт, з яким поет може бути записаний як сучасник і в дальших поколіннях. І сила цього співчування ніколи не зменшується, ніколи не пригасає, хоча б і сто років минуло чи й більше.

Сьогодні Пушкін для нас таким же молодим залишився, як і був, таким же окресленим, виразним. А все тому, що «нравственное здоровье» поета не похитнулося, не розлилося, ні на краплину не прив'яло.

Всі республіки Радянського Союзу приймають Пушкіна сьогодні всенародно, урочисто! Трудящі під самі хмари поета на горді свої руки підносять: він рідний, улюблений! Він наш! І кожен з народів, не заперечуючи другому, повторює: рідний, улюблений, наш!

ПУШКИН И УКРАИНСКАЯ ПОЭЗИЯ

Из наследия Пушкина черпали мы всегда. Из наследия Пушкина черпаем и теперь и будем черпать без конца, потому что мы хотим вечно беседовать с певцом радости и счастья, с поэтом-гигантом.

В ожидании пушкинских дней весь этот год, два года мы вспоминали до мелочей все те места, где он бывал когда-то на Украине, с кем виделся, с кем говорил.

Ожидая Пушкина весь этот год, два года, мы были уверены, что он еще и еще раз своими бодрыми шагами пройдет по четырем пушкинским маршрутам, да не только по маршрутам, а по всей Украине, по всем ее селам, городам, — но уже новым, обновленным, расцветшим. А ходить по Украине Пушкину сейчас ведь особенно радостно.

Имею ли я право смешивать в одно такие разные, такие непохожие две эпохи, между которыми легло целое столетие? И не хочу ли я здесь каким-то образом Пушкина непосредственно с нашим временем связать, осовременить? Конечно, нет. Но я беру здесь хождение Пушкина фигурально, и только фигурально.

День долгожданый настал. Одиннадцать республик Советского Союза¹ принимают Пушкина сегодня торжественно, всенародно. И каждый из народов, не возражая другому, повторяет: родной, любимый, наш.

Любимейшим, родным, близким, популярнейшим Пушкин стал только после Великой пролетарской революции. Но влияние Пушкина на литературу других народов, угнетенных народов царской России, началось давно, еще при жизни поэта, или же, по крайней мере, сразу после его смерти.

Пушкин прозвучал по-украински впервые в 1830 году, когда в журнале «Вестник Европы»² (№ 3) Боровиковский³ напечатал свой перевод стихотворения «Два ворона». Чем интересен для нас этот перевод? Да тем, что он,

в основном будучи исполнен неплохо, в двух местах имеет такие исправления:

У Пушкина:

В чистом поле под ракитой
Богатырь лежит убитой.

У Боровиковского:

В чистім полі куш ракити,
Під кущем козак убитий.

То же в конце стихотворения «Хозяйка молодая»: изменено на «казачка молодая».

А разве эти поправки о чем-нибудь говорят нам? Ведь и в песне народной поется:

Під білою березою
Козаченька вбито.

Украинской песней Боровиковский хотел Пушкина расцветить. Через сито этнографии хотел Боровиковский Пушкина просеять, а что из этого вышло — не трудно догадаться.

Для того, чтобы не было неясности, сразу же нам нужно отметить, что переводы украинских романтиков, несмотря на все их ошибки, все-таки были явлением положительным для украинской литературы.

Если романтики подносили народу на блюдечке Пушкина, подслащенного песней, то безрассудные подражатели бурлеска тоже предлагали своего искаженного Пушкина, не менее сладкого, а вернее сказать — горького.

Пушкина, вообще-то говоря, они мало понимали. Это видно из выбора самих произведений, взятых для перевода, а также из тех титулов, которыми они награждали великого русского поэта.

Сочинитель повестей Сомов⁴, напечатав свой «Голос украинца при вести о взятии Варшавы», преподносит его Пушкину с такой надписью:

«Ясновельможному пану гетьманичу найяснішому Аполлону Александру Сергіевичу Пушкину от найнижчого подножки Парнаського Порфирия Байського». Бедный Пушкин.

Потянули его за руку украинские запоздалые культиваторы бурлеска и насильно в кресло гетмана усадили. А все потому, что привыкли они, как говорил Иван Франко, «смотреть на мир и на людей глазами певучего

крестьянина, аффектировать крестьянскую наивность, начинать стихотворение зорьками, солнцем, тучками и соловушкой»⁵.

А тут вдруг напевность крестьянская давно уже начала превращаться в серьезность, серьезность нарастающей борьбы революционеров. Да и сам вечно один и тот же тихонький размер их стихов, в котором удобнее всего было соловушкам гнездиться, начал вдруг переходить в боевой, огненный ямб — сначала Пушкина, а потом и Шевченко. Задержать — значит надо старину благословенную задержать, культивировать. Вот откуда все эти искривления и поправки, вот откуда окрошка словесная. Заливание бурлеском продолжалось до тех пор, пока в литературу украинскую не пришел тот, кто уже не нуждался в ситах и решетках этнографических. Да и зачем ему песенность просеивать, когда он сам — творец и средоточие песни народной. Зачем ему бурлеск, когда он сам — источник чистый неиссякаемого народного языка. Это — Шевченко. И у него мотивы Пушкина зазвучат уже по-иному, Шевченко никогда не переводил Пушкина, но он больше понимал его, нежели те, которые переводили. Шевченко никогда не встречался с Пушкиным, но он больше был с ним связан, нежели те, которые при встречах с русским поэтом называли его ясновельможным. С каждым годом эта близость между двумя поэтами все больше и больше крепла, пока совсем не переросла в родство. Родство Шевченко с Пушкиным в чем? Да в том, что в то время, когда эпигоны Котляревского⁶ совершенно забыли о народе, под вкусы Котляревского они подделывались, Шевченко, подобно Пушкину, всей жизнью, собою жертвовал для своего народа.

В то время, когда и сам Котляревский, открыв путь в украинскую литературу простому языку народному, не использовал, однако, всех красот последнего, Шевченко, подобно Пушкину, стал основоположником слова литературного, современного.

А реалистический язык Шевченко? А интимная его лирика? А лирика политическая, обличительная? И все это зачерпнуто в одном источнике с Пушкиным.

Единый источник во времени или же в логике развития революционных действий? Ведь Пушкин и Шевченко не являются представителями одного поколения. 40-е годы совсем не похожи на 60-е.

Но если от первого поколения революционеров-декаб-

ристов неотделима поэзия Пушкина, то точно так же неотделимой будет поэзия Шевченко от следующего поколения, от тех революционеров, дело которых, по словам Ленина⁷, подхватили, расширили, укрепили, закалили революционеры-разночинцы, начиная с Чернышевского.

В логике развития действий революционных общим источником для Пушкина и Шевченко была ненависть к деспотии, любовь к передовым людям своего времени.

Но в чем все-таки это родство выражается конкретно? Прежде всего — во взгляде на призвание поэта.

У Пушкина:

И, обходя моря и земли⁸,
Глаголом жги сердца людей.

У Шевченко:

Молю, ридаючи: пошли⁹,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.

Этот глагол, это огненное слово, которое жжет сердца людей, у Шевченко проходит по всему его творчеству. Тут уже надо говорить не о влиянии Пушкина на Шевченко, а о созвучности русского гения и гения украинского. Да оно и понятно. Ведь Шевченко как поэт вырастал на поэтической культуре лучших поэтов Запада и России, среди которых одно из первых мест занимает Пушкин. И здесь же не случаен внутренний контакт с ним у Шевченко. Наоборот, контакт этот вытекает из восприятия декабристов. Но, собственно говоря, в тех местах, где эта созвучность во влияние переходит, мы правдиво должны показать это влияние, несколько этим Шевченко не умаляя. Но вот хотя бы взять одинаковое применение общих приемов поэтических, широкий фон исторический в «Медном всаднике» и такой же самый фон в «Неофітах» Шевченко.

То же и относительно политической сатиры Шевченко, которая в ведущий жанр развилась у него под значительным влиянием Пушкина.

У Пушкина чернь говорит:

Мы сердцем хладные скопцы¹⁰,
Клеветники, рабы, глупцы.

У Шевченко:

Ми серцем голі догола! "¹¹
Раби в кокардою на лобі.

Родственность обоих поэтов чувствуется и тогда, когда только одинаковые темы взяты, а разработаны они по-разному («Русалка» Пушкина, «Причинна» Шевченко).

Родственность обоих поэтов чувствуется даже тогда, когда только отдельные картины похожи, а не все произведения (цыганский лагерь у Пушкина в «Цыганах» и в «Відьмі» Шевченко, картина оргии из «Египетских ночей» Пушкина и в «Неофітах» Шевченко).

Родственность и там, когда, например, темы и образы одинаковы, а поданы они идейно и творчески по-разному (образ Петербурга и памятника Петру I в «Медном всаднике» и тот же образ в поэме «Сон» Шевченко).

Шевченко настолько сродняется с Пушкиным, что он его вспоминает и в светлую, и в тяжелую минуты своей жизни. Артистке Пиуновой ¹², на которой поэт имел намерение жениться, Шевченко читает «Сцены из рыцарских времен» Пушкина. В бессонную ночь, в ссылке Шевченко строит каркас новой своей поэмы и образцом для нее выбирает «Анджело» Пушкина ¹³. В повести «Матрос» Шевченко, или, вернее, тот, от имени которого ведется повествование, говорит ¹⁴:

«Стихи Пушкина не сходили у меня с языка, пока мы подъезжали к селу».

Поэзия Пушкина не сходила с языка Шевченко всю жизнь его. И свидетельством этому, кроме всех только что приведенных примеров,— слова Кулиша ¹⁵ Панька, который говорит, что Шевченко «Пушкина знал наизусть, даром что писал не его речью, не его складом». Эту родственность обоих поэтов по-настоящему оценивали современники, которые в 1859 году в Лейпциге издали их вместе в одной книге — Пушкина по-русски, Шевченко по-украински ¹⁶. Это издание имело большое общественное и политическое значение, так как оба поэта были символом ненависти к реакции.

Такое же влияние Пушкин оказал и на Кулиша, хотя тот его принимал по-своему, через свои очки монархические, и на Старицкого ¹⁷, Грабовского ¹⁸, Лесю Украинку, Ивана Франко. Иван Франко, уже будучи совсем больным, почти перед самой своей смертью принимается за переводы всех драматических произведений Пушкина ¹⁹. А это уже

было постаментом для памятника Пушкину в украинской литературе.

И тут сто раз жалким является желание украинских националистов принизить значение Пушкина для украинской литературы, стереть, уничтожить.

Надо сказать, что переводам Пушкина на украинский язык не так-то легко было пробиваться. Без всяких причин печатание их откладывалось, затягивалось, нарочно теряли их в цензуре, а то и просто «с высочайшего повеления» запрещали. И только после Великой пролетарской революции Пушкин прозвучал по-настоящему, по-новому.

Одиннадцать республик Советского Союза принимают Пушкина сегодня торжественно, всенародно. Одиннадцать республик выше облака летучего поэта на гордые свои руки поднимают. Родной! Любимейший! Наш! И каждый из народов, не возражая другому, повторяет: «Родной! Любимый! Наш!»

Звучание Пушкина теперь уже не ограничивается одним только участком литературы, а широко оно идет, проникло во все области жизни нашей героической. Но если остановиться на поэзии Советской Украины, то там, в связи с Пушкиным, есть о чем сказать. И о почетном труде Максима Рыльского над переводом «Евгения Онегина»²⁰, и о переводах Ивана Кулика²¹, Микола Бажана²², Леонида Первомайского²³, Микола Терещенко²⁴, Е. Фомина²⁵, А. Малышко²⁶...

Исполнилось пророчество Пушкина:

Слух обо мне пройдет по всей Руси великой²⁷,
И назовет меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой
Тунгуз, и друг степей калмык.

Подумать только: тогда еще, в те времена жестокие, когда Россия покоряла дикие и не дикие народы,— Пушкин считал, что единственным и наилучшим памятником ему будет памятник такой, когда все народы, все племена, все нации будут знать его, будут его изучать.

Этим он как бы подает свою руку нашему веку, всем народам великой социалистической Отчизны нашей.

Пушкин! Пушкин! Если бы только знал, на какой земле золотой, пребогатой мы тебя чествуем. Ты мечтал о счастье для всех? Ты мечтал о счастье, связанном со свободой? Вот оно, то счастье великое, широкое, неиссякаемое. Во всех домах, во всех сердцах щедрою рукою

разлито. А кто же дал нам это счастье, кто путь открыл миллионам к социалистической культуре? Великая пролетарская революция. А кто же щедрой рукой радостью всех нас насытил? Славная наша Коммунистическая партия.

[1937]

БУДЕМО ЩЕ МОГУТНІШИМИ

Чого не спиться фашистським, від безсоння нервовим, силою склеєним державам? Бо існує на світі єдиний Радянський Союз, в якому — добробут мас, могутність.

Об цю могутність не раз собі вони груди розбивали — розіб'ють ще й голову, як тільки до нас бува поткнуться.

Чого так худнуть у злobie своїй ядовиті, презлющі фашистські собаки? Бо вони не можуть перенести, що існує на світі така єдина держава, мускули якої кругляться весь час і повняться сама вона від братнього співробітництва націй, а все це разом зветься коротко: могутність.

І божеволіють вони, і казяться, бо, крім всього цього, і ще ж є таке одне, що їх аж надто гнітить, — та ні, приводить просто в трепет! — це міць славної нашої Червоної Армії непереможної!

Підніmemo ще більше оборonosпроможність, бо в ній вся наша любов до соціалістичної Батьківщини!

Підніmemo ж ще більше оборonosпроможність, в ній вся наша турбота і увага за здобутки перемігшого соціалізму!

Зокрема — нам, Українській Радянській Республіці, що є форпостом Союзу Рад на Заході, особливо треба пильнувати. Адже вороги на нашу квітучу, сонячну Україну весь час зазіхають.

Зразу ж треба підхопити заклик робітників-стахановців і кривonosівців, які звернулися до уряду Союзу з проханням випустити позику зміцнення оборonosпроможності нашої країни. Нехай не спиться ворогам, а ми будемо ще більше розквітати, ще більше могутніти.

[1937]

ЛЮДИНА

Коли ходив по землі Максим Горький, його людяну високу фігуру далеко було видно всім — на всіх кінцях землі, по всіх шляхах і перепуттях! І ті, яким ненависне було слово його — царі, попи й вельможі,— такий зчиняли галас! І мерзотний буран курний кружляв навколо нього від наклепу панів, від підступу поліції. Але що таке буран курний проти могутнього подиху правди, проти буревісника, велетня непохитного?

Битими були царі, в битих залишились мерзотнії!

Коли голосом своїм починав говорити Максим Горький, його революційне людське слово летіло швидше від блискавок до всіх націй, у всі міста, у всі селища під сонцем. І ті, яким був страшний голос його, брязкотельцями намагалися забавити народ непокірний і хитрими подачками туман зчинить густий, брехливий, мертвотний. Але що таке брязкотельця проти викривальних ударів, проти грому непохитного велетня?

Битими були царі, в битих залишились мерзотнії!

І був він як пророк — тільки не в мантії пророків стародавніх, не в смутку за старим, минулим,— а був він як новий пророк, що разом з гнобленими в нове життя уперто прокладав дороги і найпростіше, найголовніше всім сказав: «Людина — це звучить гордо!»¹

Але людина — тільки той із нас є людина, хто на двох полюсах переконань своїх залізних твердо обома стоїть, не похитнеться: на першій, гуманній, підносячи класову ніжність аж до сонця; і на другій, підносячи ненависть свого класу, ненависть, гостру непримиренність. І тому сам Горький є потрібна всім тверда людина, непохитна, людина пряма, залізна і гуманіст пролетарський.

І ось він сонцем з-поміж сонць світив. І ось він усім народам щастя нової людини проповідував. Ах, щастя, щастя! Сократ² шукав його в пізнанні самого себе, Скворода³ — у внутрішньому світі людини, Толстой — в опрощенні й непротивленні злу. І ніхто з них для себе щастя не знайшов — для себе ж, а тим більше для людей. Бо щастя досягається лише тоді, як насамперед не тільки боротимешся за себе, а й за другого, по класу друга, за людину.

Але людина — тільки той із нас є людина, хто на двох полюсах переконань своїх залізних твердо обома стоїть, не похитнеться. І тому сам Горький є потрібна всім тверда людина, непохитна, людина пряма, залізна і гуманіст пролетарський.

[ЗРАЗКОВО, ПО-БІЛЬШОВИЦЬКОМУ ПРОВЕСТИ ВЕЛИЧНЕ 12 ГРУДНЯ]

Моя робота як члена міської окружної комісії по виборах до Ради Національностей досить різноманітна і має свої, так би мовити, етапи. З перших днів заснування комісії, після організаційних нарад, мене було прикріплено до Ленінського району м. Києва. Треба було насамперед зв'язатися з райрадою, обійти й перевірити всі виборчі дільниці Ленінського району. Отже, на початку, коли ще не готові були вивіски, за якими можна було б знайти виборчу дільницю, мені допомагали керівники Ленрайради, у яких у руках уже була точна дислокація свого району. Мало було знайти дільницю, треба було ще детально оглянути приміщення її всередині, не один раз доводилось разом з керівниками райради тут же на місці вирішати, чи придатне воно для роботи виборчої комісії і особливо для проведення голосування. Другий етап роботи — це вже в Раді, коли було затверджено склад виборчих дільничних комісій. Мені довелося перевіряти, чи у всіх дільницях є встановленого зразка вивіски, як дільниці перевіряють правильність занесення до списків, бо не на одній дільниці траплялось так, що там дев'яностолітню старуху чомусь забули записати, там чомусь до виборчих списків занесли неповнолітніх дітей, а там цілий будинок зовсім пропущено. З дільниць я вертався під кінець дня до райради, і там спеціально виділена особа зараз же при мені зв'язувалася з дільницями для усунення цих недоліків.

На дільницях мені доводилось роз'яснювати дещо членам дільничної комісії, давати відповіді на запитання (а їх було немало), іноді вислуховувати навіть скарги. Так, скажімо, на деяких дільницях при перевірці списків виборців ні з того ні з цього почали нумерувати і видавати виборцеві записку з номером без прізвища. Або ж на деяких дільницях в основних друкованих виборчих списках робили поправки чорнилом своєю рукою, незаконно. Попадалися такі дільниці, що у них чомусь утворено розрив між

місцем роботи комісії і місцем самого голосування (воно було за два-три квартали від комісії), а ця роздвоєність для виборців, які мусять звикнути до одного місця, не завжди виправдана і не завжди потрібна. Особливу увагу я звертав на те, скільки скарг поступало на неправильність занесення у списки. Деякі дільниці нашого району добре побудували свою роботу і, безперечно, вони будуть зразковими. Ці дільниці ми всі знаємо і посилаємо до них навіть інших для переймання досвіду.

Третій етап роботи — це коли міська окружна комісія почала готувати для всіх дільниць своєї округи виборчі бюлетені. Тут нам прийшлося працювати зранку до пізнього вечора, точно підрахувати бюлетені кожної дільниці, запакувати їх та приготувати для роздачі. Міські дільничні комісії самі одержали у нас бюлетені, а до сільських довелося виїжджати. Скажімо, я разом з іншими членами комісії виїжджав з бюлетенями до м. Бишева¹, де була проведена інструктивна нарада з головами та секретарями виборчих комісій.

Крім цієї роботи, на кожного члена міської окружної комісії припадають певні дні, коли він мусить чергувати, отже, приходиться на всі запитання виборців, які приходять чи по телефону з місця дільниці дзвонять, давати вичерпні відповіді.

І, нарешті, останній, найвідповідальніший і завершальний етап — це зразково, по-більшовицькому провести величне дванадцяте грудня — день виборів до Верховної Ради СРСР.

[1937]

[ВИСТУП ПО РАДІО
5 ГРУДНЯ 1937 РОКУ]

Сьогоднішній день, день 5-го грудня, особливо буде нам пам'ятний, пам'ятний, радісний. Сьогодні ж бо затверджено Основний Закон Радянського Союзу — Конституцію. Цей закон протягом багатьох місяців обговорювали трудящі нашої Батьківщини: вони з великою любов'ю, немовби той камінь дорогоцінний, брали на свою долоню кожен статтю цього найдемократичнішого Закону і розглядали його й обточували уважно. І Закон промінням кидав у всі кінці, промінням на сонці блискотів і заохочував усіх трудящих жити, наснажував усіх нас до роботи, до перемог над ворогом, до кращого життя.

Закон увійшов у всі міста і села, увійшов у самі серця трудящих мас 170-мільйонної могоязыкої нашої Батьківщини. І поети в піснях своїх його взялися оспівати, готуючись до того урочистого моменту, коли цей Закон величний буде ухвалено на Надзвичайнім VIII З'їзді Рад.

І ось нарешті цей момент настав! Закон після всіх обговорень, змін і доповнень піднято на самий верх маяка, що височить над усім світом, у серці Москви червоної, в Кремлі... І крики радості наповнюють Країну Рад: то демонстраціями урочистими відгукуються трудящі, то походами радісними вони це свято відзначають.

Уявляю, яка многоцвітна зараз, яка життєрадісна й сповнена бадьорості Москва! Я мав честь кілька днів тому брати участь в делегації від трудящих Києва, в тій делегації, яка вітала VIII Надзвичайний З'їзд Рад. Там я побачив те горнило, в якому остаточно виковувався неперевершений закон усіх віків — Конституція. Там я відчув і радість, і трепет: бо там творці великого Закону, що дає нам щастя навіки й віки, разом з трудящими остаточно і безпомилково обговорювали його. Але ця остаточноість і безпомилковість смертний трепет навела на ворогів нашої країни, Країни Рад. О! Буржуазія ще більш на нас тепер накинеться — але нас вона цим не злякає. О! Недо-

людки-фашисти точитимуть тепер на нас ножі, вони намагаються провокувати нас і всяким чином зачіпати. Але нас вони цим не злякають. Бо ми, народи Радянського Союзу, спаяні в одно єдине, сьогодні, з затвердженням Конституції, ще тісніше об'єднаємось навколо славної нашої Комуністичної партії!

[1937]

[ТВОРЧІ ПЛАНИ НА 1938 РІК]

Як основний твір в 1938 році — це закінчення поеми «Шабля Котовського»¹, яку я пишу по матеріалах громадянської війни на Україні в 1920 році. В цій поемі, зокрема, буде відображено боротьбу українського народу за підтримкою братнього російського народу проти білополяків.

Поема буде розміром 3000 рядків.

[1937]

У ПІСНІ, В СЛАВІ, В ПОМИСЛАХ ЖИВЕ *

Ми на портретах і в книгах завжди звикли бачити Руставелі, що сидить. Але сьогодні він встав. Але сьогодні йде він серед нас. І розмаяні поли одежі його несподівано зачіпають різноплемянних представників республік та областей. Від усіх республік та областей честь тобі і слава, 750-річний безсмертний поете! Мисленням своїм ти нас зачіпаєш:

Гла́хакта міец сачурчле, окро, верцхлі да рва́ліа **,—

тобто ти написав:

Роздай багатство бідним — золото, срібло, мідь!

І всі князі, і всі царі, вжахнувшись слів твоїх, одхилилися, немов від удару.

Ми на картинах завжди звикли бачити Руставелі, що пише. Але сьогодні він серед нас промовен. І слова його, афористичним медом наповнені, до найдрібнішого співзвучні нам, до найпрозорішого зрозумілі.

Міец глахакта сачурчле, атавісупле мо́небі,—

тобто ти сказав:

Роздай багатство бідним, звільни рабів з неволі!

І хоча слова ці були промовлені в закутках акустики середньовіччя, поезії Руставелі й зараз іще можуть відігравати роль відгостреного леза проти теперішніх князів, проти церковників-мракобісів, банкірів. Недарма ж згадування імені Руставелі з таким ентузіазмом зустріли учасники Міжнародного конгресу оборони культури в Парижі.

* Промова на Руставелівському пленумі Спілки радянських письменників СРСР, Тбілісі, грудень 1937 р.

** Дві фрази Руставелі грузинською мовою, а далі також одну строфу вірша Туманяна вірменською мовою з технічних причин подаємо не в оригіналі, а українською транскрипцією.

Руставелі заслужив таку любов до себе. Руставелі заслужив славу мученика, якого терзали вороги його за обстоювання нових прогресивних ідей свого часу.

Справді. Хіба не пробували спалити його поему двісті-триста років тому свої ж церковники і фарисеї? І хіба не намагались утопити «Вепхісткаосані» з наказу мракобіса католика в бурхливо-пінявій Курі?

Але ж яке чудо чудесне! Твори Руставелі ані в огні не горіли, ані в воді не тонули! І були вічні в своїй свіжості, і були оптимістичні, тверді-непорушні.

Тому що дух Руставелі твердий і непорушний. Тому що сам Руставелі не боїться ні суду, ні підступів, ані обвинувачень. Та ще й обвинувачували його в чому? Що він пише «люті поезії»? Що він «християн розкладає»? Так! Проти царів, проти багатіїв і духівництва — ну, звичайно ж, його поезії люті. Так! Проти недоумкуватих феодалів, проти церковних забобонників, противників прогресивних ідей і понять — ну, звичайно ж, він розкладник.

Але в тому ж і сила Руставелі, що поезії його твердо досягають поставленої цілі. У тому ж і сила Руставелі, що «розкладання християн» набирає у нього характеру сміливої боротьби за нове життя, очищене від бруду й брехні, за красу вільної, всебічно розквітаючої людини.

Гуманістичні ідеї книги «Вепхісткаосані» самоцвітними літерами серед мороку середньовіччя заблискотіли! І — чи візьмем ми думки його про свободу жінки, чи візьмемо образи його кохання, рицарської дружби, дружби народів — скрізь це світло яскраве від найяскравіших слів прозорливого Руставелі — світло, що далеко виривалось уперед із ненависної йому тьми, мерзотності, ночі.

Гуманістичні ідеї, що він проводив у життя, оце ж і є та практика, про яку пізніше Карл Маркс сказав¹:

«У практиці повинна довести людина істинність, тобто дійсність і могутність, посясторонність свого мислення»*.

А що мислення його посясторонне, можна переконатися ще й з поглядів Руставелі на поетику.

На відміну від Анандавердхани (індійського поета IX ст.), який у поезії оцінював лише захований сенс, луну, відгук; на відміну від «буддійського Фауста» Міларайби, який в XI ст. говорив:

На це життя дивлось я, як на примару сну...—

* К. Маркс. Тезиси о Фейербахе (К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах, т. II, 1948, стор. 383).

на відміну від багатьох поетів інших, Шота Руставелі поезію називає «царством мудрості високої».

«Почуття земнії,— каже він,— що з плоттю розцвіли, почуттям вищим вторять».

І в цім він сходиться з індійським поетом Дандіном, який ще в VII ст. стверджував сміливо: треба давати в поезії тіло, а не символ, тіло!

І в цьому Руставелі сходиться також з автором «Слова о полку Ігоревім». Тіло, а не символ, світло земне, земна сила!

А тільки ж світло де само взялося? Звідки духу прозорливість, глибина і сила Руставелі? У вступі до поеми своєї автор говорить, що він зібрав до купи всі ті перли, які в тисячах рук уже побували, тобто народні перекази. Отже, тримав у своїх пригорщах Руставелі найцінніше для поета, найголовніше — народну творчість, на яку стільки очей сяючих дивилось, що від неї й сам Руставелі затремтів, немов сонця промінь золотий, що просвічує листя дерев. І коли він передає це найцінніше іншим — то перлина його обійде вже не тисячі рук, а мільйони.

Подібно Пушкіну, Грибоедову, Шевченку, Саят-Нова², Ахундову³, весь він перейде в народ і стане невіддільний від мудрості народної — в його думках, піснях, приказках, приповістках.

І будуть батьки книгу Руставелі дочкам своїм на посаг давати, як найціннішу перлину. І будуть поети за велику свою честь уважати наслідувати блиск і форму руставелівської перлини. І понесуть його в краї далекі, за моря і ріки, в незнайомі міста, станиці, села.

На Україну заніс його до нас у XVIII ст. другий великий поет Грузії Давид Гурамішвілі. Живучи в Миргороді 16 років, він написав там найкращі свої твори, в яких з пошаною згадується ім'я Руставелі. Отже, про Руставелі у XVIII столітті могли вже знати ті українські письменники й діячі, що були знайомі з Гурамішвілі. А про те, що вони були знайомі з ним, свідчить той факт, що Давид Гурамішвілі перекладав пісні українські на грузинську мову. Перлами руставелівськими хотів за ці пісні віддячити Україні Давид Гурамішвілі.

Але цариця Єлизавета, а за нею й Катерина, якраз в цей самий час ногу свою в посрібленім черевичку на українську літературу важко поставила.

І розлетілись на всі боки сапфіри та алмази! І відкотилась перлина Руставелі далеко-далеко, і впала вона в ко-

лиску золотую, що на Базалетському озері! А в тій колиці лежала, за висловом Іллі Чавчавадзе⁴, невідома дитина, тобто свобода грузинського народу. Тільки ж витязь, на прихід якого сподівались у народі, витязь, який би зміг піднести вгору ту колицку золоту — із хвиль озера, над усією країною, високо до сонця! — все ще сил набирався своїх підземних і лише зрідка проривався грізно.

Але перлину Руставелі все-таки тримала в своїх пригорщах українська література, — щоправда, на ціле сторіччя пізніше, але ж тримала саме одна із перших.

В 1847 році царською деспотією було заслано, спочатку до Вятки, а потім на Кавказ, одного з українських письменників — Олександра Олександровича Навроцького⁵.

На Кавказі поема Руставелі вразила Навроцького своєю величчю, розмахом і простотою. І ось він в Єревані, немовби бажаючи надолужити пропущене його попередниками іще у XVIII ст., гаряче взявся до роботи.

І ось уже перші пісні «Вепхісткаосані» перекладені, готові:

Був царем в арабів Ростеван великий,
Усім був наділен й щасливий від бога.
Був щедрий, сумирний, мав військо велике
Й рабів невсипучих.

Подумати лише! В першій половині XIX сторіччя Руставелі звучав уже українською мовою.

Та тільки ж — деле! — якраз у цей же самий час, за прикладом цариць Єлизавети й Катерини, нікчемний виронок — цар і деспот — чоботом своїм наступив на українську літературу, і переклад не дозволили надрукувати. І сама перлина руставелівська знову докотилась до колицки, що на Базалетському озері. А в колиці тій свобода грузинського народу.

Але тут витязь, на прихід якого сподівались у народі і який тільки один і міг піднести вгору ту колицку золоту високо до сонця, почав уже пробувати сили свої і давав знати про себе із підпілля: то страйками, то демонстраціями проти царизму, — згадаймо пророчі дні Батумського страйку 1902 року, в якому мужніли, зміцнювались революційні сили.

Але ось прийшла Велика Жовтнева соціалістична революція. І рука витязя — славної Комуністичної партії — високо свободу піднесла — всіх народів, всіх племен, що населяли царську Росію, а в тім числі й свободу грузинського народу.

І перлина руставелівська в висоті під сонцем ясною чистотою засяла, заграла. І стали поети братніх республік наслідувати їй, і стали поети запозичати й переносити ту ясну чистоту в свої літератури.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції заповідні скарби духу людського стали скарбами народними. Наприклад, Пушкін, що є найбільшим поетом російського народу, тепер придбав таку величезну аудиторію, якої ніколи ніде не знала людська історія. Геній Шевченка тепер став, завдяки натхненній роботі поетів Грузії, Азербайджану, Казахстану, джерелом безпосередньої поетичної насолоди й натхнення.

Не могу не відзначити тут прекрасної роботи грузинського поета Симона Чіковані, за редакцією якого виходять чудові переклади творів Шевченка⁶. Така робота радянських поетів служить ще більшому зміцненню дружби наших народів, ще більшому усвідомленню того, що створено нашими народами в галузі культури, літератури, поезії.

Микола Бажан розпочав роботу над перекладом безсмертної поеми Шота Руставелі ще в 1929 році. Дев'ять років віддав він роботі над перекладом «Вепхїсткадсані». І коли напочатку в роботі його й були перерви, не від нього залежні, то останні три роки він майже виключно працював над перекладом поеми Шота Руставелі. Це приклад, гідний наслідування. Бо, маючи цей переклад, маси народні на Україні зможуть тепер прилучитися до великої спадщини Шота Руставелі. А переклад Миколи Бажана, треба визнати, один із більш повних, точних і високохудожніх:

Починаймо ж величання, сльози ронячи криваві,
І берім слова виборні, що велебній служать славі.

Слова виборні, що достойній славі служать,— це одно із важливих правил руставелівської поетики. І правило це чудесно засвоїли собі радянські поети. Бо після Великої Жовтневої соціалістичної революції нам стали потрібні й слова особливі — слова такі, які могли б відбити всю мудрість Конституції СРСР. І тут поети також дуже часто вдаються по допомогу до Руставелі.

Вірменський класик Ованес Туманян ще в 1919 році в своєму вірші «Поетам Грузії» з радістю відзначав:

Че, чи лерел меда Шотаї
Єркі дзене катокін,

У даравор павн амегі
Чи хортакел ен хокін*.

Про те ж саме говорить і молодий український поет
Андрій Малишко:

Та не вмирає слово вікове?⁷
Іде народ, і закипа робота,
І на устах його безсмертний Шота
У пісні, в славі, в помислах живе.

Так! Руставелі в пісні, в славі, в помислах живе народних. І його ім'я, поряд з іменами Пушкіна, Шевченка, Гете, Шекспіра, Горького, згадується у відомому листі трудящих Радянської Грузії, як і в листі від трудящих Радянської Білорусії. Знаменно те, що пісні про вибори до Верховної Ради СРСР поети теж часто писали руставелівським шістнадцятискладовим «шаїрі». А це означає, що Руставелі пов'язаний з якнайширшими масами трудящих.

І коли поет XVII ст. цар Арчіл від імені Руставелі казав: «Моя книга прогриміла на всю Грузію», то сьогодні вже ми бачимо, що для Шота Руставелі мало однієї тільки Грузії. Книга Руставелі своєю мудрістю сповнила весь Радянський Союз, всю нашу Соціалістичну Батьківщину.

[1937]

* Ні, не замовк палкий голос
Пісні великого Шота,
І вікові скорботи
Духу його не вгасили.

ВІДВАЖНИЙ ЧЕТВІРЦІ БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ПРИВІТ!

Привіт папанінцям! Ми зустрічаємо вас сьогодні, як гостей, давно бажаних, знайомих і всім серцем улюблених, найкращих; ми зустрічаємо вас, як своїх братів рідних, що дали нам незрівнянний приклад героїства, обов'язку перед Батьківщиною своєю. Адже те, що ви здійснили, — історія подібного не знає! Уся ж країна з увагою стежила за дрейфом чотирьох; уся країна кожному вашому успіхові раділа невимовно і цим начебто сама була присутня при новому, другому вашому героїчному народженні.

Нас захоплював ваш героїчний труд, дисциплінованість і мужність. Відважна четвірка, під якою, за вашим же висловом «лід ворушився», не покладаючи рук, проводила наукову свою роботу, виконувала надзвичайне завдання, і завдання остільки важливе та величезне, що коли воно було здійснене — всесвіт від зачудування ахнув! Всі країни світу іще раз переконались, що радянські люди ніде і ні в чому назад не відступають.

Глибини морські ви на крижині виміряли. Так! Вашою самовідданою роботою, аджеж, немовби символічно виміряна і стверджена вся глибина любові нашого народу, любов до партії.

Грізні примхи природи, непокірну природу папанінці вивчали. Так! Таємничий полюс, що б там він собі не казав тепер, як би там він іще не опинався, — а він уже підкорений, він — під нашою ногою!

Мені як поетові ваш героїчний труд особливо багато дає для роздумування, для пісень, для натхнення. В народній фіннській епопеї «Калевала» холодні вітри мало не перекинули човна, в якому плив народний співець Вейнемейнен, і занесли в море та потопили щучі гусла його чи, інакше кажучи, кантеле із кісток. Ви ж на крижині своїй не тільки вітрів полярних не боялись, а, навпаки, під час вітрів тих витягли з глибини моря таке чудесне кантеле, такі дзвонні гусла, що слухати їх звучання, ви-

вчати й розбирати по кожній окремій тональності хватить тепер усім вікам, усім народам вдовіль.

Шана й дяка великому народові, із глибини якого появляються подібні герої! Слава Комуністичній партії, що виховала таких синів-героїв, які ладні все своє життя віддати за щастя народу, за справу партії Леніна.

[1938]

[АВТОБІОГРАФІЯ]

Народився я в 1891-ім році 15 січня (ст. ст.) в селі Пісках б[увшого] Козелецького, а тепер Новобасанського району на Чернігівщині. Батько мій служив сільським дяком і одночасово вчителем ц[ерковно]-приходської школи (помер він в 1906-ім році). Наша сім'я була велика — 9 душ дітей. Ясно, що жити приходилось, урізаючи самих себе, де тільки можна. Через ці ж нестатки старші діти в сім'ї нашій позалишались без освіти. Таке ж саме загрожувало і меншим дітям, а в тім числі й мені. Тоді батько мій з одчаю почав нас, як то кажуть, розтикати кого куди. Через те, що в мене голос був чудовий і слух прекрасний, віддали мене в архієрейський хор бувш[ого] Троїцького монастиря в Чернігові. Ми, хористи, співали там усього раз на тиждень, а всі ж останні дні ходили вчитися до школи — кого куди определено було: чи до гімназії, чи до реальної школи, а чи до міської приходської. Мене определено було до бурси. Треба правду сказати, нашу науку дуже часто зривали; турбували нас безцеремонно, викликаючи іноді просто і з лекцій. З яких же це причин? Та просто — ось хору, наприклад, треба когось ховати — значить, тьопай в подертих чоботях по грязюці геть через увесь город аж до кладовища і співай на вітрі та на морозі, хоч сам ти й голодний і так уже простуджений, промерзлий. Бувало, що хор наш викликали й на провінцію — напр[иклад] у Смолен' ¹ над Десною, де вбито було поміщика. Хтось брав за це гроші, хтось за це користався, а ми своїми голосами оддіжурювали собі право жити за це в гуртожитку й ходити на лекції в город до школи. Били нас у гуртожитку, де жив із нами також й репетитор (учень останніх класів семінарії), аж надто сильно і за кожний пустяк розправлялись, як з каторжником. Сала десь собі купив на три копійки в середу чи п'ятницю — стій на колінах замісто чаю. Попід вікнами покоїв архієрейських пробіг — держи руку! Дубовою па-

лею (лінійка така) ударять тут тебе, що тільки просишся: дозвольте перемінити другу руку. А руки в нас опухали од биття палею (це не для красного слівця кажу), вуха також нам обривали і навіть били лозиною (при всіх!). Отаке було моє дитинство серед постійно п'яних тенорів і басів, серед брехні і фальші ченців (а ми ж, малі, особливо це своїми чистими очима бачили і помічали!), серед жорстокої скупості монастирської (увесь перший тиждень так званого великого посту, наприклад, не полагалося обіду зовсім — живи, як хочеш!), серед жорстокості лозинної й зубрьожки примусової предметів нелюбимих. А чи були ж у мене науки свої, любими? Так, були. Я вже й тоді в монастирі, купуючи в городі копійчані книжки (сестра іноді мені гроші прислала), складав собі бібліотеку в сундучку своєму. Отже, я полюбив літературу. Про Горького Максима, як це не дивно, а я почув уперше на хорах Спасо-Преображенського собору в Чернігові² під час короткої перерви після співів — почув од «болших» (так їх і звали без м'якого знака), від тенорів. Ба, саме ж був 1905-й рік, і поміж нашими тенорами, як виявилось потім, не всі ж були п'яниці, а були й сміливіші, з тверезою головою, що теж бачили «церковне дно» монастирське і всю грязь та неправду, всю підлоту царського режиму. Тоді ж я на хорах почув, що у так званого «святителя» Феодосія п'ятка одгнила і що то зовсім не моці, а кістяк засохлий чи мумія, та й годі. У ті ж роки я вже почав цікавитись поезією і сам щось пробував писати. Читав найбільше Пушкіна, Жуковського, Крилова³, Глібова Леоніда⁴, могила якого в монастирі ж якраз. Ну і, звичайно, на всяку ціну ми доставали Горького й Шевченка. Скитальця⁵ теж, пригадую, читали. Та багато інших. Там же й малювати я почав — спочатку олівцем, а потім і фарбами. Загалом кажучи, від мого дитинства залишилось у мене таке враження, ніби я десь наймитував у жорстокого хазяїна якогось.

Із бурси до семінарії (Чернігівської) я перейшов 1907-го року. Режим семінарський, звичайно, був уже не той, що в бурсі, але теж свої фальші у ній було хоч одбавляй. (Жити я теж перейшов до гуртожитку семінарії.) Вирвавшись із лабет монастиря, я в семінарії почув себе вільніше трохи. Те, що сковувало мене раніш, тепер уже спішило, як та пшениця, на сонці дозріти й проявитись. Але, на жаль, «сонця» в семінарському режимі, повторюю, в режимі ф а л ь ш і семінарської, не було, й приходилось підпільних шляхів шукати для виявлення своїх

талантів та здібностей. Переодягаючись в іншу одягу, я часто пробиравсь до Народного дому⁶, де грав ролі в п'єсах (гроші йшли на засланців); переодягаючись, ходив на репетиції, а потім і на концерти підпільного симфонічного оркестру в Чернігові (гроші від цих концертів йшли на засланців теж), а грав я тоді на кларнеті та на гобої. І першою мосою втіхою посеред режиму семінарського це були «Егмонт» Бетховена⁷ та «Млин на скелі» Рейсігера⁸, які я грав на згаданих концертах і од яких я ночей не спав потім — так вони мені запали в пам'ять! Це, очевидно, починалося моє зростання по лінії творчій. Але справжнє моє зростання творче стає на твердий ґрунт лише з того дня, як я познайомився з Мих[айлом] Мих[айловичем] Коцюбинським. Він перший узяв мої несміливі, ранні твори юнацькі, прочитав, обговорив їх зо мною (вірніше, покритикував), а потім видрукував у Києві в журналах, а деякі забрав з собою в подорож по Європі і, як доїхав та оселився він на острові Капрі в Італії, читав їх навіть Максиму Горькому, про що сам Горький писав мені в листі⁹ своїм 1927-го року (лист цей опубліковано в «Советской Украине», здається, 28/III 38 р.). Крім одвідування Народного дому, крім участі в симфонічному оркестрі, я особливо ще вкинувся в літературні гуртки. Сам я мав літературний гурток в семінарії, який збирався нелегально в малювальній класі раз на тиждень, бо я ж як завідуючий малювальним класом постійно при собі ключ носив од того класу, та й сам там майже жив — читав, писав та розвивався. Отже, будучи ще в семінарії, я вже почав друкуватись під власним своїм прізвиськом, за що мав 4 «поведенія» і навіть загрожувало мені звільнення із школи. Але я тих погроз не боявся, продовжував собі своє робити. І коли помер був Мих[айло] Коцюбинський (навесні 1913-го року), я з своїми товаришами-хористами хору семінарського ходив його ховати, хоча ректор семінарії нам і заборонив це робити, а також і поліцеймейстер про це суворо сказав при самім гробі М. Коцюбинського у церкві. Не знав я тоді, що цей епізод та попаде до самого В. І. Леніна. А т. Ленін, як про це свідчить Григорій Іванович Петровський, склав основний кістяк промови, яку потім виголосив Григорій Іванович у IV Думі. В цій промові якраз же і сказано про похорон М. Коцюбинського і про заборону хору семінарському його ховати. А я ж був регентом цього хору! Ясно, що в цім моїх заслуг аж надто мало, але ж пишу це для того, щоб повніше висвітлити ті

шляхи, ті перепони на цім шляху під час мого творчого зростання. Скінчив я семінарію 1913-го року.

Скінчивши семінарію, мені треба було швидко думати: або ж солдатом іти служити, або ж до вищої школи. Я вибрав останнє. Але через те, що в часи суворого і хитрого хазяйнування на полі освіти царських міністрів Шварца¹⁰ і Кассо нас, семінаристів (так само, як і євреїв), не пускали без іспиту до університету, я подав до Київського комерційного інституту, де провчився аж до 1917-го року. Київське життя моє в матеріальному відношенні особливо було несприятливе, отже, доводилось на хліб заробляти, що я й робив: писав оповідання, виступав статистом в театрі тощо, а потім на рік переїхав служити (а це ж інститут дозволяв нам) в Чернігівське земство в статистично-оціночне бюро, де я працював «счетчиком», а потім інструктором. Багато мені дала ця робота! Літом вона провадилась переважно по селах, і я, таким чином, об'їздив повіти: Ніжинський, Стародубський, Новозибківський¹¹ та деякі міста. Од підвідчиків, од народу я записував тоді слова, приповідки, пісні та вислови окремі. Ну, і сам народ, звичайно, побачив із середини, глибше. Отут у мене й зазвучали реальні нотки («Розкажи, розкажи мені, поле...», а також мої оповідання), які потім трохи були замінені міськими мотивами, але ж які в пізніших збірках, а особливо в «Плузі» і «Вітрі з України» зазвучали з новою силою. Я говорю «нотки реальні», а не реалізм, щоб не здалося, що я аж надто самонадіяний. Реалізм готовим нікому не дається, і його я вже вчився пізніше у багатьох письменників, а в тім числі у М. Коцюбинського і, звичайно ж, у М. Горького.

Основні мої твори появилися та й могли появитися тільки за часів Радянської влади. Радянська влада дала мені все — і моральну підтримку, й матеріальну, і навіть по ученій лінії висунула мене як академіка (мене було обрано до Академії наук УРСР в 1929-ім році). За це ж і я старався всіма силами оправдати таке довір'я з боку уряду — насамперед, звичайно, силами своїми творчими.

Я написав такі книжки:

«Сонячні кларнети» — 1918 р.

«Плуг» — 1920 р.

«Замість сонетів і октав» — 1920 р.

«Вітер з України» — 1924

«Чернігів» — 1931

«Партія веде» — 1934

«Чуття єдиної родини» (ще друкується), а також багато дитячих творів, перекладів з інших мов і особливо з мов східних народів, інсценівки, переклади опер тощо.

По громадській роботі як член міської Ради працював у Харкові (два обрання підряд), там же був кандидатом на члена ВУЦВІКу (1927 року), а також і в Київській міській Раді зараз працюю членом-депутатом.

Весь час працюю в Академії наук на посаді директора Інституту літератури ім. Т. Шевченка.

16/IV 38

ЦЕННЕЕ ЗОЛОТА И КАМНЕЙ САМОЦВЕТНЫХ

В дооктябрьской литературе украинской Коцюбинскому принадлежит одно из самых почетных мест: после Шевченко, рядом с Франко, Лесей Украинкой — другого писателя такого не найдем мы. Но такое место заслужил он, благодаря своему революционному демократизму, благодаря неисчерпаемому гуманизму, глубокому, правдивому показу реалистическим пером своим классовой борьбы крестьян украинских (да и не только крестьян), высокому мастерству своему, как писателя.

Искони перед глазами человека драгоценный богатый пример стоит, что великие писатели, классики литературы мировой никогда не расходятся с народом, наоборот, их творчество всегда было неотделимо от фольклора, от дум, от мудрости народной, как неотделим, например, шум могучего дуба от зеленого шума всего леса!

И Гомер, и Шота Руставели, и Шекспир, и Пушкин, и Шевченко, и Максим Горький, и Ованес Туманян, и Джамбул¹ — все они с большой прилежностью учились у народа, и народ за это их здоровыми соками земли поил, поддерживал и оберегал, чтобы жили певцы его в истории как можно дольше. Михайло Коцюбинский напоен соками богатейшей земли своей — и поэтому стал он бессмертен: великие светочи человечества давно уж расступились, чтобы и ему дать место в шеренге борцов, мыслителей и правоискателей неутомимых. Правды искал Коцюбинский обездоленным; права на счастье угнетенных он добивался; жизни не жалел своей, не раз страшные минуты переживая перед ружьями казаков (буквально) и ожидая, что вот-вот поляжешь трупом, — поэтому сегодня он так и дорог нам, — нам, свободным гражданам многонациональной родины нашей, которая настолько свое наследие классиков оберегает, что даже и пылиночка на нее упасть не посмеет! Не много написал Коцюбинский, но то, что он написал, ценнее золота и самоцветных камней драгоцен-

ных. Его эпопея «Фата Моргана», которая вместе с другими произведениями революционных писателей подготовляла разгром царского правительства, по силе своей равна «Матери» Горького и книге Эмиля Золя о Седанском погроме². Мастерству своему Коцюбинский, кроме науки у народа, учился еще и у писателей разных стран, и прежде всего у великого писателя земли русской Максима Горького, с которым он крепко подружился. Дружба Максима Горького с Михайлом Коцюбинским³ вмещает в себе всю дружбу украинского народа с народом русским. Будем же крепить дружбу народов, будем любить свое наследие, как и подобает нам — передовым в истории, передовым всего человечества.

[1938]

ПИСАТЕЛЬ В ДНИ ВЫБОРОВ

Солнце Конституции озаряет необъятную страну Советов. Стосемидесятимиллионный ее народ черпает в великой хартии вольностей творческие силы.

Народ Советской Украины переживает сейчас дни особого подъема: радостный праздник 1 Мая совпал у нас, как и в РСФСР и некоторых других республиках, с первыми днями подготовки к выборам в Верховный Совет республики.

Роль и обязанности писателя в предвыборной кампании велики. Его долг — принять в ней самое деятельное участие в качестве агитатора и организатора.

Полгода назад, в дни подготовки к выборам в Верховный Совет СССР, мы, писатели, вместе с другими гражданами Советского Союза проводили эту большую и ответственную работу, одни — в качестве агитаторов, другие — членов избирательных комиссий. Много в этой работе было положительного, и опыт ее должен быть учтен и теперь. Я хочу поделиться здесь опытом своей работы как члена киевской городской окружной избирательной комиссии по выборам в Совет Национальностей.

Работать приходилось очень много. Окружная комиссия объединяла 750 избирательных участков, включая сюда пригородные и сельские. Каждый из членов комиссии был прикреплен к определенному району. Мне поручен был Ленинский район¹, объединявший 53 избирательных участка. Нужно было проконсультировать и проконтролировать каждый участок.

Вместе с членом нашей комиссии Мариной Гнатенко и одним членом окружной комиссии по выборам в Совет Союза я выезжал в Бышевский район в 30 км от Киева. Здесь мы провели инструктивное совещание и роздали председателям и секретарям участковых избирательных комиссий бюллетени для избирателей.

Следующий этап работы заключался в проверке работы

участковых комиссий и участия в совместных совещаниях райсовета с председателями и секретарями участковых комиссий. Кроме того, мы несли двенадцатичасовые дежурства в окружной комиссии, где лично и по телефону давали справки и разъяснения избирателям.

Мне как писателю работа в окружной городской избирательной комиссии дала очень много. Коллективная работа, постоянное соприкосновение с широкими массами избирателей, необычайная четкость, исполнительность и дисциплинированность в работе, которые я наблюдал, — все это было для меня радостно и приятно.

Как член окружной избирательной комиссии я по «Положению о выборах» не имел права заниматься агитационной работой. Но свою миссию агитатора я выполнил как поэт: мое стихотворение, посвященное выборам, было напечатано в газете, переведено на русский язык, переложено на музыку и исполнялось в день выборов в Оперном ордене Ленина театре в Киеве.

Сегодня мне хочется пожелать успеха моим товарищам писателям, которым будет оказана честь и доверена работа по подготовке к выборам в Верховный Совет Украины.

[1938]

ПРО МОВУ НАШИХ ГАЗЕТ

День преси — особливо радісний день. І не тільки для нас, митців, працівників пера, а й для всіх будівників соціалізму. Адже цей день дає нам можливість підводити підсумки того, що зроблено нами за допомогою преси в усіх галузях науки і мистецтва, в галузі соціалістичного будівництва. Цей день з нещадною правдивістю викриває також і наші огріхи і щоразу примушує нас підтягуватися, виправлятися.

Газета, звичайно, найбільш рухлива з-поміж усіх видів преси, її пропаганда дохідлива, ясна для колективу і завжди своєчасна. Але не в цьому лише перевага. «Газета,— як каже В. І. Ленін у своїм творі «Що робити?»¹,— не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор. В цьому останньому відношенні її можна порівняти з р и ш т у в а н н я м, яке ставиться навколо споруджуваного будинку, намічає контури будови, полегшує зв'язки між окремими будівниками, допомагає їм розподіляти роботу і оглядати загальні результати, досягнуті організованою працею».

Отже, і я сьогодні, як читач «Вістей», хочу підійти до названої газети з такою самою міркою: чи відіграла вона роль р и ш т у в а н н я? Чи полегшує вона стосунки між окремими будівниками? Газета «Вісті», як урядова газета, безперечно, є тими містками р и ш т у в а н н я, по яких проходять вистовці і передатчики від головних будівничих до робітничих мас, до мас колгоспних, до інтелігенції. Як і кожна газета, а тим більше як газета урядова, вона глибоко пов'язана з питаннями виборів, з питаннями освіти, економіки, сільського господарства.

Скажу про роботу газети «Вісті» коротко: немалі плюси вона має в подачі, проробці і передачі всіх вищезгаданих питань за всі останні роки. По своїй спеціальності хочу відзначити ті численні фольклорні сторінки, які так рясно, особливо протягом останнього року, подавала газета «Ві-

сті». Всі найважливіші події життя радянського завжди знаходили широкий відгук у «Вістях»: і маневри, і переліт через полюс, і приїзд папанінців, і багато інших. Ювілейні сторінки — і Т. Шевченка, і В. Маяковського, і М. Коцюбинського — теж на належній височині стояли.

Але для «Вістей» далеко буде більша похвала, коли сказати, що не тільки під час літературних ювілеїв звучала в них література, а й окремо поза ювілеями, щотижня, а іноді й щодня. «Вісті» подавали творчість молодих поетів-початківців, хоча і не так щедро, як інші газети; «Вісті» подавали окремі новели, уривки з повістей, нариси подорожні. Оборонні літсторінки у «Вістях» займали буквально всю середину газети зверху й донизу (скажемо, про Котовського² та ін.).

Що хотілось би ще поставити на плюс газеті «Вісті» — це те, що вона поза літературою намагалась охопити й інші галузі мистецтва. Наприклад, статей про художників у нас взагалі по газетах не дуже густо, і тут саме до речі «Вісті» дали критичну статтю про об'єднану виставку, присвячену Міжнародному жіночому дню і 20-річчю РСЧА. Це, безперечно, тільки треба вітати. Те ж і щодо висвітлення днів хорових олімпіад тощо.

Але є в газеті «Вісті» немало й хиб та огріхів. Насамперед, «Вісті» мало приділяють уваги музиці, скульптурі, архітектурі. Тексти пісень з нотами чомусь перестали друкувати. Про роботу над художніми перекладами говорять недостатньо. А особливо проти чого грішать «Вісті» — так це проти чистоти мови. На таку велику газету, як «Вісті» орієнтуються майже всі обласні газети та районні, а тим часом мова у «Вістях» не завжди правильна, не завжди охайна. А це вже загрожує тим, що газета «Вісті» замість того, щоб полегшувати стосунки між окремими будівниками, тільки їх ускладнює, утруднюючи спільну мову трудящих якимись видуманими реченнями та словами. Я кажу, «ускладнює», а вірніше було б сказати «ускладнювала», бо більшість моїх прикладів стосується ще старого керівництва в «Вістях».

Справді, як це назвати, як не відривом від сучасної живої мови трудящих, коли з сторінок «Вістей» замість виразу «затемнення місяця» йшла поміж народ якась не-світська звістка про «лунне затемнення» і про те, що «луна почне входити в тінь» («Вісті», 8.I 1936 р.)? Як назвати таку мову, коли читаєш, що «грунт уходить спід ніг» («Вісті», 10.X 1936 р.)? А ось, наприклад, отакі вирази, як

«привіт хоробрішим» («Вісті», 11.VIII 1936 р.). Розбери його, чи це хоробрішим од інших, а чи це найхоробрішим? А ось «три м'ячі у воротах Смоленська» («Вісті», 26.V 1937 р.). А ось «захист дисертації». Щоправда, це в об'явах, але все ж таки неграмотність («Вісті», 31.XII 1935 р.).

І так можна було б продовжити цей список ще й далі. Чи не час би вже покінчити з такою неохайністю у мові? Бо, глядячи на «Вісті», і інші наші газети махнули рукою на мову. Досить навести хоча б такі приклади, як «виробництво ізящного взуття» («Пролетар[ська] правда», 16.III 1936 р.) або ж «ніж зламався, булка недоторкана» («Комсомолец України», 15.III 1936 р.) і далі в тій же газеті: «Кинувши на підлогу булку, ви вдаряєте її сокирою...», «...Але ніщо не ріжеться, не рубається, не довбається» («Комсомолец України», 15.III 1936 р.). А в газеті «Більшовик» (вечірня) я зустрів такі перли: «Тільки-но займеться зоря, уходять з Ялти далеко в море, шумлячи моторами, три невеличких моторних катери, ведучи на буксирі сім-вісім човнів-фелюг» («Більшовик», 15.I 1936 р.).

А «Соцхарківщина» (18.II 1936 р.) пише: «Оточемо степи густими лісами», «покращити»; а «Зоря» (29.II 1936 р.) — «біга і скачки» — і так без кінця буквально.

Хотілось би, щоб саме «Вісті» показали приклад усім іншим газетам щодо чистоти української мови. Хай не мають на мене гніву ті, кого я зачепив тут разом з «Вістями»: в День преси, мені здається, це неодмінно треба було сказати. І сказати, звичайно, тільки по-дружньому.

[1938]

ВСЮ СВОЮ СИЛУ ДЗВІНКУ ПОЕТА ТОБІ ВІДДАЮ, АТАКУЮЧИЙ КЛАС!

Радісну звістку про висунення мене кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР я дістав за п'ять тисяч кілометрів від моїх виборців — у юрті 92-річного патріарха народних поетів Джамбула. І Джамбул разом з усіма гістьми вітав мене: взявши домбру, він заспівав про щасливі наші дні, про те, як тепер розцвіли народи Радянського Союзу.

У відповідь на пісню я сказав Джамбулові:

Я дивлюсь на тебе і піснею кажу:
Дивуватися повік не перестану!

Скрізь тепер я маю землю нечужу —
Я в гостях ходжу
Золотого молодого Казахстану!

Зустріч з Джамбулом, висунутим кандидатом у депутати Верховної Ради Казахської РСР, наочно розкриває ті творчі широти, безмежні можливості, що їх дала Радянська влада всім нам, працівникам пера, працівникам мистецтва. Зустріч з Джамбулом наочно показує ту дружбу поетів, дружбу народів, яка, на основі Конституції, можлива тільки в нас, у Радянському Союзі.

Лише місяць тому, як на Заході, замучений фашистськими катами, помер мужній німецький письменник Карл Осецький¹, який захищав справу миру.

А в нас — фестивалі, олімпіади, дбайливе вирощування талантів. З величезним піднесенням пройшли зльоти ашугів Вірменії, Азербайджану, зліт акинів Казахстану!

У лещатах озвірілого фашизму гинуть кращі передові люди свого часу; втоптується у багно вікова культура; мороз, не розцвівши, навіки замерзає на морозі.

А в нас Стаханов Олексій, Кривonos Петро², Паша Ангеліна³, Марія Демченко, Марина Гнатенко під таким благодатним небом розвиваються, що вони рік у рік, місяць у місяць все краще і вище підносяться — не відриваючись

від народу, не втрачаючи наступності і зв'язку з глибинами рідними.

Глибини рідні — як їх не любити! Адже в них лежать і золото, і платина, і мідь. І кожен метал — один від одного дзвінкіший. І кожен метал — один від одного надійніший. Глибини рідні — як їхньою приємственістю не дорожити! Адже в них підземних джерел мільйони! І кожне джерело прозоре та дзвенюче! І кожне джерело переломлює в собі блискуче радісне проміння!

Як поет, я радісно підставляю обличчя своє під проміння сонця, що сяє над нашою Батьківщиною. Як поет, я черпаю з джерел народної мудрості і вслухаюся в спів видобуваного металу. Щерть по самі вінця наповнена багатством чудесна вітчизна наша! До останніх глибин напоєна свіжістю цілющою прекрасна країна наша!

І я гордий нею, і я її співаю! Я ніколи не забуваю, що могло б бути, коли б не було сонця над нами — могутнього животворчого сонця.

Проклятий царат — а я його ще застав, — він мені душу всю виїв. Проклятий царат по колючках, по гострому камінню примушував іти мене. Це ж він ще в дитинстві кинув мною об холодну підлогу бурси⁴ і потім начиняв голову всякими схоластичними, мертвими науками! Це ж він виривав мені язик поета й страхав мене праведними тінями замучених ним російських письменників Гліба Успенського⁵, Гаршина⁶; вірменського — Налбандяна⁷; татарського — Абдулли Тукая⁸, українських — Тараса Шевченка, Павла Грабовського⁹, Архипа Тесленка¹⁰.

Михайло Коцюбинський у 1905 році, пробуваючи в Італії біля самого кратера Везувію, на вершечку гори, необережно ступив і впав у щілину, закутану димом. Це наче символ усієї дореволюційної літератури української, яка за царату воістину була в кратері Везувію!

Та от прийшла Велика пролетарська революція. Вона принесла пригнобленим свободу, а народи узами братерства і дружби пов'язала. І там, де була пустеля, почали бити з-під землі джерела кипучі. І там, де були нахмурені гори, споконвіку мовчазні, — заспівали в надрах мідь, і платина, і золото. Під мудрим проводом партії Леніна країна наша почала перетворюватися.

Оживляєм гори, води¹¹,
Вибудовуєм заводи,
Ростемо ж ми, гей!
До пустель, каналу й річки

Наші славні п'ятирічки —
мовби до дітей,
до своїх дітей.

І моє рідне село, яке вважалося до революції найглухішим і найзатурканішим, — село Піски Новобасанського району Чернігівської області — на сьогодні має понад 30 чол[овік], що вчать в різних середніх школах, близько 10 вчать в інститутах, 15 учителюють; 3 стали інженерами, 3 — агрономами. [...]

Високу честь виявили мені колгоспники, робітники і трудова інтелігенція Канівської виборчої округи. Обіцяю бути вірним слугою народу, прославляючи наш могутній народ і чудесну Батьківщину нашу.

[1938]

ПИШАЄМОСЬ СВОЄЮ БАТЬКІВЩИНОЮ *

Дорогі товариші! Насамперед дозвольте вам подякувати за ту велику честь, яку зробили мені робітники, колгоспники і трудова інтелігенція Канівського виборчого округу, висунувши мене кандидатом у депутати Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Ця честь мені особливо дорога ще й тим, що моя кандидатура висунута в тій місцевості, де похований геніальний співець скривджених, революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко, який слідом за Герценом і Чернишевським закликав пригноблених добре вигострити сокиру¹ і повстати проти царизму.

Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція принесла пригнобленим свободу, узами братерства і дружби зв'язала всі народи колишньої Росії, що була тюрмою народів. Над цією дружбою народів весь час високо світить сонце. І від світла цього сонця розростається таке радісне життя, що якби встали з могил предки наші і подивились, вони б не впізнали його.

Найвеличнійший документ всіх віків — Конституція — дала сонячне щастя всім народам квітучої країни соціалізму.

В лещатах озвірілого фашизму гинуть передові люди; фашисти спалюють книги класиків на кострах; молодь, не розцвівши, навіки замерзає.

У нас семидесятилітні діди складають пісні про Конституцію. Пишуть вірші чабани, сторожі, ланкові, прибиральниці. Це справжній величезний розмах соціалістичної культури.

Я пишаюсь своєю Батьківщиною, і я її в своїх піснях оспівую, бо вона мені — як мати рідна. Дякуючи Радянській владі, дякуючи Комуністичній партії, я став дозрілим

* Із промови до виборців Канівського виборчого округу 13 червня 1938 р.

письменником. І я ні на хвилину не забуваю того, що могло б бути зі мною, коли б Велика пролетарська революція не відкрила двері мені до вільного зростання.

Проклятий царизм мені всю душу виїв. Він прищемляв мій язик поета різними утисками та заборонами. І справді, хіба ж я міг стати поетом, хіба міг розвинутись у ті жорстокі часи, коли про українську мову царські міністри говорили: «Не было, нет и быть не может»? А тепер Радянська влада дбає за розвиток української мови, культури — національної формою і соціалістичної змістом. [...]

Товариші! Якщо ви мене оберете своїм депутатом, я обіцяю виправдати ваше довір'я. Всю свою енергію, знання і сили, а якщо треба буде — і життя я віддам любимій Батьківщині, радянському народові, більшовицькій партії.

[1938]

НОВЕ СЕЛО, ОНОВЛЕНЕ

Чудесна наша країна колосом взолочена; лісами взеленена; річками, озерами розпрозора. Прекрасна наша країна! Шляхами, залізницями прокладена; колгоспами процвітана; народом як на красу один в один підібрана. Працюючи, розворушиш родючу землю — і вона тобі у відповідь житами зросте, пшеницями підведеться... Працюючи, заговориш до народу — і він тобі у відповідь всі багатства душевні розкриє, всі таланти розгорне. Та й як же йому не розгортатись, коли небо над тобою погідне, хороше; сонце, люльку закуривши, золотії мислі складає, а вітер по нивах — мов у м'яких пантофлях ходить, і сам ти весь звучиш, як інструмент настроєний...

Отак і я звучав, як проходив через увесь Канівський виборчий округ. Всі дні моєї подорожі я був віч-на-віч із народом: один раз тут, а другий — там, в іншому селі, по кілька зустрічей на день — багатотисячні мітинги! І кожного разу маяв над нами угорі червоний прапор — прапор партії Леніна. І досі ще я чую всі сказані на мітингах слова, всі виголошені промови — вони ж у душі моїй на дні! І має там прапор у душі моїй — прапор партії Леніна.

Зустрітись із народом — це значить повно себе відчувати, відчувати, що ти єсть потрібна йому людина, людина дозріла. Зустрітись із народом — це значить викинути все штучне з свого серця і заговорити мовою приступною, як може говорити тільки людина дозріла. І дійсно. Я сам себе не впізнавав, як починав із своїм словом до виборців звертатись. Звідки той огонь у мене появилася, що він всього мене розпалював і тепляв? Від творчого вогню народу, який кругом стояв і тисячами очей уважно дивився на тебе! Звідки струміли ті токи електричні, що всього мене блиском бадьорячим прошивали? Від довір'я народу, який підносив тебе на височінь блискучу, тобою ще не чувану, на височінь незнапу.

І я з кожним виступом своїм ставав ще вищим, дорос-

лішим. І я з кожним виступом ставав на пісню щедріший, на думки багатший. А думок, а історичних прикладів, порівнянь і просто афоризмів увесь же час у мій мозок палаючий діди, жінки і молодь, всі виступаючі, як у вогонь тієї кори березової, підкидали. Ось у Каневі, на майдані біля собору старого, які думки у мене під час мітингу родились? Та колись же, ще за часів післякріпацьких, через цей самий майдан мовчки, крадькома пробиралась до собору жінка в чорному¹, щоб на труну, в якій лежав задушений царатом Тарас Шевченко, покласти колючий вінок терновий. А зараз цим же майданом сміливо проходить жінка в рожевому, жінка радянська; вона радісно зіходить на трибуну — у руках у неї троянди, матіоли, а на вустах привіт і дзвінке хороше слово, слово палке до тисячної маси! Ось у Миронівці на мітингу які до мене думки на крилах голубиних прилетіли? Колись грузинський письменник Казбегі², щоб добре взнати народ, на деякий час пішов у чабани. А зараз, для того щоб зблизитися з народом, відпала ця потреба, бо стираються ж грані між розумовою працею і працею фізичною, — навпаки, зараз самі вже чабани ідуть в письменники, в поети, пастухи стають майстрами слова. А на виступі у Бобриці які думки до мене з розкритими обіймами припали? Та ось: композитор Римський-Корсаков³, автор пісні про псковську вольницю, почувачи себе в умовах царської цензури, як під вічно загрожуючим сніжним обвалом, майже всю творчість мусив заховати під формою казки невинної, сказанія, фантазії. А зараз який простір у нас для творчості — реалістичною мовою, незахованими матеріальними словами! — про наші дні чудові, про наше щастя.

І що цікаво, що знаменно, так це те, що — чи ти говориш про конгрес оборони культури в Парижі, про Анрі Барбюса, Ромена Роллана⁴, чи ти розказуєш про останню перемогу радянської молоді на конкурсі піаністів у Брюсселі⁵, а чи про розквіт особи в СРСР — в усіх випадках, скрізь народ тебе з великою слухає жадобною, вбирає всі слова у себе, правильно розуміє. А круг багатотисячної маси вантажні машини стоять, на яких приїхали колгоспники околицьних сіл. А там далі — у дворі — видно сільськогосподарські машини. А ще далі, аж там ген, жита хвилюють на сонці... І мені, що бачив ще старе село, яскраво відбите в творах М. Кцюбинського, Архипа Тесленка, так радісно з трибуни промовляти в новім селі, селі оновленім, під чистим небом голубим, радянським!

Так, психологія сьгоднішнього колгоспника зовсім не та вже, яка була колись... Вона до невпізанаваного змінилась! І коли в буржуазних країнах селянству силою накидають закон, який бідняцьку масу фактично робить рабами поміщиків і куркулів,— у нас селянство знайшло своє щастя у великому колективному соціалістичному господарстві.

Керівник більшовиків України у своїй звітній доповіді на XIV з'їзді КП(б)У сказав: «Українська республіка налічує тепер 27 347 колгоспів, 597 радгоспів. На українській землі — 998 машинно-тракторних станцій. Сільське господарство України за роки революції зробило величезний стрибок вперед». Стрибок цей я навіч побачив, об'їжджаючи весь Канівський виборчий округ.

Різна буржуазно-націоналістична наволоч хотіла цей стрибок наш назад повернути. Але хіба є де такі сили, щоб могли наш переможний хід затримати, зупинити? Судом нещадним кожен з нас судитиме тих, хто посміє підривати нашу міць, підривати могутність Радянського Союзу. З допомогою російського народу наш народ український в боротьбі за Жовтневу революцію дістав собі свободу. Зараз він досяг великих перемог на всіх фронтах, в тім числі й на фронті культури. А досягне ж він ще й більших. Нехай же буде славна багатонаціональна Батьківщина наша, нехай вона міцніє дружбою народів та скріплюється братерством. Червона Армія непохитно стоїть на сторожі радянських кордонів. Ні німецькому баронові, ні англійському лордові не вдасться покуштувати вишень із наших садів, як про це голосно в пресі заявили колгоспники Кам'янець-Подільської області. А й вишні ж саме оце лист пустили! А вишні саме червоніють. Нехай лист пускають, нехай вони на сонці червоніють. Будемо тішитися досхочу.

Чудесна наша країна! Колосом взолочена, лісами взеленена, річками, озерами розпрозорена. Прекрасна наша країна! Колгоспами процвітана, народом як на красу один в один підібрана.

«СКРІЗЬ ТЕПЕР Я МАЮ ЗЕМЛЮ НЕЧУЖУ»

Радосты!

Нет! Этому старому слову не определить горячих чувств, овладевших мною, когда в юрту 92-летнего Джамбула дошла весть о выдвижении моей кандидатуры в депутаты Верховного Совета УССР.

Патриарх народных поэтов Джамбул, так глубоко ценящий человека, так полно, отраднo и признательно ощущающий его желанное присутствие в каждой строке своего стиха, певец, очарованный и чарующий молодостью своей песни, встал и приветствовал меня.

Он сделал это так, как может сделать только советский человек.

Старческие руки взяли домбру. Тихим голосом пел старик о молодости, зеленых садах, зрелых золотистых плодах, пышном расцвете нашей Родины, о счастье полном и безмерном, которое обрел человек на нашей советской земле...

Песней я ответил Джамбулу:

Я дивлюсь на тебе й піснею кажу:
Дивуватися повік не перестану.

Скрізь тепер я маю землю нечужу —
Я в гостях ходжу
Золотого молодого Казахстану.

Да! «Скрізь тепер я маю землю нечужу».

Кто, когда и где так реально и близко ощущал свою родину, свою землю, свой народ, свое счастье?

Рылеев¹, много отдавший своей родине, пострадавший для родной земли, о ней же говорил: «Мне душно здесь, как на чужбине»². В силу жестокой иронии судьбы Чацкий Грибоедова, такой русский, такой привязчивый и привязанный к родине, которому и дым отечества сладок и приятен, обречен на изгнание: в дорожной карете суждено ему проводить свой скитальческий век.

«Вон из Москвы!»³ Туда, вдаль, «где оскорбленному есть чувству уголок», потому что Москва, «отцы» всея России, гиали, травили настоящих патриотов, верных сынов народа...

Парус одинокий лермонтовской поэзии — «что ищет он в стране далекой, что кинул он в краю родном?». В неодолимом противоречии тогдашней русской действительности метался он между родиной и чужбиной.

И даже Некрасов, великий народный поэт, горячо любивший свою родину, свой народ и отлично знавший:

Как ни тепло чужое море⁴,
Как ни красна чужая даль,
Не ей поправить наше горе,
Размыкать русскую печаль! —

сознавался, что:

За дальним Средиземным морем,
Под небом ярче твоего,
Искал я примиренья с горем,
И не нашел я ничего.

Протяжно и тихо поет домбра в руках Джамбула, радостные песни об обретенной родине и счастье несутся со слетов ашугов Армении, Азербайджана, акынов Казахстана. Песня струится радостным светлым ручейком на тучных колхозных полях, гремит мощью и силой у медеплавильных печей, заполняет нашу землю, нашу жизнь.

Солнце яркое, не меркнувшее светит нам. Над нашей землей не нависает темная ночь. Только филины и совы чувствуют себя хорошо под ее черной защитой, но глаза передового, прогрессивного человечества предназначены для солнца и не приспособлены к ночи. Вот почему, боясь нарушить темноту даже светлой одеждой, они — даже не люди, там — за кордонами нашей страны — облачаются в черные рубашки фашизма, чтобы в глухой и мрачной темноте уничтожать лучших передовых людей, тянувшихся к прометеевому огню учения Ленина, задушить мысль, топтать в грязь вековую культуру.

Скрізь тепер я маю землю нечужу:
Я в гостях ходжу
Золотого молодого Казахстану.

Мы хозяевами ходим по своей земле, радуясь ее и нашему счастью.

Полна богатств чудесная отчизна наша! До предельных глубин напоена свежестью прекрасная страна наша!

И я горжусь ею, и я ее воспеваю! Я не забываю никогда, что было бы с нами, если бы не было лучезарного солнца!

Проклятый царизм — а я его еще застал — всю душу мне выел.

Проклятый царизм по колючкам, по гвоздям, вбитым в дорогу, заставлял меня идти! Это он пытался вырвать мне язык поэта и устрашал меня праведными тенями замученных им писателей Глеба Успенского, Гаршина, Налбандяна, Абдуллы Тукая и Тараса Шевченко.

Михайло Коцюбинский в 1905 году был в Италии, Коцюбинский поднялся на Везувий. Около самого кратера, наверху горы, он оступился и упал в дымящуюся щель. Это было как бы символом всей украинской дореволюционной литературы. В те черные времена воистину наша литература находилась в кратере Везувия!

Большая пролетарская революция принесла долгожданную свободу, соединила народы узами братства и дружбы, и там, где была пустыня, начали бить из-под земли целебные источники, там, где были нахмуренные, вечно молчащие горы, обнаружены в недрах медь, платина и золото. Под мудрым руководством партии Ленина преобразилась страна.

Оживляем гори, води,
Вибудовуєм заводи.
Ростемо ж ми, гей!
До пустель, каналу й річки
Наші славні п'ятирічки —
Мов би до дітей,
До своїх дітей.

И в моем родном селе, которое до революции считалось самым глухим и отсталым, — селе Писки Новобасанского района Черниговской области — сегодня более 40 юношей и девушек учатся в высшей школе; 15 — учителя, трое — инженеры, трое — агрономы.

Мы бодро идем в будущее. Мы, разноплеменные, разноликие, связаны общим трудом и общей целью: ответственные за каждую упущенную минуту, стыдимся отстать от общего темпа, работаем, как любим, — весело!

Цветет страна моя: сокровища недр ее стали богатством народа, изобилие стало собственностью живущих, плодородие — счастьем, украшающим землю [...].

Вот почему сегодня, когда мне народом оказана такая великая честь, я обещаю

— быть верным слугой народа,

— быть верным сыном своей Родины,

— быть поэтом, прославляющим наш могущественный народ и чудесную Родину [...].

[1938]

ДЖАМБУЛ

Джамбул! Скільки в цьому імені гордості за народ! Джамбул! Скільки в цьому імені радості самого народу! Та радості цій довго доводилося прориватися кам'янистими шляхами, гірськими стежечками, доки нарешті вона не вийшла на ту вольну дорогу, по якій іде тепер з піснею мужній Джамбул.

Він народився і підростав ще в ту епоху, коли під похмурым небом минулого століття гірким словом своїм сміявся Гоголь. Він ріс і дозрівав саме в той час, коли в задусі казармених склепів царя-солдафона вогненними піснями плакав Шевченко. І хоч сам Джамбул через причину життя свого, на гіркі пригоди багатого, і не міг прослідкувати за їх творами прекрасними, одначе він з ними мав щось спільне. Тому що в собі носив він і сміх гоголівський гіркий, і плач шевченківський, протестуючий плач пророка. «Сімдесят літ я крізь сльози співав!» — ми чули — співець признається.

О Джамбул, мудрець народний, від землі невіддільний! Ти довго йшов до революції, ніким не помічений в літературі і майже непомітний, — зате народом був відзначений відразу. Це він в руки дав тобі домбру: іди, співай, неси в народ сміх мій, гострий, як меч! Неси в народ плач вогнепальний! І ти співав — і води Аральського моря в великім гніві закипали. І ти співав — і гори Казахстану луною відбивали далекочутний, правдивий голос твій!

Джамбул! Він ще застав аж ті часи кріпосницької Росії, коли література сидьма сиділа в великосвітських салонах. Він ще застав аж ті дні далекі, коли аристократи-письменники згори вниз гордо поглядали на різночинців і семінаристів, — а про письменників із народу просто уже й говорити не доводиться! Кольцов¹ в гостях у літераторів-аристократів на край стільця біля дверей, покашлюючи, сідав несміло. І тільки Белінський та ще деякі чесні пересаджували його вперд, на перші місця, до ліри Пушкіна ближче.

О Джамбул, довгодозріваний співець глибокий, терпеливий! В Казахстані салонів не було. Але якби й були, навіщо вони, коли кожна юрта в степах казахстанських гостинно була весь день кругом тобі відкрита! І аристократи горді — для чого вони, коли стільки друзів до тебе йшло з народу — співців, акинів, ашугів!

Хоч правда ж бо і те, що друзі твої, співці, акини, ашуги,— чи могли ж вони співати вільно, коли царі-людожери твій народ в безпросвітнім рабстві душили? Хижаки — поміщики, пани й багатії,— все ще не бажаючи випускати із рук своїх дармову силу, шайтанами злобними злітались до царя, як до головного відьмака свого, на чорну раду: а чи не можна б, мовляв, знову повернути кріпацтво? — все вищали вони та все галасували. І тут Олександр Ульянов², брат Володимира Ілліча Леніна, вогнем у них кинув — разючим, громоподібним! І погань мерзотна на всі боки розлетілась, від страху тимчасово порозбігалася, а потім знову почала гнусний зліт, з гиканням і свистом танцюючи в темряві на дикій верховині. Цей тупіт, і гикання, і свист тоді ж так геніально відобразив композитор Мусоргський³ у творі своєму «Ніч на Лисій горі». Ніч стояла на Русі, а ті, що не до кінця ще розкріпачені були, потрапивши у нову неволю узаконених земельних відробітків, з гирким болем товпилися біля парадних під'їздів і тільки мовчки ховали свій гнів, збираючи його в собі для нечуваного вибуху в майбутньому.

Та були все-таки співці, що не боялися обвинувачення кидати в очі владикам. О Джамбул, ти в юності своїй, навчившись від мудреця Сююмбая⁴ говорити тільки правду, одним із перших виступав проти царів та баїв, хоч ці останні всякими хитрощами мерзотними та хотіли схилити тебе на свій бік. Були також і письменники, які сміливо закликали народ проти гнобителів до повстання. О Джамбул, ти в юності своїй міг тут же зустрічати Тараса Шевченка, який, будучи засланий жорстоким іродом-царем Миколою Палкіним, у вас же в Косаралі піднімав народ на рішучі дії:

Ой виострю товариша⁵,
Засуну в халяву
Та піду шукати правди
І тієї слави.

Кому-кому, а тобі, Джамбул, передусім були відомі всі болі і рани, всі нарікання народу. А Некрасов, іронізуючи

над «волею» (в лапках), над реформою 61-го року, із глибини Росії теж закликаючим голосом запитував:

Как живешь ты на свободе? ⁶
Где ты?.. Эй, Иван!

Кому-кому, а тобі, Джамбул, ближчою за все була доля цього беззвісного Івана. І вже тоді виношував ти у душі своїй гнівні слова проти лютих панів і багатіїв. І вже тоді виношував ти у душі своїй гнівні слова проти лютих панів і багатіїв. І вже тоді некрасовським революційним словом проривався, раз у раз звертаючись до народних борців з викликом: «А де ж ви є? Відгукніться!»

І вони відгукнулися, то тут, то там пожежами в маєтках багатіїв і страйками, наганяючи жаху цареві і всій його чорній зграї, яка словами реакціонера Леонтьєва ⁷ в другій половині ХІХ століття цинічно заявила: «Росію треба підморозити». Так, царизм мобілізував тоді всі свої чорні сили; від цих морозів загинули кращі російські письменники — Гліб Успенський, Гаршин; вірменський — Налбандян; азербайджанський поет-революціонер Сабір ⁸; татарський — Габдулла Тукай; українські — Павло Грабовський, Архип Тесленко.

Цими ж морозами стільки заморожено навіки російських народних співців, сказителів билин, імпровізаторів Карелії, Білорусії, Мордовії, Чувашії! Зійшов у могилу в розквіті сил своїх вірменський ашуг Дживані ⁹; помер у злиднях український кобзар Остап Вересай ¹⁰, багато інших. Та уже й тобі, Джамбул, загрожувала їхня доля, як і сам ти про себе повідаєш: «Я погасав, не в силі співати пісень». Але ти не здавався і все приборігав того коня, на якому хотів під'їхати до нових днів разом з батирем Амангельди ¹¹, що заgrimів над ворогами, як грім. Цим конем була твоя стійкість і незламність. Цим конем була твоя революційна пісня, що запалювала народ на боротьбу, як це було в 1916 році під час повстання казахів.

Та ось прийшла Велика Жовтнева соціалістична революція. Вона скинула царя, вона принесла пригніченим волю, сповнила новим життям усю землю, а народи чуттям братерства і дружби з'єднала.

О, як ти зрадив, Джамбул, приходові революції! «Душа зачудована, більшовики прийшли здалеку». Ти одним був із перших, Джамбул, які з піснями зустріли, прославили волю. «З червоним прапором в руках іде попереду Ленін».

Але прославити волю — це визначало оспівати всі труди і дні нової героїчної людини. І ти, як Гесіод¹² нашого часу, почав оспівувати громадянську війну, соціалістичне будівництво, героїзм, Червону Армію, дружбу народів.

«Сімдесят літ я кризь сльози співав», — говорить Джамбул.

«В степах Казахстану, доживаючи сто літ, — немовби між іншим, мимохідь каже Джамбул, — я сивий, мов сніг на хребтах Ала-Тау».

Та вдуматись тільки: сто літ! О, звичайно, так говорити може тільки велетень, який вимірює час століттями; велетень, який вміщує в собі і спів Фірдоусі, і епос про Манаса¹³; велетень, який попросту розмовляє з Руставелі, з Пушкіним, з Шевченком. І ми тут перед ним — просто як діти.

«О старість моя! — говорить далі Джамбул. — Навряд, щоб тебе смерть могла злякати». Так міг говорити тільки Сократ. І тут ми перед Джамбулом — як гідні наслідувачі, як молоді, що ледве-ледве починають життя своє, учні його.

Але в той час, коли в Сократа дзвеніла, проте, неминучість кінця, у Джамбула кінець життя його все далі відсувається й далі.

Мотив молодості повернутої — о, як він часто зустрічається в літературі! Взяти хоч би «Фауста»¹⁴. Але в тім-то й різниця, що розв'язання цього мотиву у всіх нас, і зокрема у Джамбула цілком інше, не подібне до традиційного. Бо Велика Жовтнева соціалістична революція, відкинувши і висміявши морочливу алхімію минулих віків, просто собі взяла і для всіх зрозумілою мовою заговорила: раба визволити! Світ переробити! Життя мусить бути щасливим! Ось звідки цей мотив у Джамбула.

О Джамбул, що благословляєш старість свою! Ти довго йшов до революції, ніким не помічений в літературі, непомітний. Зате тепер тебе так щедро відзначив народ. Олексій Максимович Горький пересадив тебе вперед, на перші місця в літературі, ближче до ліри Пушкіна. І ти тепер у нас — як патріарх народних поетів; як перший пропагандист і агітатор; як співець, що об'єднує всіх нас, поетів, завдяки якому інтернаціональна дружба народів зміцнюється ще більше:

Під ласкавим сонцем в дні щастя й свободи
Міняються піснями наші народи.

Та й не тільки піснями. Але й усім досвідом роботи, всіма багатствами, всіма досягненнями своїми.

І ми, що прибули із Радянської України на ювілей Джамбула, бачимо досягнення казахського народу, бачимо й радіємо. Як радіємо також і з молодості ювіляра-акина.

Предки Джамбула, батьки і діди його, тут же на вашій землі колись заходили в похідний намет до Тараса Шевченка і слухали пісень його. А тепер ми, нащадки Шевченка, приходимо до Джамбула і говоримо йому: благословен голос твій і уміння швидко відгукуватись на теми сьогоднішнього! Навчи ж і нас цього, виблискуючий, мов сніги Алатау, Джамбул! Тим більше, що твоя мова, мова казахського народу, в деякім розумінні не чужа нам, а через історичну долю — навіть близька: адже ж Шевченко записував слова її, вирази й прислів'я, а потім все це переносив у свої твори, в «Кобзар», у яких також відбився блиск верховин снігами вкритого Алатау.

ДО РОБОТИ — ПОЧЕСНОЇ Й ВІДПОВІДАЛЬНОЇ *

Товариші! Приймаючи посвідчення депутата, я хочу запевнити вас, що те високе довір'я, яке ви виявили мені, я виправдаю — виправдаю, не шкодуючи сил своїх, я весь віддам себе на слугування справі партії Леніна, на слугування справі народу. Довір'я ваше накладає на мене велику відповідальність, але ця відповідальність подвійною радістю осяяна. Перша радість та, що я, одержуючи звання депутата, тим самим одержую право вчитися бути державним діячем ленінського типу. Друга радість та, що вся ж моя робота як депутата, всі мої вчинки, діяння — та не будуть же вони одірвані від вас, та не будуть же вони ізольовані, а, навпаки, увесь час буде робота моя під вашим наглядом постійним протікати, під вашим впливом, під вашим контролем і далі. Це мені дає велику впевненість в собі, це мені надає нової сили, твердості, надії. Товариші! Великі дні проходять перед нами, які чудесні, незабутні історичні дні, свідками яких являємось ми, щасливі сини соціалістичної Вітчизни. Народи Радянського Союзу, а в тім числі і вільний український народ, обрали свій керівний верховний орган влади. Обрання Верховних Рад союзних і автономних республік — це є новий етап, новий щабель, на який піднеслось державне будівництво СРСР, будівництво, що в основі його лежать істинні принципи демократії.

В той час, як там, на Заході, в буржуазних країнах, країнах зоологічного фашизму, існує поділ націй на дві категорії — нації державні, так би мовити, повноправні, і нації недержавні, неповноправні, вічно гноблені, чорні, — у нас в Радянському Союзі всі нації рівні між собою, всі народи однакові можливості одержали, широкі права розвиватись політично, економічно, культурно [...].

* Із промови до виборців Канівського виборчого округу 28 червня 1938 р.

Обрання Верховної Ради Соціалістичної Радянської Республіки яскраво нам показує, на яким рівні стоїть наш народ, наскільки він дозрілий, організований, однодушний.

Звернення ЦК КП(б)У до виборців, яке було опубліковане напередодні виборів, наповнене переліком всесвітньоісторичних перемог, які одержав український народ під проводом Комуністичної партії в боротьбі з ворогами. Звернення ЦК КП(б)У наповнене вірою в свідомість самих виборців, які дійсно — а це ж вони вже довели те пер — знають, за кого і за що вони голосували.

Трудящі УРСР прагнуть, щоб наша Радянська Україна та розцвітала б і далі — вільно, широко, могутньо!

Трудящі УРСР [...] добре знають, хто може забезпечити цей розквіт [...], і тому вони голосували за більшовицьку партію, за блок комуністів і безпартійних.

Трудящі прагнуть, щоб дружба народів зміцнювалась і далі, щоб наша жінка радянська, яка є вільна, повноправна, — щоб вона все більше розвивалася та більше, щоб наша молодь радянська пишним цвітом розцвітала, щоб наша могутня Червона Армія ще більше змогутніла — на радість усім нам і на страх ворогам підлим.

А трудящі ж добре знають, хто може забезпечити нашу дружбу народів, розвиток наш і могутність, — і тому вони голосували за більшовицьку партію, за блок комуністів і безпартійних. [...]

Товариші! В той час, як у нас тут велике свято, велика радість, там, на Заході, весь час палії війни, дурисвіти і провокатори розпалюють ворожнечу народів, розпалюють війну всесвітню. Вони хочуть напасти й на нас, а поскільки одверто напасти бояться, то вони засилають нам у тил різних шпигунів своїх і диверсантів. Тільки ж щодо нас, то помиляться прокляті, як уже й не раз вони помилялись. Могили зрадників, запроданців, шпигунів і диверсантів, як казав тов. Вишинський¹, чортополохом уже позаростали, а життя наше непереможне піде своїм шляхом і далі розвиватись. І ніхто не в силі зупинити наш цей хід перемагаючий, переможний. Якщо ж посміють вороги напасти одкрито — ми всі, як один, станемо на захист дорогої нашої Батьківщини, і горе буде тоді ворогам!

Товариші! Тепер, після всенародного свята голосування, будемо ж, засукавши рукава, братися до роботи — почесної й відповідальної, державної роботи!

ГОТУВАТИСЬ ДО СЛАВНОГО ЮВІЛЕЮ!

Крім тих кількох пісень про комсомол (до речі, одна із них — «На 15-річчя»), крім того, не друкованого ще розділу із поеми «Котовський», у якому змальовується період зародження ленінського комсомолу на селі; крім тих пов'язаностей, які є у вірші «Надходить літо», у циклі «Чернігів», у «Другій пісні трактористки»¹ та інших, окремих творів про комсомол у мене немає. А якраз хотілося саме до ХХ-річчя ВЛКСМ дати якийсь більший твір з життя героїчного комсомолу.

Я ще не знаю, чи вдасться і наскільки вдасться цей твір написати, але останніми часами ця тема дуже й дуже хвилює мене. Проїжджаючи через Трипілля разом з своїми товаришами-письменниками і не один раз приїжджаючи в Канівську виборчу округу, ми кожного разу зупинялися біля пам'ятника трагічно загиблих комсомольців², і в кожного з нас, а в тому числі в мене, відкладалася в душі нова тема — власне не нова, а кожен раз по-новому взята тема трипільської трагедії. Ясно, що таку тему за кілька місяців підняти ніяк не можна, але важне й те, що початок роботи над цією темою саме збіжитья із славною датою ленінського комсомолу.

Промовляючи з трибуни перед своїми виборцями (а ми виступали усього ж 16 разів), як я, так і мої товариші-письменники, що їздили зо мною, кожного разу підкреслювали останню, як на той день, перемогу Радянського Союзу на фронті мистецтва. А хто цю перемогу в цій галузі приніс? Славні комсомольці Еміль Гітелель і Яків Флієр!

Я не знаю, чи скоро появляться пісні у мене на цю тему, але ж уже тоді, там, на трибунах, зароджувались окремі рядки цих пісень, які поки що лежать записані в книжці.

Всього кілька днів тому, як ми в Радянському Союзі відзначили перше 3-річчя генерального плану реконструкції м. Москви³. І газета «Правда», і «Комуніст», та й інші

газети в своїх статтях відмічали ті величезні зміни в кращий бік, в бік, невиданий ще досі. А власне поміж всіма тими працівниками героїчними, працівниками нашої епохи не останнє ж місце посідали і посідають славні наші комсомольці!

І тут у мене не один мотив уже зринає у голові — і дуже б хотілося мені самому, щоб ці мотиви таки перейшли на папір, на музику, в життя, у маси.

І ще раз скажу: свято XX-річчя ВЛКСМ мене дуже зворушує і по-творчому зачіпає. Будемо ж готуватися!

[1938]

В ВІКАХ ТИ НЕ УМРЕШ

Постійний гість повітряних океанів, переможець просторів... О, як ти дивував нас невтомним героїзмом! О, як ти нас своєю безстрашністю окриляв! В тобі з'єднались воедино любов до великого вождя народів; розважливість і мужність; загартованість і вміння; і що найголовніше — готовність всі сили свої віддати служінню чудесній нашій вітчизні! І вітчизна завжди тебе самими ласкавими словами по-весняному стрічала: «Живи, моя дитино! Ніколи не вмирай! Живи, літай, красуйся!»

Любимець народу, привітний син Комуністичної партії, неухильний виконавець волі її... О, як ти все вперед нас вабив — закликав, своїми бистрими крилами манив! О, як ти нас нехтуванням власної слави захоплював, вражав! Бо ти славу свою вбачав лише у виконанні волі народу. Бо ти крила свої на заклик партії завше окрилював одним із перших! І партія, цiniaчи тебе, схвильовано говорила: «Живи, моя дитино! Ніколи не вмирай! Живи, літай, красуйся!»

І ти живеш в серцях народу. Мужній! Тепло-сміхобризований! Високобровий! Безсмертя своє знайшов на маршруті. Безсмертя своє довів крокуванням із материка в материк — над океанами, в повітрі... Над океанами височить тепер твоє славне ім'я! Як гордість Радянського Союзу, звучить воно по всьому світу! І буде звучать ще вище, ще краще, голосами трудящих привітане. Як приклад безстрашності — в віках ти не умреш! Як приклад любові до Вітчизни — живи, моя дитино! Живи, красуйся!

[1938]

[ПРИВІТАННЯ ДІТЯМ
З НОВИМ 1939 РОКОМ]

З Новим роком, юні друзі!

Насамперед бажаю вам у 1939 році відмінних і добрих одінок, міцного здоров'я, а також хорошого дозвілля. Побільше читайте художньої літератури, але читайте з розбором, не ганяйтесь за кількістю прочитаних книжок; з неясними місцями звертайтеся до старших.

Вивчайте напам'ять твори Пушкіна, Шевченка, М. Горького, Маяковського й інших майстрів слова. І ще одне: в поведінці з своїми вихователями, в поводженні з батьками, з старшими товаришами завжди будьте чемні, ввічливі, правдиві.

[1939]

ПРОМОВА НА ВІДКРИТТІ ПАМ'ЯТНИКА Т. Г. ШЕВЧЕНКУ В КИЄВІ 6 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ

Товариші! Святкуємо торжество. Святкуємо день відтворення поета в бронзі. Пам'ятник Шевченку споруджам — пам'ятник, що є виявом всенародної любові до Тараса.

Щасливий народ, який породив такого великого сина. Він-бо тепер за нього має гордість, радість. І цю радість бачим ми сьогодні тут. І цю гордість відчуває вся наша країна — подвійну гордість: за поета і за славу перемогу Радянської влади.

Вірний син українського народу, великий поет революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко все своє життя віддав на боротьбу проти самодержавства за щастя людей, за розкріпачення людей, за волю. І за це ж самодержавство помстилося на ньому люто: як на живому — заславши його на 10 років у пустиню, так і на мертвому — не дозволяючи розповсюджувати поетових творів, а тим більше не дозволяючи увічнювати образ Шевченка в монументах.

І тільки дякуючи Великій Жовтневій соціалістичній революції, слово Шевченка дістало змогу зазвучати перед усім народом широко і вільно, очистилось від перекручень націоналістичних, від бруду. І образ поета — в камені, у бронзі — на віки вічні нерушимо на п'єдесталах став як по містах, так і по селах та на заводах.

Радій, червоний Києве! Сьогодні у самому твоєму серці, в центрі міста стародавнього, постав у грандіознім монументі найбільший патріот своєї батьківщини — Тарас Шевченко. І те, що він постав, говорить ще раз про могутність нашу й непереможність, говорить про глибоке шанування і використання чудесної спадщини нашої, про яку піклується Комуністична партія.

Яка прекрасна ідея — поставити пам'ятник поетові саме тут, в саду. Ось перед нами університет, в якому колись через жандармську опіку вішателя-царя так і не довелось

Шевченкові малюванню навчати молоде покоління. Тепер у цьому нашому радянському університеті Шевченко як бажаний і званий, як батько, як учитель на лекціях. І молоде радянське покоління смаки свої виховує на творах поета і вчиться любити свою батьківщину й ненавидіти ворогів.

Ось навпроти університету — картинні галереї¹. Колиш Шевченко, як маляр, мріяв був подати у своїх картинах «Живописну Україну»². О, який би він радий був тепер, коли б поглянув на нашу прекрасну Радянську Україну, що в картинах галерей цих відсвічує: і передовики, і героїство прикордонників, і успіхи на шахтах, і багатство колгоспів та заводів.

Ось по праву руку від Шевченка — Наркомос³. Колиш Шевченко доклав багато сил, щоб видати букваря⁴, одногоднісінького букваря для народу. О Тарасе! У нас тепер на вільній, оновленій землі для однієї тільки України на цей навчальний рік потрібно було — і їх видано — 60 мільйонів підручників... 60 мільйонів!

І, нарешті, по ліву руку від Шевченка — вулиця Максима Горького — найбільшого нашого пролетарського письменника, який особливо цінував генія української землі і в своїх відомих лекціях сказав, що Шевченко — «перший і воістину народний поет»⁵.

Слухай же, наш перший і воістину народний поете! Твоє революційне, твоє пророче слово — про сім'ю вольну й нову — справдилося. Ось вона, сім'я та, що тебе сьогодні зустрічає. Дійсно вольна й дійсно нова. Великою дружбою народів позначена, славою успіхів повита. І про тебе в своїх піснях тепер і російський поет співає, і казахський, і білоруський... І кожен тебе вважає близьким, і кожен тебе вважає рідним. І в переключу колгоспників грузинських з українськими ти так само поруч із Пушкіним і Руставелі звучиш, як рідний, як близький, однаково всім народам зрозумлий.

Слухай же, наш перший і воістину народний поете! Ти відкрив нам долю Катерини, ти вірив, що жінка буде розкріпачена колись, що жінка доможеться прав людських, законних. Ось вона прийшла на свято сьогодні до тебе — наша жінка нова, радянська. Ось дальні родички твоєї Катерини. Але чи ти ж пізнаєш їх? Твої ж бо Катерини давно вже на трактора охоче пересіли, твої ж Катерини давно вже на літаках під небом мчать, перед ведуть у академіях, на відповідальній роботі в наркоматах.

Слухай, наш улюблений поете! Ти мріяв колись про матір молоду з своїм дитятком малим. Ти любив дітей і ніколи не забував про них. Ти, навіть будиши в далекій неволі, в Косаралі, весь час, душею сумуючи за дітьми, казав: може, й мене, ненароком, діточки згадають.

О Тарасе, ця твоя мрія про рай земний, в якому б щасливими були діти, здійснилась!

Сонце Конституції СРСР щедро ллє своє проміння тепле на материнство і дітей. Ось вони, і матері, й діти, учні сьогодні теж прийшли до тебе. Вони високу честь тобі, Тарасе, разом з іншими приносять за слово твоє ласкаве, за слово прозорливе, пророче.

А в цей же час у фашистських країнах нечувано жорстока розправа йде над мирним населенням: і над жінками й дітьми. В країнах зоологічного фашизму всі цінності нищать, культурні надбання плюндрують, всю спадщину народну викидають. Звірі, вандали, недолуди — вони б раді були і нас як-небудь хоча б краєчком укусити.

Але слава й непереможна Червона Армія наша кріпко охороняє кордони єдиної в світі чудесної, багатонаціональної Батьківщини. Хай чують вороги, що ми залізні! Роздаavimo, роздушимо того, хто посягне на нас. Пам'ятник Тарасові Шевченку, який ми відкриваємо сьогодні в столиці Радянської України, в Києві, — це і є великий доказ нашої незламної могутності, це є великий доказ нашого всесвітнього звучання, нашої ваги в усьому світі. Так! Ми вибороли щастя для людей, ми встановили дружбу народів, ми сильні! Бо ми бережемо і шануємо свою чудесну спадщину, про яку піклується Комуністична партія!

[1939]

[КВАРТЕТ ІМЕНІ ЛЕОНТОВИЧА]¹

Я як радіослухач часто, та й дуже часто, мав нагоду слухати квартет ім. Леонтовича. Були моменти, що я не один раз разом з артистами квартету виступав в одній і тій же залі радіокомітету. І завше він мене підносив, розворушував своєю грою. І завше мав від нього я велику насолоду. Щасливий добір самих артистів; велика зіграність; серйозний репертуар і вмiла його передача — все це вмісті ставить квартет імені Леонтовича на перші ряди музик-артистів, інструментальних виконавців.

Сьогоднішнє 15-річчя існування квартету ім. Леонтовича говорить про те, що ми ще мало оцінили його, мало приділяємо йому уваги. Справді. Найтрудніша форма вияву інструментального, яка не терпить фeдерування ні з хором, ані з словом художнім, — ця форма, одначе, не менш дохідлива до мас, як і слово, як і співи партесні². Чиста, здавалось би, музика (не в розумінні програмності, звичайно!), а отже маса цілком приймає її, приймає, шматки запминає, в душі своїй передумує. Про це свідчать ті листи, що їх отримує квартет від слухачів; про це свідчить також і те, що в результаті даних концертів перед масами із глибин цієї маси (хай то буде вірніше: із оркестру третьорозрядного вокзального, чи щось подібне) — із глибини маси, повторюю, виходять окремі одиниці і спочатку несміливо звертаються до квартету по творчу допомогу, а потім за допомогою квартету, тільки вже цілком упевнено і сміливо стають українськими композиторами. Я говорю, може, не зовсім точно тут, але ж я говорю про факт, який відомий багато кому із музик і музикознавців на Україні. За це одне вже квартет ім. Леонтовича можна назвати справжнім пропагандистом на фронті мистецтва. За це одне вже квартет ім. Леонтовича можна назвати агітатором і вербувальником, нескупим порадником і навіть навчителем. Ось передо мною лежить репертуар квартету. Що мені відразу впало в око, як я почав проглядати

в нім назви творів та прізвища композиторів,— це те, що велика кількість творів присвячена самому квартетові. І за кожною присвятою стоїть ціла історія. Історія зробленої молодому творцеві допомоги, поради, історія симпатій. Так! Квартет допомагає молодим талантам — і про це треба не мовчати, а говорити. Квартет, беручи в свій репертуар твір юного композитора, цим самим стимулює молоді творчість — і про це треба не мовчати, а говорити. А як приємно, що твори того композитора, ім'я якого носять вони, як ім'я шефа, артисти квартету викликали із вокального звучання до звучання інструментального. І від цього Леонтович став нам, став усім масам народним ще більш ріднішим, змістовнішим і кращим. А безплатні концерти квартету! А включення в репертуар творів композиторів братерських народів! Ні, ми таки мало ще цінуємо квартет ім. Леонтовича.

ОВАНЕС ТУМАНЯН

Як високі гори Вірменії — такий же високий моральний образ Ованеса Туманяна. Як глибокі озера Вірменії — такі ж глибокі думи Ованеса Туманяна. Ще й ліси зелені, ще й трави пахучі додали свого запаху при визріванні чудового таланту незрівнянного Ованеса Туманяна. І талант його — так пахне він незапозиченим, своїм! І думи його — мов тії сосни на верхівлі. Природа — безсумнівно, вона на нього впливала. Природа — безперечно, вона приколисувала його ласкаво, як тая хвиля морська непомітно шліфувала. І Туманян захоплювався нею, як нестримний творець запальний. І Туманян, німіючи перед її красою, замислювався, як юний філософ. Але невірно думати, що сама лише природа — спокійна й байдужа — могла б позначити Туманяна своєю печаттю, з якою б йому легко було прийти до самосвідомості, легко і мислити, і образами думати.

«Відштовхування є перша форма самосвідомості», — каже Карл Маркс¹. Отже, такими відштовхуваннями від голої природи для Туманяна, очевидно, могли бути тільки зустрічі з людиною, яка підкоряє, яка переробляє природу. Природа в творчості Туманяна на почесному місці, це правда. Але ж людина на місці ще вищому — упорядковуючому, організовуючому. І ця людина не боїться, а, навпаки, шукає конфліктних стріч, зштовхувань і боротьби. В оповіданні Туманяна «Мій товариш Несо» розповідається, як Ованесові, який був тоді ще школярем, кріпко впало в око те, що «одні з нас заможні, а другі — бідні». І от з цього саме часу й починається у Туманяна відхилення від байдужого спокою природи; починається наближення до народного життя, всотування народних дум і прагнень; опанування земним світом, реальним; і, головне, невтомна робота мислі над тим, що «одні з нас заможні, а другі — бідні». Заможні й бідні, царі й раби, нероби і робітники весь час стикаються між собою в поезіях і оповіданнях

Ованеса Туманяна. І це стикання, ця боротьба якраз і веде до створення світу нового, цілком відмінного від того, що був у попередників його. Коли Хачатур Абовян² вкладав персти свої в рани Вірменії і на весь край гірко ридав, гірко і невтішно, — то Ованес Туманян у ранах вірменського бідаря побачив рани бідаря кожного народу — і полились тут «Стогони» його на весь світ, що їх би прирівняв я до стогонів Шевченка і Некрасова. Тобто не просто стогони, а енергійні протести. Та й як його не протестувати? В 90-х роках минулого століття чорна сила світу, що простіше можна її назвати: англійська буржуазія — в інтересах наповнення своєї кишені виточувала кров з колоніальних народів. Причому тут же нахабно запевняла всіх, що вона, мовляв, обороняє, захищає ці народи. Отже, англійська буржуазія підготувала ганебну вірменську різанину³. І підплила кров'ю Туреччина від вірменської крові! І почалась утеча вірменських трудящих, і почалось розсіяння вірмен по всьому світу! Але, що жахливо, ті вірмени, що через потоки крові якось були добрались до Росії, тут, у царстві Миколи Кривавого, зустріли презирство і насмішку: «Вірменія потрібна нам без вірмен», — так заявив міністр закордонних справ князь Лобанов-Ростовський.

І, вкрай обурений таким безсоромним переслідуванням вірмен, поет свого народу Ованес Туманян під виглядом невинного вірша з таким же невинним заголовком «Перед картиною Айвазовського», кидає цій чорній силі грізне своє: досить різанини! Годі знуцання, і реготу, і крику. «Гей, стійте! Схаменіться!»

З глибин, розпоротих, як рана,
 На запит крику, реготам,
 Воздвиглись хвилі океана,
 І буря бушувала там —
 Без краю, без країв,
 По всім окружай!
 Гей, стійте! — скрикнув голос лірний,
 Не голос — з пензлем дідуган.
 І мовчки, генію покірний,
 Спинився океан.
 На полотні творця
 Бушує до кінця...

І дійсно. Кривавий океан, що розбушувався, немовби був і справді на деякий час притих і спинився. Але... тільки ж на деякий час. Бо у вирізуванні вірмен була зацікавлена не хто інша, як «християнська Англія». Вона, як я вже сказав, весь час робила вигляд, що нібито разом

з іншими державами домагається від Туреччини припинення різанини. Але кров продовжувала литись, бо це ж було вигідно для лондонського Сіті.

Це ми говоримо про тих вірмен, що втекли з Туреччини. А як же, постає питання, жили вірмени місцеві, у Росії? А про це яскраво говорить оповідання Туманяна «Гікóр», написане якраз у ті ж роки. Бідний вірменин, не маючи за що й рук зачепити, віддав свого сина Гікора в науку до купця. А купець так почав видушувати та витискувати всі сили з Гікора, що той не витримав і помер. Скільки таких нещасних Гікорів помирало (не тільки малих, а й дорослих) перед натиском свого ж «рідного» торгового капіталу! І тут уже Ованес Туманян вирішив боротися проти царського свавілля і його приспівувачів цілком іншими засобами. Не стогонами, не протестами тільки, ні! а висміюванням цих же самих царів, сатирою, бичуванням! Ованес Туманян стає тепер, як творець, далеко спокійнішим і мудрішим. «І весело сходжу на перевал»,— сам він признається в своєму вірші, написаному в 1909 році. О! Тепер він не пропустить уже жодного царя, жодного князька чи генерала. Тепер він ні найменшої вини не простить ні чужому капіталістові, ні своєму купчику і шахраєві. Це справжній перевал у творчості Ованеса Туманяна! Бо він тепер уже відчуває в собі особливу силу — силу, яка допомагала боротися проти ворогів людства і Котляревському, і Гоголю, і Салтикову-Щедріну⁴, і Шолому-Алейхему⁵. Сила ця — сміх. І як майстерно володіє він своїм новим знаряддям! І як спокійно в саме серце ворогів вражає він! Ось мініатюрна казочка, в якій Туманян прирівнює царя до брехуна. І що цікаво, що в брехні одій царя викриває звичайнісінький собі бідний селянин. А ось друга казка — «Краплина меду». Не знаю, чи відома була Туманянові прокламація, видана в Лондоні князем Вірменії Левом,— прокламація, яку наводить у своїй статті під заголовком «Англійське процвітання; страйки; східні справи»⁶ Карл Маркс*. Але ж у казці про краплину меду один з князів цілком подібний до Лева, так само, як і Лев у своїй прокламації, облудно закликає вірмен до війни «в ім'я святої правди, честі». Так само, як і Лев, вигукує, що тільки під владою царів, мовляв, процвітає гуманність. А ось третя казка «Цар і коробочник», в якій Ованес Туманян ясно

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. IX, стор. 169.

говорить: «Поки існує шах і бранець, господар і раб, — не бути на землі ні правдивому слову, ані життю, ні любові». Ця річ силою своєю дорівнює «Прогулянкам по Риму» Стендаля⁷, де «римські ремісники... дають здачі, коли їх б'ють». Так! Дають здачі лютому шахові і вірменські бідняки, незважаючи на те, що одного з них шах мечем зарубав. Давати здачі царям — от в чім сила Ованеса Туманяна, от в чім цінність його творчості.

А як він умів розмовляти з дітьми! Його поезії для дітей, його казки, оповідання — це справжні перли в світовій поезії! А як він умів заговорити голосом інтернаціональним! Його відоме звернення у віршах до грузинських поетів — це коштовний зразок розуміння необхідності братання народів.

Його численні переклади говорять за те, що він досконало знав, та й не тільки знав, а й любив і для свого народу роз'ясняв і Шекспіра, і Байрона, і Гете; і Фірдоусі, і Руставелі, і Чавчавадзе; Шевченка, Пушкіна, Некрасова.

Шевченка полюбив він особливо. На його письмовому столі, як свідчить про це дочка його Нвард Туманян, завжди лежав «Кобзар», і він із нього переклав був вірша «Реве та стогне Дніпр широкий», якого й співав з усією родиною по-вірменському. Взагалі є деякі підстави гадати, що Ованес Туманян не один раз заглядав до української літератури.

Що ж до порівняння творів Ованеса Туманяна з творами українських письменників, то тут би я звернув увагу майбутніх дослідників на однакове звучання темою своєю і оркестровкою поеми «Ануш» і повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Яка щаслива Вірменія, що породила істинного гуманіста, який щасливий народ, що виховав таке велике серце! І серце, і волю, і думку. Ованес Туманян один з перших привітав Радянську владу. І сьогодні, в радянську епоху, наша влада ще вище підносить спадщину його. Хай знає весь світ, що ми без краю на культуру могутні і багаті! Хай зорі світової поезії дивляться в творчі води вірменського генія!

ВСТУПНЕ СЛОВО
НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ ПЛЕНУМІ
СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СРСР
В КИЇВІ 4 ТРАВНЯ 1939 РОКУ

Товариші! У ці весняні теплі дні ми, письменники всього Радянського Союзу, зібрались тут, у столиці Радянської України, для того, щоб відсвяткувати радісне сонячне свято — сто двадцять п'яті роковини з дня народження великого українського поета революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка.

У кожного народу в свої співці-провидці, в серця яких, мов у той океан могутній, вливаються всі радощі і болі, вся мудрість трудящих. Мудрість українського народу, всі радощі і болі, які переживав він у минулому столітті, по вінця наповнили щедротне серце Тараса Шевченка. Цей океан, який колись царі, попи і генерали хотіли закидати камінням, ніколи не всихав, не мілів, ніколи не переставав бути глибоким. Цей океан настільки великий, що він своїми далекосяжними берегами завжди межував, завжди сусідував з усіма народами і племенами колишньої царської Росії. Тепер ці народи і племена, завдяки Великій Жовтневій соціалістичній революції, навіки звільнені, відроджені і до життя покликані нового, життя радісного, прекрасного. Тепер і самий океан кожного народу, заповітна спадщина його, а в тому числі і нашого українського, любовно вивчається, досліджується з усіма його глибинами, властивостями, течіями. І що чудесно — що у вивченні такої дорогої спадщини, у святкуванні Шевченківського ювілею беруть участь усі народи Радянського Союзу, так як вони це робили й на ювілейних торжествах Олександра Пушкіна, Шота Руставелі, Ахундова, Шолома-Алейхема, Туманяна¹.

В який прекрасний час ми живемо! Партія Леніна в третій п'ятирічці поклала за мету в найближчі 10—15 років догнати і перегнати найбільші капіталістичні країни і в економічному відношенні. І як одна з відповідей на це летить в Америку безстрашний Коккінакі², який перед цим заявив, що основне в його польоті — це швидкість. Які

казкові далі відкриваються перед нами! Ювілеї Шолома-Алейхема і Ованеса Туманяна, які ми недавно провели, ще раз показали нам силу дружби народів.

Яка прекрасна вона, ця дружба народів! Та віде ж у всьому світі нема такого щасливого життя, як у нас! Золотистою яблунею великою виросла на землі нашій священній чудесна Конституція СРСР. І віти цієї яблуні далеко простяглись над кожною республікою Радянського Союзу, над кожною автономною областю. І от, зібравшись сьогодні тут, на Шевченківський пленум, ми, радянські письменники, насамперед хочемо віддати слово подяки Комуністичній партії, що дала нам змогу рости й розвиватися, партії, що по-справжньому навчила нас берегти дорогу спадщину народну, як ту зіницю ока.

Товариші! Всесоюзний Шевченківський пленум радянських письменників збирається сьогодні у виключно серйозний момент. У той час, як у нас квітне культура і розвивається добробут трудящих, в країнах зоологічного фашизму іде поневолення народів, повергнення їх у рабство. Але проти такого поневолення чим далі, тим дужче, тим ширше наростає протест. Ми — учасники наростаючої боротьби об'єднаного народного фронту на Заході. Не дивлячись на крутість світової буржуазії, яка, за перифразою із Вільяма Шекспіра³, свою камізьку купила в Італії, панталони — у Франції, а капелюх у Німеччині, фашистський звір буде-таки приборканий — у цьому і сумніву немає! Неодмінно. Але тим часом звір цей все більше і більше нахабніє в своїх звірячих намірах і особливо цю нахабність виявляє щодо СРСР. І от тут перед всіма нами велике завдання стоїть: кожен день кріпити обороноздатність нашої країни, кожен день кріпити дружбу республік і областей. Кожне наше свято і торжество проводити так, щоб на весь світ дзвеніла і відчувалась наша міць побідносна, наша сила могутня.

Сила Всесоюзного Шевченківського пленуму саме і полягає в тому, що ми на ньому демонструємо торжество ленінської національної політики партії більшовиків; сила пленуму в тому, що ми, представники різних республік і областей, є єдиною радянською сім'єю, всі ми є рідними братами однієї матері любимої. І якщо вороги спробують зазіхнути на нашу матір єдину, на багатонаціональну Батьківщину Радянську, ми з швидкістю чкаловських крил, з швидкістю крил Коккінакі всі, як один, піднімемось на оборонні висоти. Наша могутня непереможна Червона

Армія такого дасть їм чосу, що тоді горе буде нападаючим,— нехай ворог гине!⁴

«Нехай ворог гине!» Це ж один з бойових кличів бойової поезії Тараса Шевченка. Ах, та хіба тільки цей вислів? Ненависть до ворогів, смертельна ненависть до царів, до церковників-мракобісів, до панства — ось взагалі те, що особливо тісно нас із ним зв'язує сьогодні. Ми знаємо Шевченка і як лірика м'якого, і як філософа глибокого, і як пісняра ласкавого, і як трибуна гнівного. І гнів цей особливо для нас цінний зараз у боротьбі проти світових розбишак і бандитів, проти гнобителів і руйнівників культури; нехай ворог гине!

Французький письменник Меріме сказав про Тургенева⁵, що той двадцятьма двома пострілами своїх оповідань з циклу «Записки охотника» стріляв у бік рабства, яке гнітило його країну. О, яким же числом можна визначити постріли Тараса Шевченка! Узяти хоча б такі його твори, як «Катерина», «Заповіт», як «Гайдамаки», «Сон». Та він же стріляв у кріпацтво і у винувників цього рабства, у царів і панство, буквально кожним своїм твором, буквально кожним рядком поетичним! І коли цих пострілів, на думку Шевченка, було ще не досить, він закликав громадою обух сталить, сокиру гострити на проклятих тиранів! Ясно, що ці тирани боялися, тремтіли від революційного слова такого незламного, залізного борця-поета, як Шевченко. І вони поклали знищити його, звести зовсім з світу — коли не кулею з пістолета, як Пушкіна і Лермонтова; коли не петлею, як Рилєєва, то далеким засланням із забороною писати й малювати.

Але Шевченко і після смерті своєї не переставав переслідувати царів. Прометеїзм Тараса Шевченка обидва своїх крила розгорнув і облетів весь світ. Досить сказати, що протягом трьох десятиліть після смерті Шевченка «Кобзар» його за кордоном перевидається 12 раз. Видатні західноєвропейські критики й поети високо в своїх статтях цінили творчість Шевченка. І це цілком зрозуміло. Після смерті Гейне і Беранже на фоні безнадійного плачу Бодлера⁶ про ніч, про кінець світу, на фоні приплакувань бодлерівських наслідувачів, які проповідували огиду до боротьби, гнівне слово Шевченка для європейських письменників було таке свіже, нове і незвичайне! Гнівне слово Шевченка особливо співзвучне було простому народові, біднякам, по назві тільки «громадянам» західних держав (бо хіба ж є у них права громадянства?), тим пригнобленим, над якими

з канчуком в руці висіли — у кожній країні — свої Наполеони III⁷ і мучили народ не згірше Миколи Палкіна. За цю співзвучність народ гаряче сприймав пісні Тараса Шевченка і вважав їх своїми, рідними. Все збільшувались та збільшувались видання «Кобзаря» після дев'яностих років. В Болгарії, наприклад, твори Тараса Шевченка, будучи перекладені на болгарську мову, настільки глибоко увійшли в народ, настільки там в народній масі тисячу раз перероблялися, змінялись, що тепер ці твори болгарські вчені записують уже з уст народу не як пісні українського генія, а просто як болгарський фольклор. Так! Гнівне слово Шевченка вело тоді перед і в Європі, до цього не могли не прислухатися на Заході.

Які грандіозні кроки зробив Шевченко на своєму шляху поетичному: від поета-кріпака до друга Чернишевського, як соратника по спільній боротьбі проти царизму, від періоду в казахських степах до моменту прочитання його творів Карлом Марксом⁸. Такими кроками міг іти тільки той поет, який, за виразом О. М. Горького⁹, є «перший і воістину народний поет».

Які грандіозні кроки зробив Шевченко в часи царсько-го гноблення в Росії, в цій тюрмі народів, коли від молдаванина до фінна все мовчало, бо «благоденствовало». Але це «благоденствие», ці утиски з боку царизму другим своїм гострим кінцем проти того ж самого царизму обертались. Володимир Ілліч Ленін з приводу заборони вшанування Шевченка в 1914 році писав¹⁰: «Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна»*.

Які грандіозні кроки робить Шевченко і зараз — по республіках Радянського Союзу, по всій нашій славній Батьківщині, коли про вплив його поезії на свою говорять російські поети, білоруські, вірменські, молдавські, казахські, чуваські, грузинські... Це дійсно перший і воістину народний поет!

Угорський письменник Мате Залка¹¹, перед тим як поїхати в Іспанію і стати там червоним генералом Лукачем, приходить на могилу Шевченка, щоб попросити у великого поета благословення на подвиг. Вірменський поет Согомон Таронці просить Тараса прийняти привіт¹² від 11 республік, привіт від нових кобзарів.

* В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 196.

Ось вони в цій залі — представники всіх братніх республік та областей. Ось вони, ті нові кобзарі радянські, що сьогодні вітають рідними своїми мовами Тараса Григоровича Шевченка. Вітають попередника свого, але разом з тим і немовби свого сучасника, вітають українського поета, але разом з тим і поета інтернаціонального.

Ім'я Шевченка, як заклик, звучить у документі соціалістичного змагання колгоспників України та Грузії. Іменем Шевченка названо в нас МТС, окремі цехи на заводах, села, школи, майдани, театри. Ім'я його надихало бійців у боротьбі проти фашистів — я кажу про роту імені Тараса Шевченка, що билася за свободу республіканської Іспанії.

Народний великий поет Шевченко багато витерпів після своєї смерті від фальсифікаторів, від буржуазних націоналістів, від шпівнів і диверсантів, які в своїх інтересах спотворювали образ українського генія.

Але радянський народ розтер на порошок, знищив цих мерзенних агентів фашизму. Радянська влада видала повну збірку творів Тараса Шевченка. І образ його ще чистіший став, ще могутніший і вищий.

Таким він є у народних легендах, де Шевченко виступає як рицар, як богатир: де ногою ступить, там трава соками наливається, вийде в село — солов'ї защебечуть. Таким він є і у Джамбула, коли Тарас їде поруч з Пушкіним. Таким він є і у Марфи Семенівни Крюкової¹³, яка з особливою ніжністю говорить про «мудреца украинского Тараса свет-Григорьевича»:

Во славном городе во Кieve,
На прекрасном на самом чудесном местечке,
В зеленом садочке стоит приметочка,
Приметочка стоит, стоит памятник.
Далеко же он очень видится,
Этот памятник из чудна камня браманту.

Це правда. Далеко видно пам'ятник Тарасові Шевченку! Далеко видно — у всі кінці світу! Та і як же інакше? Це ж він з любов'ю поставлений в самому серці України, в Києві, де колись царі і попи вважали встановлення пам'ятника поетові, бачте, «дерзким» і несвоєчасним. Так от же тільки Радянська влада, тільки радянський народ увічніли українського генія в бронзі! І це увічнення — таке воно нам любе, таке воно вчасне і потрібне! Нехай цей пам'ятник коле очі всій мразі за кордоном. Нам всім

ця «приметочка», цей пам'ятник прекрасний велику радість приносить.

Таких і подібних явищ у нас тепер з кожним днем підбавляється все більше і більше. Виростають будинки там, де колись були пустирі. Міняють своє обличчя міста і села. Наприклад, село Шевченкове тепер освітлюється електрикою. Але що головне — те, що й люди ж кругом перемінилися. Оце ж саме село Шевченкове за 21 рік Радянської влади з-поміж своїх селян дало понад 400 учителів! Жінки, прабабки яких колись були Катеринами з поеми Шевченка, тепер пересіли вже на трактори. Внучки Катерини водять тепер аероплани попід небесами, заслужили звання Героїнь.

І тут велика заслуга Тараса Шевченка, який в глуху ніч царського свавілля закликав жінку звільнитися від рабства.

21 рік тому народ наш мітлою змів з лиця землі царів та панство, і тепер він — народ героїв, народ будівників! Цей народ широкими кроками йде вперед, до комунізму, і нікому ніколи не спинити його! Навпаки, з кожним днем все більше тягнуться до нас кращі люди Заходу і Сходу — люди, яким тісно, душно в лабетах озвірілого фашизму. Вони хочуть думати так, як ми, перебудовувати життя своє по-новому. Найкраще це висловив недавно у французькому журналі знаменитий письменник і мислитель, великий друг СРСР Ромеєн Роллан¹⁴: «Ніхто не може відірвати нас від Радянського Союзу».

Які прекрасні, хвилюючі слова! Але разом з тим яка велика відповідальність лягає і на нас, на всіх нас! Ми ж бо ведемо перед у всьому світі! Отже, ми повинні бути і самі ще чистіші й вищі. Зокрема ми, письменники, весь час повинні пам'ятати, що «без засвоєння класичної спадщини, — як говорив тов. Фадєєв на сторінках «Правди»¹⁵, — без засвоєння світового художнього досвіду людства неможливий рух уперед».

Будемо ж вивчати творчість Тараса Шевченка! Будемо вчитися у нього і реалістичного письма, і поезики високої, і мови чистої народної! А особливо — гніву, залізного звучання, ненависті, нещадної боротьби проти ворогів — боротьби не на життя, а на смерть, — як ми вчимося цього у великого російського поета-революціонера Володимира Маяковського!

Будемо вчитися у Тараса Шевченка любити нашу славу Батьківщину!

Здійснилась мрія поета, яку він висловив колись:

І на оновленій землі ¹⁶
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

В сім'ї вольній, новій ¹⁷ поминаємо сьогодні Тараса незлим тихим словом.

Та не тільки незлим і тихим, а найкращими, найближчими, найласкавішими словами, і то братським, дружнім, величним хором.

Особлива сьогодні подяка великому російському братньому народові, співці і художники якого допомогли викупити Шевченка з кріпацької неволі.

Нехай живе велика дружба народів нашої країни!

Хай живе Всесоюзна Комуністична партія більшовиків!

[1939]

ПРИМЕР ДЕРЗАНИЙ И ПОБЕД

В такие весенние погожие дни с трудом верится, что это трагическое событие действительно произошло, что погибли два гордых сокола нашей страны, два выдающиеся наших летчика.

Еще недавно, в незабываемые дни исторического XVIII съезда нашей партии¹, я, будучи в Москве, видел Полину Осипенко². Я смотрел тогда на нее и думал о величественном героическом пути этой женщины. В самом деле, от скромной птичницы одного из украинских колхозов — до Героя Советского Союза; от маленьких незаметных дел до славных героических подвигов, прославивших ее на всю страну, заставивших весь мир застыть в изумлении. Это она вписала в историю советской авиации несколько международных рекордов.

Путь огромный, путь неизмеримый и возможный только у нас, в стране счастья неисчерпаемого и радости. И сейчас я думаю о том же — и тем тяжелей осознать эту горькую утрату.

С именем Полины Осипенко в нашем представлении связаны две вещи: дальность и высота. Мы все восхищались ее чудесными перелетами, ее высотными рекордами. И недаром «Правда» писала об Осипенко, что она «бредит высотой».

Этой же высотой был пленен и Герой Советского Союза Серов³. В этом летчике нас особенно трогает и поражает то, что он ведь совсем молодой. Герою-комбригу было всего 29 лет, а ведь такой выдающийся летчик.

Пусть же смелость и отвага славных героев, пусть их бесстрашие, их умение дерзать и побеждать послужит примером для всех нас!

[1939]

[ВИСТУП НА МІТИНГУ БІЛЯ МОГИЛИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В КАНЕВІ]

Товариші! Торжество, яке ми переживаємо сьогодні, воістину можна назвати торжеством історичним. Біля могили безсмертного Кобзаря присутній Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки. І радість безмірна передається нам від нього. Біля могили співця знедолених зібрався щасливий, вільний, свободолюбивий український народ. І радість безмірна в очах його, і гордість за свого великого сина — Тараса Шевченка!

Товариші! Чим більш освічений народ, тим більше він цінить своїх співців-поетів. Чим більш дозріле життя країни, тим довершеніші й форми монументів, які вона ставить своїм творцям, художникам, героям.

Літо, в яке ми відкриваємо пам'ятник Шевченкові на могилі його, є немовби образом чудового літа нашого державного. Десять років існування МТС, що відіграли велику роль в перебудові сільського господарства, — хіба ж це не є свідченням нашої дозрілості і сили! Приріст населення понад 23 мільйони за 12 років — хіба ж це не є доказом нашого добробуту і росту? Збільшення бюджетних асигнувань на оборону соціалістичної Батьківщини — хіба ж це не є підтвердженням нашої могутності і слави?

Сила і могутність літа нашого державного настільки високі й прекрасні, що аж самі вже просяться відбитись у мистецтві. І от в мистецтві такими відбиттями є творення сучасного епосу, широке проведення олімпіад і виявлення народних талантів, а також побудування в Москві Палацу Рад — цього величного пам'ятника Леніну!

Пам'ятник Тарасу Шевченку виростає з тих же двох побудників, а саме: з державної дозрілості і з радісного непереможного бажання народних сердець.

Бажання народних сердець — ах, яке воно давнє! Та йому рівно ж стільки років, скільки минуло з дня похорону поета! Бо з першого ж дня, як засипали могилу Шевченка, народ став думати одне: рідний син його Тарас, що

боровся за волю, за щастя людей, повинен стояти висіченим із каменю в найкрайшому місці України, на високій цій могилі. І складав народ копійку до копійки, і жертвував своє останнє на побудування пам'ятника, тільки ж проклятий лютий цар із своїм ненажерливим панством та поаби забороняв увічнення поета, а на могилі його нахабно посадив жандармів.

Але народ старався переступити ці жандармські перепони. І коли забороняли поставити пам'ятник на землі, то він поставив його в своїм серці — пам'ятник безсмертний, нерушимий! Це ж народ передавав із рук у руки заборонений «Кобзар», це ж сам народ перечитував його — як поодинці, так і гуртом — і передумував над ним гірке життя своє, і плакав над наймитською, над жіночою долею: «Катерино, серце моє! ¹ Лишенько з тобою!» А разом з народом — і передові люди того часу. О. М. Горький, який називав Шевченка «першим і воістину народним поетом», у с. Мануйлівці на Україні перед селянами та ремісниками потай від жандармського ока читав і роз'яснював дорогу книгу — «Кобзар» ² — і тулив її до свого серця, і цілував її без краю... Те ж саме переживав і грузинський письменник Ілля Чавчавадзе ³; те ж саме — й вірменський Ованес Туманян; і український Михайло Коцюбинський ⁴.

І тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції про пам'ятник Шевченкові заговорили як про своє державне, кровне діло. За декретом, підписаним Володимиром Іллічем Леніним ⁵, 29-го листопада 1918 року перший тимчасовий пам'ятник поставили в Петрограді. І, що знаменно, в промовах біля пам'ятника привселюдно оголошено було, що на Україні знов запалала революція і що ця революція несе усім нам давнождану радість, а саме: об'єднання Радянської України з великою Радянською Росією!

І от об'єднання двох братських народів, об'єднання всіх народів в одну дружну сім'ю довершилось. З поступовим ростом нашої держави поступово появлялись і величні пам'ятники Шевченкові по містах та селах. А сьогодні відкриваємо ще один — не менш прекрасний і величний, та ще й в найдорожчому для всіх нас місці.

Скільки річок на Україні, а отже немає кращої, як Дніпро! Скільки гір по Дніпру, а отже нема ріднішої, як гора Чернеча! Бо на ній поховано того, кого сам народ звиває гордим лицарем — орлом, соколом ясним. І цей лицар, оповідає народ, «став закованим, замордованим правду праведною говорити, на путь вірну наставляти. Візьміть,— ка-

же, — кайдани розірвіть, волю вилами та топорами завоюйте».

Як це прекрасно! І якого подиву це гідно! Щоб у кількох словах народної легенди вміщалося усе: і боротьба Шевченка проти царя, і старанне читання ним «Колокола»⁶ Герцена, і дружба Тараса з Чернишевським, захоплення словами останнього — «К топору зовите Русь!»⁷. Так! Разом з російськими революціонерами-демократами Шевченко закликав народ «громадою обух сталить» на проклятих панів «та добре вигострить сокиру». І за це народ славним богатирем його прозвав, богатирем, який «сонних від сну будив, сліпим очі відкривав».

Сліпим очі відкривати може лише той, хто сам широко неправду бачить. Таким був Пушкін, про якого Белінський сказав, що він «перепробував всі тони, всі лади, всі акорди свого віку»⁸. Таким же був і Шевченко, з тією тільки різницею, що він сам, будучи кріпаком, відчув на собі весь жах — ці прокляті лади кріпацької неволі!

Гнівню ж він заговорив проти кріпацької неволі! Пророчим словом своїм заговорив проти кріпацької неволі! Проти царя, проти поміщиків-інквізиторів, якими дитя Фультона⁹ й дитя Уатта¹⁰, в скорім часі пожерши канчуки, престולי й корони, тільки закусить, побалується, як школяр леденцем... І повставав народ проти кріпацької неволі. І йшов народ на бій разом з Кобзарем своїм Тарасом. Бо палко вірили, що настане час — і оживуть степи, озера...

В нашу велику епоху, коли дійсно ожили всі степи, всі озера, ми шануємо Тараса, як «першого і воістину народного поета», як борця за щастя людей.

В нашу епоху ми ставимо йому пам'ятник ще й на його могилі. Нехай його буде видно всім по обидва боки Дніпра.

Тисячі людей, не тисячі — мільйони! — побували на могилі великого поета. І кожний вертається з могили, сповнений ненавистю до ворогів, любов'ю до своєї Батьківщини і бажання нерозривно бути з народом.

І нам, письменникам, від імені яких я виступаю, так багато треба вчитись у Тараса: крім обов'язкової для всіх нас майстерності, насамперед учитись треба патріотизму, непримиримості до ворогів, умінню поєднувати в своїй творчості особисте і соціальне і знов же таки — умінню нерозривно бути з народом. Останнє особливо нам потрібно в наші дні, коли на Заході фашизм лазить чорним павуком! Це ж він революційного німецького письменника

Ернста Толлера ¹¹ на смерть закусав. Чорний павук ла-
зить, і поглядає на нас він несито.

Нам треба голосу Тараса, щоб гучно прозвучать про
наш могутній день! Хай чують вороги, що ми — залізнії!
Роздушимо, роздаavimo того, хто посягне на нас!

Радянські письменники щасливі, бо вони оточені по-
всякденним піклуванням Комуністичної партії і Радян-
ського уряду.

Вплив на радянських письменників поезії Тараса Шев-
ченка величезний. І цей вплив дає такі плодотворні наслід-
ки, про які ми й самі раніш не знали. [...]

[1939]

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
НА ОБГОВОРЕННІ СТАТТІ О. ФАДЕЄВА
«КОММУНИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ
ТРУДЯЩИХСЯ И СОВЕТСКОЕ ИСКУССТВО»]

Товариші!

Письменник, художник, композитор — на відміну від інженера, від геолога, від металурга — для створення своєї продукції володіє аж надто тонким матеріалом. І от, здавалося б, що в той час, як скажімо, корозія роз'їдає метал, то наш матеріал — такий, як слово, фарба й звук — не піддається ані плісені, ні цвілі, і він вічно мусив би виглядати й пахнути, як квіти у вазі. Та, на жаль, це не так. Бо й квіти, якщо під ними не міняти воду, починають в'янути, а то й зовсім у корінцях загниватись.

Отакою свіжою водою явилась для нас, митців, стаття т. Фадєєва, яка з великою ясністю говорить, що треба робити нам для того, щоб наше мистецтво було діuche, глибоке, бадьоре й, головне, здорове. «Комуністичне виховання трудящих і радянське мистецтво» зветься ця стаття. І не випадково стоять у заголовку її два слова: «комуністичне виховання», бо там, де нема цього виховання, там нема й здоров'я.

Виховання митців, як і виховання всієї інтелігенції радянської, є предметом постійної уваги, предметом виключного опікування з боку Комуністичної партії. І Комуністична партія з властивою їй терпеливістю не один раз і митцям слова, і художникам, і вченим зауважувала, коли помічала в нас невірні повороти. Чи це торкалось відставання на історичному фронті; чи це торкалось відставання на фронті архітектури, музики, малярства, а тим більше на фронті літератури — скрізь вона ласкаво брала нас за плечі і по-батьківськи в належний бік повертала. От і зараз я немовби фізично відчуваю ці руки батьківські, покладені мені на плечі, і я разом з ними радо повертаюся в здоровий бік, здоровий і єдино нам потрібний.

Чим мені сподобалась стаття Фадєєва? Це тим, що вона не просто собі добродіуча, або ж, як то кажуть по-російському, «доброжелательная», а що вона збуджуюча, за-

лізно-структурна і рішуча. Справді. Про підвищення критерію вимог до нашого мистецтва тільки так і можна ставити питання. Бо ми ж, як художники, «впливаєм на умий серця мільйонів» і не маємо права самі бути сирими, скороспілими й відсталими. А в нас ще часто нахватане, хапком-лапком стулене, сяк-так гуміарабіком склеєне вважається за дозріле і вже носить марку на собі поеми, оповідання, а то й роману! Ясно, що з цим боротися треба буде в першу чергу, і то боротися нещадно, не дивлячись на особи. Я гадаю, що в нас, письменників, іще не один раз мусять бути проведені з приводу цього збори — і там прийдеться деталізувати про такі недоробленості детальніше, а зараз скажу я кілька слів про мову наших писань і про кепський смак, що про них же і в статті Фадєєва наголошено особливо.

Слово, як основний наш матеріал творчості, мусить бути завше свіжим, освіженим і молодим. Таким воно може бути лише тоді, якщо додержано буде трьох моментів: коли воно взято безпосередньо від землі, від народу; коли воно відповідає величі своєї епохи; і, нарешті, коли воно, внаслідок відцвітання старого, створюється як нове, як неологізм. І от оцей останній у нас чомусь попав у несприятливі обставини. Редакції газет, коли одержують від поета вірша, часто, буває, запитують: «А скажіть по правді — чи нема тут у вас, часом, неологізмів? Чи не підведете ви нас?» Ясно, що говорю тільки про деякі редакції, про деяких редакторів, а не про всіх. Але факт залишається фактом. Цей кепський смак, запроваджений по редакціях, перекидається й на читачів, які на виступах поета перед ними такі, наприклад, записки надсилають: «Яке ви маєте право вживати в своїх поезіях «туча тучиться», «з пам'яті ізбудем» та інш.? Приймаючи критику на свої поезії, по суті, на окремі рядки її, підчас недороблені й малоцікаві, поет, одначе, ніяк не може погодитись із таким байдужим та навіть ворожим ставленням до неологізмів. Еж мова — це живий організм! А як живий організм, він же весь час мусить оновлюватись. А цього в нас часто не розуміють. І під тиском вимог редакцій самі ж письменники починають вертатись до млявої, гладесенької, як вилізана тарілка, мови, не помічаючи того, що з своєю мовою такою і самі ж вони в'януть, хиріють, жухнуть. Якщо стати на бік цих товаришів, то що ж тоді буде з творами Маяковського, який весь у неологізмах! Як бути з музичними неологізмами такого композитора, як Шоста-

кович¹? Як бути з новими прийомами Олександра Довженка в кіно? З новими прийомами Натана Рахліна²? І т. д., і т. д.

Радість повинна бути за нове у нас! Радість шукання. Пригадуєте, як колись ізрадів був Римський-Корсаков, коли йому в «Снігуроньці» удалось було знайти акорд із шести нот гами цілими тонами, або ж із двох збільшених тризвуків? Та як же, справді, може розвиватись і посуватись мистецтво без неологізмів? Та неологізми потрібні навіть у політиці, і особливо тут вони гострі і доткливі. У Володимира Ілліча Леніна, в його роботі «Чи вдержать більшовики державну владу?», є таке місце: «Держава є орган панування класу. Якого? Коли буржуазії, то це і є кадетсько-корніловсько-керенська державність, від якої робочому народові в Росії «корнілиться і кериться» ось уже більш як півроку».

«Корпіліться і кериться» — та цей же вираз повторюється мільйонами трудящих! І він якнайкраще передає той «рай» (у лапках) під час недовговічного панування генералів, бо в ньому, в вислові цьому, звучить знищуюча іронія, убивчий сарказм!

Говорячи про неологізми, я мушу тут визнати, що деякі з них у мене були не зовсім доладні, і я цілком приймаю й прийматиму ту критику, яка мені буде на це розумно зауважувати.

Стаття Фадєєва наголошує також і на недостатньому знайомстві нашому з класиками. Опорочення класиків ворогами народу в минулому привело до того [го], що ми на Україні, наприклад, не маємо ще й досі розробленими твори таких велетнів, як Іван Вишенський³, Грицько Сковорода. А де наші жінщини-поетеси ХІХ століття? А вони ж були! Писали! Де Анатоль Свидницький⁴? Де Михайло Старицький? Чого така байдужість до творчості грузинського класика ХVІІІ століття Давида Гурамішвілі, що жив і творив у нас на Україні, в Миргороді? А в нього ж є сліди запозичення з українських пісень, псалм і дум історичних! Нам, взагалі, потрібно б було мати окремий журнал «Літературна спадщина».

В статті Фадєєва мені особливо припало до серця те місце, де він каже, що письменник повинен бути мовби подвижником своєї справи, письменник повинен віддати всі свої сили мистецтву соціалізму. Так! Це вірно. Всі сили віддати, всю увагу свою, всі думки і мисль — і тоді тільки можемо створити щось достойне нашої епохи. Всі сили

віддати — це значить спочатку самому насититись, наповнитись потрібними знаннями. [...]

Віддати всі сили — це значить попрацювати разом з народом, побувати скрізь, побачити всі наші досягнення й перемоги.

Віддати всі сили — це значить брататися з великим російським народом, з народами всього Радянського Союзу. Сказительниця Марфа Семенівна Крюкова, що цими днями на з'їзді кобзарів⁵ виступала у Києві, в своїй останній билині говорить:

Уж вы ой еси, славные украинские пропеватели,
Будем вместе мы думу думати,
Думу думати да мысли мыслити,
Станем петь-пропевать песни новые.

(До речі, її вислів «Думу думати да мысли мыслити» якнайкраще підтверджує оте моє вище вже сказане про вислів поета «туча тучиться» та про всі неологізми.)

Віддати свої сили — це значить проводити в своїх творах соціалістичну мораль нашого народу. А для цього треба бути самому високоморальним, чистим і яскравим, як прожектор.

В той час, як буржуазні письменники Заходу тікають зараз у свій інтимний світ, тікають у свої чуланчики душевні, замикаються в собі, як наприклад, Олдінгтон, що видав книжку «Кришталевий світ»; в той же час, як фашистські бабусі, на зразок бабусь із твору Ремарка⁶ «Три товариші», купують собі птицю-балакуна папугу, щоб можна було з ким увечері хоч поговорити, у нас — в Радянському Союзі — світ такий широкий, такий прекрасний і багатющий, що просто самі в нас руки підіймаються, щоб робити. [...]

[1939]

ДАВИД САСУНСЬКИЙ *

Товариші! Радісне наше свято сьогоднішнє, чисте і ясне! Але до цих трьох визначень я ще хотів би додати одне, а саме: щедре. Я його називаю так тому, що ми сьогодні шануємо не одного тільки Давида Сасунського, а цілих чотири покоління богатирів! Ось вони із тьми віків безсмертно сяють перед нами, мовби дивовижне сузір'я. А от же за цим сузір'ям, безперечно, були ще окремі вогняні крапки, ще окремі самосяючі групи. Хай тепер деякі з них ледве вловимі для ока. Але ж усі вони разом узяті неподільно складають немовби богатирський зоряний шлях на історичному небі Вірменії.

Прекрасна та країна, яка має над собою зоряний шлях богатирський! Прекрасний той народ, в душі якого, як в озері, відбиваються сліпучі зорі!

Тисячі літ сяяли зорі. І ось коли ми подивились на них в сильно збільшуюче скло, то побачили, що найяскравіше сузір'я — богатирів,— наблизившись до нас, настільки виросло і роздалось ушир, що воно ніяк уже не може вміститись над однією лише Вірменією, а що належить тепер це сузір'я і Грузії, і Азербайджану, і Україні,— простіше кажучи, всім народам нашої Радянської країни неосяжної.

Про те, що богатирі вірменські належать другим народам, є прямі вказівки і в самому епосі. Сорок велетнів, зібраних Давидом у сорока країнах, дякують йому за те, що він нагледів їм у Гюрджистані кожному по нареченій:

— Давиде, дякуєм тобі,
Надія наша через тебе здійснилась.

І потім, перейшовши весь Азербайджан, стали вони один з одним прощатись. І кожен пішов у свою країну

* Із промови на ювілейному пленумі Спілки радянських письменників СРСР, присвяченому 1000-літтю епосу «Давид Сасунський», 17 вересня 1939 р.

неісторична Давид Сасунський 4

(1)

Моварини! Радісно намє свято свого-
дняме, тєте і асне! Але до цих
пробок визначєнє і ще хотїв би додати
одне, а саме: мудрий. І його назив-
вало так тому, що ми хотїли ма-
нуємо не одного тільки Давида Са-
сунського, а цілих чотирьох поколін-
нє братирів! Ос воми. — із твоїх
віків, безсмертно святої перед нами
твоїх дивовижнє створє! А отже за
чим створїам безперечно були ще
окремї вомїні крайки, ще окремї
самостотї гурти. Хай тепер далкї
з них лєво вловимї для ока. Але ми
усї вони разом узятї — неподїбно
складають немов би богатирський
зорючий шлєк на історичному на-
бі Вірменїї.

з своєю нареченою, щоб відродити там рід велетнів. І кожен поніс у душі своїй образ Давида як заступника молодих народів.

Чотири покоління богатирів — яка щедра послідовність! Одвічна боротьба проти тиранів та вішачів — яка могутня наступність! Оця ж сама наступність є тим цементом, який скріплює в епосі народнім неоднакові епохи в одне єдине ціле. Тобто героїчна розповідь на першій місці у вірменському епосі — подібно до того, як, наприклад, у билинах київського періоду домінує билина бою о ва. Бо така ж тоді була напруженість і самого народу: перемогти ворога, перемогти за всяку ціну! Висока напруженість ця зафіксована також і в казках — вірменських, грузинських, абхазьких, де розповідається про царя змій, що накладає печатку на спину погноблених; про лютого царя мсирського; про жорстоке чорне плем'я і, нарешті, про богатирів Алі і Давида, які відсікли голову тиранові.

В половині VII століття на Вірменію налетів чорний змій, що звався арабським Халіфатом, і закryw собою сонце. Змій, як свідчить про це історик Гевонд¹, почав містити народ свинцевою печаткою і за кожною печатку вимагав великої грошової виплати.

Але народ вірменський проти нього повставав, і чорний змій — побитий — на деякий час відскакував, відлітав, а потім знову хитро підповзав, та ще й з більшими силами. Кіннота ворога витогувала посіви, руйнувала села й міста. Стражданням вірменського народу, здавалось, не видно було краю. Тим більше, що до жорстокості арабських загарбників долучались іще утиски своїх місцевих експлуататорів — ішханів, дворян і духівництва. Та народ не дав себе обманути: він продовжував збивати свої сили, продовжував боротьбу. І повстання спалахнули в різних кінцях Вірменії, як блискавки. І народжувались герої з середовища народу — герої, що вже твердо стояли на ногах і, мов тією косою гострою, в битвах косили арабів. Один тільки герой Мушег організував 83 битви! А скільки ж було в історії безіменних!

Селяни-хлібороби, чабани, батраки, ремісники й слуги, що про них широко розповідається в «Давиді Сасунському», — ось хто посував історію і перебудовував життя своєї країни по-новому. А вибуховий елемент, що був присутній у лавах арабського війська, — про нього теж не можна нам забувати, бо він, безперечно, грав позитивну роль і в усім був згоден з вірменськими хліборобами та

батраками. Пригадуєте змальованого в епосі дідуся-араба з його сьома синами, який від імені всього знедоленого й бідного люду сказав Давидові:

— Ми не вороги тобі, нас силою на війну Мелік погнав, а ми тобі не вороги.

Це вже справжній момент братання, і слова дідуся-араба треба розуміти як радісне ствердження зневаженої, потоптаної особистості людини — ствердження, яке з такою ясністю формулював арабський письменник Аль-Хадлядж², розп'ятий на початку X століття за сміливе своє проголошення: «Я єсть істина».

Ми єсть істина, проголошували також повсталі в Азербайджані хуреміти на чолі з Бабеком³, який потрясав основи імперії халіфів.

Ми єсть істина, відлунювало в цей час і від повстанців Грузії. Але перш за все й раніше ствердження це усвідомилось у Вірменії: і політичним діячем VII століття Теодоросом Рштуні⁴, і вже згадуваним нами керівником повстань Мушегом, і, зокрема, селянами-раміками, що повсюдно повстали в середині IX століття, — селянами, які примусили п'ятами накивати халіфського правителя та його військо. Звичайно, пояснити перемогу самим лише усвідомленням і тактикою керівників або ж озброєнням не виходить. Фрідріх Енгельс в «Анти-Дюрінгу» каже, що озброєння, склад, організація, тактика і стратегія залежать насамперед від даного ступеня виробництва та комунікації. Очевидно, виробництво і комунікація стояли вже тоді у Вірменії на високому рівні, так само як і свідомість тих мас народних, які підносили виробництво. Останнє, в свою чергу, сприятливо впливало на розвиток наук і мистецтва. Нещодавно знайдений старий підручник Ананії Ширакаці⁵ як не можна вже краще підтверджує це, а особливо розкопани стародавньої столиці Вірменії, міста Двин, що стало центром визвольного руху вірмен. І нам тепер ще більше зрозумілим буде образ із поеми Григорія Нарекаці, славетного лірика X століття, коли він каже, що колеса гарби, яка їде з гори Масіс у Новий Єрусалим, тобто в нове життя, скриплять на весь світ, скриплять і про себе заявляють. Так! Народ у муках, в боротьбі прагнув визволення, повстаннями своїми на весь світ заявляв про себе, усвідомлював шляхи до свободи. Ось як звучить у вірменському епосі це усвідомлення:

У Мсирі жили сасунці-ткачі,
Поклонялись вони Христу.

Вечорами збирались для дружніх розмов,
На молитву у дружній дім.
Ось чутка дійшла до них,
Що Давиду загрожує смерть.
Зібрались на нараду ткачі,
Написали Торосові листа.
— ...Поспішай, поки живий ще Давид!
Як звільниш його, забереш у Сасун.

Зверніть увагу на те, що ткачі спеціально для себе мали «дружній дім», куди вони вечорами сходились. Треба припускати, що такі ж «дружні доми» були й у тих, що розчісували бавовну, працювали на олійницях, і у кожум'як, ковалів, каменярів, теслярів, пекарів (а про всі ці роди роботи є згадка в епосі). В епосі вірменському сам Давид Сасунський виступає захисником вимог не тільки одного селянства, а й ремісників:

Увечері сказав Давид:
— Отче мій, дядьку рідний, я сиротою расту,
Батьком ти стань мені,— як слід майстрам заплати,
Робітникам заплати.

І це заступництво за трудящий народ, за бідних проходить через увесь епос вірменський. Санасар спочатку будує доми тим, хто їх не має, а потім уже всім іншим. Санасар не бере з своїх людей ні податків, ні обкладань. Також і Мгер-старший, який справедливо заслужив від народу ім'я «батька бідняків». Але більше за все ім'я це, звичайно, личить Давидові, який завше, щогодини, щохвилини, нерозривно з народом. І нехай собі скільки завгодно Хандут-ханум узиває Давида невічливим за те, що він заснув біля фонтана Безсмертя, але те, що він зробив для бідних, пригноблених і голодних, ніколи не перестане радісними, дзвенячими струмочками спадати з височини піднебесної і наповняти щастям водозбір людства.

Снав Давид. Але сном уривчастим, тривожним. І кризь сон він чув, про що круг нього говорили. І все думав він, думав напружено: та як би його не допустити на рідну землю нового ворога. Змія заклятого.

Це місце з епосу вірменського нагадує нам пильнування Іллі Муромця з билини «Камское побоище»:

Тут-то богатыри в шатры спать легли,
— А не спит-то сударь Илья Муромец.
— Не спит он, так лежит, все дело слушает.

А справа полягає в тому, що сила, бач, поганая у чистім полі да лишилася ще не вся перебитою.

Схожість героїчного епосу вірменського з билинами київського періоду величезна. Схожість цю можна вбачати і в темах (змієборство, викорчовування лісу), і в образах (золоте яблучко, омолоджуючі джерела), і в окремих засобах поетичних.

Земля вірменська, що породила таких богатирів, як Санасар, Мгер-старший, Давид і Мгер-молодший, воістину найбагатша духом, велична і прекрасна! Народ вірменський може пишатися своїми богатырями перед усіма народами. Та як же не пишатися? Санасар добув із дна моря, вихопив із пащі дракона чудесний камінь Джаваїр і вправив його в свою палицю богатырську. Санасар на своєму Куркік-Джалалі зі дна моря після цього швидко-легко вихоплюється вгору, до сонця. До сонця взагалі прагнули всі богатырі вірменські. І ця славетна традиція, разом з сонячною традицією богатырів староруських, грузинських і богатырів інших народів,— в наші дні особливо цінна, шанована, радісна. Вірменське слово «арсааревак», російське «солнышко», грузинське «мзе», українське «сонечко» — на устах усього трудящого люду. Бо одне у нас тепер сонце— у всіх народів, звільнених Великою Жовтневою соціалістичною революцією,— Комуністична партія.

Як же не пишатися Вірменії своїми богатырями! Адже ж Мгер-старший на шматки рикаючого лева роздер. А Давид, коли затупотів по горах, то цього ж самого лева, разом з тиграми, вовками, рисями та шакалами, так налякав, що цей перший од страху забіг у звірячу загородку. Наші радянські богатырі, богатырі пової героїчної епохи, якщо це потрібно буде, якщо скажуть Комуністична партія і уряд, так можуть затупотіти по горах, і вгору злетіти, і на човнах підводних в глибину моря спуститися, що леви рикаючі відчутно на собі почують могутню силу нашу. І нехай не ремствують тоді вони на нас, нехай не гніваються, якщо від ударів наших богатырів та один шмат лева рикаючого несподівано полетить на схід, а другий — на захід...

Колись богатырі стародавньої Русі ходили до Візантії рятувати Царгород від ідолища поганого. В народній творчості навіть є згадка про те, що богатырі київські виступали саме проти заморського Ідолища, чого, звичайно, не можна не пов'язати з історичним фактом відрядження в X столітті 700 войовничих мужів від Русі далеко за Чорне море. Таким чином, поетично, та й не тільки поетично, ми цілком маємо право зробити такий висновок, що

одночасно з Давидом Сасунським десь там з другого кінця били Змія ненависного, рубали прокляте ідолище погане і староруські богатирі київського періоду. Ось яке споріднення, ось який братерський союз, братерський зв'язок існував між богатирями за старих часів. В наші славні героїчні дні на чорного змія, на ідолище погане, якщо тільки воно насмілиться роззявити пащу на нас, повстануть богатирі всіх народів Радянського Союзу. Тому що всі народи братніх республік і областей є вірними синами однієї матері, любимої багатонаціональної могутньої Соціалістичної Вітчизни нашої. І у кожного народу Радянського Союзу течуть тепер молочні джерела. І кожний народ наш щедро народжує своїх богатирів, що в будь-яку хвилину можуть палицю, кинуту в нас ворогом, піймати на льоту і з новою силою відкинути її назад.

Наша непереможна Червона Армія вся складається з чудо-богатирів, і горе ворогові, який задумав би напасти на нас.

В епосі вірменському халіф, здершись на верблюда, жаліється Цовінар-хапум на те, що зброєю його родичів, вогненним градом, знищене все його військо. Треба сказати, що халіфи ХХ століття в подібних випадках також жаліються гіркими слізьми, причому провину за свою поразку складають на природу.

Японська вояччина, наприклад, причину своєї поразки на озері Хасан ⁶ приписала дощику. Образи й порівняння з Давида Сасунського, які самі напрошуються, коли ми говоримо про наш час героїчний, свідчать про те, що епос вірменський глибоко входить у свідомість народів і що він (епос), безперечно, потрібний всім нам для взаємного збагачення.

Український народ любить вірменських богатирів; та сила, що по жилочках переливається в Давиді Сасунському, особливо зрозуміла і близька йому. Україна, що стоїть на заставі західних кордонів Радянського Союзу, міцно держить наготові палицю богатирську, і їй якраз до вподоби і темперамент Давида, і тактика Мгера-старшого.

(Промовець далі говорить вірменською мовою).

— Ні,— Мгер відповів:

— Предки мої такий мені заповіт лишили:

Як скоро станеш перед ворогом —

Не відкладуй битви з ним.

Українські письменники з любов'ю взялися до перекладу ⁷ «Давида Сасунського». В роботі над перекладом взяв участь Микола Бажан.

Безсмертний твір вірменського народу перекласти в такий короткий час, звичайно, важко було б без братньої допомоги. І тут я складаю подяку Спілці радянських письменників Вірменії за те, що вона на допомогу спеціально до Києва відрядила нам відомого вірменського поета Согомона Таронці. Від щирого серця дякуємо за це, а самій Спілці письменників честь, пошана.

В теплі місяці відкриття Всесоюзної сільськогосподарської виставки ⁸, в дні, що збігаються між собою, ювілеїв Лермонтова, Михайла Коцюбинського і Ованеса Ованесяна ⁹, ювілей Давида Сасунського такий своєчасний зараз, радісний і приємний.

Мгер-молодший виходить із добровільного ув'язнення, із скелі, із печери. Бо пшениця тепер у нас далеко вже не та, що була раніш. І нам, українцям, особливо приємно те, що колгоспи Вірменської РСР провели внутрісортове схрещування пшениці, запропоноване саме академіком Лисенком ¹⁰, і що у Вірменії сорт пшениці «українка» на почесному місці.

В цьому теж належить і слава Давидові, що викорчував колись ліс для дорідної пшениці. Нехай же гримить слава Давида на весь світ як зараз, так і в усі віки, наступні після нас!

Дозвольте закінчити мені свій виступ віршами Согомона Таронці в перекладі О. Новицького ¹¹:

А слава прийде у палац, і в хату,
І в села всі, і в наші всі міста,
Про нього пісня вічна і багата
Дзвенітиме, як арфа золота.

[1939]

[ПРИВІТАННЯ ТРУДЯЩИМ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА ЗАХІДНОЇ БІЛОРУСІЇ З НАГОДИ ЇХНЬОГО ВИЗВОЛЕННЯ]

Єдинокровним братам Західної України і Західної Білорусі мій палкий більшовицький привіт!

Великі дні переживаємо ми, прекрасні дні, глибоко справедливі, історичні. Не можу висловити всієї тієї радості, яка наповнила мене, коли я почув, що Західна Україна й Західна Білорусь, над якими віками тяжіло прокляте панське ярмо, нарешті вже вільні, нарешті вже дістали свою свободу. У цю дивовижну свободу мав можливість розчинити двері великий радянський народ, який по-братерськи простягнув свою богатирську руку і любов до пригноблених — це взагалі ті благородні риси, що заложені в душі кожного з наших народів, які складають собою Союз Радянських Соціалістичних Республік, і богатирська традиція по самій своїй суті від нас невід'ємна.

В той час, як з наказу товариша Ворошилова¹ наше військо перейшло кордони, ми, письменники всього Радянського Союзу, зібравшись в столиці Вірменії, святкували ювілей тисячолітнього епосу народного «Давид Сасунський». Давид Сасунський — це богатир, який разом з Іллею Муромцем та іншими богатырями Київського періоду боролись проти лютих ворогів і звільняли рідну землю від ідолища поганого. І ось у дні Всесоюзного пленуму ми, письменники, почули, що від ідолища поганого, від польського пана, від шляхти проклятої пішли звільняти рідну землю сьгоднішні наші богатырі, сьгоднішні Іллі Муромці. Яка то велика радість за наш народ богатырський.

Сучасних богатырів виділив і одібрав нам сам народ радянський. Сучасних богатырів виховала славна Комуністична партія.

Братове із Західної України і Західної Білорусі! Вам допомогли визволитись із тяжкої неволі богатырі. Наслідуйте ж їм у виявленні свого богатырського духу. Наслідуйте і якомога швидше самі зростаєте.

[1939]

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА *

Філософ, пам'ять якого ми сьогодні відзначаємо і який залишив нам спадщину свою багатющу, на диво, сам у житті таким був бідним, що вся його власність вміщалася в три слова: костур, торбинка й флейта. Флейта, торбинка і костур та ще безконечний вічний шлях перед очима — ось та обстановка, серед якої найчастіше доводилось працювати Григорію Савичу Сковороді. Щоправда, пером, чорнилом Сковорода міг писати свої твори десь або ж у вчителя в селі, на пасіці, але ж обмірковувати їх, виношувати і на людях перевіряти завше упадало йому тільки в мандрівках, тільки в довгих переходах від села до села, з одного міста до другого. І коли деякі філософи, як наприклад Іммануїл Кант¹, ціле життя своє просиділи в кабінеті мовчки і ніколи не виїздили за межі своєї округи, то Сковорода свідомо обрав своїм кабінетом цілий світ і, співаючи на повні груди, власними ногами виходив усю Україну, Великоросію, а ще й немалий шмат Західної Європи! Цього-бо вимагала сама сутність філософії Сковороди, щоб при обміркованні творів його присутні були і небо над головою, а в ньому журавлі, делеки; і тополі, озера, ліси; і тверда земля під ногами; а головне — щоб люди при зустрічах, люди!

Ах поля, поля зелені,
Поля цвітами распещренні! —

оспіває Сковорода природу в 13-й пісні «Сада божественных песней». І тут же в кінці з особливою любов'ю говорить про пастуха, який уранці виганяє вівці, — тобто неодмінно не забуває згадати він і про людину. «Чи хочеш бути задоволеним з самого себе, — запитує Сковорода в трактаті «Наркисс», — і закохатися в самого себе? Пізнай же себе!.. Пізнати самого себе, і відшукати самого себе, і знайти

* Із вступного слова на урочистому вечорі в Київському державному університеті 19 листопада 1939 р.

людину — це все одно і те ж означає». А трохи нижче Сковорода, немовби розгнівавшись, що його невірні зрозуміли, кидає декому з учених просто у вічі репліку роз'яснюючу: «Я знаю багатьох учених. Вони горді. Не хочуть і балакати з селянином».

Тепер ясно видно, про яку саме людину постійно піклується Сковорода: про пастуха, про трудівника, про селянина. В пісні 24-й «Сада» він ще ясніше про це говорить: «А мій жребій з голяками». Тобто найбідніші верстви селян має тут на оці Сковорода, найбідніші прошарки трудящих. І в своїх творах Сковорода відбив увесь трагізм життя тодішньої України, увесь трагізм покріпаченого люду.

Стогін покріпаченого люду не давав Сковороді спокою, і він весь час мріяв про республіку. Але помилкою його було те, що він вірив, ніби тиранів, а також релігію можна було усунути шляхом запровадження загальної освіти та й тільки. Але ж факт залишається фактом, що Сковорода до глибини душі ненавидів тиранів, і на всі спроби царських сановників затягнути його в свій табір наш філософ відповідав тими словами, якими він відповідав харківському губернаторові: «Ваше превосходительство, ми з вами незнайомі».

Часто говорять, що Сковороду трудно читати, що Сковорода в своїй мові малозрозумілий. Ті, що говорять це, викривають перед нами незнання своє, незнання такої складної епохи, як XVIII століття. Ця епоха, а особливо в Росії, була епохою великої ломки, шукань, заворушень, повстань народних. Порфіроносні кокетки, спочатку царця Єлизавета, а потім Катерина II, сидячи на троні, все робили для того, аби наука не виходила за межі, дозволені їй церквою, аби школа й мова її викладу якомога були дальші від народу. Взяти хоча б і російську мову тодішню. Яка була велика потреба в реформаторстві словесному! От-от, відчувалось, прийде геній, очиститель мови! А тим часом Пушкін ще був далеко, і всі письменники російські — Тредіаковський², Державін³, Ломоносов і навіть Радищев — мусили при великих труднощах очищати літературну мову неусталену, з великою домішкою французьких слів, та ще й із засміченням архаїзмами. Щодо мови української, то тут було ще гірше. Ні в академії, ні в уставах, ні в школі, ніде її ні в яку щілинку не пропускали. Навпаки, її душили там і самий дух її винищували й витравляли. Письменство ж українське теж у цім відношенні

не являло собою належної чистоти. І тільки народ був вірним хранителем своєї мови.

І от у такій страшній атмосфері треба було Сковороді і думати, й писати, й проповідувати. Та ще й залишатись високооригінальним — пристрасним, в архітектоніці простим, в звучанні складним і яскравим.

Справжньої оцінки наш філософ діждався тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. В 1918 році Володимир Ілліч Ленін підписав декрет про встановлення пам'ятників великим діячам, письменникам і філософам, а в тім числі й Сковороді разом з Радищевим.

В зв'язку з Радищевим Ленін у своїй роботі «Про національну гордість великоросів»⁴ писав: «Нам найболючіше бачити і відчувати, яким насильствам, гнітові і знущанням піддають нашу прекрасну батьківщину царські кати, дворяни й капіталісти. Ми горді з того, що ці насильства виклика́ли відсіч з нашого середовища, з середовища великоросів, що *це* середовище висунуло Радищева...» * Зрозуміло, не можна ототожнювати Радищева з Сковородою. Радищев, як революціонер, у своєму політичному протесті йшов значно далі Сковороди. А проте не треба забувати, що й Сковорода теж давав відсіч цареві й дворянам. Відсіч цю вороги наші всіляко намагались затушувати, виставляючи Сковороду як якогось вегетаріанця, як неробу. А Сковорода, на зло їм усім, звучить аж надто ясно, звучить по-земному сильно і прекрасно! Нам відомо, як клерикали й монархісти канонізували пізніше Пушкіна, змалювавши його на іконі в образі св. Косьми з хрестом у руці, — отак само мракобіси та націоналісти різних мастей хотіли канонізувати й Сковороду, зробивши з нього святого, що стоїть на хмарах, зробивши з нього містика! А він таки, на зло їм усім, звучить аж надто виразно, земно і водночас у великій філософській практиці своїй, іще раз скажу, звучить і високо, і прекрасно!

І особливої виразності набувають слова Сковороди, коли він говорить про царів, тиранів. В пісні 20-й Сковорода, звертаючись до світу, тобто до вельмож, попів, панів і підпанків, запитує грізно:

О мир! Мир бессовѣтнѣй!
Надежда твоя в царях?
Мнишь, что сей брег безнаветнѣй?
Вихрь развеет сей прах.

* В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 80.

Для Сковороди царі — це прах, пил, грязь, екскременти, як він в одному місці висловився ще сильніше, і цей прах вихор по чистому полю розвіє.

Треба відзначити, що той же самий вихор появляється у Радищева в його оді «Вольность» уже у формі прямого революційного протесту:

Внезапу вихри восшумели,
Прервав спокойство тихих вод,
Свободы гласы так взгремели,
На вече весь течет народ.
Престол чугунный разрушаем...

Отже, як Радищев, так і, певною мірою, Сковорода, перервавши спокій тихих вод, захитували царські престולי чугунні і, кожен по-своєму, підготовляли прихід Свободи.

Про Свободу Сковорода говорив у своїх творах у різних виглядах і формах. Але найсильніше один раз виринуло було з самої душі у нього — це у відомій пісні «De libertate». В ній він говорить, що золото в порівнянні з Свободою — ніщо, і закінчує покликом на честь Богдана Хмельницького⁵:

Будь славен вовек, о муже избрание,
Вольности отче, герою Богдане!

Богдана Хмельницького, як видно з цього, Сковорода ставив дуже високо. Знав він про нього з книг писаних, а також з неписаних, з живих, а саме — від народу. Але, крім того, Сковорода, очевидно, немало передумав про Богдана ще й тоді, як їхав за кордон у Будапешт⁶, через Львів, тобто приблизно тими ж самими шляхами, якими йшов на Львів, вибиваючи з України польську шляхту, й Богдан Хмельницький. До речі, за кордоном, в Угорщині, Сковорода міг чути популярний тоді, після народного повстання 1703 року, марш Ракоці⁷, що дожив аж до нашого часу. Там же за кордоном, в якихсь інших країнах, також іще йому могла запасти в пам'ять атакуюча французька пісня «Ça ira»⁸, в якій є такий рядок: «Хто возвишається — того понизять» (малося на думці тут пониження аристократії й короля). Звичайно, це тільки наші припущення, не більше. Але цікаво відзначити, що сліди захоплення подібними піснями ми знаходимо в листах Сковороди. Ось, наприклад, у листі 60-м до Ковалинського⁹ (приблизно 70-і роки XVIII ст.) він пише так: «У мене велике бажання відновити після вечері нашу вчорашню прогулянку. Як вийдеш із церкви, прямуй мені назустріч

або ж іди просто приємною долиною та низом балки, як ото ішли ми вчора з церкви, і не поспішаючи, щоб я міг тебе догнати. Я приведу з собою велику партію хору, тобто всіх своїх співаків-хлопців. Принесу й автора, чийм обдаруванням я дуже захоплююсь. Воістину він мудро і разом з тим дотепно знімає маску з найпривабливішої й найрозпутнішої блудниці, тобто світу цього», — і далі додає в листі: «Гостріше, довершеніше, з більшою користю не викривав ще ніхто й ніколи цей прихований бруд суспільства» (Сковорода в той час був викладачем у Харківському колегіумі¹⁰, що поряд з Покровським монастирем).

Так от який Сковорода! Виявляється, що він молоду, юну молодь потай від начальства водить кудись на зборища в балки і яри, де після слухання церковних співів на вечернях розучував із нею оті нові сміливі пісні, що розкривали рани гнилого феодального суспільства. Це вже скидається на потайну власну школу, на виховування найкращих вибраних учнів своїх — на той манер, як виховував, скажімо, своїх учнів Вольтер¹¹. Але різниця між двома цими школами була та, що в салон у Ферней наслідувачі Вольтера під'їздили в блискучих каретах, а тут — власними ногами спускались в яр (очевидно, в напрямі теперішньої Ключківської вулиці), ще й оглядались боязко, чи не загляділо, бува, начальство. Різниця була в тім, що у Ферней гості в буклях сідали в крісло стилю рококо, а сквородинські учні сідали просто на траву, на землю, чорну харківську землю, підобгавши під себе ноги.

Землю, чорну землю особливо любив Сковорода! І на цій землі діяльність його була як справжній подвиг, а життя ж його було самою тільки мукою, мукою безнастанною.

В той час, як вельможа Теплов¹², що уславився своїми доносами на Ломоносова, мав до своїх послуг всю Академію наук з її лабораторіями та приладдями, Сковорода всього-на-всього тільки й мав, що торбу за плечима, а в ній кілька книг улюблених своїх.

І все-таки Сковорода устиг створити такі цінності, які в і к а м и живуть! Бо практика у нього була невідривна від філософії.

В той час, як нездара Шумахер, обрісши маєтками й землею, незаконно захопив кермо управління академії і затримував там зростання наук, — Сковорода ані землі не мав, ні маєтків. Зате він усе життя своє присвятив слугуванню народові. І народ стрічав його завше з радістю, як

учителя свого, як брата. Бо практика Сковороди, повторюю, невідривною була від його життєвідпорної філософії.

І коли ще раз вернутись до мови писань Сковороди, то ми побачимо, що й тут від тієї мішанини мовної XVIII століття не раз його врятовувала оця саме практика — жива, надійна, непомильна.

В листі до Гервасія¹³, в який вкладено також і пісню, Сковорода прохає пробачення за те, що ця пісня сільська і що поетичний склад її — простий, низький, селянський. Але це пробачення — то тільки такий спосіб у нього. Бо зараз же з гордістю він додає:

— Цей склад простий у мене в пісні саме тому, що написана вона звичайною мовою, буденною.

Це в порівнянні з тодішнім поділом стилю на високий і низький є кроком уперед, і Сковороді можна всі зайві слов'янізми вибачити заради одного тільки цього місця. З в и ч а й н а, б у д е н н а, л ю д с ь к а мова свідомо почала звучати саме в Григорія Сковороди. І це вже від нього прослалися стежки-доріжки через Некрашевича¹⁴ й до Котляревського, й до Марка Вовчка, й до Шевченка.

Ми торкнулися стилю Сковороди і його мови — ліричної, а також філософської, — й тепер хочеться заглянути ще в самий стиль його роботи, щоб довідатись, яким же чином він досягне такої високої своєї сили, чіткості й краси? Де той секрет його? І тут замість відповіді я наведу один приклад із життя Баха — приклад, що в данім випадку не буде для нас зайвим. Коли якось стали хвалити великого композитора за його гру, то Бах спокійно сказав: «В цім нема нічого дивного, треба тільки своєчасно попадати на відповідні клавіші, і тоді інструмент грає сам по собі...» Отже, Сковорода теж уміло і вчасно попадав на клавіші, — та не тільки на клавіші поетичні, а й соціального тодішнього життя. Про це широко свідчать такі факти, як переслідування Сковороди коронованими тиранами, панами й духівництвом — то в Петербурзі, то в Переяславі, то в Харкові — в залежності від того, проти якого пана, проти якого єпископа Сковорода по клавішу ударить. Оце і є той секрет стилю його роботи!

Тільки встиг він у своїй лекції промовити: весь світ спить, пора прокидатись, — як уже накиннулись на нього всі чорні сили, всі владу імущі тодішньої Русі. Та дарма! Зате ж ті, що прокинулись, зразу підвели свої голови й почали прислухатись. Не забуваймо, що ці слова: «Весь світ

спить, пора прокидатись»,— були сказані Скворородою за два роки перед великим народним повстанням, перед Котлівщиною. Звичайно, ми не маємо права пов'язувати Скворороду з повстанням, але разом з тим жодного не маєм права й применшувати його заслуги. Бо сказати такі слова серед моторошної тиші катерининського царювання — це велику, величезну сміливість треба було мати. І Скворода її дійсно мав. Скворода продовжував і далі наступати па тиранів.

«Всякому городу нрав и права». Ой же не злюбили цю пісню пани! А зате ж зразу кобзарі й лірники її підхопили, бо вона відповідала самому духові й сподіванням народу. Пісню «Нельзя бездны океана горстью персти забросать» — і знов же такі — всіма засобами брудними намагались її пани висміяти й принизити. Як також і сміх Скворороди, що стояв серед пекла феодального, його сарказм безжальний в великій мірі підготував появу сміху Котляревського, який ще глибше опустився з Вергілієм¹⁵ у пекло кріпосницької Росії. А коли Скворода сказав, що він відкидає чудеса і що той дурень, хто вірить у створіння світу,— попи й пани йому від цього часу проходу не дали... «Найвище питання всієї філософії¹⁶,— каже Енгельс у своїм творі «Людвіг Фейєрбах»,— є питання про відношення мислення до буття, духу до природи... що є первинним: дух чи природа... Філософи поділилися на два великі табори залежно від того, як відповідали вони на це питання. Ті, які твердили, що дух існував раніше природи... склали ідеалістичний табір. А ті, які основним началом вважали природу, примкнули до різних шкіл матеріалізму».

Ці слова Енгельса допомагають нам визначити місце Сквороди як філософа. Наша висока оцінка Сквороди аніяк не означатиме, що він, мовляв, кругом довершений і що у нього жодних не було роздумувань, сумнівів, хитань і навіть помилок окремих. Ні, все це, на превеликий жаль, у нього було, як я вже й раніше сказав про його основну помилку, бо він, як дитина свого віку, весь був у запереченнях. Але ж те, що він підносив Матерію над Духом, вічну Матерію, яка не має ні початку, ні кінця,— не можна не поставити йому в заслугу — та ще серед такого оточення в Росії, де обципаній дух християнський намагався собі підкорити буквально все — і філософію, і науку, і мистецтво. В тодішній українській та російській поезії це виявилось у римованих плачах, в риданнях, в розду-

муваннях над тим, що смерть є визволителька з полону цього світу тлінного.

Сковорода ж, навпаки, твердість відчував велику. І для нього не смерть була страшною, а тільки те, щоб не опуститись, буває, перед смертю вниз, до християнського смирення, до причастя, до покаяння:

А мне одна только в свете дума,
Как бы умерти мне не без ума.

І коли пригадати тут, що навіть такий великий філософ древності, як Емпедокл¹⁷, не витримав тяжкого життя свого і, через нападки ворогів, з одчаю кинувся в кратер вулкана,— то Сковорода не боявся ні життя тяжкого, ні нападок ворогів, а тим більше смерті:

Смерте страшна! Замашная косо!
Ты не щадишь и царских волосов,
Ты не глядишь, где мужик и где царь,—
Все жерешь так, как солому пожар,
Кто ж на ее плюет острую сталь?
Тот, чия совесть, как чистый хрусталь.

Отже, совість, і насамперед совість громадська, політична, для Сковороди на першому місці. І ця чиста совість, як кришталь, дала Сковороді змогу високо тримати прапор співця, борця за щастя народу. І коли Ломоносов хімію, яка до нього здавалась мистецтвом, перший назвав наукою,— то так і Сковорода — вслід за Ломоносовим одним із перших у тодішній Росії земну філософію поєднав з такою земною практикою реальною. Цією практикою він хотів досягти щастя для людей. Він бачив, що світ створений неможливо — однобоко, потворно — і що його треба поліпшити. В «Потопе змиинном» він каже:

Мы сотворим свет получший,
Созиждем день веселейший.

Світ новий прийшов до нас тільки після Великої Жовтневої революції. І світ цей дав людині стільки, що Сковороді навіть уві сні про це приснитись не могло. В Радянському Союзі, в країні найвищого демократизму, людина вже має те щастя, за яке так палко боровся Григорій Сковорода. Сонячна Конституція СРСР дала можливість кожному трудящому широко розкривати свої таланти, здібності. Ті пастухи, про яких писав Сковорода і яким бажав хоч крапельку добра, тепер уже в самім добрі живуть, багато хто з них став учителем, письменником, командиром,

Героєм Радянського Союзу! А скільки ще їх виявиться нових! Я маю на думці тут тих 13 мільйонів колишньої Західної України й Західної Білорусії, яким свою братерську руку допомоги подав Радянський Союз і які влилися тепер у єдину нашу сім'ю велику. Сім'я наша радянська — багатонаціональна. І теж — якби устав Сковорода та подивився, як ми всі живемо дружно — і росіянин, і українець, і вірменин, і грузин, і білорус, і єврей,— то він би від радості заплакав! Для комуністичного виховання радянських людей зроблено вже немало. Але це тільки початок роботи. Отже, ще більше будемо виховувати себе в комуністичному дусі. Ще більше будемо засвоювати із основних його правил, а саме — берегти, як зіницю ока, берегти й вивчати безцінну спадщину нашу прекрасну. Такою спадщиною безцінною є для нас писання Сковороди, як і вся його діяльність життєва; бо він був на свій час широкоосвіченою, енциклопедичною людиною: філософом, ліриком, перекладачем, музикою, навчителем, проповідником на майданах.

[1939]

ВІДКРИТТЯ КУРСІВ-КОНФЕРЕНЦІЇ МОЛОДИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Товариші! Материнство лежить в основі творчості письменника, а саме: зародження образу, виношування твору й, нарешті, народження його. Але це материнство було б сліпе, неповне, коли б ми, крім вирощування літературних дітей своїх, та не дбали б іще за продовження самого письменницького роду нашого. Буржуазні країни, власне, сповідають тільки перше: кожен письменник у них творить індивідуально, відірвано від народу, сам по собі.

А у нас цілком навпаки. В Радянському Союзі індивідуальна творчість письменників, по-перше, об'єднана під одним куполом Спілки — куполом, який колонами своїми стоїть на ґрунті творчості народної. А раз так, то, значить, глибоко свідомо є творчість наша, перевірена на масах; і, по-друге, ця ж саме творчість і диктує нам постійно турбуватись за вирощування нових кадрів письменницьких. І коли ці кадри появляються, — повірте, — велика радість проймає Спілку, як також і всю громадськість нашу. Бо ж ми присутні таким чином при моменті передавання через вас, наймолодших, свого досвіду наступним майбутнім поколінням.

Але чи не є це перебільшенням? І чи можна ж цей досвід передати за такий короткий час, як наші курси?

Досвід, товариші, тим він і зветься досвід, що завжди носить у собі характер переконливості, синтезу. (Звідки ж і українське слово досвідчення, що означає по-російському — убеждение.) І який би не був вправний майстер чи учитель, але коли він перед слухачами своїми та буде говорити непереконливо, стане дошукуватись самої ще доцільності якогось даного питання або ж коли він, кожен раз починаючи з абетки, робитиме сотні догадок, тисячі припущень і сам мучитиметься без краю і без кінця, — це вже аніяк не буде досвідом. Ні, досвід дається в продуманому, конденсованому вигляді, причім його дається рівно

стільки, скільки це потрібно буде молодим для того, щоб далі вони вже самі могли продовжувати роботу.

Отже, чи треба нам тут з вами та починати з абетки? Ні, абсолютно ні, бо ви вже не учні. Так, може, тоді треба «розтектися мислю по дереву», розпливаючись у сотнях припущень, у тисячах догадок? Ні, і цього теж не слід нам робити, бо курси ж наші це не є експериментальна студія.

Товариші! З-поміж усіх сьогочасних наймолодших письменників всієї Радянської України вас Спілка радянських письменників одібрала як найталановитіших, як найкращих. А як найталановитіші й найкращі, ви й самі, певно, добре собі можете уяснити, що курси оді, влаштовані для вас,— це є тільки поштовх, зрушення, набирання сил нових для дальшої роботи. Бо готового письменника зробити з вас аніякі курси не можуть, не можуть вам дати гарантії на це. Та й такої школи, власне ж, ніде нема в світі.

Президія Спілки радянських письменників для того, щоб скерувати вашу творчість молоду на правильну путь, запросила на курси найвидатніші літературознавчі сили Києва, Москви, Харкова. Не пропускайте ж ви ні жодного слова з того, що тут будуть перед вами говорити! Кожне-бо слово митців — творче, як той повний оріх, який аж кожущком всередині кругом узявся від продуманої своєї дозрілості.

Президія Спілки радянських письменників для того, щоб освіжити вас і ввести в курс столичного творчого життя, накреслила в плані занять одвідання майстерень художників, режисерів, одвідання театрів та музеїв. Глядіть же, використовуйте кожну хвилину на те, щоб од цих бесід і вистав та могли ви, врешті, зрозуміти, а як же розкривається отой оріх мистецтва — чи киданням його об підлогу, а чи ножем одгостреним, сталевим? І що, власне, потрібно для того, щоб мати право називатися літературною зміною?

Постанова бюро ЦК ВЛКСМ та президії Спілки радянських письменників СРСР про роботу з молодими письменниками від 9 липня 1939 року зараз саме й наголошує на потребі високої ідейно-художньої якості творчості літературної зміни. Так! Ідейно-художня якість — це найголовніше. Але де її знайти? Як її досягнути?

Нещодавно на нараді критиків у Москві письменники в питанні про цю ж саму якість розкололись на два діаметрально протилежних табори: одні казали, що якість поля-

гає у витончених словесних виразах, або, інакше кажучи, в «гімнастиці слова», а другі — що вона лежить в глибині життєвої правди. Всім нам тут, товариші, зрозуміло, що тільки остання точка зору і є єдино правильною, правильною і живою. Життєва-бо правда є заорука зростання всієї культури нашої. В. І. Ленін в своїй роботі «Краще менше, та краще»¹, говорячи про те, що робітники наші ще не досить освічені були в 1923 році для того, щоб побудувати нам новий радянський апарат, пише: «А для цього необхідна саме культура. Тут нічого не можна поробити нахрапом або натиском, спритністю, або енергією, або будь-якою кращою людською якістю взагалі»^{*}.

Отже, не якість взагалі, а культура, товариші, і ще раз культура. Отже, не «гімнастика слова», а насамперед засвоєння науки Маркса — Енгельса — Леніна, засвоєння величезного надбання людських знань усіх попередніх поколінь. Оце ж і є той ніж одгострений, сталевий, за допомогою якого середину, зерно оріха повсякчас можна для себе доставати. А для цього потрібне пильне око, синтезуюче око, око письменника. А для цього потрібна неослабна енергія, скупченість і воля. О. М. Горький на першому пленумі² правління Спілки радянських письменників сказав: «Необхідно, щоб молодь розуміла значення літературної праці». Це золоті слова! Бо без такої щоденної роботи, без постійної роботи над самим собою не можна навіть і думати про зіходження на творчі Ельбруси.

А в нас часто ще попадаються такі початківці, що першим чином хапаються до легкого хліба і жодної справи собі не здають, чого ж, власне, пішли вони до літератури. Ось В. Ц. із Бахмача пише до мене, що ніяк він, мовляв, не може підібрати теми для своїх віршів. А другий — І. Ж. із Шевченківського району на Харківщині — звертається до мене з такою ось проською: «Може, ви мені дасте які-небудь настроєнія». І це в той час, коли бурхливе життя наше щодня дає письменникові нові теми — тільки бери їх, бери, підхоплюй, опрацьовуй по-живому. Крім цих недоречних запитань про брак, недохват тем та про «настроєнія», мене ще дивує тут оте недбале ставлення до мови, як до російської, так і до української. Та й як же, справді, можна, не оволодівши мовою, творить літературу? Це все одно, якби, не розуміючись у фарбах і кольо-

^{*} В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 430.

рових гамах, та взяти б палітру в руки й почати малювати. Не прожила б та мазанина й десяти хвилин у світі. А от картиши славетного українського художника Мурашка³, що тут же, в залі нашої Спілки, розвішані по стінах, живуть уже який час та й житимуть і далі вічно. До речі, ця виставка картин Мурашка немовби сама нам підказує, що молоді письменники, крім літератури, повинні ще добре бути ознайомленими і з творами малярськими. А з вікна нашої зали видно сад, де стоять древні Золоті Ворота⁴. Теж і вони нам нагадують про те, що молодим досконало треба знати й історію своєї Батьківщини — тієї Батьківщини, яка гримить зараз славою на весь світ, і буде гриміти, і буде!

Отже, до роботи! Від імені президії Спілки радянських письменників України курси молодих письменників оголошую відкритими. Від імені президії Спілки, від імені всіх товаришів моїх письменників, як і сам від себе, я бажаю всім вам успіху в роботі, і настрою прекрасного, і обстановки дружньої! Вітаю тут тих академіків, професорів-літературознавців, як київських, так і тих, які на наше запрошення спеціально прибули до Києва із інших міст для роботи з вами! Вітаю й вас із тим відбором, про який я вже говорив, що з усіх наймолодших — найталановитіші й найкращі! Вам треба буде виправдати цей відбір і в жодному разі не губити голови і не бути зарозумілими.

А прикладом в роботі хай вам стануть і Пушкін, і Шевченко, і Леся Українка, і М. Островський⁵, і М. Коцюбинський, і В. Маяковський. Як також і ще багато інших. Хай процвітають в нашій країні наука і мистецтво. Література в цій дістала таке почесне місце, якого не діставала ще досі піде.

МЫСЛИ ПЕРЕД ПОЛЕТОМ

Люди, загодя приехавшие с багажом своим в аэропорт, часто с тревогой и волнением посматривают на грандиозную стальную птицу, которую готовят к полету. Мучительное ожидание! Но бывает и так: не вы ожидаете стальную птицу, а, наоборот, она вас ждет. Какой это прекрасный момент! Вы только что примчались на автомобиле — и видите: давно уже пропеллер заведен, аэроплан дрожит... И у вас одна мысль: лишь бы успеть скорее по металлической лесенке в кабинку!

Вот нечто подобное переживаю сейчас и я. Благодаря темпам, благодаря каждодневной наполненности жизни нашей, я не заметил, как к Новому году на автомобиле подъехал. Пропеллер Нового года давно уже заведен — и у меня одна только мысль: как бы поскорее с багажом в кабинку! Не отстать бы!

И вот, посматривая с аэроплана вниз на отлетающие старые дни, я в душе своей четко проверяю, все ли я взял с собой? Как будто все. Все творческие планы свои и замыслы. Но это на дальний полет. Значит, надо сообразоваться. Надо соизмерить творческие планы со своими физическими силами и возможностями на ближний маршрут одного года.

Первым делом закончу я драматическую поэму «Шевченко и Чернышевский»¹, первая часть которой уже опубликована. Тянет написать что-нибудь о наших кобзарях² современных, кобзарях-поэтах. Намечен мною драматический этюд о молодом Радищеве³ (годы его учения в Лейпциге). Наметились уже контуры задуманной новой поэмы на тему «Украина и Армения»⁴. Буду продолжать цикл стихотворений о Давиде Гурамишвили⁵, о героике комсомола, о героических делах людей, выполняющих задания Родины. Думаю написать книгу очерков, которые родились во время моих встреч с избирателями.

Конечно, многое и очень многое я еще не назвал здесь. Но о том, что я пропустил, я еще имею возможность подумать — и крепко подумать во время перелета.

[1939]

НАПИШЕМ ПЕСНИ ДЛЯ АНСАМБЛЯ

Радость и гордость испытываешь, когда читаешь постановление X Пленума ЦК ВЛКСМ¹ о работе комсомола в начальной и средней школе. Радость за детей, а гордость за страну нашу и за тех, кто управляет этой чудесной страной. Только у нас может быть такая теплая забота о детях!

Для того, чтобы на природе росли они, им дается возможность быть среди огородов, цветников, плодовых деревьев.

Для того, чтобы правильно росли наши дети, им дается образование на родном языке.

Для того, чтобы дети могли познавать мир, а выросши, и его перестраивать, дается им возможность ознакомления с литературой, искусством и техникой.

Но самое главное это то, что извечному стремлению детей к игре и самовыявлению постановление X Пленума ЦК ВЛКСМ дает осмысленное упорядочение: я говорю о намеченном проведении олимпиад детского творчества.

Это решение будут приветствовать как сами дети, так и педагоги, о которых совершенно по-новому, с исключительной любовью к ним сказано в постановлении. Это решение приветствуем также и мы — писатели.

Одновременно с опубликованным постановлением в этом же номере газеты «Сталинское племя»² я прочел предложение³ тт. Ревуцкого⁴, Рыльского и Сандлера⁵ о создании детского ансамбля песни и пляски и о том, что мы — поэты — должны помочь этому делу написанием песен. Сразу же откликаюсь на предложение: обязуюсь написать несколько песен для будущего ансамбля. Предложение тт. Ревуцкого, Рыльского и Сандлера еще и тем меня захватило и увлекло, что, может быть, с созданием такого ансамбля прекратится то бесконтрольное, хаотическое просачивание в нашу школу унисонного пения. Унисонное пение, то есть пение в один голос, когда оно на своем

месте (например, в Азербайджане, в Армении), оно прекрасно. Но у нас оно является досадным минусом, сниженным и нарочитым обеднением нашей богатой многоголосой песни.

Да что! Унисонное пение сейчас проникает даже в армию. Это следовало бы предотвратить. Пора бы обратить на это серьезное внимание.

[1940]

ЧУДЕСНІ ЛЮДИ

Холодна Арктика, що, завиваючи у тьмі, грюкала дверима і злилась на людей, сьогодні (в котрий уже раз!) присоромлена і побита. Її присоромили прості радянські люди, які ніколи не звикли відступати. Внутрішньо — організацією своєю, силою волі не прості і не звичайні вони, ці люди.

Криголам «И. Сталин», нарешті, зустрівся з «Седовым»¹. Яка радість, яка гордість! І слава людям радянським!

Слава ж хай лунає людям чудесним нашим!

[1940]

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЗАСІДАННІ
ЮВІЛЕЙНОГО ФРАНКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ
ПО ВІДЗНАЧЕННЮ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ФРАНКА
У 1941 р.]

На 1941 рік поряд з ювілеями Нізамі, Навої, Лермонтова¹ та ін. припадає 85-річчя з дня народження і 25-річчя з дня смерті великого українського поета революціонера-демократа Івана Франка. До такого видатного ювілею, що його святкуватиме увесь Радянський Союз, суспільність наша, зрозуміло, повинна готуватись заздалегідь. За цілий рік уперед. Спілка радянських письменників України першою розпочала свою роботу в цім напрямі, постановою президії Спілки створено ювілейний комітет², якому доручено накреслити, розробити й провести всі можливі заходи пошанування й увічнення пам'яті Івана Франка. Сьогодні у нас перше організаційне засідання цього комітету, членами якого всі ви мали честь бути обраними для роботи в нім.

Яка ж робота стоїть перед нами як перед членами комітету? По-перше — популяризація творів Івана Франка. Франка у нас знають, але ж не в такій мірі, як заслуговує на це його геній. Причин цьому було багато: і колишня відірваність західноукраїнських земель від УРСР та від всього Радянського Союзу; і брак друкованих книжок поета на ринку; і брак приступної критичної літератури про нього; й залякування ворогами народу нібито якимись особливими труднощами мови; і, нарешті, викривлення тими ж самими ворогами самого образу поета.

Справді. Недавно ще ж поширювались ворожі теорії про те, що Франко, мовляв, передвоївся: як художник він, бачте, пішов далеко, а як просто собі громадянин — ні. Попи в Галичині писали про Франка таке, що буцімто у нього душа зламана, бо він же, ось глянь, у своїм «Мойсеї» глузує з святощів християнства. Багато приклали були брудних рук своїх до імені Франка різні буржуазно-націоналістичні писаки, різні соціологи вульгарні. Та всіх їх наш народ немов мітлою змів з лиця землі. Будемо ж надіятися, що тепер вже в цім питанні все у нас гаразд. Проте не завадить нам під цим кутом зору заглянути і до

підручників, і до хрестоматій, і до літературних енциклопедій та збірників наукових.

В наші дні, коли успішно закінчилось і закріпилось славне приєднання західних українців і білорусів до Радянського Союзу, образ Івана Франка ще ясніше, ще вище повинен засяять перед нами. Зрозуміло, що тільки після Великої Жовтневої революції радянським народом під проводом Комуністичної партії могло бути подано братерську руку допомоги західним єдинокровним братам нашим і скинути назавжди ярмо ненависного пана. Але це ярмо панське ще задовго перед революцією, в жорстокі царські часи і царські, допомагали нищити і розбивати борці за щастя людей, борці за свободу, серед яких одно з перших місць належить Іванові Франку. Він так само, як і Шевченко, ніколи не переставав закликати народ до боротьби проти катів, проти тиранів. І коли прометеїзм Шевченка, згідно з характером його доби, для здійснення своєї програми міг дати в руки поета лише селянські повстанські коси та ножі, прометеїзм Франка дав уже ковалевому сину в руки молот робітничий. Треба, щоб цей титанічний образ Івана Франка, який у боротьбі свій проти земних богів та богів небесних пов'язувався не лише з селянством, а й з робітництвом, був розкритий і доведений до кожного громадянина нашої многонаціональної соціалістичної Батьківщини.

Друге завдання Комітету полягає в тім, щоб допомогти нашим видавництвам дати народові самі твори поета. Дати твори — це означає випустити їх друком в якнайповнішому вигляді, тобто і як поета, і як прозаїка, і як ученого — це раз; випустити друком їх у таких тиражах, щоб вони дійсно дійшли до народу — це два; і, нарешті, три — це випустити твори строго вивіреними з текстологічного боку, власне, з цього останнього і починати треба. А попрацювати над спадщиною Івана Франка — великий іспит для наших літературознавців та учених; так само, як і видрукувати цю спадщину — найсерйозніше завдання видавничим організаціям нашим. Я говорю «найсерйозніше завдання» тому, що не всі ще з нас добре уявляють, який великий, який цінний доробок залишив нам по собі Іван Франко. Самих лише статей написав він понад шістьсот, коли не більше, статей із галузі політики, економіки, мистецтва, філософії. А скільки ж іще художніх творів — романів, оповідань, драм і поезій — не зразу й надається обрахунку. Це не фраза. Бо у таких велетнів, як Франко,

який писав, крім основної української мови, ще й мовою польською та німецькою, не так-то й легко все зібрати. А треба зібрати, треба познаходити і потім скласти все це до купи. Можна тільки собі уявити, до якого десятка із півсотні або ж і з сотні томів досягне повне видання творів Івана Франка. Видання творів Льва Толстого³ кілька літ тому нашими видавництвами у Москві розраховано було на 90 томів. Видання творів Гете⁴ у Німеччині доведено було веймарським виданням до 133 томів (у 143 книгах). Тут самі лише щоденники Гете зайняли тринадцять окремих великих томів! Отже, повторюю, наш Франко у повнім виданні може розростись до півсотні томів чи більше — і цьому тільки радіти, радіти й пишатись перед іншими народами. Видання творів Франка — ця робота повинна бути для нас і приємною і почесною. Зібрати всі його думки, розкрити всі плани його і заміри — що може бути краще! А його робота над перекладами Карла Маркса⁵ на українську мову — що може бути глибше і величніш! Простежити його спробу популяризації роману Чернишевського «Что делать?»⁶, підхопити його думки і міркування про Пушкіна⁷, вийняти з-під спуду переклади його з грецької, з латинської⁸, з староврейської, з індійської і т. ін., і т. д.

Третє завдання комітету — це подумати про засоби і способи увічнення пам'яті поета. Їх я тут не даталізую, але скажу, що без пам'ятників такого великого поета і мислителя, як Іван Франко, без пам'ятників у нас на Україні (та й не тільки у нас) просто-таки і ніяково стає, і недобре.

Такі ось тут завдання комітету диктують нам якомога швидше розпочати роботу. Кожен крок до популяризації поета, кожна нова книжка видрукована його й про нього, кожен новий захід по увічненню пам'яті незламного каменя й борця за щастя народу в той же самий час буде кроком зрощування в серцях наших любові до соціалістичної Батьківщини, про яку так палко мріяв колись велетенським духом Іван Франко. В наш час підготовка до ювілею Івана Франка, як і підготовка до ювілею Лермонтова та інших, ще більше скріпить нас в одну сім'ю народів, в один союз нероздільний.

Нехай живуть народи, що породжують таких синів, як Іван Франко!

Нехай живе Комуністична партія, що дала можливість розвиватись кожному народові в нашій Батьківщині!

[1940]

ВІН ГОВОРИВ З НАРОДОМ ОДВЕРТО

Чим видатніший, чим глибший художник, тим більша у нього виникає потреба говорити з народом одверто. Ця одвертість, як звичайно, виливається в формі щоденників або ж сповіді. Причём в епохи, що клекотять народними повстаннями, в епохи наростаючих революцій традиційна, спокійна форма сповіді може мінятись на форму вибухаючу, дерзку, антитрадиційну, а то й зовсім роздробляється, шматками розпадатись кругом у всіх своїх — до найменшого! — творах. Форму вибухаючу і в деякім роді зашифровану, форму сповіді ми зустрічаєм у Олександра Радищева¹, який гострим лезом правдивого слова різко полоснув по царях та дворянах в кінці вісімнадцятого століття. В його «Путешествии из Петербурга в Москву», а також в оді «Вольность» він, говорячи про народ, в той же самий час говорив про себе, як про віщого провісника «блискучого дня» свободи. (Для більшої ясності треба сказати тут, що Радищев з своїм революційним закликком повстати проти гніту звертався не безпосередньо до народу, а тільки до передових людей свого класу.)

Дерзкою формою сповіді на початку двадцятого століття несподівано для багатьох заговорив з масами Володимир Маяковський². І це була страшна несподіванка — страшна для банкірів, царів і попів, страшна для збанкрутілих верховодів прогниваючої Європи. Я не про автобіографічність творів говорю тут, ні,— а саме про потребу письменника завше бути готовим до звіту свого перед народом. І тому не випадково співставив я Маяковського з Радищевим — у них, дійсно, дуже багато спільного: і ця вічна напруженість і недремність пророка; і ця звичка крокувати прямими дорогами життя, магістралями всесвіту; і ця спроможність прозирати вперед крізь туман сторіч; і цей слух тонкий, що чітко кроки майбутнього зачуває (у Радищева: «грядет зиждитель»³, у Маяковського — «в терновом венце революций грядет шестнадцатый

год»⁴); і, нарешті, цей голос, голос трибуна, який особливо високо звучить, коли він у вияві перед народом. Останнє в данім випадку мене більш за все цікавить.

Я бачив Маяковського три-чотири рази в житті. Перший раз пам'ятаю його, як він ішов у саду в Алуці⁵ ранком літнім. Море його ждало! Але Маяковський, простуючи до моря, не переставав одверто спостерігати людей (одні випереджали його, інші йшли йому назустріч), і я з дружлюбних поворотів голови його, з розмахування рушником ясно бачив: чогось не вистачає Володимирі Володимировичу. Досить було б озватись до нього по імені, і «тринадцятий апостол»⁶ сучасності охоче б зупинився, заговорив. Море голів круг себе звик він бачити, по-глибокому ходити перед людом, із масами зливатись. А курортником почувати себе Маяковському, напевно, було аж надто скучно.

Вдруге Маяковського я бачив у Харкові⁷ в театрі на виступі поета. І мене тоді дуже вразила та титанічна здатність мислити без спеціальної тиші кабінетної, мислити на очах у всіх. Творча одвертість його була воістину вражаюча. Вона базувалась на двох підвалинах: на тім, які саме струни перш усього треба зачіпати в душі народу, і на тім, яке звучання самого розкриття творчого буде слухачами усвідомлене якнайшвидше. Композиторові Генделю⁸ колись дорікали тим, що він, бачте, не захотів людем подавати насолоду тихими та солодкими звучаннями, а вигдав «новий сорт музики». Ось так само й Маяковський призначення своєї поезії бачив не в подаванні якоїсь насолоди людем, а в тім, щоб якомога швидше розбудити маси до сприйняття майбутнього, яке на очах поета (я кажу за період його «Войны и мира»⁹) невпинно росло і наближалось.

Повертаючись до харківського виступу Маяковського, я хочу сказати, що виступ цей, незважаючи на його грімкотливі форми, такий, проте, був сердечний, ліричний і дохідливий, що я його сприйняв як творче розкривання, яке виходить із глибини душі, сприйняв як полум'яну сповідь поета.

Втретє я бачив Маяковського в Москві¹⁰ в 1929 році. Тоді виїздила до Москви численна делегація письменників та артистів Радянської України кількістю 50 чоловіка. На одній із зустрічей письменників українських з письменниками російськими нас з ним познайомили. Не беру сміливості на себе на підставі короткої моєї зустрічі з ним, на

підставі однієї-однісінької бесіди давати свою власну характеристику Маяковського. Скажу лише, що він аж ніяк не видався мені якимось колючим чи що б то, ні тим більш зарозумілим або ж непідступним. Навпаки, в ньому було багато лагідності й ніжності, але ця лагідність та ніжність були підпорядковані тому головному в душі поетовій, що ми його звемо цілеспрямованістю й цільністю. Адже ж мозок його, як і сам він, заявляв: «Веселий та розумний будівничий»¹¹.

На зустрічі письменників не обійшлося, звичайно, без нападок на Маяковського. Я кажу «звичайно» тому, що нападки на нього тоді були в моді. Володимир Володимирович скося через плече спокійно слухав одного з російських письменників, який обвинувачував його у чімсь, і, коли той закінчив, він попрохав слова й почав свою одвітну промову. Це була глибока й благородна промова. Чи, може, Маяковський у ній про себе сказав що-небудь? Ні. Він говорив насамперед про те, який він зараз радий бачити й вітати в Москві літературу українську. Може, Маяковський почав, в свою чергу, нападати на того, хто обвинувачував його? Ні. Він говорив про те, що непогано було б іще тісніше з'єднатися українським письменникам з письменниками російськими. Недовго він говорив, але ж пристрасно і з переконливістю. І закінчив свій виступ такими ось словами, що я їх пам'ятаю точно: «Для антології української поезії я зобов'язуюсь¹² в цім році із українських поетів перекласти десять аркушів і ніяк не менше!..» Не у одного тоді з нас, українських поетів, серце йокнуло. У мене воно просто-таки радісно затремтіло. Бо я любив і люблю Маяковського більше, аніж це деякі поверхові критики наші показати хотіли.

Наостанці хочу підкреслити: мене Маяковський хвилює сьогодні ще й тим, що саме ж він сказав у «Войне и мире» про колишню Західну Україну:

Вот,
приоткрыв помертвевшее око,
первая
приподымается Галиция.
В травы вкнуталась ободранным боком.

Так, іменно обідраним боком. В. І. Ленін у своїй статті «Про мир без авексій...»¹³, видрукуваній в 1916 році, ясно сказав: «Царизм, спираючись на поміщиків та буржуазію, повів війська грабувати й поневолювати Галичину...» *

* В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 123.

Царизм, а після царизму австрійський цісар, після Австрії польська шляхта — ось хто обдирав боки у нещасної Галичини. (До речі, п'ятий рядок із наведеного мною уривка з вірша як звучанням своїм, так і окремими словами дуже близький до української мови, якою так цікавився Маяковський.) Не раз колишня Західна Україна проти тиранів повставала, не раз кривавим потом умивалась, поки не прийшов на допомогу Союз Радянських Республік і його Червона Армія. «Приподымается Галиция» — це пророцьке передчуття таке ж вірне, як і передчуття Радищева щодо всієї Росії й повалення царя у ній:

Меч остр, я зрю, везде сверкает...

Меч гострий, збройне повстання проти тиранів принесло народам свободу. Цю свободу могутнім голосом своїм оспівав одним із перших Маяковський. А як би я хотів іще, щоб провісник свободи та хоча б одним оком глянув зараз на той зріст і добробут, на той розквіт культури, який за братньою допомогою російського народу зразу ж почався після визволення України від панського гніту, — і особливо на зріст добробуту в сонячні дні нашої епохи!..

Як би я хотів, щоб жив зараз з нами Маяковський!

ГУРТКІВЦЯМ КИЇВСЬКОГО ПАЛАЦУ ПІОНЕРІВ

Діти, любіте Маяковського — він співав про Леніна! ¹
Уважно вивчайте твори Маяковського — він співав про
Комуністичну партію!

Діти, читайте твори поета, беріть слова його до серця —
він говорив, що кожна робота є цінна для нашої найдорож-
чої в світі Батьківщини!

А ще він говорив про те, що не треба вірити попом
та їхній намальованій картинці — богові. Не забудьте ж
цього, діти!

А ще він говорив про те, [що] ніколи не треба ворога
щадити, — не забудьте ж цього, діти!

Діти, гордітесь таким поетом, як Володимир Володими-
рович Маяковський, який ще в 1916 році про бувшу За-
хідну Україну сказав:

Вот,
приоткрыл помертвевшее око ²,
первая
приподнимается Галиция.

Тепер за допомогою Радянського Союзу, за допомогою
Червоної Армії народи бувшої Західної України визво-
лені назавжди. І ви, уявляєте, діти, з якою радістю вивча-
ють твори Маяковського тепер у Львові, і в Станіславі ³,
і в Дрогобичі, — скрізь, скрізь!

Отже, частіше розкривайте книги Маяковського, любіте
його по-юному, по-молодому, як і він любив вас, юних,
молодих.

[1940]

СИЛА «КОБЗАРЯ» *

Народи Радянського Союзу відзначають сьогодні сто років з того часу, як вийшов у світ «Кобзар»¹ — ця невеличка щодо розміру та кількості речей книжка, зате ж внутрішнім змістом своїм без краю величезна.

Книги, як і взагалі всі твори людського духу, не однаково мають долю. Одні з них мов той листочок, що упав з верби на воду: покрутився, покрутився, і от уже його нема. Це твори естетів і всякого роду пустоцвітів літературних. Другі ж — неначе тая водорість бліда, що намагається потужний хід спинити річки: пальці її завше слизькі, витягнуті за водою. Це твори надмірних чистьох, святош і містиків непоправних, які, відставши від життя, мають, одначе, гордий намір величний хід історії спинити. Та дарма! Їхні наміри самий тільки сміх у народу викликають, сміх та жалість. І от, нарешті, є ще один рід творів у житті. Вони (твори) немов та брила кам'яна, глиба скелі вікової, що високо, напіввідколотою, над річкою висить і думу свою мовчки передумує над шумом. Вітри з усіх країн несуть їй вісті, що й там, де вони були оце допіру, таке ж нерівне річки дно і що глибокі води теж і там тривожно піняться, ридують, аж захлинаються від перепон. І брила слухає вітрів, сама ж вдивляється у піняву, у брызк і шум, що під ногами, намагаючись угадати, а де ж то є найглибша та вибоїна підводна, щоб кинутись туди і цимбо вирівняти дно, а річці новий вже напрям дати? І раптом брила, від скелі одколовшись, падає униз! І криком кричать тут береги кругом, що з несподіванки від страху затрусилась! І з дна протест старого водянним стовпом підскочив... Але протест старого тепер уже ні до чого, він безсилий: річка ж бо, розлившись, розбившись на дельти, пішла тек-

* Доповідь на науковій сесії Інституту української літератури АН УРСР, присвяченій сторіччю з дня виходу в світ першого видання «Кобзаря», 25 квітня 1940 р.

ти другим шляхом, і вже новії береги, нові простори закликають вперед її, весь час приваблюючи квітами запашними та травами зеленими...

Цей образ брили кам'яної я і хочу прикласти до появи «Кобзаря» в літературі. Ах, сила названої книжки така була велика! Щирий, народний, правдивий тон її такий не подібний на інших! А кругом ще стільки було тієї водорості в літературі та пустоцвіту, які уперто тримались за старе, гниле життя і мертво! Тож не дивно, що й сама поява «Кобзаря» ще за життя Шевченка для багатьох тоді сприйнята була буквально як обвал². Не обійшлося тоді було й без висміювань, без галасу, без крику. Та, не дивлячись на крик цей і галас, невеличка книжка під назвою «Кобзар» своєю появою грандіозне зрушення зробила в літературі. І література лицем своїм рішуче повернулася у бік народу, до берегів реального життя, і зокрема — література українська. І в ній засяяло нове ім'я, до того ще нікому не відоме, незламне і здорове, ім'я величне і водночас просте — ім'я революціонера-демократа Тараса Шевченка.

Що ж стало обумовленням такого грандіозного зрушення в літературі? І чи в спроможності була та брила кам'яна напіводколотою та ще якогось півсторіччя, не обриваючись, висіти у повітрі? Може, обумовленням її обвалу був один лише прихід в життя ідей нових? Чи, може, погляди людей — погляди, що кардинально стали відмінні від поглядів попередніх? Ні, обумовлення лежить в цілком іншому.

В тодішній царській Росії підневільна праця кріпаків була малопродуктивною, а основане на ній сільське господарство — відсталим. Не могла по-справжньому розвиватись і промисловість. Отже, сам хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного права. Ось у цьому обумовлення грандіозного зрушення літератури! Ось відповідь на те, чи мусив статись обвал, чи ні? Чи мусив той обвал старе річище загатити? Бо (повторимо ще раз) хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного права.

Зрозуміло, що це штовхання не могло не відбитися першим в такій чутливій галузі творчої діяльності людини, як література. Якщо, скажімо, не одвертим виступом революційним, то принаймні строгим нагадуванням або ж розкриттям того, що старий лад давно вже розкладається й недобре пахне. Таких нагадувань сповнена вся літера-

тура — як російська, так і література народів, що населяли царську Росію протягом перших десятиріч XIX століття.

В 1818 р. в Харкові Гулак-Артемовський³ видрукував байку «Пан та Собака», яка починалася такими ось хмури-ми рядками:

На землю злізла ніч... віде ані шиширхне,
Хіба подекуди крізь сон що-небудь пирхне.

Хмуристь ця, може, декому й не дуже подобалась, але ж вона була правдива. Дійсно, ніч зайшла була тоді на всім просторі Росії! І ця ніч, як бачимо далі, тягнулась довго-довго! У нещасних кріпаків. яких безжально мучили пани, не раз виривався крик, благання, як у того Рябка з байки: «За що знущаєтесь?» Та благання ці приглушувались новими ударами, новими мордуваннями. І от у кріпаків почала тоді поволі прокидатися свідомість, гідність себе як людини, вони замість благань в душі своїй поклали твердо не покорятися панам, як чудесно зазвучало і в згаданій байці Гулака-Артемовського:

Той дурень, хто дурним іде панам служити.

Та не так було це легко з панами розквитатись. Всі ті заколоти й повстання, що до них бралися кріпаки, жорстоко придушувались військом, і ночі аракчєєвській, здавалося, не буде кінця й краю. А пани, гуляючи, казилися із жиру, пани з нудьги сперечались між собою за дрібницю, як Іван Іванович з Іваном Никифоровичем в повісті Гоголя. «Скучно на цім світі, панове!» — вигукнув був правдивий письменник Гоголь, і Белінський, аналізуючи його повісті, з якимось особливим підкресленням на слові «життя наше», заявив: «І такі ось усі його повісті: спочатку смішно, потім сумно»⁴. Про те, що життя тодішнє було сумне, й про те, що російську дійсність скука роз'їдає, сказав був, приблизно років за десять перед вигуком Гоголя, і Олександр Пушкін. «Мне скучно, бес», — каже Фауст Мефістофелю в «Сцене из «Фауста»⁵. А Мефістофель резонно його втішає:

Что делать, Фауст?
Таков вам положен предел,
Его ж никто не переступает.
Вся тварь разумная скучает:
Иной от лени, тот от дел;
Кто верит, кто утратил веру;
Тот насладиться не успел,
Тот насладился через меру,

И всяк зевает да живет —
И всех вас гроб, зевая, ждет.
Зевай и ты.

Фауст

Сухая штука!
Найди мне способ как-нибудь
Рассеяться.

Цього пушкінського Фауста Віссаріон Белінський назвав «гулякою, якому вже нічого в горло не йде»⁶. Треба тут взяти на увагу те, що сцену цю було написано в 1825 році, в тім страшнім році, коли царизм — лютий, ненажерний — схопив у свої лабеті звірячі праведних провісників свободи — декабристів. Отже, в цей рік царизм, висловлюючись словами Пушкіна, дійсно-таки вже був «насладився через меру» і, позіхаючи, шукав собі нового способу розважитись як-небудь. Але як саме розважитись? І чим? Торговельними поставками за кордон? Але ж результатом підневільної кріпосної праці була низька продуктивність праці в сільському господарстві. Баринами на внутрішньому ринку? Але не могла в поміщиків розвиватись по-справжньому також і промисловість. Бо цьому заважав кріпосний лад, якого царизм аж ніяк не хотів руйнувати, навпаки — оберігав його. І оберігав так, що навіть по два рази вішав одну й ту ж людину, як це було з Рилєєвим⁷. Ця суперечність, звичайно, зараз же позначилась і на літературі. Письменники поділились: одні з них кликали громаду назад, в допетровську Русь; а другі, як, наприклад, Лермонтов, — навпаки, бойовий клич проголосили, — «потрібно діяти», — щоб іти вперед (вірш «1831-го июня 11 дня»). Цей же клич (тільки що в іншій формі) звучав і в Белінського, який, побачивши, куди його могла завести абсолютна ідея Гегеля⁸, потроху вже починав звільнятися від неї, про що він і сам потім писав: «Я маю особливо важливі причини злоститися на Гегеля⁹, бо почуваю, що був вірним йому (у відчуженні), мирячись з „російською дійсністю“». Цей клич повторив згодом і молодий Герцен¹⁰. Тепер уже Белінський зовсім перестав миритися з російською дійсністю і разом з іншими сміливо пішов у ній проламувати двері. Але як же воно так виходило, що Росія з слабо розвиненою промисловістю та вже починала тоді оформляти власну свою філософію? На це ми можемо знайти відповідь у Енгельса, який каже, що «країни економічно відсталі можуть грати в філософії провідну роль: Франція у XVIII столітті у відношенні до Англії, на філо-

софію якої французи опирались, а потім Німеччина у відношенні до перших двох» *. Проломування дверей в кріпосницькій Росії проти царизму з часом все більше й більше набирало конкретних форм. Яку, наприклад, боротьбу і проти кого саме мав її на оці Лермонтов, це яскраво видно з його вірша 1830 року «Предсказание»:

Настанет год...
Когда царей корона упадет.

Вірш цей, зрозуміло, не міг бути надрукований в рік його написання, але ж нам важливо тут підкреслити те, що він в собі, як в зливку золота, вмістив усі найкращі думи передових людей того часу. Ці передові люди не боялися часом аж надто прозорі натяки робити й на царя самого. Та й не тільки вони, а навіть помірковані письменники.

Ось Микола Маркевич ¹¹ в своїх «Українських мелодіях» (1831 року), малюючи картину того, як вночі з кладовища прийдуть в козацькі житла козаки, буквально говорить таке:

Липа синие от муки,
Шей под петлей,
И оторванные руки
Принесут с собой,
Груды язвами покрыты,
Кости, пыткой перебиты,
Цепи по ногам:
Придут, загремят цепями
И голодными устами
Что-то скажут нам.

Що саме вони могли сказати своїми голодними устами — про це нетрудно було догадатись. Царизм ще більше підозрілим став. Царизм і далі продовжував шукать собі розваг жорстоких.

В 1835 році рукою польського шляхтича він убив народного протестанта проти кріпацтва, борця за правду і свободу — Устима Кармелюка ¹². В 1837 р. підлою підсланою рукою безжално вбив він сонце російської поезії Олександра Пушкіна. А в наступному 1838 р. в солдатській лікарні — самотнім, від сухот примусив він умирати поета Полежаєва ¹³...

Мов у безодню падали борці за щастя людей, а вона все нових жертв вимагала та нових. Отже, кріпосницькій

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Письма, Соцэкгиз, 1931, стор. 384.

Росії всі передові люди того часу нову силу намагались протиставити — силу, що геть би поламала всі потрухлі стовбури старого. Потрібно було кріпосницькій Росії нову силу протиставити — силу народну. І не дарма письменники тодішні так часто зупинялися на образі бурі, на образі безодні морської, перемогти яку можна було, тільки назавжди попросившись із обивательським гнилим спокоєм.

— Прощай, мій покою, пускаюсь у море! — заявляє Євген Гребінка¹⁴ в своїм відомім вірші «Човен».

Будет буря; мы поспорим
И помужествуем с ней,—

заявляє у вірші «Пловец» Язиков¹⁵. І навіть такий кроткий поет, як Олексій Кольцов, образ «тучи-бури мимолетной» з настійливістю розробляти починає у вірші «Лес», присвяченим пам'яті Пушкіна¹⁶. Він у нім, звертаючись під виглядом лісу до народу, з якимось, сказати б, викликом чи підбуренням, з підказуванням того, що давно вже «потрібно діяти», запитує:

Где ж теперь твоя
Мочь зеленая?

І от в цей час, коли всім приходилось жити в атмосфері тучи-бурі, в час, коли горе люте ходило по хатах, вийшла в світ книжка Тараса Шевченка «Кобзар». І в цій книжці першим словом сказано було:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

І царський уряд з дворянами зразу ж наставив своє вуха, зразу ж настороживсь. Лихо?

А може, в поета проскочило це слово випадково? І почав він пильно вчитуватись в нового поета.

А Шевченко в «Кобзарі», звертаючись до дум своїх, продовжує і далі правити своє:

Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

І тут же ще раз, втретє:

Бо вас лихо на світ на сміх породило.

Як це, справді, не похоже було на ті недоладні белькотання тодішніх «рифмовщиків», сухих естетів і різного роду чиновників од літератури! Взяти тут хоча б одного

з них, автора вірша «Смерть рози», Бенедиктова¹⁷, який призначення поета бачив у тім, щоб «расточать бесплодные мечты», а самому співцеві земному радив він пісень у неба навчитись. Бенедиктов, не бачачи трагедії в житті, шукав її на небі й у всьому небесному. Умерла троянда,

А плачущий ангел стоял безутешный
над старым кустом.

І це, безперечно, «услаждало» царизм і заспокоювало його, бо автори подібних творів аніяк не збиралися підкопуватись під царський лад. Та й нащо їм було підкопуватись, коли на людей вони дивились казенними очима? А тут же раптом в «Кобзарі» Шевченка зазвучало цілком протилежне — трагедія простої сільської дівчини:

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!

Цеє протилежне всім естетам-писакам тодішнім у Шевченка виявлялося в тому, що він на людину проповідував дивитися «душею». Сам він так дуже надивився в житті того горя людського, що в нього самий лише стогін з душі виривається, стогін. І треба сказати: Шевченко в цім відношенні не був самотнім, були в нього й побратими. Азербайджанський письменник Мірза Фаталі Ахундов у своєму плачі «На смерть Пушкіна» каже: «Кавказ відповідає на піснотвори твої стогоном...» Стогоном же сповнена була лірика грузинського поета Ніколоза Бараташвілі¹⁸. Щоправда, іноді стогін цей у декого переходив у придушений крик глухий, а саме тоді, як після лютих катувань та переслідувань царських в імперії на деякий час настала моторошна тиша.

Але Шевченко не з тих був, щоб крик носити в серці. Навпаки, не криючись, одверто, повним голосом своїм, просто царю в вічі кидав він свій грізний запит:

Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти?

Зрозуміло, що така книжка, яка посміла на першім місці поставити горе народне, поставити запит на соціальну неправду, не могла бути не поміченою царизмом. І чорна зграя поміщиків з царем на чолі, натурально, зразу ж помітила її, але помітила по-своєму.

— Що таке! — загаласувала вона. — Хто сміє про страждання народу говорити? Не розуміємо, не розуміємо його, та й годі! — Такий принаймні був зміст казенної ре-

цензії на «Кобзаря», рецензії, що появилася в журналі «Сын отечества»¹⁹.

Та й як міг інакше зустріти «Кобзаря» царизм, коли Шевченко свої думи посилав не на небо, як Бенедиктов, а між люди; посилав їх не безплотно в хмарах гуляти, а діяти, і саме діяти в Україні, в тій Україні, яку царизм не визнавав і визнавати не хотів її! У тьмі народ тримати, тримати його в безпросвітній темряві — це було найголовнішим завданням царизму, і цеє ось завдання та раптом розбивав «Кобзар» Шевченка, який, всупереч цареві, дерзко суспільну думку бентежити береться:

Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти?

У противагу всім тим письменникам, які, примирившись з мерзенною дійсністю, тікали від реального життя, від самої дійсності, від правди, Шевченко не тільки не тікав від життя, від дійсності, а, навпаки, в саму глибину її, на саме дно спускався, але ж дійсність цю не міг він був визнати за правильну, не міг з нею примиритись.

Що ж давало право Шевченкові саме таким тоном з царизмом розмовляти? В чім сила маленької книжки, що зветься «Кобзар»? Чим цю силу можна пояснити?

Та насамперед тим, що Шевченко, який до недавнього сам був кріпаком і сам добре знав, яка є на смак «гірка» знедоленого люду, не міг відділяти поезії від життя, а, навпаки, брав їх у нерозривній взаємодії. Цю взаємодію схоплював він гострим оком своїм поетичним так мітко й безпомилково, немовби перед ним увесь час побільшуюче скло стояло, а він би у тее скло дивився.

Не забуваймо, що за рік до виходу в світ «Кобзаря» оформилась в науці клітинна теорія, творцем якої був асистент берлінської лабораторії Йоганнеса Мюллера²⁰ — Теодор Шванн²¹. А оформитись ця теорія могла тільки завдяки ахроматичним мікроскопам, які дозволяли вченим бачити речі без райдужних кольорів по краях, тобто особливо чітко й виразно. Чіткості й ясності сприймання досліджуваних речей сприяло також і швидке поширення ідеї єдності живої природи, ідеї єдності життя. Ця ідея виникла внаслідок поступового розвитку філософії, яка, в свою чергу, могутньо впливала на розвиток біології. Звичайно, що безпосередньо, із першоджерел Шевченко міг і не знати про клітинну теорію, але ж вплив її, благотворний вплив на всі галузі науки та життя він, безперечно, почував на

всьому тому, до чого тільки приторкався своїм чуттям поетичним. Отже, висловлюючись образно, Шевченко реально дійсність розглядав через ахроматичний мікроскоп. Тож не дивно, що й життя він в сто тисяч разів бачив виразніше і точніше, аніж бачили це деякі інші співтовариші його по праці. Говорячи в своїм «Кобзарі» про Перебендю²², якому на землі й куточка спокійного нема через те, що він все знає, через те, що він все чує,— Шевченко тим самим про себе говорив. Бо він дійсно все знав і все чув...

А тоді ж багато чого могло цікавити таку глибоку людину, як Шевченко: повстання в Польщі²³ (я беру за ціле десятиріччя до виходу «Кобзаря»); холерні заколоти; вигадана теорія «офіційної народності»²⁴, якою ще більше во ім'я «батьошки царя» душили все передове, революційне; «Філософічний лист» Чаадаєва²⁵ й оголошення автора тієї статті божевільним. Народ тікав з-під канчука від осоружного панування поміщика. Втікачами тоді вся земля була переповнена рідна. Досить Шевченкові було розгорнути «Киевские губернские ведомости»²⁶, щоб зразу ж з болем у серці сказати: пекло на сім світі! Ось одна виписка із № 2 «Ведомостей» від 12 січня 1840 року, тобто за кілька місяців до виходу в світ «Кобзаря». В розділі «О бродягах» читаємо: «Среди примет такие: Александр Филиппов Соколов... на левой стороне верхней губы и на щеке в нижней губе шрам, 17 лет. Илья Степанов... На левой стороне носа небольшой рубец, на правой стороне между щекою и ухом, а также и на левой руке выше локтя шрамы, 40 лет». І таке було в кожному номері «Ведомостей». І скрізь в них, як документи, сліди нелюдських катувань: шрам на щоці, рубець на носі, шрам вище ліктя... Шевченко згодом в своїм автобіографічному листі до редакції «Народного чтения»²⁷ казав, що у нього — «українська строга муза». Та як же вона й могла бути не строгою, коли в житті тоді таке робилось! Цим пояснити можна й те, що Шевченко, в протигагу естетам, які неодмінно жінку малювали ефемерною, подібною до ангела, неземною, портрет обдуреної нещасної Катерини своєї дав простими, земними, реальними мазками. Строгість музи не дозволила Шевченкові впасти в журбу, не дозволила йому з усього його знання життєвого невірний висновок зробити:

Журбою
Не пакличу собі долі²⁸,
Коли так не маю.

Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця...

Лютою змією коло серця Тарасового постійно була згадка про те, що мільйони кріпаків весь час іще ж тягнуть ненависне ярмо, накинута панамі! Лютою змією коло серця була в нього болюча згадка про те, що рідні сестри й брати його безславно конають у неволі. Якийсь там блазень, якийсь картьяр і розпутник має право проміняти рідну сестру його за собаку або ж на ланцюг її, як звіра посадити чи убити зовсім! Що ж робити? Де подіти свої думи ці? Куди пустити їх правди шукати? В кінці першого вірша «Кобзаря» Шевченко відповідає:

...а що робить!
Журба не допоможе...
...В Україну ідїть, діти,
В нашу Україну...
...Там найдете щирю правду,
А ще, може, й славу...

Власне, у Шевченка були ще рішучіші рядки:

Смійся, лютий враже! ²⁹
Та не дуже, бо все гине...

Але царська цензура ці рядки викреслила.

Оця рішучість, оця сміливість, оце невпинне шукання правди, шляхів до визволення від рабства, до свободи відразу ж дійшли, на крилах долетіли до всіх тих сердець, прямих і чесних, які ненавиділи царську російську дійсність. І кожен спішить до нього написати щось. І кожен спішить висловити захоплення своє «Кобзарем» незвичайним. І тут особливо цікаво відзначити те, що в числі захоплених талантом Шевченка багато було росіян і, зокрема, російських письменників. Не буду аналізувати всіх тих рецензій ³⁰, що появилися в російській пресі майже одночасно з рецензією «Сына отечества», скажу тільки: більшість із них — прихильні. І цікаво, що всі вони немовби доповнюють одна одну. Бо коли з них перша говорить, що ті, які розуміють українську мову, прочитають «Кобзар» з насолодою та подякою, то друга ще й додає до цього: «Думи Т. Шевченка не тільки в Україні найдуть щире серце, ласкаве слово, щирю правду й славу, а й поміж тими з росіян, яким не чужа поетична мова російської Італії».

Третя ж рецензія, авторство якої приписують Бєлінському, немовби даючи відповідь на чорну рецензію в «Сыне отечества» — «Не понимаем»,— бере автора «Кобзаря» під захист і стверджує, що «Катерина» Шевченка написана цілком приступною, зрозумілою мовою. І ще одне: майже кожен з авторів рецензій зараз же після своєї оцінки починає умовляти Шевченка писати російською мовою. Бо після Пушкіна, всупереч скептичному запитанню «мудрих» мужів: чи є на Русі поет? — один з рецензентів відповів: «А є поети»,— і вказав на Шевченка.

Ось усі ті обставини, силою яких народився геніальний співець свободи. Ось ті соки підземні, що, напоївши корінь деревця, дали йому змогу вирости в розложисте дерево, рідне всім, велике. Ім'я співця геніального — Тарас Шевченко, а дерево розложисте — «Кобзар» його.

Доля книжки, як я вже сказав напочатку,— доля взагалі кожного твору людського духу — не однакова. І це ми яскраво бачимо сьогодні на блискучому прикладі незвичайного поширення «Кобзаря» Тараса Шевченка, який в одну мить після виходу в світ за свою силу діючу буквально був розхватаний, мільйонами рук притулений до серця, пішов і далі діяти між люди, у життя, і от — багато раз перевиданий — прийшов він сьогодні і до нас. І з нами діє він сьогодні проти наших ворогів — не згірш, як справжня найгостріша зброя!

Гнів Тараса Шевченка зародився ще тоді, в криваве царювання Миколи Палкіна, коли поет, сам будучи кріпакком, на собі відчув усі тортури й страждання своїх закріпачених братів-селян, пережив ці тортури й страждання разом з російськими революціонерами-демократами — Чернишевським, Добролюбовим, Герценом. Гнів цей вогнем викрешувався і в відомій бесіді з грузинським поетом, тоді ще молодим, Акакієм Церетелі³¹, і в підписанні протесту проти антисемітського виступу журналу «Иллюстрация»³². Гнів цей ще більше загострювався в засланні й мужнів: в Оренбурзі серед пригноблених царським урядом башкирів і казахів, в Косаралі серед казахів і киргизів. «Караюсь, мучуся, але не каюсь»³³,— ось що відповів Шевченко на хитре запитання тирана: а чи не від того він, щоб покаятись? І Шевченко, куди б його не закинула доля, завжди був вірний своєму девізу: не каятися, не гнутися перед царями,— завжди прислухався він до мови пригноблених народів, вивчав їх поезію, фольклор і піднімав людей на протест, на протидіяння.

Є свідчення, що в списках розповсюджувався «Кобзар» на Кавказі. В списках доходив він і до тюремних камер ув'язнених за царизму революціонерів. Буташевич-Петрашевський³⁴ на допиті в III відділі казав: «Твори Шевченка розійшлися в тім краю (в Україні.— П. Т.) у великій кількості і були причиною великого хвилювання умів». В літературі російській впливу «Кобзаря» зазнав на собі не один письменник. Наприклад, Олексій Кольцов під впливом його навіть написав кілька поезій по-українському.

Вплив «Кобзаря» позначається також і на творчості Некрасова, Сурикова³⁵, Дрожжина³⁶, Максима Горького. Що ж до українських письменників, то тут просто-таки трудно сказати, хто не зазнав на собі впливу «Кобзаря» Шевченка. Панас Мирний у вірші своєму, що його опубліковано в газеті «Комуніст» 28 січня 1940 року³⁷, говорить про ту поміч, яку він дістав від Шевченкової музи:

А як хлопець піднявся на ноги
і знялась в голові його думка:
Що робити йому самотньому в світі,
де себе подіти?
Ти знову на поміч прийшла,
з «Кобзарем» прилетіла до мене...
«Читай і учись!» — ти сказала...

Степан Васильченко³⁸ в своїх автобіографічних записках розповідає, як він у бахмутській тюрмі вчив грамоти осетина Олексія Хостнаєва, який через деякий час брався вже читати «Кобзаря» Шевченка. А яке велике місце посідає «Кобзар» Шевченка в біографіях Івана Франка, Павла Грабовського, Архипа Тесленка і багатьох сучасних радянських письменників! Те ж і щодо біографії наших співців народних — кобзарів. А чи був би без «Кобзаря» українським боєм Микола Лисенко?³⁹ Чи були б такими відомими художниками де Бальмен⁴⁰, Башилов⁴¹, Сластьон⁴², якби вони не дали до «Кобзаря» своїх ілюстрацій? І, нарешті, чи був би М. Номис⁴³ справжнім філологом, коли б він не покористався силою нашого українського генія? «З незабутнього «Кобзаря», — пише Номис в передмові до своїх «Приказок» (1864 р.), — я повибирав не тільки справжні приказки, од народу ним взяті, а й вірші, що їх письменний наш люд, а деякі навіть і народ уже, вживають замість приказок».

Тобто пісні «Кобзаря», які узяв Шевченко у народу, знову ж до народу й повернулись. І це нам, письменникам,

як і всім творцям взагалі, повинно стати за приклад великий, за найкращий дороговказ: писати так, творити так, щоб думи твої зливалися з народними.

В 1878 році в Парижі відбувся конгрес письменників, який провадив Віктор Гюго⁴⁴. В повістку конгресу включено було доповідь «Література України, що є під забороною в царській Росії». Цю доповідь, що була в тім же році видрукувана окремою книжкою (Женева, 1878 р.), читав Карл Маркс. Читав він її з великою увагою, бо поробив у ній свої підкреслення та помітки. А в доповіді ж тій найбільше, як нам відомо, говорилося про твори Тараса Шевченка.

Як грандіозно посунувся Шевченко на своїй путі від невільника до полум'яного борця з царизмом, йдучи пліч-о-пліч з кращими синами російського народу, від змушеного мовчання в казахських степах — до широкого звучання на цілий світ, настільки широкого, що і Карл Маркс став читачем його творів!

Якими грандіозними кроками ступає Шевченко й зараз — по республіках Радянського Союзу, по всій нашій славній Вітчизні, коли про вплив його поезії на свою власну говорять російські поети, білоруські, вірменські, чуваські, грузинські... Він є у нас перший і воістину народний поет, як сказав О. М. Горький.

Сьогодні думи Шевченка є невіддільні від дум нашого народу. І тому народ так часто, так охоче звертається до свого поета. Гуманізм Шевченка, його ставлення до людини, його постійна турбота за пригноблених — як це зараз нам співзвучно! Інтернаціональна єдність, зміцнення дружби народів — як це зараз нам потрібно! А ще потрібніше нам виховання себе в дусі комуністичному.

Наш народ в цей час переживає творчі хвилини: до Радянського Союзу приєднуються нові народи, які хочуть жити по-новому. Радянський Союз стоїть на чолі всього освіченого світу, охоче всім народам помагає. Завдання нашої зовнішньої політики полягають в тому, щоб гарантувати мир між народами і безпеку нашої країни. Отже, всім тим ворогам Радянського Союзу, які ще сіпаються до нас, які зазіхають на наші завоювання, на наше добро, ми, перефразовуючи Шевченка, можемо відповісти: сіпайсь, лютий враже, та не дуже! Ненависть до ворогів повинна бути в нас нещадна, як нещадною була вона і в Шевченка. Націоналістичним перекрученням творчості Шевченка ми повинні давати непримиренну відсіч! Від

Шевченка повинні ми взяти те, без чого ми, письменники, поети, дихати не можемо, а саме — і політичну поезію, що особливо нам радісно підкреслити після недавнього святкування ювілею велетня політичної поезії Володимира Маяковського; і лірику, і сатиру, і антирелігійні стріли «Кобзаря», і багато ще чого іншого.

Цінуймо ж сладщину Шевченка! Учімося у нього! Зараз нам, ученим і письменникам, в Країні Рад буквально все дано: ми маємо можливість ще вище підвестись на самі верхів'я науки та мистецтва.

[1940]

ПРО ОГРІХИ ПРЕСИ

День преси — чудесний день, прекрасний! І його особливо треба цінувати, бо він же — один із найдорожчих здобутків Жовтневої революції. Не маю сумніву, що всі це знають, а отже, у декого в головах ще й досі гуляє думка, ніби 5 травня — це є той день, в який один раз на рік дозволяється газеті про всі її гріхи одверто говорити, а потім уже ні. Ясно, що ця думка хибна.

[...] Дозвольте взяти із власного свого архіву кілька газет торішніх за 5 травня. В «Комуністі» секретар партбюро парторганізації Дніпропетровського металургійного заводу ім. Комінтерна каже: «Вона (газета «Комуніст») допомогла мені стати робкором, допомогла стати партійним працівником». В газеті «Зоря»¹ читаємо: «Без газети, як без бригад або ланок, колгосп не може обійтись», — кажуть колгоспники артїлі «Молот». Так, з наведених прикладів ясніше ясного видно, що преса наша дійсно є тим знаряддям, з допомогою якого партія комуністична постійно може розмовляти з класом робітничим.

Та, на жаль, поряд з таким високим звучанням преси бувають у цієї останньої й моменти звучання ослабленого, моменти, не чистим голосом узяті. Як разючий приклад в цім відношенні, почитаймо постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкову поставку вовни державі», опубліковану 1 лютого цього року. Пункт перший постанови, викладений у трьох різних газетах, звучить цілком по-різному. В «Комуністі» — «скасувати існуючу систему обчислення вовнопоставок»; в «Чорноморській комуні»² — «скасувати існуючу систему вираховування шерстепоставок»; в «Більшовику»³ — «скасувати існуючу систему нарахування вовнопоставок».

«Обчислення», «вираховування» й «нарахування» — та хіба ж можна такими неоднаковими словами так передавати один і той же текст?

Не маю можливості заглиблюватись тут у мову наших газет, скажу лише коротко: та мішанина мовна, яку запроваджують деякі газети українські, згубно відбивається на чистоті мови нашої.

Деякі глетьяки мовні, ну, буквально-таки не перетравлюються в шлунку, а отже їх чомусь підносить на блюди наша преса.

Я умисне брав огріхи не однієї якоїсь газети, а кількох, щоб ясніше було видно, місцевий це лишай, а чи справжній грибок цвілий, що роз'їдає будівлю. Гадаю, що ті, кому належить цим відати, та звернуть же, врешті, на цей грибок свою увагу.

Величезні заслуги нашої преси і в подаванні постійної консультації, в пропаганді марксизму-ленінізму, в роботі з стахановцями, в роботі з робкорами, але дещо є й таке, що все воно чомусь вислизає з рук преси. Де, скажімо, статті про справу охорони пам'ятників старовини та мистецтва? А тут же багато є недоброго з боку людців усяких, багато є неблагополучного. А з перейменуванням вулиць що робиться? А де сліди обговорень наших планів видавничих? А де статті по краєзнавству, по історії мистецтва українського? Де статті про Івана Вишенського, про М. Старицького, про М. Кривиницького, про Б. Грінченка⁴, яким у цім році великі ювілейні дати?..

Ленін у листі до редакції газети «Правда» писав: «Газета повинна сама шукати, сама вчасно знаходити і своєчасно вміщувати певний матеріал» *⁵.

Побажаємо ж ще більшого здоров'я нашій пресі любій і скажемо в цей день її урочистий так: будемо допомагати вам усім, чим тільки зможемо, але ж і ви, самі газети, не лінуйтеся шукати. Тоді буде якнайкраще.

1940

* В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор 38.

ЛИСТ ДО УЧЕНИЦІ М. БІЛЬЧИЧ

Шановна товаришко!

У Вас два до мене питання: 1) як можна правильно побудувати твір і 2) як можна стати письменником. На перше питання відповісти далеко легше, ніж на друге, а саме: твір побудувати можна правильно лише тоді, якщо той, хто пише, та добре знає, добре вивчив, на зубок простудював техніку писання. Це при умові, звичайно, й самого таланту людини. Отже, тоді тільки, як Ви знаєте техніку свого діла, можна правильно побудувати твір літературний.

На друге питання Ваше: «Як стати письменником?» — відповісти страшенно трудно, та ні, скажу по правді, майже неможливо. Бо що значить відповісти на таке питання? Це значить дати вам готовий якийсь секрет до того, щоб стати письменником. А у нас такого г о т о в о г о с е к р е т у немає, та й не може його бути.

Та якби й був такий якийсь секрет в житті, то він би тільки лиха наробив більше, а не добра. Заплющив отак ось, знаєте, очі хто-небудь з починаючих, схилився на подушку, ніч переспав, а на ранок, гульк! Уже він і письменник. Ні, товаришко, такий секрет, повторюю, наробив би тільки лиха, бо кожен би перестав чогось п р а г н у т и. А життя ж цінне лише тоді, коли Ви прагнете чогось, коли Ви посуваєтесь уперед, а не стоїте на місці. Звичайно, Ви можете і далі запитати у нас, приміром: ну, якось все-таки та стали ж письменниками і Коцюбинський, і Франко, і Горький. Отут-то я Вам і скажу, що не якось вони стали письменниками, а дякуючи власному труду своєму, дякуючи роботі, великій роботі над самим собою, дякуючи урозумінню того, що діється навкруги. Коли Вам і це ще не буде ясно, то я Вам нагадаю, що сказав В. І. Ленін про те, як стати культурним: «Було б помилкою думати так, що досить засвоїти комуністичні лозунги, висновки комуністичної науки, не засвоївши собі тієї суми знань, на-

слідком яких є сам комунізм» *. І далі В. І. Ленін у цій же своїй промові розшифровує, що розуміти під його словами «суми знань, наслідком яких є сам комунізм». Він говорить: «Без ясного розуміння того, що тільки точним знанням культури, створеної всім розвитком людства, тільки переробленням її можна будувати пролетарську культуру — без такого розуміння нам цього завдання не розв'язати». Це роз'яснення В. І. Леніна про те, як стати культурним, в однаковій мірі можна прикласти й до запитання Вашого: як стати письменником? Та стати письменником, за Леніним, — це значить засвоїти знання культури, «створеної всім розвитком людства». Тобто треба знати Вам і філософію, й історію, й історію мистецтва, історію техніки, історію свого рідного краю. Ви, може, скажете, що це занадто велика програма. Ну, що ж, починайте з меншого, починайте потроху, але ж пам'ятайте добре, та й другим про це розкажіть, що ніякий письменник ніколи готовим не родився. І М. Горький, і М. Коцюбинський, і Архип Тесленко, і Янка Купала — світе мій! — який тяжкий шлях вони пройшли, поки письменниками стали!

Чи кричав хоч один із них, що дайте, мовляв, мені готовеньке, то я буду вам письменником? Ні. Ніхто з них не кричав. І особливо така героїчна натура, як Леся Українка, або ж і в наші часи М. Островський, що фізично були хворобою прикуті до ліжка, — жоден із них, я повторюю, не кричав і кричати не думав. Робив. Ішов уперед. Шукав. Поглиблював свої знання. Поглиблював своє письменницьке серце, тобто серце глибоко людське, людяне, всеоб'ємлюче.

У Вашім листі, шановна товаришко, є маленька скарга на те, що Ви, мовляв, до когось із письменників не раз уже звертались, але ж не одержали відповіді. Я тих письменників, що не допомагають молодшим, не люблю, просто зневажаю, — але дозвольте й Вам сказати таке: не завше письменники бувають в данім випадку винні. Кожен з нас навантажений як ніколи. Дехто з старших наших поетів щодня одержує по десять листів, по дванадцять — ну, скажіть, чи може ж людина встигнути не те що відповідати на листи, а навіть їх прочитати? Отже, якомога менше вимагайте від інших, а навчіться суворо вимагати від себе. Старші письменники мусять вам допомагати — це

* Із промови на III Всеросійському з'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді 2 жовтня 1920 року.

правда. Але не вся надія на них, ні, надія в самих вас, початкуючих, у вашій рішучості, самодисципліні, виробці власного свого методу до роботи, в розплануванні часу свого на хвилини. Ми своїй землі золотій повинні віддати те, що ми від неї гарного й дістали. Оце основне. До речі, чи Ви знаєте українську мову, чи вмієте її? А треба знати, й неодмінно. Оце і вся моя відповідь на ті два Ваші запитання.

Лист Ваш був аж надто загальний: ні прикладів конкретних з писань Ваших не було прикладено, ані самих писань. Тож і наостанці зроблю Вам ще одне зауваження з доброю метою: уникайте, якомога уникайте загальних міркувань, загального філософування. А говоріть і викладайте в думках своїх писаних лише те, що ліктем своїм та доторкається конкретного прикладу, конкретного життя.

МОЯ ВЧИТЕЛЬКА

(До любих читачів, батьків та дітей)

О, як давно то все було! Сорок два рази з дерева спало листя, сорок два рази село Піски колючим снігом замітало, а я весь час у пам'яті своїй тримаю осінь та зиму 1898/[18]99 року. «Ну слухайте ж, діти, я розкажу вам про Андре»¹. Це так звертається до нас у класі Серафима Миколаївна Морачевська. За вікнами хуртовина: все більше затьмарюється день. І ми, затамувавши дихання, слухаємо про сміливого дослідника полярних країн, про шведського інженера Соломона Андре, який в 1897 році з двома сміливими товаришами своїми відважився летіти до Північного полюса на повітряній кулі. А треба сказати, що слово в устах Серафими Миколаївни буквально світилося, як рубін на сонці. І ось вона чудесним своїм словом підносить нас туди, у височінь, і ми на повітряній кулі разом з відважним Андре пробираємося кудись ще вище, але раптом Серафима Миколаївна сумно тут схиляє голову і каже: «Розріджене, надто рідке повітря на висоті такій — ну просто нічим дихати! А до того ж і клапан повітряної кулі, як на зло, працювати відмовився, і Андре, як і його товариші, знепритомнів, а куля повітряна стрімголов до землі ринула».

— Та як же це так? — вирвалося в одного з нас. — Невже не можна було їх врятувати?

— А як ти їх врятуєш? — немовби в одчаї вигукнула Серафима Миколаївна. — Адже ж навколо тільки снігова пустеля, льоди, і ві душі живої ніде, ні живої душі!

— Значить, загинули вони?

— Так, діти, прийшлося їм загинути тому, що... — у неї заблищали сльози на очах, — тому що не до всього ще додумалися люди.

І тихо стало в класі, і сумно: не тільки за вікнами, але і в душах наших дитячих кружляла хуртовина. А передо мною невідступно стояла думка: ага, так, значить, коли додуматись до чого, то можна буде й не падати з височини? Можна й не падати?

О, як давно зі мною все це було! Сорок два рази крізь люті сніги пробивалася весна у мої любі Піски, сорок два рази бубнявіли бруньки на деревах, а я весь час у пам'яті своїй тримаю весну 1899 року.

— Ну, одягайтесь, хлопці,— весело кричить нам у коридорі школи Серафима Миколаївна,— ходіте, покажу.

І ось веде вона тут нас на подвір'я своє, шкільне подвір'я. Заходить збоку, що від самої вулиці, прикривши очі рукою, мов щитом, спершу на сонце дивиться, а потім на дах школи, і ми за нею теж дивимося: то на сонце, то на дах, і так ми радісно, і так ми солодко наперед смакуємо щось нове для нас і не зовсім ще зрозуміле. І говорить тут Серафима Миколаївна:

— Ось тут до стіни приставте драбину! Всі ж ви станьте тут, а ти, Михайле, лизь по драбині на дах. А ми відро, і коновку подамо потім, і решето.

І ось уже Михайло там, на даху. І коновкою із відра виплескує воду він на решето. І дощ високий, наче з неба, все падав униз і падав. А Серафима Миколаївна, пригнувшись до землі, раптом таємниче сказала нам:

— Та ось же, дивіться — ясно видно!

І ми всі закричали радісно: а справді, видно! Веселка!

— Е, діти,— зауважила вчителька наша,— яку б ви веселку побачили тоді, коли б не з решета по-пісківському воду лити, а з приладів!

— А що, хіба є такі? — спитав Михайло з даху.

Серафима Миколаївна весело поглянула на нього:

— Ну, ще трішки нам злий та й злізай, Михайле, на сьогодні досить.— А потім, звертаючись до всіх, сказала:

— От коли б гроші, які є чудові прилади! Еге, до чого тільки не додумаються люди!

Любі читачі! Любі батьки та діти! Я не тому розповів це про веселку, щоб розсмішити вас,— ні. А для того, щоб цим підкреслити, як тяжко було працювати учителеві в глухі царські часи, коли міністерство освіти дуже й дуже мало відпускало коштів на книжки та на карти і особливо на наочне приладдя. А таким чесним і трудолюбивим натурам, як Морачевська, хотілося дати народові знань більше, ніж потрібно за програмою. І це бажання у Серафими Миколаївни стало внутрішньою потребою її, стало формою виявлення душі її, совістю вчителя і людини. Та й справді. Чи то показує вона нам картини з «чарівного ліхтаря» — неодмінно вона спочатку розкаже, що являє собою ліхтар цей, попросить кого-небудь із батьків учнів

(а картини показували лише у вечірню годину) підійти і обдивитися його:

— Ну що, — питає вона весело, — є там нечиста сила всередині, є там чорт? Чи, може, ні?

— Та де там йому, бідному, і вміститися! — відповідь який-небудь батько з бородою. — Надто вже тісно в ліхтаріку, та й лежанки ж немає там, ні ложки, ні миски — чорта з два і виживе там чорт!..

І всі присутні сміються з цього жарту, а Серафима Миколаївна підхоплює його і з жарту робить корисні висновки:

— Як «нічого»? — вихоплюється тут одна з матерів. — А он у Палажки на минулому тижні щоб він, клятий, виробляв, коли вона обкурювала ладаном у черепочку хвору свою дитину?

— Еге, еге, — покірно погоджується ще одна з матерів, але Серафима Миколаївна раптом гучно, на весь голос, звертається до неї, мовби до глухої:

— А до лікарні ж вона у Нову Басань, скажіть, возила свою дитину чи ні? Ну так навіщо ж звалювати все на чорта, якого й на світі немає зовсім? Це тільки наша темрява, люди добрі, повірте мені, темрява нас заїдає!.. — І, помовчавши хвилинку, вона терпляче знов починає роз'яснювати, до чого додумалася тепер наука; як треба жити, щоб злидні нам вижити; як треба допомагати одне одному. Але тут раптом хто-небудь із задніх (бо до краю людьми набитим являв собою клас) цілком справедливо заперечував їй:

— Та як же ти його ті злидні виживеш, коли у мене, наприклад, всього одна грядочка землі; адже ж злидні гірші від чорта! — І Серафима Миколаївна у відповідь говорила йому врозумливо:

— А ви приходьте коли-небудь, я роз'ясню вам те, що для вас неясно.

Тобто Серафимі Миколаївні, як сільській учительці, мимоволі доводилося при такому великому зборищі народу замовкати, бо, якби вона та перейшла в своїй лекції на політичну тему — відразу ж знайшлись би вороги, знайшлись би люди такі, які б донесли по начальству. Я не кажу, що Серафима Миколаївна сама буквально все знала і була політично попереду, мовляв, усіх, — ні, перебільшувати її знань я не збираюся, але скажу тільки одне чітко і ясно: вона багато чого в житті нас навчила, багато на що напшовхнула, багато на що очі вперше нам відкрила.

І за це їй від нас повік-віки мусить бути велика і щира подяка.

Сорок два рази розливались у Пісках Поділ, Топило; сорок два рази веснами сади зацвітали! А я в пам'яті своїй ту весну тримаю, що низько-низько пролетіла через Піски під час мого навчання в сільській школі, і зокрема коли я був уже в останній групі. Серафима Миколаївна, помітивши мій голос і слух, відібрала мене до свого хору, і я з своєю молодшою сестрою Оксаною вечорами ходив на співанки до школи. Які це були прекрасні для мене хвилини! Ми співали пісень там українських та російських. Серафима Миколаївна показувала нам ноти, учила по них співати, і я, ще не розуміючи змісту тих значків, з гордістю тримав ноти в руках і прислухався до пояснень Серафими Миколаївни.

Отже, всі ці заняття: як і ті, що входили в урок (веселка), так і ті, що не входили (співи, вивчення нот, чарівний ліхтар), всі ці, повторюю, заняття з нами і з нашими батьками зробили те, що Серафиму Миколаївну особливо полюбili в Пісках, оцінили! Та як же не цінити її? Приходить хто-небудь з селян до неї, вона зразу ж на стілець його посадить, подасть чаю і варення із фруктів свого саду і про все почне розпитувати: що і як,— почне потім слухати уважно. А хто ходив до Серафими Миколаївни? Та тільки ті, яких злидні заїдали. А таких було в Пісках, через жорстоку політику царя, буквально більшість. Значить, ця більшість і відводила душу свою у Серафими Миколаївни. Сама вона висока, русява, з дзвінким голосом, смілива, молода, а до того ще й чесна та добра, що все, бувало, своє іншим віддає та назад забуде взяти! Була вона самотня, без власної сім'ї, і тільки жила при ній колишня її учениця Ганна Коцюрова, яка й допомагала їй по господарству.

Слава про Серафиму Миколаївну, як про чутливу і доступну, свою людину, завоювала все село наше з прилеглими хуторами. Серафима Миколаївна, до того ж, завела у себе аптеку для народу, бо Піскам тоді «не полагалося» ні фельдшера, ані лікарні.

Та от біда, така любов до Серафими Миколаївни з боку народу не особливо ж, бач, подобалась попові, урядникові та іншим представникам духовної й світської влади. І от піп починає позивати її і в своїх листах обвинувальних, вихваляючись тим, що він, мовляв, такий цінний предмет викладає, як «закон божий», грізно запитує її, чому на

демонстрування картин «чарівного ліхтаря» та не був запрошений він, священник села Піски, «служитель самого бога», і так далі і тому подібне. І Серафима Миколаївна, звертаючись до мене, як до дорослого (а я вечорами допомагав їй бібліотечний каталог переписувати), запитувала обурено:

— Ти тільки подумай, що він пише! Х-ха! Начальник мені знайшовся, піп нещасний...

Наприкінці хочеться ще сказати ось що: з народом Серафима Миколаївна говорила тільки його мовою, тобто по-українському. Це почуття, ця потреба знати свій народ і його мову глибоко сиділа в ній, та вона і жити інакше не змогла б. Ніколи не забуду тієї зими я, коли Серафима Миколаївна, додавши до казенних копійок всю свою получку, та влаштувала нам ялинку в школі, і на ялинці цій одержав я разом з мішечком позолочених оріхів три книжки: «Під землею» М. Загірньої², «Байки» Глібова і «Сказку о царе Салтане» Пушкіна. З того часу в нашій хаті поряд з казками Пушкіна і Жуковського, поряд з «Тарасом Бульбою» Гоголя завжди читали і перечитували вголос ці дві українські книжки.

Серафима Миколаївна понад двадцять п'ять літ проробила учителькою в Пісках. Двадцять п'ять літ — та це ж чверть століття! І скільки за цей час випустила вона із школи змін надійних, молодих! Скільки поколінь підготувала до осмисленого, свідомого життя!

А перед смертю вона мені писала про польоти над льодовими просторами пілота Чухновського³. І це не випадково в неї, що вона починала своє учительське життя захопленням з польоту Андре, а закінчила також захопленням з польоту Чухновського. У цільних натур тільки так і буває. І ще одне. За кілька днів до смерті своєї, як писала мені її племінниця, Серафима Миколаївна, твердо підкреслюючи свою безбожність, просила не класти в головах її труни ніяких ікон, а тільки покласти картину моря, намальовану мною ще в дні мого дитинства.

Почати з заперечення і висміювання чорта при «чарівному ліхтарі» і закінчити запереченням ікон і всяких «нісенітниць божественних» — це тільки буває у цільних натур, якою і була моя учителька, одна з найдорожчих і близьких мені людей, — Серафима Миколаївна Морачевська.

СЛУХАЙТЕ, ВИЗВОЛЕНІ НАРОДИ!

Радісна, багатозначна подія, по правоті своїй глибоко обґрунтована, по впливу на дальший похід політики міжнародної — ось уже справді прекрасна! Богатир, коли він виріс, з гордощами раптом помічає, що кров у ньому по жилочках переливається; богатир піднімається за праве діло на ідолище погане; богатир визволяє приречених на смерть.

І цей богатир — Союз Радянських Соціалістичних Республік, і це визволення — щасливе сьогоднішнє розв'язання питання про повернення в сім'ю братерських республік земель Бессарабії, про приєднання Північної Буковини.

Слухайте, держави всього світу! Віднині буде тільки так, як ми сказали, бо «воєнна слабкість СРСР відійшла в область минулого». Що може бути радісніш за таку свідомість?

Слухайте, нововизволені народи! Ми хочемо раз назавжди закласти «основи міцного миру між країнами». Що може бути почесніше за таку місію?

Народи, які населяють Бессарабію, і ви, українці з Буковини! Вільно ступайте по землі своїй — на ній тепер і духу не буде ідолища поганого! Користуйтеся ви мовою своєю, на повний голос говоріть, заводьте її в школах і театрах: ваше право в цьому невід'ємне, право природне, законне.

Дивіться: поета Юрія Федьковича¹ як радісно зустрічають і Пушкін, і Шевченко, і Церетелі, і Шолом-Алейхем, а народного борця за свободу Олексу Довбуша² зустрічають Кармелюк, і Стенька Разін³, і Арсен⁴.

Входьте ж, як рідні, ви в сім'ю нашу, в сім'ю народів Радянського Союзу! Славте нашу славу Червону Армію! Славте Комуністичну партію!

[1940]

ОТ ВСЕЙ ДУШИ ЖЕЛАЮ УСПЕХА

Завтра открывается республиканская олимпиада¹ детского художественного творчества. Участники школьных, районных и областных олимпиад покажут свое умение, свои способности во всех областях искусства, в том числе и литературы.

В этом году сотни тысяч детей участвовали в творческом соревновании. Такое количество участников детских олимпиад объясняется той заботой, вниманием, которые уделяют развитию детского творчества наше правительство, партия.

Республиканская олимпиада является поистине всенародным праздником. Разве могли бы выйти на подмостки столичного театра дети крестьян, рабочих и трудовой интеллигенции дореволюционной России? Сегодня же свое искусство покажут также и дети западных областей Украины, которые в условиях панской Польши об этом и думать не могли.

Да! В стране, где народ является настоящим творцом своей жизни, иначе быть не может.

Отсюда для участников олимпиады немаловажный вывод: в искусстве, в своем творчестве не отрываться от народа. Говорю это потому, что имеются еще художественные руководители, которые зачастую не понимают этой истины. Есть еще люди, которые предпочитают модное, искусственное — природному, родному. В самом деле, дети не имеют хороших школьных песенников, построенных на произведениях украинских композиторов. Среди детей недостаточно популяризируются украинские художники, мастера народного творчества, думы и исторические песни. А могли бы здесь помочь детям и издательства, и радиокомитеты, которые часто ограничиваются включением в свои планы некоторых образцов народного творчества.

Все богатства нашей страны предоставлены вам, дети! От вас же страна требует только одного — быть культурными, образованными людьми. А для этого надо одновременно овладевать искусством и отлично учиться в школе. Призывая вас к этому, я желаю вам от всей души успеха на предстоящей республиканской олимпиаде.

[1940]

ЛИСТ ПЕТРОВІ ПУГАЧУ ¹

Юний поете Петро Пугач!

Недавно з Радіокомітету передали мені Ваші поезії ² з проханням сказати про них думку свою. Я ті поезії як одержав, то прочитав раз, а потім удруге, ще й утретє. Уже це одне говорить за те, що в молодих писаннях Ваших та дещо зустрів я таке, що його не скучно і по три рази читати. Не зрозумійте ці мої слова, як видачу належного Вам паспорта поетичного,— того паспорта, який давав би право зватися вже готовим поетом. Ні, до звання зрілого поета, як і самі Ви знаєте, великий шлях пройти ще треба, і я говорю тут не про це, а про нашу радість відкривання, відшукування молодих талантів.

Як Радіокомітет, як редакції газет, як Кабінет молодого автора, так і ми, старші майстри літератури, безліч одержуємо листів від початківців, і — треба сказати правду — далеко не кожен з тих листів для нас буває втішним. Стрічається ж бо у них і безграмотність, і невміння поводитися з словом, і звичка до балаканини, і самозакоханість. А все це через те, що деякі молоді підмайстри за всяку ціну, зараз же, ще не оперившись, хочуть друкуватись. І тут, звичайно, велику радість переживаємо ми в тім випадку, коли поміж тими багатьма початківцями, що спішать, та зустрінемо такого, в якому, як у мармурі білому, видно всі риси й жилки майбутнього твору мистецького. У Ваших поезіях, юний Петре, знайшов я ті жилки надійні. Нехай поки що їх всього ще небагато — це не так важливо: поскільки справа не в кількості, а в якості, то ми і цій дециці хорошій радіємо одверто.

Якого ж характеру оте Ваше хороше, і в чім воно проявилось?

Природа, праця, Батьківщина — ось три теми, що найчастіше стрічаються у Ваших поезіях. «Ага,— скажуть мені і ті початківці, що спішать,— так і ми ж ці самі теми беремо, а чого ж ви нас не хвалите?» І тут треба нагадати

їм про таке: не в тім заслуга творця, щоб узяти дану тему, а в тім, щоб зуміти її охопити, зуміти її подати.

Я маю на увазі обов'язкове для поета уміння підмічати типове в житті, я маю на увазі уміння так розміщувати в творі свої образи та ідеї, щоб із них в кінці можна було б вивести синтез. Це вміння підмічати весь час у поета мусить підвищуватись і зростати поряд із зростанням його життєвого досвіду, поряд з щораз глибшим засвоєнням спадщини літературної, з обізнаністю досягнень науки своєї епохи.

Зрозуміло, що до молодого поета або ж тим більше поета початкуючого у нас не може бути застосовано ту ж саму мірку, що й до поета цілком дозрілого. А тим часом хотілося б і не применшувати того, що вже є зараз хорошого у поезіях Ваших, — як також хотілося б і від дечого застерегти по-старшому, по-дружньому, поки воно не увійшло у Вас у звичку.

Отже, почнім із вірша «Дощик», або ж, як би я вірніше назвав його, «Гроза». А першим я беру до розгляду саме цей вірш тому, що на такій темі, як «Гроза», найкраще може показати себе художник. Боротьба, міряння стихій, міряння сил природи, наростання обурення, найвища точка гніву і, нарешті, удар і заспокоєння — ось ті моменти трагедій у природі, якими захоплювались і захоплюються й зараз поети, художники, композитори. Звичайно, що Вам, 17-літньому, ще не по силі відтворення такої величної картини, як картина грози на Дніпрі у Гоголя³. Ви ж ще пристрастей не переживали, не переживали колізій:

Черкнули ластівки крилом
Вершечок хвильки синюватий,
Пронісся вітер над селом,
Через дороги, мимо хати.

Звичайно, що Ви не можете ще такі складні звучання грізної стихії передати, як це передано у Бетховена в його Шостій симфонії Пасторальній⁴ (гроза в четвертій її частині). Бо ви ж іще тембрів не знаєте, голосових поєднань, одвітних ходів, імітацій:

Мов грізний лебідь, напливла
Велика туча в небі чистім.
Струснулась громом, розлила
Себе на часточки краплисті.

Так само, як і офарблення світу після грози — офарблення, що таке чудесне в картині Рубенса⁵ «Веселка», — у Вас воно відсутнє зовсім:

І все відразу ожило,
Земля дихнула вологіше,
Хоч все те саме, що й було,
Але новіше, веселіше.

Отже, трудність Ваша перед такою складною темою, як «Гроза», втім, що Ви ще, скажемо наостанці, не маєте власного свого світогляду виробленого. Та що ж, вірш Ваш огудити треба чи, мо', й відкинути? Аніяк цього з моїх попередніх думок не випливає. Навпаки, я гадаю, що вірш цей, не дивлячись на всі його слабі сторони, можна назвати вдалим віршем. Бо в ньому є почуття міри, чистота підходу і, головне, щирість.

Другий вірш, що мені його хочеться у Вас відзначити, це «Зелені плантації». Ніжність у ньому до людини така велика! За цією рисою позитивною я зовсім не хотів би бачити деяких огріхів цього вірша. Та й, справді, що мені до того, що ви неправильно римуєте: «дівчачий» і «плантацій»? Зате у Вас є такі чудові місця про роботу в полі, як ось це, наприклад:

Юні рученьки дівчат
Щупають рядочки,
Буряки в землі мовчать,
Шепчуться листочки.

Можливо, що Рубенс фарбами своїми тут би дав м'язи та м'язистість рук і ніг; завихрив би він та закрутив од вітру дівочі убрання та хустки. Згоден, що у Вас ці м'язи не передано, мускули не підкреслено. Але коли піти виключно за Рубенсом, то чи не втратилось би тоді те основне, що в цьому вірші стверджуюче закладено, а саме: радість праці? Адже ж бучний, бравурний стиль Рубенса мав своїм вихідним джерелом мистецтво XVII століття, яке тільки знало рабський труд, а не визволений, вільний. Тож чи потрібно нам, художникам нашої щасливої епохи, епохи соціалізму, та механічно переносити оту бравурність до нас? Ні, і ще раз ні. Запозичати, вчитись треба — то інша річ, але ж не бути залежним від цього мистецтва. Нам же, навпаки, треба в творах своїх підкреслити гармонійну поєднаність людини й праці. Так воно й дано у Вас, так воно і зроблено. І це — немала удача Ваша, удача молодого поета.

Третій вірш, що теж справляє враження на читача, це «До подруги». Вірш про Батьківщину. Він мені насамперед подобається тим, що Батьківщину тут показано не шляхом

самого змалювання нив, лісів та озер, а шляхом подачі образу живої людини. Хай собі деякі місця цього вірша ритмом своїм ще нагадують відомі місця про синицю з вірша Пушкіна «Буря мглою небо кроет». Це молодому поетові п'ять раз вибачити можна. Бо вірш цікавий — ось що головне:

Неспокійно серце б'ється,
Незвичайне чує щось,
Розкажи, подруго-серце,
Як в Москві тобі жилось.

Це звучить і свіжо, і бадьоро, і глибоко патріотично.

Єсть іще у Вас непоганий вірш «Липи», а також і «Ранок». Останній особливо цікавий тим, що в ньому накреслено ваше ставлення до такого важливого питання, як призначення поета:

Промайнули дитські мої роки,
Сонце юність лагідно пече,
Час піднять крило своє широке
І зробітись творчим діячем.

Що, запитаємо ми себе, цей погляд на призначення поета йде, може, від Сумарокова⁶ або ще й далі? Ні, цей погляд цілком наш, сучасний, оновлений, народний. Бо в наш прекрасний час, коли назавжди з життєвого словника зникло слово «чернь», протиставлення поета народові навіть і припускати ми не можемо. Поет для нас не «посередник поміж поезією і юрбою», не чудодій, не маг, як це дано, наприклад, у поета першої половини минулого століття А. Подолинського⁷, а така ж сама людина, як і всі, тільки що, може, обов'язок свій перед Батьківщиною вона відтворює в слові яскравіше, ніж інші. І тому теперішній поет ніяк не міг би сказати, як сказав це сучасник того ж Подолинського І. Великопольський⁸:

Еще не вышел я на сцену,
Пора придет — я появлюсь,
Одеждой праздничной одену
Мою ревнивую Камену...

(Камену — тобто музу). Наш поет не стане тепер називати музу свою неодмінно латинським словом. Наш поет не стане тепер ждати якогось свята чи неділі, щоб свою «ревниву Камену» та прибрати по-святковому й поставити на оглядини на башті. Ні, музою сучасного поета може бути трудівниця, студентка, санітарка, лаборантка. Причём у всі дні наші робочі, а не тільки в свято. Свідомістю свого обов'язку перед Вітчизною, перед народом; свідомістю свого

місця в житті; свідомістю необхідності боротьби проти ворогів, боротьби за майбутнє — ось чим позначений поет сучасний, наш, радянський. І тому так мені сподобалось це місце у Вас: «Час піднять крило своє широке і зробитись творчим діячем», бо тут говорить глибока, не раз перечута і передумана свідомість юного поета!

Тепер мені залишилось тільки сказати дещо про помилки Ваші поетичні. А помилок тих немало. Всі їх я підкреслив у зошиті Вашому, якого пересилаю Вам назад, — отже, Ви матимете змогу побачити їх на власні очі. А тут я хотів би нагадати лише про помилки найголовніші. Ось вони. Молодий поет ще не усвідомив собі як слід роль і місце цезури у вірші, і через це вона у нього де завгодно: там, де можна, і там, де зовсім їй бути не належить. Римування частенько буває неохайне: руках — стоять, кордонів — боронять, каміння — умілі і т. д. Молодий поет ще не чув, що то є тяжіння слова і до якого місця воно може тяжіти. І тому у нього трапляються такі «перли», як «звеселяє цей спів дрімаючий садок». Тобто слово «дрімаючий» тяжить тут до «співу»? А чи до «садка»? Те ж і в інших місцях, де слова з самостійними наголосами, будучи поставлені поруч, несподівано зливаються до купи, і виходить не «спів перший», а одно слово якесь «співперший» («зустріть спів перший солов'я»; «баском заорав(?) хрипкий грім»; «їх ніжні гілки листя гне» та інші приклади). Зустрічаються подекуди й «ікання»:

Скільки навколо краси і ідей!

Оці три «і», скупчені між собою, роблять те, що замість урочистого, серйозного настрою та раптом хочеться гопака ударить. Є ще й зовсім неприємні сполучення складів: «сонце лежить в е б о з в о д а м и м и г о м» (і виходить: «мимигом»).

Ну, оце на перший раз і все, що хотів я Вам сказати. Працюйте, поглиблюйте свої знання теоретичні, набувайте досвіду життєвого, вивчайте твори Маркса, Енгельса, Леніна, не втрачайте скромності, не втрачайте чистої своєї юної сили волі і твердості духу героїчного. Якщо все це буде в порядку, то крило поетичне, яким Ви стрепенете, щоб угору злетіти, ніколи не зрадить Вас і Ви справді станете творчим діячем нашого часу, у всіх віках славетного.

[ВСТУПНЕ СЛОВО, ВИГОЛОШЕНЕ
НА УРОЧИСТОМУ ЗАСІДАННІ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ КАЛМИЦЬКОМУ ЕПОСУ
«ДЖАНГАР»]

Товариші! Сьогодні для нас, письменників, та й не тільки для нас, а й для всіх трудящих Радянського Союзу — урочистий день: сьогодні в столиці Калмикії — Елісті — відкривається Всесоюзний пленум Спілки радянських письменників, присвячений героїчному епосові калмицького народу! Цей день остільки значний, цей день остільки важливий, що для широкого проведення його було видано окрему постанову Уряду СРСР, створено комітети в Республіках Союзу, розгорнуто відповідну підготовчу роботу в пресі, перекладачі взялися до перекладу епосу на мови народів Радянського Союзу. І от тепер звучить цей епос повселюдно — дзвенить і славиться — і в слові, і в музиці, і в театрі!

Яка краса! Те, що було надбанням одного лише народу, тепер буквально стало рідним всім народам нашої Вітчизни. Яке щастя! Те, що було в непам'яті за царської сваволі, в неславі, в неповазі, тепер піднесено у нас на нечувану ще досі височінь. Яка сила! Те, що зазнавало на собі переслідувань тяжких жандармських і потребувало в обороні, само тепер вже стало зняряддям проти ворогів — ворогів культури нашої, супротивників Радянського Союзу.

Так! У цім якраз і смисл того, що ми, трудящі багатонаціональної Соціалістичної Батьківщини, при всім напруженні щоденної роботи нашої, ні на хвилину не послаблюємо ще й тієї роботи, що пов'язана з історією всіх народів могутньої країни соціалізму. Бо це теж увиходить в пряме наше завдання: річніці ж, історичні дати, ювілеї як нема краще мобілізують нас на боротьбу з ворогами, ще більше згуртовують нас в одну сім'ю братерську, ще глибше дають нам можливість заглянути в душу кожного народу. І Лермонтов, і Нізамі, і Старицький, і Навої, і Перец¹, і Потебня² — все це ті імена, що в них, як в свічаді, відбилися найкращі риси вдачі й характеру народів на-

ших — зрозуміло, що ми до їх ювілеїв готуємось, як до справжнього свята. Те ж саме торкається й деяких живих наших ювілярів: Токтогула Сатилганова ³, художника Самокиша ⁴ та інших.

Душа калмицького народу з усією повнотою відбилась у його епосі героїчним, ім'я якому «Джангар». Ця душа така прекрасна, така багата в своїх діяннях, рухах і несподіваних поворотах, що ми, як зачаровані, ніяк не можемо від неї одірватись. 500 років нараховується віку тій зрілості калмицької душі — а ми її сприймаємо, немовби вона тільки ось учора була з нами уродилась. Культури не одного десятка народів (і монголів, і індусів, і китайців, і тюрків та іранців) брали участь в укладанні, вірніше в шліфуванні, найскладнішого героїчного епосу калмицького, а нам здається, що нічого нема страшного в його складності багатовіковій, а навпаки — прозорий він для нас увесь, просвічений наскрізь і через те зрозумілий та приступний. «Джангар» дійсно-таки приступний нам і рідний. Бо самий осередок його, або ж серце епосу, цілком правильний має нахил в грудях трудящого народу, як і правильно також він творчу кров по його організму розганяє. Любов до бідних, ненависть до ворогів — ось ті два м'язи, що на них тримається серце епосу «Джангар». І треба ж сказати відразу: така любов і така ненависть якраз же й до душі нам. В «Джангарі» весь час оспівується також почуття обов'язку перед Батьківщиною. І знов же скажемо: це те, що нам у першу голову зараз потрібно. «Джангар» дає зразки мужності, сміливості, здоров'я, звитяги. А скільки розсипано у ньому мудрості народної, скільки міфів, легенд, переказів, казок, приповісток! Та недурно ж О. М. Горький, пильну звернувши увагу на це, запропонував письменникам перекласти епос калмицький на всі мови Радянського Союзу.

Дзвенить він сьогодні всіма мовами наших народів з трибуни Всесоюзного Пленуму в Елісті, звучить він там також і по-українському. Український переклад епосу «Джангар» ми робили протягом весни цієї і всього літа, і робили з великою любов'ю. Кожен-бо, хто перекладав його (а до перекладу зголосилися краші, цілком вправні, надійні сили поетичні), — кожен, повторюю, глибоко відчув у душі, скільки подібності поміж калмицьким епосом і епосом українським! Не зупиняючись детально на цьому пункті, я тільки зазначу коротко: в думках українських, яким теж не менше півтисячі років існування, можна знайти цілі

окремі положення, ситуації і навіть висновки словесні, котрі багато чим нагадують нам такі ж самі ситуації і висновки епосу «Джангар». Отже, спорідненість ця зобов'язує нас ще більше, ще пильніше придивлятися до калмицького народу, до його багаточінної творчості, до його історії. Літературознавцям нашим треба буде взятись до нового освітлення тих зустрічей українців з калмиками, і саме зустрічей на ниві культури, які не один раз мали місце в нашій історії, починаючи з XVIII віку. Ось, наприклад, чи відомо що-небудь широкому читачеві українському про те, що в 1780-х роках Григ[орій] Савич Сковорода був серед калмиків? Сліди його перебування там яскраво і виразно залишилися в сквородинських симфоніях та трактатах. Те ж і щодо Шевченка, який, як видно це з «Дневника»⁵ його, глибоко цікавився нещасливою долею калмицького народу. Те ж саме скажемо і щодо вислову про калмиків Мих[айла] Коцюбинського⁶.

Народ калмицький, крім тих спорідненостей, які спостерігаються в його творчості по відношенню до творчості українського, російського народу та ін[ших], само собою зрозуміло, дає багато й багато в своїй культурі такого, що воно тільки йому самому властиве. От за оцю відмінність, за оце «своє», глибинне і прекрасне, ми особливо повинні цінувати народ калмицький і його творчі виявлення в мистецтві. Учимося ж у калмиків тому, чого у нас нема; відшукуймо в їхній творчості те, що є спільним для нас і спорідненим. Те нове в калм[ицькій] поезії, чого в нас нема, нас якнайкраще збагатить і доповнить. А те, що є спільним у творчості українського народу й народу калмицького, особливо сьогодні принесе нам радість. Бо наявність спільного є запурука того, що частоколи, якими одгороджувались колись одні культури від інших, тепер вони вже падають. Запровадження декад — показу творчості окремих республік у Москві; запровадження реформування абеток народів, що увіходять у Радянський Союз, на основі абетки російської; як і, нарешті, перегляд словників по республіках в тім напрямі, щоб нашому спілкуванню братерському та не заважило б оте, що пахне частоколом, відгородженням і самособойністю, — все це говорить за те, що ми ще тісніше зливаємось в одну багатонаціональну сім'ю, сім'ю народів Радянського Союзу. Єднання зробить нас ще більш сильними і для ворога недошкульними. Не дивлячись на те, що Радянський Союз питання про звільнення єдинокровних братів наших у Бессарабії

та Північній Буковині розв'язав мирним шляхом, — вороги наші, бандити міжнародні, ще ходять-бродять кругом та поблизу, щоб десь спровокувати нас чи зачепити. Будемо ж триматися всі разом — будемо йти тим шляхом, який вказує нам наша славна Комуністична партія.

[1940]

[МИКОЛА АСЕЄВ]

Николай Николаевич Асеев належить до чудових явищ нашої культури. Свіжість, новітність і дерзновенність — ось головні ознаки його бойової поезії. Почав він свою літературну діяльність ще напередодні імперіалістичної війни, і саме бунтарством проти міщанства, протестом проти мертвотного буржуазного суспільства. З залізною, суто лермонтовською ненавистю молодий Асеев обурюється на світ гнилих продажних душ. У гніві своїм він хоче — самому небові «життям у лице плюнуть»! ¹ Бо вже ж нікому вірити на землі, «и мир — только страшная морда». Зрозуміло, після такої задухи дореволюційного життя Н. Н. Асеев Жовтень з такою радістю зустрів, як рідко хто стрічав із поетів! Особливо ж бо силу відчув він у собі з приходом Великої Пролетарської революції, яка новий напрямок дала його бунтарству, безмежній обрії розкрила перед ним, на багатющій можливості рукою показала щедро. Ці безмежні обрії, що весь час, немовби дражнячись, тікали вдаль, вимагали від поета постійної самоперевірки, недремності і, насамперед, бистроти мислення.

Ми знаємо: не кожен поет у ті часи гарячі та був достойний зватися поетом. Одних лякала кров, других тягнула традиція назад, а треті так собі стояли збоку й вичікували: а що ж воно, мовляв, буде. Життя ж їх не ждало, життя що день, то все новії ставило завдання. І треба було діяти, на руйновищі старого нове одмітне будувати, в цілковитому розумінні цього слова т в о р и т и. Асеев якраз і був із тих, що творив. Нехай ще, може, й стрічалися у нього на початку деякі нерівності, нехай стрічалися навіть і самозаперечення та роздум — не це для нас важливо зараз. Важливо лиш одне: що Асеев, убачивши в пролетаріаті силу, яка одна лише могла вкрай перебудувати світ старий, охоче й радо пішов з цією силою плече в плече, рука об руку. А як тільки він пішов з пролетаріатом — то потроху та поволі став міня-

тися і його погляд на світ. Мінатися. Очищатися. Викристалізовуватись. Бо коли до революції, скажімо, молодий Асеев, не дивлячись на свій протест проти оточення, не знає ще добре, а що ж йому, властиво, треба робити ще, крім того, що він оце плюнув у лице дряхліючого старого,— то тепер Асеев виразно уясняє: радість від змінювання поношених рис світового обличчя не його в бік нового. Тобто про зміну світу вже говорить він! І хоча, як сам поет признається, нове це ще не було виробленим світоглядом, одначе твердість і непохитність в душі вже у нього народилась, появилось усвідомлення власного свого місця в боротьбі за соціалістичне світле майбутнє. «Нет. Никто б не мог меня посорить с будущим, зовущим за собой»²,— говорить поет у своїм признанні. А одночасно з цим по-теплому у нього розцвітає дружба з Маяковським. Удвох іти — що може бути сильніш і змістовніш! Тим більше, що обидва ж вони, висловлюючись словами Маяковського, із породи «быстроногих»³. І от оця «быстроногість», швидке схоплювання рис нової людини робить те, що Асеев починає давати твір за твором, один другого краще. «Свердловская буря»⁴ поклала цьому урожайний початок.

Називаючи Асеева «быстроногим», ми аж ніяк не хочемо цим сказати, що от, мовляв, у нього на ногах були чудесні сандалії-самольотки і що поетові через гори та доли труднощів перемахнути жодного труду не складало, жодного зусилля. Ні, великий труд лежить в основі поетичного успіху Н. Н. Асеева, труд і розуміння завдань своєї епохи. Фрідріх Енгельс каже: «В літературі кожен цінний не сам по собі, а лише в своєму співвідношенні щодо цілого»⁵. У тодішньому ж цілому у нашого життя і, зокрема, мистецтва багато ж іще було проріх, багато чого було незробленого, неготового. І треба було великих зусиль героїчних, щоб ліквідувати слабкі місця. Іще ж у той час свідомість людей муляла, за висловом поета, «мозолі привичок». Іще ж на мистецькому фронті майже кожен із творців сидів собі відлюдно в кабінеті, і панував солодкий мелодизм, що заважав утворенню епосу народного. Іще ж створення народної пісні йшло шляхом стилізації. Про жінчину співали, як тільки в голову влізе. Про молодь не думали, не дбали.

І от Асеев, разом з Маяковським, береться за ліквідування своєї заборгованості молоді. Асеев героїчний жінчині віддає щонайкращі рядки своїх поезій. Асеев без-

жалісно наступає на мелодизм і висуває свій словесний принцип «інтонаційного жесту». Асеев створює зразки справжніх народних пісень («С неба полуденного...», «Винтовочка»⁶ та ін.), які на устах зараз усіх трудящих Радянського Союзу. Асеев разом з Маяковським закликає творців вийти із своїх кабінетів і писати в газетах, складати листівки, плакати, памфлети. Він пише про Леніна⁷, пробує себе в епосі, виступає як безбожник, віршує для дітей і т. і., й т. і. Звичайно, що все це, перелічене мною, і одної двадцяті не передає того, що зробив у літературі Николай Асеев. Але нам цікаво тут підкреслити ще й те, як він все це зробив? Яким способом? Силою якого секрету?

Та дуже просто: розуміння своєї епохи, усвідомлення нового змісту життя — непереможно диктували Асееву до нового змісту та нову ж і форму підшукати. Сьогодні всі у нас це питання розуміють по-серйозному. А оглянімося назад та подивімося, що було в цім напрямі у нас? Яке галакання у критиці, яка нерозбериха! Ясність у це питання, як і в питання інші, вносили нам наші вожді, керівники Комуністичної партії, правительство. З великою радістю ми прочитали останню промову М. І. Калініна⁸ «Про комуністичне виховання», в якій він говорить про виховне значення революційної літератури й про заслуги Маяковського. На слові «форма», як нам здається, особливий там зроблено наголос: «Він (тобто Маяковський.— П. Т.) прагнув злити з революційним народом не лише зміст, а й форму своїх творів». Не буде тут перебільшенням, коли ми, основуючись на словах М. І. Калініна, та скажемо, що й поплічник Маяковського, найближчий друг його Николай Асеев, теж прагнув злити і зміст, і форму своїх творів з революційним народом. Поетична техніка Асеева аж надто висока і давно вже зветься власним іменем поета — «асеевская техника». Отже, за глибокий зміст творів нашого поета, за вправне поєднання змісту й форми, за зливання свого змісту й своєї форми з революційним народом ми й дістаємо цілковите право називати Н. Н. Асеева поетом Революції.

Сьогодні ми шануємо Асеева в найбільшій розквіті його таланту. Сьогодні ми слухаємо із уст поета найкращий твір його, який тільки могла створити радянська поезія за останні роки,— «Маяковский начинается»⁹. Цей твір по праву одностайно висунуто було на Державну премію. В ньому ж бо закладено ті самі принципи творчі, що

керували Асєєвим протягом усього його поетичного шляху, але ці принципи ще з більшою зараз гостротою обстоюються поетом, ще з більшою пристрастю поетичною. Пристрасть в данім випадку — один із великих плюсів поетичної вдачі Асєєва. У відомій відповіді його Марієтті Шагінян ¹⁰ «Довольно ли Маяковского?» Асєєв відповідає: ні, не досить, а навпаки, Маяковський допіру починається і що до нього всім нам ще треба доростати. Отже, про те, як дорости до Маяковського, учить нас сьогодні і весь той поетичний шлях, що його пройшов Н. Н. Асєєв.

У спробі своїй окреслити цей шлях я, звичайно, багато чого пропустив. Але, по-перше, неможливо в короткім слові охопити геть чисто все, і, по-друге, ми ж говоримо сьогодні про живу людину, та ще ж, головне, про таку людину, яка сама в своїм творі «О задолженности молодежи» ¹¹ протестує проти того, щоб нас привчали до пам'ятників та надгроб'я.

Товариші! Одного з найбільших поетів Радянського Союзу ми сьогодні шануємо у себе! Нам особливо цінний приїзд його на Україну, приїзд до Києва — і саме з а р а з, коли робота Спілки письменників повинна кардинально змінитись. Обмін творчим досвідом поміж республіками Союзу — ось що на черзі у нас. На Заході зараз пекло, на Заході буржуазний світ шаленіє в кривавій бойні. Вчепившись один одному в горлянку, він і на нас неситим оком позирає. Отже, нам тепер кожної хвилини треба бути готовими до відсічі, треба кріпити міць свою і силу. Дружба народів — перший спосіб до скріплення, до зміцнення Радянського Союзу. На Жовтневі свята до нас їде делегація трудящих Грузії, учора делегація від України виїхала до Алма-Ати на свято 20-річчя Казахської республіки, а недавно ж оце приїздили до нас у Київ колгоспники Московської області. Все це створює атмосферу теплоти, все це скріплює нас в одну сім'ю багатонаціональну, в єдину родину.

Треба ж і нам, письменникам, частіше запрошувати до себе представників літератур братерських республік та областей, і в першу чергу — російських письменників. Треба подбати про те, щоб іще в майбутньому не один раз зустрітися з Н. Н. Асєєвим і неодмінно перекласти його твори на мову українську. Дозволю собі закінчити своє коротке слово віршем Н. Н. Асєєва:

Мы — семья
Народов братских,—

радость — в гости не зовем —
в наших песнях,
в наших плясках
с нею — об руку живем.
Мы — по площади
по Красной,
взятой боем и трудом,
легкой поступью
согласной,
шагом радостным пройдем.

Наши мускулы —
как латы,
наши груди — как щиты,
мы здоровы,
мы богаты,
мы не знаем нищеты.

[1940]

ПАЭТ САВЕЦКАГА САЮЗА

Поступ Янкі Купалы — такі цвёрды і шырокі, што ён, дзякуючы яму, ніколі не адстае ад сучаснага жыцця, а надварот: заўсёды ідзе з ім уровень. Голас Янкі Купалы — такі праніклівы і даходлівы, што ўсе, хто слухае яго, кажуць: гэта гаворыць сапраўдны паэт, які ведае ўсіх тых, для каго ён звяртаецца і якому таксама добра знаёмы законы акустыкі ва ўсесаюзных бязмежных нашых прасторах. Словы песень Янкі Купалы — такія чоткія, п'явучыя і зразумелыя, што кожны з народаў Савецкага Саюза думае, нібы гэтыя словы таксама па-іхняму гучаць, у той час, як напісаны ж яны, вядома, па-беларуску.

Параўноўваюць Купалу з польскаю паэтэсаю Марыяй Канапніцкай¹. Параўноўваюць яго з латвійскім паэтам Райнісам². Параўноўваюць з украінскім Паўлам Грабоўскім. А я скажу: гэтыя параўнанні, зразумела, прымальны, але ж яны маюць на ўвазе адзін толькі якісьці бок паэзіі Янкі Купалы, як паэта і не адлюстроўваюць усёй яго глыбіні і сілы, не адлюстроўваюць усяго яго багацця.

Прытуліўшы да вуснаў сваіх беларускую дудку Багушэвіча³, Янка Купала ўвесь час прыслухоўваўся да свайго народа, увесь час трапяткімі акордамі прымерваўся: а якую б яго ноту ўзяць, каб яна загучэла яшчэ мацней за ноту Багушэвіча. І тут разам з народам яму на дапамогу приходзяць Тарас Шаўчэнка і Някрасаў. У паэзію Купалы ўліваецца тэматычная шырыня, яна становіцца больш даступнай для ўспрыямання чытачоў, — ні на мінуту гэтым не аддаляючы тых родных элементаў гучання, якія переняты паэтам яшчэ ў пачатку свайго дзейнасці ад Багушэвіча.

Зразумела, чаму Янку Купалу перекладаць браліся такія выдатныя пісьменнікі, як М. Горкі, Валерый Брусаў, Эдуард Багрыцкі⁴. Бо ж Купалу ведаюць і рабочыя, і калгаснікі, і інтэлігенцыя; Купалу любяць і малыя дзеці,

і юнацтва; яму наслідуюць ва ўсіх нашых рэспубліках
маладыя паэты; з яго бяруць яны эпіграфы і цытаты; ма-
стакі малююць карціны на яго матывы; кампазітары пі-
шуць на яго словы песні. Гэта сапраўдны народны паэт, і як
народны — няхай жа ён будзе ў нас на векі услаўлены,
любімы і чуты!

Кіеў, [1940]

Ф. Д. КУШНЕРИК ^{1*}

Поміж літературних ювілеїв останніх років (Шевченка, Пушкіна, Туманяна, Церетелі, Янки Купали) у нас урочисто відсвятковано було також іще цілу низку ювілеїв творців народних: оповідальників, казкарів, акинів, ашугів. Ці ювілеї велику увагу привернули до себе з боку учених, критиків, фольклористів — привернули увагу всього радянського суспільства. В результаті проведення їх маємо тепер нові цінні монографії, нові розвідки наукові про найкращих представників народного мистецтва. Але треба сказати, що всі ці досягнення наші в галузі фольклору все ще недостатні, бо вони не дорівнюють тому розмаху величезному, якого набула творчість народна у нас в Радянському Союзі після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В. І. Ленін, розкриваючи перед нами ті причини, через які в Країні Рад мусив перемогти соціалізм остаточно, писав:

«У нас є матеріал ² і в природних багатствах, і в запасі людських сил, і в прекрасному розмаху, що його дала народній творчості велика революція» **. Отже, ясно видно з цих слів, яким бажаним є провадження у нас постійної роботи з народними співцями, оповідальниками, ашугами! Запас-бо людських сил ми скеровуємо в природне, зручне й потрібне нам річище. Така робота можлива лише в Радянському Союзі, де народна усна творчість не тільки не протиставляється літературі писаній, а, навпаки, є початком її, через що вона й невіддільна від останньої, як невіддільне, скажімо, джерело від річки.

О. М. Горький на Першому Всесоюзному з'їзді письменників так і сказав: «Початок мистецтва слова —

* Із вступної промови на сесії Інституту фольклору Академії наук УРСР у Великій Багачці на Полтавщині 15 грудня 1940 р.

** В. І. Л е н і н. Твори, т. 27, стор. 131.

у фольклорі. Збирайте ваш фольклор, учіться на ньому, опрацюуйте його». Зрозуміло, що, так високо ставлячи народну творчість, Горький не міг не згадати на з'їзді також і про самих співців її. Причём він не просто їх згадає, а ще й порівнює з уславленими співцями стародавньої Греції.

«На мене,— каже Олексій Максимович,— і — я знаю — не тільки на мене, справив разуче враження ашуг Сулейман Стальський³. Я бачив, як цей дідусь, неписьменний, але мудрий, сидячи в президії, шепотів, творячи свої вірші, потім він, Гомер ХХ віку, чудово прочитав їх. Бережіть людей, здатних творити такі перлини поезії, які творить Сулейман».

Ці слова основоположника пролетарської літератури послужили дороговказом до подальшого, ще більшого упорядкування такої великої галузі мистецтва, як народна творчість. Берегти людей, здатних творити перлини народної поезії,— о, як радісно відбилися ці слова в серцях учених фольклористів на місцях, по всіх республіках Радянського Союзу! І на голос О. М. Горького зразу ж відгукнулись з усіх кінців, і це відгукування насамперед сповнене було гордощів за наш невичерпний запас людських сил, гордощів за рідне, глибинне мистецтво народне. А воно ж велику під той час нам послугу зробило, воно стало вгору підносити величні теми — монументальні, богатирські. А саме ж тоді якраз поезія наша радянська і, зокрема, лірика, дякуючи «хазайнуванню» (в лапках) різних вульгаризаторів та ворогів народу, почала знижуватись, дрібніти, од реалізму до натуралізму відступати. І О. М. Горький з трибуни Першого з'їзду письменників гнівно картав наших недбайливих поетів; а картаючи, закликав до оздоровлення. І от цікаво тут те, що цеє ж оздоровлення та прийшло до поетів першим ділом від співців народних. І цьому багато сприяв підбір тем народними творцями, тем, що про них я тут вже згадував,— монументальних, богатирських.

Марфа Семенівна Крюкова, прибувши до Москви із своєї Нижньої Золотіци, що понад Білим морем, на весь Радянський Союз виголосила «Новину» про Леніна, а також другу — про те, що «Не один славний богатырь на советской земле»:

Сказать-то нам не про старинушку,
А сказать-то нам про новинушку,
Про жизнь, про новую, про теперешнюю,
Про удалых добрых молодцев-папанинцев.

І їй у відповідь із Казахстану озвався співом під свою домбру столітній акин Джамбул Джабаєв:

Радійте, народи! Співайте, танцюйте!
Палаці з граніту для себе будуйте!
Пшеницю ви сійте, розводьте сади!
В пустелю вбігайте потоком води!

Про нове життя, що породжує в поета і голос новий, заговорила й мордовська народна поетеса-імпровізатор Фекла Беззубова ⁴:

Мовби дзвін гуде —
Новий голос мій.
А слова дзвенять,
Як дзвіпочки ті.

І туркменський шагір Дурди Клич ⁵, і аварський ашуг Гамзат Цадаса ⁶ заговорили про одне і те ж: що ніколи ще так радісно не жилось народним співцям на світі, як зараз оце за Радянської влади.

Тож нехай вічно вона буде з нами!
Щоб прожили ми з нею цілі тисячоліття,
Охороняючи, як серце, країну свою!

У цьому радісному хорі народних співців — одне із перших місць належить співцям України, і з-поміж них найстаршому — Федорові Даниловичу Кушнерику. Український кобзар Кушнерик, так само як і Сулейман Стальський, як Джамбул і Марфа Крюкова, в нашій житті бурхливим насамперед помічає своїм внутрішнім зором те нове, що становить собою вищий щабель до завоювання щастя для людськості. Одним із таких завоювань були комітети бідноти, які відіграли велику роль у боротьбі з куркульством. Саме цей момент і підхопив Федір Данилович у своїй думі «Батько Ленін»:

Із далекого заслання
Батько Ленін прибуває,
Ясним соколом прилітає.
До робітників, товаришів наших,
Словами промовляє,
Голосно кличе-покликає:
— Гей, товариші, бідная біднота,
Нешасная голого,
Добре дбайте,
Зброю до рук забирайте,
Проти ворогів своїх, куркулів-кровопивців,
Густою лавою вставайте.

Подібний мотив звучить і в думі про Леніна «Була зима з відлигою, а другая люта», один варіант якої склав

Федір Данилович Кушнерик, а первісний текст належить покійному кобзареві Чигиринцю з Охтирки ⁷:

До зброї! До зброї,
Доки пани не полягли,
Як бур'ян під косою!
Робітникам всім вільно стало,
І зітхнули вільно трудящі селяни...

Але в цій думі уже звучить і новий момент: про смерть Леніна. Смерть Леніна викликала невимовну тугу по всій землі нашій радянській, а серед трудящих — і за кордоном. Як же могли не озватися плачами на неї наші співці народні? Тільки ж, гірко плачучи за Леніним, вони тут же зазначають, що «правее діло» все-таки передано в надійні руки.

Цей же мотив звучить і в піснях багатьох кобзарів, які разом з Федором Даниловичем Кушнериком розвивають народну творчість. По багатству ж свого голосу поетичного, повторюю, перший серед усіх їх — це Федір Данилович Кушнерик.

Під багатством голосу я розумію тут три речі, а саме: щ о д о т е м — сучасне звучання; щ о д о ф о р м и — високу майстерність і, нарешті, щ о д о з р і л о с т і т а л а н т у — знання творчості своїх попередників. І тут без перебільшення можемо сказати: Ф. Д. Кушнерик являє собою в історії народної творчості немовби ті широко розчинені двері, через які передаються до нас найкращі традиції й почуття минулого. Ці почуття близькі нам сьогодні, рідні, бо торкаються ж вони найголовнішого — піднесення моральності людини. Про цю моральність і говорить нам «Дума про трьох братів азовських», що її майстерно виконує Ф. Д. Кушнерик. Отже, подібно тому, як Марфа Семенівна Крюкова, перейнявши традиції Семена Крюкова ⁸ та Аграфени Стрелкової ⁹, збагатилася творчо; подібно тому, як Джамбул Джабаєв, що вчився у славного акина Сююмбая і через це почув у собі силу велику,— так і Ф. Д. Кушнерик, пішовши в науку до кобзаря Михайла Кравченка ¹⁰, умістив у душі своїй творчій всю науку своїх попередників славних і цим немовби живої води напився. В наші дні, коли по пальцях можна перерахувати тих кобзарів, що знають думи українські,— ця наука Ф. Д. Кушнерика, ці знання його особливо нам цінні. Бо наука ця дала славному кобзареві нашому упевненість в своїй творчій силі, сміливість і вправність. Наука ця дала те, що ми, дякуючи їй, можемо пов'язуватись з най-

дальшими джерелами, з озерами, з морями історичного минулого нашої творчості народної. Справді. І сьогодні ж ось тут, як живими відчуваючи перед собою всіх попередників Федора Даниловича: і Михайла Кравченка, і Івана Крюковського¹¹, і Остапа Вересая,— ми, разом з ними, немовби по рівній стежці, маємо можливість пройти у гості аж до самого Тараса Шевченка, в якому геніально злилися в одне море і література писана, й література усна — творчість народна. Не забуваймо, що улюбленою думою для Тараса Шевченка була «Дума про трьох братів азоських», яку доніс до наших днів Федір Данилович Кушнерик.

Великі знання мистецькі у Федора Даниловича! Але вони могли б бути ще більші, коли б на путі його в минулому та не стояли перешкоди. Композитор Бах колись у своїй кантаті так ось сказав про себе: «Я вистраждав багато». Коли б про себе та взявсь говорити піснею Федір Данилович, то він би, певно, сказав отаке ось приблизно:

— Я стільки вистраждав за тих проклятих часів царських, що й сам не знаю, як я жив лишився!

Так, життя Федора Даниловича дійсно дуже тяжке було: рання хвороба очей, нужда, голод, переслідування з боку царських чиновників — ось що їло талант його, ось що його підсікало!

Але Ф. Д. Кушнерик силою волі своєї, силою віри в людей, віри в краще майбутнє переборює усі ті перепони й — здоровий духом — після Великої Жовтневої соціалістичної революції увійшов до нової радянської сім'ї як активний творець і оспівувач багатогранного життя нашого. Про це чудово свідчать прекрасні твори його: «Батько Ленін», «Про піонера Павлуся», «Розмова комсомольця з дідусем», «Посівна кампанія», «Ой тікали вражі ляхи» та ін. У цих творах повнотою відбився весь пульс життя нашого: і п'ятирічки, і боротьба бідноти проти куркулів, і робота комсомольців, і визволення єдинокровних братів наших з-під ярма польського пана. За таку повноту життя, відсвіченого в думках та піснях кобзаря нашого, за високу майстерність творів Федора Даниловича його у 1939 році разом з іншими народними творцями було прийнято до числа членів Спілки радянських письменників України¹². Цим актом Спілка письменників немовби дала відповідь О. М. Горькому на його заклик: «Бережіть людей, здатних творити перлини поезії».

Сніг розтав, вода стекла
З гори на роздолля,
Теплий вітер повіва
З колгоспного поля.

Сьогодні вся радянська громадськість відзначає 65-річчя з дня народження Федора Даниловича й 30-річчя кобзарської його діяльності. Незабутні хвилини переживає сьогодні Велика Багачка¹³, і Київ, та й уся Радянська Україна. Святкування ювілею кобзаря — та де ж це було видано за тих чорних-чорнющих царських часів? Це можливим стало лише за Радянської влади, можливим в єдиному на цілім світі, прекрасному своїм підходом до людини в Радянському Союзі! І яким воно є світлим контрастом до того, що зараз діється за кордоном! Імперіалістичний світ захинається в кривавій бійні. Там нищать культуру, нищать науку, всі цінності мистецькі і — що найстрашніше — нищать самих творців вічних цінностей — людей!

Радянський Союз, перебуваючи в капіталістичному оточенні, весь час тримає народ свій в стані мобілізаційної готовності. Радянський Союз щодня посилює свою економічну та воєнну міць. Цьому посиленню багато допомагають також і такі явища нашого життя, як проведення фестивалів, олімпіад і, зокрема, святкування ювілеїв. Бо ми під час їх ще більше згуртуємось в одну сім'ю радянську.

Отже, свято сьогоднішнє є святом усього фронту народної творчості Радянської України. На прикладі цього свята ми бачимо, якого розквіту досягло у нас народне мистецтво! А які ж іще чудові куються кадри в нас — про це тільки можна догадуватись по величезному розмаху роботи з народними співцями! Хочеться закінчити мені словами Федора Даниловича:

Сніг розтав, вода стекла
З гори на роздолля,
Теплий вітер повіва
З колгоспного поля.

То нічого, товариші, що зараз зима. Для народної творчості і для співців народних у нас навіть зимою сніг розтає і теплим вітром повіває.

[1940]

ОСТАП ВЕРЕСАЙ

Історія кобзарства на Україні, як і всяка історія, не являє собою чогось рівного, гладенького. Історія кобзарства переживала різні етапи свого розвитку: наростання, розквіт і занепад. А відповідно до цього весь час мінявся і самий образ кобзаря — від активного, бойового до підтоптаного нуждою, злиднями побитого, і навпаки. Ось, наприклад, героїчний образ кобзарів-повстанців XVIII ст.— Прокопа Скрыги¹, Василя Варченка² та Михайла Сокового³, яких за участь у Коліївщині безжално було обезглавлено у Кодні. А ось придворний бандурист Любисток⁴ із Прилук, який у тім же XVIII ст. після своєї спроби втекти від царського двірця, нарешті, примирився з долею і за це був царицею Єлизаветою нагороджений званням дворянина (до речі, він, розбагатівши на старість, іще і прикупив був земельки собі у Лубенщині).

Кобзарі XIX ст. теж були неоднакові: одні з них продовжували героїчні традиції своїх попередників і, хоча самі вони й не були учасниками подій, все-таки сміливо свій голос підносили проти осоружного панства, проти гнобителя-тирана; а другі то й зовсім спускались до порожнього брязкання в струни, до побутовщини, розваги. Особливо високо піднеслась свідомість кобзаря на початку XX ст., коли революційні події знов покликали їх до героїчного. Згадаймо тут кобзаря Івана Запорожченка⁵, що в 1905—1907 рр. у своїй бандурі переносив повстанцям революційні прокламації, або ж кобзаря Петра Ткаченка⁶ та ін. Ця неоднаковість кобзарів XVIII і XIX ст. відбилася також і в літературі. В той час як кобзар Волох із поеми «Гайдамаки» тримає гідним себе, вільно, як справжній повстанець XVIII ст.,— кобзар XIX ст. у Шевченка (чи то ми візьмем «Думи мої», чи «Перебендю», чи «Тарасову ніч») — скрізь він од журби тієї гнеться, скрізь він як упосліджений якийсь: вічно «попід тином», вічно «на розпутті», а то й просто, десь заховавшись на могилі, в

самотині виплакує свою тугу. Цікаво, що в поемі «Перебендя» сам Шевченко тонко подає читачам подвійний образ кобзаря: спочатку пророка, а в кінці сміхотуна і танцюриста:

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули, бо то боже слово,
То серце по волі з богом розмовля,
То серце щебече господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля.

І додає раптом ось таке в кінці Шевченко:

А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

Цим Тарас Шевченко немовби хотів нам сказати, що чистого типу кобзаря в житті не існує і що навіть першорядні співці мусили мати в своїм репертуарі поруч із натхненним і пророчим також і дрібничку сміховинну.

Всі ми звикли дивитись на кобзаря, як на носія правди та істини. Декому, може б, хотілося геть чисто всіх кобзарів минулого та зарахувати в число святих, то якраз цього ж робити й не можна. Розкрити обстановку, серед якої працювали наші кобзарі ХІХ ст., і зокрема найбільший кобзар Остап Вересай,— є для нас сьогодні найголовнішим.

Діяльність Остапа Вересая припадає на 50-і роки минулого століття. Це був час наростання народного гніву проти кріпосництва. Доля кріпосного права уже вирішувалась. Точилася напружена боротьба між революційною демократією та ліберальним поміщицтвом за те, яким шляхом буде звільнено селянство: чи шляхом селянської революції, що повністю змете кріпосне право і всі його залишки, чи реформою згори в інтересах самих поміщиків.

Не менш напруженими були й попередні десятиріччя, в які уже лунали гнівні голоси народних співців-кобзарів проти соціальної неправди. У ці ж самі десятиріччя визрівав і мужнів голос Остапа Вересая, найбільш протестуючий з-поміж усіх співців народних. Та й не міг він іншим бути, бо багато кривди й горя людського бачив Остап Вересай. Справді, страшні були ті часи.

Придушення революції 1848—1849 рр. привело Європу до нечуваної реакції.

Тоді саме придушено було повстання гуцулів під проводом Лук'яна Кобилиці⁷ в Буковині. Тоді саме Миколою I придушено було революцію в Угорщині⁸. Придушено селянські заворушення в Чигиринському повіті та в інших місцях України. Але Миколі I все ще було замало — і він одним розчерком пера наказав розгромити гурток петрашевців⁹, наказав посилити цензуру, заборонив викладати філософію в університетах і т. д., і т. ін. Тобто в один, обраний тільки ним колір хотів пофарбувати свою державу Микола Палкін.

Ці зловісні заходи царя гостро був висміяв Тарас Шевченко, коли він за рік перед цим у Києві просто у вічі реакціонерові Аскоченському¹⁰ саркастично кинув: «Чорний цвіт, мрачний цвіт». Так, у чорний колір, як в тую сажу, умазувалась тоді по милості царя Росія. Те ж саме можна сказати й про другого царя, що прийшов на зміну Миколі I: як би він там собі не намагався «ласкаво» лепетати в своєму маніфесті, а народ тільки похитував головами. «Каждый под сенью законов, для всех равно справедливых... да наслаждается в мире плодом трудов невинных». А народ тільки одпльовувавсь. Бо під «трудами невинними» цар розумів не що інше, як панщину, — отже, цю насмішку народ запам'ятав собі добре. І тільки виглядав слухної години, щоб помститись за гірку неправду.

Обурення й гнів народу відбивались у серці Остапа Вересая, який, ходячи по селах, голосно в своїй пісні заявляв:

Тепер уже правда в панів під ногами,
А щира неправда сидить між панами.

Дехто з лібералів-поміщиків та письменників реакційного табору намагався використати творчість Остапа Вересая в своїх цілях. Так, П. Куліш всіляко намагався витлумачити пісні його в буржуазно-націоналістичному дусі¹¹.

А дехто з українських інтелігентів тих часів, плазуючи перед Заходом, хотів навіть самі джерела вітчизняної творчості народної вивести із впливів іноземних. Вони твердили, наприклад, що перший запис історичних дум українських 1808 року¹² був проведений під впливом книг Гердера¹³ «Голоси народів у піснях». Вони навіть не від того були, щоб оголосити «духовним батьком» Вересая самого пана Галагана-старшого¹⁴ або ж згодом і сина його, які, як відомо, були грамотні, освічені й не раз, перно,

тримали в руках своїх Макферсона¹⁵ та Гердера. А от же виходить навпаки. Як свідчить у своєму щоденнику Григорій Галаган, у їхній поміщицькій родині не раз дебатовалося питання: а чого це «малоросійські мужики» та не люблять своїх поміщиків? Уже з одного цього видно, що Галаганам було не до Вересая.

Але що б там не твердили пани-визискувачі, Остап Вересай, як істинний син покріпаченого народу, твердо йшов своєю дорогою, що ніколи не збігалася й не могла збігтися з дорогою панів Галаганів. Він співав:

Тепер правда у панів в темниці,
А щира неправда з панями в світлиці.
Уже тепер правда — правда вже померла,
А щира неправда увесь світ зажерла.

Неправда, за влучним висловом Вересая, пожирала світ і після 19 лютого 1861 року, бо й після скасування кріпацтва поміщики продовжували, дякуючи реформі, не менш жорстоко визискувати селян: то грошовим «викупом» за звільнення, то «відробітками», то роботою «з половини».

Нема в світі правди, правди не зісْкати...
Тільки в світі правди, як отець — рідна мати...

Та селянам нізвідки було взяти того рідного отця-неньку. Морок реакції все більше і більше окутував народ. І хоч Куліш у 1866 році писав до Вересая в підвищено-мажорному тоні, що от, мовляв, «є тобі кому й заграти, й заспівати, є з ким розумне слово сказати... Пан Галаган тебе, як бачу, поважає...», — сміємо іще раз заперечити цьому, заперечити і просто не повірити. Був у Вересая рідніший від рідного батька, але ж він на той час лежав уже в могилі, — це Шевченко. В Росії помер Микола Добролюбов¹⁶. Влітку 1862 року арештували були Чернишевського. І з грудей всього передового суспільства виривається запитання, не запитання, а крик: що робити? І ось, ніби хотячи дати відповідь суспільству, Чернишевський пише в тюрмі свій роман «Что делать?», в якому викладає ідеї народної революції.

Ті українські інтелігенти, які йшли не за буржуазно-націоналістичними заповідями П. Куліша, а за революціонерами-демократами — Чернишевським, Добролюбовим, Шевченком, розуміли, що вся надія й порятунок — в народі.

Тоді особливо широко сунула інтелігенція до народу, і письменні, й видючі хотіли повчитися у Вересая.

Жемчужников влаштував йому подорож до Петербурга¹⁷. Це свідчило про міцний зв'язок інтелігенції з народом. Цей зв'язок уперто шукала весь час і вся передова інтелігенція; пригадаймо заклик Писарєва¹⁸ до письменників, в якому він радить змальовувати яскравими фарбами страждання головної більшості (є припущення, що цей заклик Писарєв склав під впливом І Інтернаціоналу).

«Головна більшість», затиснута в лабети панства, не мирилася з своєю долею. Пісні, які Остап Вересай співав народу, робили свою корисну справу — збуджували свідомість мас, розжеврювали іскри протесту.

В 1873 році, коли М. Лисенко доповідав на відділі «Императорского Русского географического общества»¹⁹ про стан музичної етнографії на Україні, дехто з присутніх там називав Остапа Вересая «останнім українським кобзарем». Кожному з нас сьогодні ясно, що Остап Вересай не міг бути останнім кобзарем на Україні: у нього було багато своїх учнів, які підхопили його словеса розумні, його найголовнішу пісню «Про правду й неправду», його думи історичні «Про бурю на Чорному морі», про те, «Як три брати з Азова втікали». Постійно переслідуваний та гнаний поліцією, вічно нужденний, хворий і невидючий — він, звичайно, не міг знати ні за природознавство, ані про елементи матеріалістичного світогляду, ні про майбутню роль революційного пролетаріату Росії, — але постійно був він в живому центрі рідного народу, до якого (центру) так хотіла доторкнутись через передових людей своїх прогресивна думка епохи.

Безбожницькі настрої старого козака з Сокиринець, який у спірці з попом одкидав залежність пісні від бога; безконечна боротьба самого Остапа Вересая з місцевим духівництвом; несхибна, невтомна путь вічного шукання правди — оце ж і є ті елементи нового світогляду народу, про який мріяли Шевченко й Чернишевський. Не можна було без Вересая обійтись в ті страшні часи, коли й саме існування українського народу, його мови, історії нахабно заперечувалось і одкидалось.

Без Вересая не можна було нам обійтись тоді, коли й самі слова «трудящий», «селянин», «простолюдин», «мужик» викликали роздратування у панів, у приспівників трону. Це роздратування дійшло «до точки» у 80-х роках, коли в малярстві, в скульптурі та літературі став особливо бажаним гостем цей же трудящий селянин. «Досить! Досить! Досить!.. — іронізував із цих панів Гліб Успен-

ський²⁰.— Дайте й нам, і нам... не все ж мужик, мужик, мужик...» І раптом великим гнівом своїм обурювався на цих панів: «Кричимо ми зовсім не від мужика, а від тієї «язви правди», яку мужик збуджує в нашій свідомості». Отже, велика від нас повинна бути дяка сьогодні Остапу Вересаю за те, що він не переставав збуджувати в свідомості народу цю «язву правди», за те, що він підносив мужика і роль його в житті на нечувану височінь після Шевченка.

1940

ПОСЛЕСЛОВИЕ АВТОРА

История Советской Буковины сложна и насыщена непрестанной революционной борьбой против князей, помещиков и духовенства. Около двухсот лет тому назад весь край охватило крестьянское восстание против польской шляхты и помещиков-грабителей, которые все больше и больше усиливали крепостной гнет. Во главе этого восстания стоял прославленный народный герой Олекса Довбуш. Польские богачи жестоко подавили это восстание, а Довбуша убили.

Прошло столетие, и с новой силой вспыхнуло другое революционное крестьянское восстание, его руководителем был Лукьян Кобылица. Помещики замуrowали Лукьяна Кобылицу в тюремный замок.

Народный поэт Буковины и Западной Украины Юрий Федькович в своей поэме «Лукьян Кобылица» правдиво и искренне воспел это героическое восстание.

Родился Федькович в 1834 году. Отец принуждал его служить богачам, но Федькович резко порвал с ним, и всю свою жизнь он помогал беднякам: учил их читать по-украински, писал для крестьянских детей учебники, пробуждал в них интерес к родной истории. Поэт очень любил Тараса Григорьевича Шевченко и его произведения. В своих поэмах, повестях и рассказах он, как и Шевченко, призывал народ к борьбе за освобождение от панского ярма. Австрийское и румынское правительства скрывали от трудящихся сочинения поэта. А на его учебники накладывали запрет и всяческими способами их уничтожали. Умер Юрий Федькович в бедности в 1888 г., в городе Черновицах.

Только теперь сочинения Юрия Федьковича стали драгоценным достоянием всех трудящихся.

Освобожденные потомки бедняков, о которых пел Федькович, строят теперь у себя новую жизнь — чудесную и прекрасную. В своем безграничном счастье славят они Коммунистическую партию.

[1941]

РОЗЦВІТАЄ НАУКА, МИСТЕЦТВО, ЛІТЕРАТУРА

Життя нового будівництва в нашій країні, запах від розпиляного дерева тонше запаху квітів і ароматів. Виховання нової людини працею, стук молотів і сокир вищі за всі музики в світі! Ця музика вливає в душу нам міць, щоденно вливає нам силу.

Сила і міць Радянського Союзу безмежно великі. Але сама велич його не знаходить у мене слів для опису. Бо в той час, як буржуазія на Заході займається перегризанням горла один одному, в той час, коли вона в цілях корисливих кидає народні маси свої, як гарматне м'ясо в бій, — Радянський Союз неухильно провадить політику миру, і в ньому все вище і вище підіймається добробут народу, розцвітає наука, мистецтво, література. Присудження Державних премій саме і свідчить про нашу впевненість в самих собі, про нашу твердість і уважність до людини.

Чи можу словами передати те почуття своє, коли я почув про присудження мені Державної премії? Ще й весна не встигла розгорнути над нами свої крила, а в душі моїй вже дзвенять і заливаються жайворонки під небом високим! Я радий тому, що книга моя, за яку мене так щедро відзначили, якимсь чином стосується будівництва життя нового. В книзі своїй («Чуття єдиної родини») я виходив з глибокої настанови про дружбу народів, з усієї науки про нову людину.

Присудження Державної премії влило мені і вливає нові сили для творчості. Я радий за всіх тих, хто одержав Державну премію; радий за науку нашу, літературу, мистецтво; радий за себе. Особливий приплив сил тепер я відчуваю в собі для написання нових своїх творів. Саме сьогодні з душі слово подяки виливається Радянському урядові, Комуністичній партії.

[1941]

МЫ НЕПОКОЛЕБИМЫ!

Немецкие фашисты напали на наши границы! Вероломно, без предупреждения! Нет слов передать то возмущение, которое всего меня пронизало при этом известии. Фашистский зверь свирепствует. Зверь, захвативший чужие территории, жестоко расправившийся с ни в чем неповинными народами, хочет теперь еще попробовать свою силу и на нас? Не удастся! Советский Союз силен как никогда! Народы Советского Союза, объединенные нерушимой дружбой, все, как один, встанут на защиту своей любимой Родины. Наша доблестная Красная Армия так же успешно справится с немецким агрессором, как справилась с другими врагами.

Будем все единокорны! Будем непоколебимы! Все силы, все свое внимание на то, чтоб победить ненавистного врага! Теснее встанем вокруг нашей Коммунистической партии!

Киев, 22 июня [1941 г.] (по телефону)

ПОМСТИ КАТАМ, ПОМСТИ! *

Народе український! Народе свободолюбний, духом своїм незламний, прекрасний і великий! В тяжку хвилину твого життя прийми від мене, від сина твого рідного, слово бадьорості й привіту.

Живи, народе мій! Ти ж бо єсть невмирущий. Перемагай, народе мій! Ти ж бо єсть могутній. Світи нам всім надією! Ти ж бо не лише за себе борешся, а й за інших.

Як і в кожного великого народу, історія твоя ще з давніх-давен визвольними рухами позначена; повстаннями проти панів, як тими вулканами, обсаджена; справедливими війнами порита. Як і кожний великий народ, весь час ти горнувся до тих народів, які обстоюють істину і справедливість, які обстоюють Правду людини. Це ж твої власні думки ще в 1905 році підслухав був Іван Франко, коли казав, звертаючись до тебе:

Та прийде час, і ти огнистим видом¹
Засяєш у народів вольних колі.
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

По своїй хаті ти почав розпоряджатися тоді, як після Великої Жовтневої соціалістичної революції вступив у вільне коло радянських народів. Розцвіла твоя культура, піднісся добробут — і твоє поле таким буйним колосом зашуміло, і твої заводи таким молотобійним загриміли перестуком, що аж за кордоном вороги твої стали кидатись, наче спросоння... О! Щодо ворогів твоїх, то їх у тебе було аж надто — як того сміття на дорозі. Бувало й таке не раз, що цеє сміття та раптом, смердючим вітром підхоплене, не давало тобі дихать. Але минав час, і коли чашу

* Виступ на першому мітингу представників українського народу 26 листопада 1941 р.

терпіння твого вщерть було вже переповнено,— приходив ти, як хазяїн домовитий, і все це сміття непотрібне із своєї дороги прямої змітав мітлою геть.

Народе Радянської України! Той лютий ворог, що зараз обсів тебе, він теж смердючим вітром підхоплений, він теж хоче забити твій дух і твої легені пилом отруйним. Цей ворог особливо ненавидить тебе, і насамперед за те, що ти в колі народів радянських та став одним з перших і великих. А смердючий вітер, ім'я якому Гітлер, все домагається довести, що тільки німець достоїн і дихати, і жити, бо він, мовляв, від самого народження свого вже ж є паном над слов'янами, паном над всіма народами. Та в божевільного, як всім нам відомо, завше в голові млинок меле. Еж і сам народ німецький — хіба ж він згоден з таким верзяканням кривавого Гітлера? Він теж мусить прийти, нарешті, до тієї думки, що на Гітлера треба добру залізну мітлу в руки брати. Народе український! Які б не були страшні на тебе зазіхання з боку ворогів, пам'ятай одне: ти був, ти єсть, ти будеш! Нікому тебе не зламати! Нікому тебе не підкорити!

Великий народ завше пізнається тим, що він ніколи не тратить присутності духу, ніколи не теряється. Ти був одним із тих, хто перший зазнав на собі всю тяготу віроломного нападу ворога. Фашисти, оголосивши себе «вищою расою», поставили собі за мету, як признається нахабно приспівник Гітлера, Бергманн, «перетворити весь культурний світ у дим і попіл».

Дим і попіл, грабіжництво, садистичні знущання над беззахисним населенням, жорстокі, печувані звірства — ось що фашисти принесли на Україну. Протиставляючи себе, як «націю панів», всім націям іншим, яких вони презирливо удостоюють назви «рабів», — фашисти хочуть і тебе, мій народе український, примусити їм служити. Та дорого обходиться німцям це їхнє беззаконне хотіння. Мільйони трупів своїх залишає гітлерівська армія на полях України! Бо ти, свободолюбний, славний народе український, залізом і свинцем борониш священну землю свою. І там, де ворог вже вдерся, ти численними загонами партизанськими безупинно продовжуєш нещадну боротьбу. Цією боротьбою сьогодні ти перед усім світом мужньо заявляєш: український народ був, український народ єсть, український народ буде! Ніколи він не стане за раба у німців! Ніколи він не складе своєї зброї! Ніколи ненавидіти ворогів своїх не перестане!

Нехай собі божевільний Гітлер дурною думкою ві-
шається, що він, мовляв, завойовник, другий новий Напо-
леон і т. ін.,— народе український, пам'ятай лише одне:
були і не такі ще нападники в історії, а от же народи зали-
шилися, а від самих нападників навіть і попелу в пічурці
історії не залишилося. Ти, народе український, як одна із
прогресивних сил, разом із народом російським, білору-
ським та іншими, зараз велику й почесну роль відіграєш
у цій боротьбі проти фашистів. І ти, що всім єством своїм
ненавидиш німецько-фашистських загарбників, поставив
усе своє найдорожче на боротьбу священну. Ця ненависть
твоя до німецьких загарбників давня, ще з тих часів, як
у відповідь на їхнє зазіхання били їх наші предки — воїни
галицького князя Данила²; як били їх на Буковині по-
встанці під проводом Лук'яна Кобилиці; як били їх
у 1918 році Щорс, Боженко³, Пархоменко⁴.

Всі ми певні того, що захоплену територію буде очище-
но від фашистських загарбників; ми певні, що гадюку буде
роздавлено. Але для цього треба й нам усім, хто любить
свою Батьківщину, подвоїти, потроїти свої сили. Ворог
напружується до останнього, ворог кидає на бій усе своє
последнє, цим удаючи, нібито він іще й не починав види-
хатись. Тим часом як видихання своє він тільки хитро
прикриває нечуваними знущаннями на окупованій тери-
торії, прикриває смиканням та метушнею. Кинувшись на
нас, він увірвався в самий центр України. Фашисти топ-
чуть своїми чоботищами все надбання твоє. Але ж і сам
ти знаєш, що жертви неминучі в боротьбі кривавій,— зате
ніколи твого серця ворог не дістане, ніколи твого духу
богатирського не осилить! Народе український! Твоя ге-
роїчна боротьба служить і в майбутньому послужить тор-
жеству Правди народів, торжеству Правди в усьому світі.

Геніальний співець твій Тарас Шевченко у своїй поемі
«Єретик» прославив чеський парод саме за те, що той ге-
роїчно витримав боротьбу проти загарбників німецьких.

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов'янине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді.

Отак і ти зараз, український народо, разом з російським
та іншими народами Радянського Союзу, не даєш пото-
нути Правді людській в німецькій фашистській пучині.
Пучина тая хлюпнула вже своєю хвилею мутною й на

саму пам'ять Тараса Шевченка: з його високої могили в Каневі, з цієї національної святині нашої, фашисти не задумуються стріляти в народ.

Але той, хто стріляє в народ, сам неодмінно погине. Той, хто в крові хоче потопити Правду, сам у своїй власній крові захлинеться. Той, хто не визнає національної святині інших народів,— порожняком розсиплеться, без сліду зникне у віках. Помсти катам, помсти! Смерть німецьким загарбникам! Наша славна Червона Армія, на яку зараз весь світ дивиться, доконає люту гадюку фашизму. Допомагайте ж добивати цю гадюку і ви, робітники, селяни й інтелігенція,— всі, суцці на Україні нашій любій. Караючий меч Святогора, Іллі Муромця, Добрині Нікітича⁵ разом одсікає всі голови дракона. Караючий меч батьків твоїх, народе український, підняв ти сьогодні на ворога грізно за правду, за щастя людей, за свободу. Хай жива буде вічно свобода народів, свобода і незалежність! Хай жива буде вічно Правда Людини!

[1941]

ІВАН ФРАНКО

(1856—1916)

Кожен народ пізнається на тому, як він шанує своїх героїв, співців, мислителів, борців за свободу. Народи Радянського Союзу щодо цього становлять високий приклад усім народам світу: створивши батьківщину трудящих, ідейно згуртувавшись навколо Комуністичної партії, вони в невтомній праці будують нове суспільство, в фундаменті якого найширше місце одведено соціалістичній спадщині. Батьківщина наша завжди пам'ятає про тих, хто ще задовго до революції, в тяжкі часи царського безправ'я, ішов разом з народом до світлого майбутнього, хто самовіддано боровся за свободу, за щастя вселюдське. Так, у нас за останні кілька років (коли брати по лінії літератури), як всесоюзні свята народів, урочисто відбулися ювілеї Шевченка, Пушкіна, Шота Руставелі, Міцкевича, Ованеса Туманяна, Лермонтова. І, нарешті, восени 1941 року вселюдно було відзначено 25-річчя від дня смерті істинного сина українського народу, борця за його щастя і свободу, поета-революціонера Івана Франка. І те, що ювілей поета проходив у напруженій грозівій обстановці міжнародної політики, в героїчні дні Вітчизняної війни, коли весь радянський народ одностайно встав на захист своєї Батьківщини проти озвірілого німецького фашизму, ще більше підносило й розкривало нам значення творчості Івана Франка як співця свободи, як полум'яного патріота. І так бадьоро, так окрилено звучали слова поета, немовби вони написані сьогодні.

Вийшла в поле руська сила,¹
Корогвами поле вкрила,
Корогви, як мак, леліють,
А мечі, як іскри, тліють,
Не так тліють, іскри крешуть,
А лисиці в полі брешуть.

Так і хочеться прикласти ці слова до нашого моменту. Після несподіваного віроломного нападу німецьких загарб-

ників на Радянський Союз осатаніло в пресі своїй забрехали, загавкали на нас хитромудрі фашистські лисиці. Зубами вгризаючись у живе тіло радянського народу, люті коричневі гієни в пресі — на виправдання розбишацького походу — ізригали з нечистої пащечки своєї тваринну, ще до війни вигадану теорію необхідності «скорочення населення», уярмлення слов'ян, як рабів, теорію «нордичної Європи». Цю хоробливу теорію недолугого розуму фашисти за всяку ціну намагалися припечатувати кров'ю нашого народу. І кров замордованих про помсту кричала, і Червона Армія в битвах жорстоких нищила дикі орди фашистські, зажерливі, прокляті.

Вийшла в поле руська сила,
Не щоб брата задушила,
Не щоб слабших грабувати,
А щоб орди підбивати,
Що живим труну нам тешуть,—
А лисиці в полі брешуть.

І народ радянський фашистським гнобителям відповів народною священною війною. На всіх землях, захоплених ворогом, в тилу його почався могутній партизанський рух. І на Західній Україні цей рух наші газети порівнювали з наростаючою силою лавини. А порівняння взяли ж із творів найбільшого нашого, після Тараса Шевченка, поета українського — Івана Франка.

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка, воля —
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер,
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючийся день?

З нас кожен слова ці повторював не раз. Ніщо-бо не могло загасити розпаленого гніву нашого народу. Ніщо не могло спинити помсти над фашистом. В непереможнім бажанні відплати наші одважні бійці, обвішані гранатами, не задумувались кидатись під танки ворога — самі гинули, але ж і ворог вибухав огнем в повітря. Безстрашні льотчики радянські таранили літаки ворожі. Діди й батьки, сини яких пішли в партизанські загони, викликаючись охотою, заводили, як той Сусанін², ворогів проклятих

у непрохідні хащі лісу, у западню до партизанів. І коли за це приймали смерть від ворога, душа у них була спокійна й ясна перед смертю: рідний край в небезпеці! За рідний край не страшно і вмерти!

Ця сила духу українського народу виховувалась віками. Згадати б хоча безсмертні приклади хоробрості воїнів, які бились проти загарбників у славних битвах під проводом Богдана Хмельницького, Богун³, Наливайка⁴... Згадати приклади високої витримки й неуполимої помсти таких народних месників, повстанців, як Залізняк⁵, Довбуш, Кобилиця... Віками підносила на височінь ця сила духу українського народу як в усній народній поезії, в історичних піснях, переказах, думках українських, так і в писемній літературі — в творах Котляревського, Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. У Івана Франка мотив сили духу проходить геть через усю його творчість. В 1880 році Іван Франко, сам будучи 24-річним юнаком, закликав свій народ не боятися чорної тьми полчищ ворогів — він проголошує:

Ще те не вродилось⁶
Острее залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав.
Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духу,
Не лиш утле тіло!

Через дев'ять літ після цього знову підбадьорююче лунає голос поета:

Не м'якніть без часу! Гартуйте сили!⁷
Гоніте звіра, бийте, рвіть зубами!

Які золоті, прекрасні слова! І як вони потрібні нам сьогодні! В 1900 році Іван Франко, їдко висміюючи тих поетів, які, замість покликів до бою, полюбляють фальшиву фразу та порожні слова, закликав співців із народу викрешувати вогонь свого духу:

...Слова — полова⁸,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

Усі ці заклики у Івана Франка — в 1905 році в його вступі до поеми «Мойсей» — зливаються в один могутній

гімн; в цьому гімні, як пророче звернення до українського народу, чується незламна віра у наше майбутнє:

...Вірю в силу духу
І в день воскресний твого повстання.

Іван Франко вірив у свій народ. Та без цього він би й не був патріотом. Без цього не було б у нього любові до батьківщини й любові до всіх бідних і погноблених світу.

Іван Франко своїм гострим словом карає, б'є всіх тих, хто в любові своїй до України нетвердий і легковажний; а найпаче він б'є, ще й у саме серце смертельно вражає таких, яким тільки й є одне ім'я ганебне: боягуз, відступник, зрадник. У поемі «Іван Вишенський» старий поважний схимник, що одгородився від світу в печері — коли до нього приходять посланці з України і закликають його до широкої діяльності на користь народу, — раптом немовби прокидається від сну і гірко собі докоряє:

І яке ти маєш право,
Черепино недобита,
Про своє спасення дбати
Там, де гине мільон?

І далі продовжує схимник: що краще: спокій? чи боротьба? Зашитись у печері, щоб раю небесного дістатись, а чи боронити рідний край? І відповідає він:

...Таж навіть
якби в рай ти так дістався,
а твій рідний край і люд твій
на загибель би пішов,—
адже ж рай тоді для тебе
пеклом стане. Сама думка:
«Я міг їх порятувати!» —
тобі з неба зробить ад.

Цей же мотив у Івана Франка ще яскравіше звучить у вірші «Супокій»:

Супокій — святе діло
В супокійні часи,
Та сли в час війни та бою
Ти зовеш до супокою,—
Зрадник або трус esi.

Сам Іван Франко ніколи в житті своїм не знав супокою. Син коваля, рано осиротівши, спізнав він усю гіркоту життя під непроглядним чорним небом тиранії австрійського цісаря. Переслідуваний ударами злої долі, він виробив у собі безстрашність, життєву силу, невтомність до по-

долання перенеп, завжди він був у перших рядах тих, що боролися з темрявою.

Про це сам поет нам ясно говорить в одній із своїх поезій:

...Я син народа⁹,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох,
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.

«Пролог, не епілог» — це немовби ціла програма дій поета на все життя: бути основоположником, фундатором, новатором й через те, природно, бути вогненным, палаючим і до кінця бути пристрасним. І справді, тільки завдяки творчій пристрасності свого генія Іван Франко зміг піднести українську літературу ще на вищий ступінь після Тараса Шевченка. До тиші, до застою в літературі, як признається сам поет в «Літературно-науковому віснику» (1898, кн. I), органічну відчуває огиду, і тому літературу українську він інтернаціоналізує. Іван Франко перший з українських письменників власними перекладами фундаментально познайомив був своїх земляків з західноєвропейською літературою, як також і з передовою літературою російською¹⁰, особливо з творами Чернишевського, Добролюбова, Герцена... Будучи смертельним ворогом австрійського уряду, Іван Франко провадить боротьбу з ним активною своєю роботою в нелегальних організаціях. 1878 року він перекладає на українську мову окремі розділи «Капіталу» К. Маркса. Цей рік взагалі був роком творчої змужнілості й повного розквіту його генія. Бо саме ж починаючи від 1878 року, Іван Франко неухильно іде по стопах Шевченка, який закликав гострити сокиру на царів, панів, тиранів.

«Каменярі», «Вічний революцьонер», «Борислав сміється», «Думи пролетарія», «Мойсей» — у всіх цих творах Франко виступає проти гнобителів народу, проти експлуататорів його, душителів, що топчуть людську особу, — виступає не на життя, а на смерть, закликає робітників та селян боротися з буржуазією, і боротися во ім'я світлого майбутнього: революція буде! буде!

Вічний революцьонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер!
Ні попівські тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,

Ні гармати лаштовані,
Ні шпiонське ремесло
В грiб його ще не звело!

Австрiйська влада, пани та духiвництво нi жодного словечка не прощали йому з революцiйних виступiв: вони арештовували Франка, вони кидали його у в'язницю, але нiщо не могло зламати протестуючого духу. Велет з невичерпною енергiєю, богатир волi, мислi й духу, вiн, не зупиняючись, все далi йшов, вперед все далi. При цьому для здiйснення поставленої мети своєї Иван Франко не шкодував нiчого — нi сил своїх, нi скромного достатку, нi слави. На своєму ювiлiї поет так говорив про себе: «Хай зникне моє ім'я, але хай росте i розвивається народ»¹¹. Зрозумiло тепер, як Иван Франко ненавидiв тих, хто душив народ, i, зокрема, рiдний йому народ український. На Великій Україні це були цар з панами, а в Галичинi — австрiйський цiсар з баронами-нiмцями. Проти нiмецьких баронiв Иван Франко не переставав боротися весь час — вiд початку своєї дiяльностi й до самої смертi. Грiзне запитання австрiйським властям вкладено у вiрш «Гадки над мужицькою скибою»: хто виссав плодючий сiк народу й куди тi святi соки подiли? Таким же самим запитанням наповнений i вiрш «Баба Митриха». Для чого це солдата, з походження українця, та раптом погнали австрiйцi на окупацiю сербської Боснiї? За що вiн там поклав свою голову? Те ж саме i у вiршi «Ляхам» — про полякiв, яких гнiять «з нiмецької ласки». Протест проти iноземного насильства, протест в оборону iнших нацiональностей у Ивана Франка не є чимсь випадковим — навпаки, вiн логiчно впливає з усiєї його революцiйної дiяльностi. Зазначу ще один з таких виступiв в оборону полякiв: у вiршi «Сучасний лiтопис» Иван Франко пiдносить свiй голос проти колонiзацiї нiмцями Познанщини i проти засудження в Лейпцигу поляка Крашевського¹², що протестував проти цiєї колонiзацiї. А згодом — дошкулення нiмецьким загарбникам i всiй їхнiй хитрiй системi гнiту ми зустрічаємо у Франка дуже часто: i в «Тюремних сонетах»¹³, в поемi «Панські жарти», i у вiршi «Гей, хто на свiтi кращу долю має»¹⁴, як також i в повiстi «Воа constrictor», у драмi «Кам'яна душа», в оповiданнях. Цiкаво, що вислови Ивана Франка про нiмецьких агресорiв iнодi збiгаються з висловами Тараса Шевченка. Так, саркастичне слово Тарасове «нiмець узлуватий» («I мертвим, i живим...») також ми зустрічаємо i у Франка («О Дранмор, Дранмор,

німче вузлуватий») ¹⁵. Очевидно, ненависть Шевченка до загарбників немало-таки живила і Франка. Усі ці життям продиктовані виступи проти німецької буржуазії, проти австрійських властей, проти самого цісаря аніскільки не стали на перешкоді нашому геніальному поетові продовжувати любити спролетаризовані маси німецькі, бідне селянство; не стали на перешкоді передати у власних перекладах на українську мову твори Лессінга, Гете, Гейне, Фрейліграта ¹⁶. Та ще ж і сам він, Іван Франко, досконало володіючи німецькою мовою, переклав на німецьку твори Тараса Шевченка і Миколи Некрасова ¹⁷.

Іван Франко не раз стверджував, що, незважаючи ні на які зазіхання, Україна буде вільна, Україна встане! Сам Іван Франко під впливом «Заповіту» в такії ось слова це твердження уклав:

Розпадуться пута віковії ¹⁸,
Тяжкії кайдани,—
Не побіджена злими ворогами
Україна встане!

Україна побіджена не буде! Україна встане! Український народ разом з великим братнім російським народом та іншими народами Радянського Союзу знищать злого, лютого ворога, фашиста німецького, і підуть далі вільним шляхом своїм до свободи й щастя. Запорукою цього є безприкладний в історії героїзм нашого народу, запорукою цього є дружба братніх народів, запорукою цього є міць доблесної Червоної Армії і самовіддана боротьба народних месників — партизанів червоних. Тяжка боротьба! Великі жертви! Фашистський людодід, самодур Гітлер хоче повернути нас на рабів своїх? Та цього не буде! Ніколи!

Ще те не вродилось
Острее залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарівав.
Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духу,
Не лиш угле тіло!

ПИСЬМЕННИКИ — ВІЙНИ *

Робота поширеної президії Спілки радянських письменників СРСР має у нас характер відбудовчий, характер відтворення. Розриву в роботі нашої не було, але змінилася сама обстановка її, що вимагає нових темпів і нових форм звучання. Віроломним нападом ворог порушив мирну обстановку, і весь радянський народ мобілізується на захист своєї Вітчизни. Це те перше, що відрізняє теперішню роботу нашу від колишніх урочистих засідань довоєнного мирного часу, що відрізняє і всю нашу творчість. З перших днів війни українські письменники, як і письменники інших республік Союзу, були охоплені однією думкою, щоб по-справжньому перебудуватись на новий, героїчний лад. І тому неминучі були у них мотиви самоперевірки. Ось, наприклад, Володимир Сосюра, удаючись до своєї пісні, просить її бути твердою і сталевою, щоб ніхто потім не сказав, що вона, мовляв, мирним сном спала під грім гармат:

Мій край клекоче у пожарі¹...
Чи ж можу быть байдужим я?
Сталева каска, очі карі,—
Такою, пісне, будь, моя.

Письменники, драматурги, поети уже всім своїм єством зрозуміли: не час співати солов'єм, коли Батьківщина переживає чорне горе,— нові слова в бойовій руці своїй зважуй! Нові пісенні удари готуй у серці! Андрій Малишко так і говорять:

На дніпровській долині ромашка зів'яла побита².
Тополина скрипить. Догоряє мій батьківський дім.
І не хочу я вітром лягати під кінські копита,
Соловейком співати на чорному горі твоїм.

* Із виступу на поширеній президії Спілки радянських письменників СРСР 27 січня 1942 р. в Москві.

Обстановка змінилася. І якщо робота попередніх пленумів і поширених президій наших теж відбувалася в напруженій, розпеченій до краю міжнародній атмосфері, то тепер вона відбувається ще й поблизу самого фронту, поблизу нещадних вирішальних боїв з ворогом ненавистним. Це — друга відмінність нашої роботи сьогодні. І, нарешті, відмінність третя — це те, що поняття патріотизму в нашій країні саме тепер пронизано новим могутнім електричним струмом. М. І. Калінін в своїй статті «Що значить бути радянським патріотом в наші дні»³ говорить: «Протягом двох десятків років будівник, організатор виробництва, аграрник, культурник були центральними постатями в нашому громадському і економічному житті і основними типами нашої літератури... Перед громадянами Радянського Союзу постало основне завдання — безпосередня боротьба з ворогом... Але війна багатостороння. Вона вимагає величезної кількості роботи в найрізноманітніших її формах». І ось величезну кількість роботи і мусили підняти зразу ж після нападу загарбників радянські письменники, а серед них письменники Радянської України.

О. Є. Корнійчук уже дав тут загальну картину⁴ того, що зробили українські радянські письменники за минулі 7 місяців війни. Я дозволю собі спинитися лише на трьох питаннях, що впливають з його виступу: чи охопили українські письменники багатогранність війни в своїй творчості? Які художні образи найбільше хвилювали їх за цей час? В якому стані була художня агітація українських письменників?

Підняття епічного богатирського меча з дна ріки чи озера, який лежить там, забутий, — один з найпоширеніших засобів наших письменників для зіставлення з могутністю Радянського Союзу. Прекрасний засіб. Але письменники не завжди додумуються при цьому додати іще якийсь вид зброї до меча. Багатогранність-бо сучасної війни полягає в тому, що техніка її, впливаючи на тактику, відкриває такі простори фронту, що їх подолати може тільки моторизована армія. Радянський богатир, голова якого вище від хмар, і володіє ж якраз всіма видами сучасної зброї. Це вже не тільки меч батьків його, ні — це танки, авіація, автомати, скорострільна артилерія. Оспівати таку силу нового радянського богатиря і є завдання письменника. Як основну постать літератури наших днів треба показати бійця-червоноармійця, льотчика, червоно-

флотця, танкіста, командира. Цей показ виявляється у письменників подвійно: в формі переможного маршу багатомільйонних сил Червоної Армії, то в формі зарисовки окремого портрета. Ось марш Миколи Бажана:

Штиком і танком, бомбою й снарядом⁵
Ми смерть несем оскаженілим гадам,
Ми їх стріляєм, нищим ряд за рядом —
Нема рятунку кровожерним псам!

Гримить метал над Заходом і Сходом,
Ми як один звелися всім народом,
Двохсотмільйонним рушили походом,
І перемога путь вказала нам!

Чудесний марш у Леоніда Первомайського «Вперед, дев'яносто дев'ята!»

Детально виписаний портрет льотчика ми зустрічаємо у Володимира Сосюри:

Мов вилитий з криці⁶,
Готовий на бій,
Блакитні петлиці,
Рум'яний, стрункий,

А вір як зірниця
Над морем грізним.
І ворог боїться
Зустрітися з ним.

Де бурі по вінці
У синяві гін,
Носив він «гостинці»
В Плюшті й Берлін.

У війні сучасній разом з льотчиками, але тільки рухаючись по землі, вдало носять «гостинці» ворові також і танкісти. Багато в українській літературі є зарисовок танкіста і танка, я з усіх їх хочу відзначити зарисовку Миколи Бажана, яка відмінна тим, що в ній дано і біографію самого танка, а в біографії — безмежні запаси сили і могутності народів Радянського Союзу:

Він повернувся з битви без пробоїн⁷,
Закурений, закопчений в бою.
Як вдягнутий в сталевий панцер воїн,
Що добре службу виконав своєю.

У міднотонних казанах Уралу,
В печах, в ключах магнітогорських руд
Для нього проби кращого металу
Варив зброяр — увесь радянський люд.

Шахтар казав, рубаючи породу,
І сталевар казав, і ковалі:
«Ти будь міцний, як сила й міць народу,
Твердий, як серце нашої землі».

У зв'язку з віршем Миколи Бажана не можу тут не згадати новорічного листа уральців, надрукованого в газеті «Правда». Уральці пишуть в ньому: «Зберігаючи давні традиції самого ремесла, озброєні складною технікою точної науки, майстри Уралу кують надійну зброю для Червоної Армії».

В боях под Ростовом,
В боях под Орлом
Уральские танки
Пошли напролом.

В сраженьях за Тулу,
В бою под Ельцом
Встретился немец
С уральским бойцом.

Зустріч німця з уральським бійцем відчувається також і в цитованому мною вірші Бажана.

Безпосереднього зв'язку, звичайно, між віршем українського поета і листом уральців нема. Але ж цим зіставленням хотів я підкреслити однаковість пульсу в поета і в героїв праці, однаковість мислення поета з народом. Колись Дмитрій Фурманов⁹ у своєму щоденнику сказав про Чапаєва, що від усього того, що б не робив Чапаєв, завжди випромінювався якийсь дух богатирства й чудодійності. Ось такий же дух богатирства відчуваємо ми сьогодні у всіх вчинках і діях радянського народу — незалежно від того, відбуваються вони на фронті, чи в тилу, або ж у партизанських загонах. У відомій п'єсі Олександра Корнійчука «Партизани в степах України» колгоспниця Катерина саме в цьому плані й говорить про своє серце: «Огню в ньому вистачить спалити добро своє, але згорять і вороги усі...»

Про те, як серце народу відповідає готовністю обороняти Вітчизну, написані також прекрасні новели Петра Панча¹⁰, Івана Ле¹¹, Анатолія Шияна¹², Юрія Яновського¹³. З-поміж новел останнього відзначимо новелу «Син». У ній дано образ сучасної матері-українки, що силою свого звучання нагадує образ матері із сербського епосу «На Косовім полі». Як у сербському епосі мати, розглядаючи одірвану руку сина, яку, пролітаючи, ворон упустив їй

на землю, «ані сльози не зронила»,— так само мужньо тримається й сучасна українська мати, що ляпаса дає фашистам за свого замордованого сина. «...Ось я підношу на цілий світ мою руку і б'ю по морді гітлерівсько-німецьку армію! Носіть цю зневагу й презирство — ви, негідники, боягузи, бандити!» Українська мати-патріотка за своїм сином ні сльози не зронила і таку свою поведінку сама в кінці такими ось словами пояснює: «Для радянської моєї справи потрібні сухі очі».

Серце народу! Надто багато пережило воно глибоко несправедливого, брутального, звірячого від фашистських лютих собак, щоб могло стриматись і не говорити про себе! Воно заспокоїться тільки тоді, коли цілком удовольнить свою помсту над ворогом.

Тепер наша героїчна Червона Армія і партизани знищують все те, що фашистом зветься. Така воля народу. Сьогоднішні українські партизани — це свідомі борці за свободу, за справедливу справу нашу, які носять в своєму серці традиції великих повстанців Наливайка, Залізняка, білоруського Кастуся Калиновського¹⁴, грузинського Арсена й ін. В новелі Юрія Яновського «Вино для перемоги» грузинські колгоспники пишуть своїм українським друзям: «Великі воїни давніх часів, наші грузинські народні рицарі, ваші українські герої-запорожці,— всі вони з захватом і подивом сприйняли б вашу битву й перемогу під містом К., коли ви, з'єднавшись з іншими партизанськими загонами, вщент розгромили штаб великого ворожого з'єднання». Чуття єдиної родини диктує письменникам Радянського Союзу пов'язувати в своїх сюжетах героїв свого народу з героями інших народів Радянського Союзу. Йде великий перегук письменників! Олександр Корнійчук від усього серця свого з словами дружби безсмертної звертається до російських братів; Максим Рильський пише посланіє білоруському народному поетові Янці Купалі, а також посланіє до поляків¹⁵; полум'яні свої рядки присвячує українцям Ванда Василевська¹⁶; про почуття російського народу до народу українського говорить Валентин Катаєв¹⁷; башкирський поет Сайфі Кудаш¹⁸ пише поему про юного українського партизана Тараса... Яка прекрасна наша країна, у якій одночасно в усіх республіках Союзу виблискують шаблі, вихоплені з піхов на ворога, кінноти зірчасті клинки виблискують! Це справжнє бойове наше розцвітання, бойова молодість землі... Дзвін шабель, гурчання аероплана, гуркіт гармат —

ось що проситься зараз в поетові рядки,— але ж ні, не проситься, а владно вривається, як про це вдало сказано в Леоніда Первомайського:

Я славив молодість землі
в коханні і в бою.
Я славив наші кораблі
в коханні і в бою.
Кінноти зоряні клинки
Вривалися в мої рядки,
мов блискавка в маю.
(«Закон сталевих соколів»)

Гострі клинки помсти, що вриваються в творчість, наче блискавиці,— найцінніше в біографії поета. Багато дав Леонід Первомайський творів за семимісячний період війни; і коли заглянути в них — постійна там напруженість і творча тривога, вічне шукання колізії, наздоганання й розправа з ворогом. В новелі Натана Рибака ¹⁹ «Прапор» змальовано безстрашний вчинок і таку ж безстрашну смерть нашої радянської людини. Ідеєю ця новела, як і твори Юрія Яновського та інших, йде виключно від великої віри в народ. Скільки б не мучили народ наш «надлюдини»-садисти, скільки б не вбивали вони українців, росіян, білорусів — однаково ніколи свободолюбивий народ радянський не дозволить запрягти себе в ярмо рабства!

В нас клятва єдина і воля єдина ²⁰,
єдиний в нас клич і порив:
Ніколи, ніколи не буде Україна
Рабою німецьких катів!

Так клянуться Микола Бажан. Так клянуться й інші (кожен у своїй, тільки йому властивій формі вислову) українські письменники: Іван Ле, Петро Панч, Андрій Головка, Іван Кочерга, Семен Скляренко ²¹, Олександр Копиленко, Олексій Кундзіч ²² та ін. Відсіч ворогові! Перехід у наступ! Знищення хижого звіра!

Відсіч ворогові на війні — з-поміж інших умов — вимагає від бійців швидкості й натиску. Швидкістю створення під час війни також мусить бути пройнята і творчість письменників радянських. Володимир Маяковський, висміюючи в свій час сладкогласих, незграбних письменників, так званих «птичок божих», — гостре, але правдиве дав визначення письменника у дні війни чи безпосередньо після війни:

В наши дни
писатель тот,

кто напишет
марш
и лозунг.
(«Птичка божья»)

Марш і лозунг, байка, памфлет, викривальне посланіє й частинки звучать у всіх українських поетів — як у тих, про яких я вже говорив, так і в Павла Усенка, Сави Голованівського, Миколи Шеремета²³, Сергія Воскрекасенка²⁴, Івана Неходи²⁵, Михайла Стельмаха²⁶ й ін. Змінюється кредо письменників, нове кредо появляється, яке випливає із завдань письменника, коли Вітчизна в небезпеці. Прагнення конкретної дійовості, прагнення найшвидшої, найактивнішої участі в боротьбі з ворогом — ось внутрішня наповненість цього кредо всіх письменників Радянського Союзу. Олексій Толстой²⁷ в тому ж липні місяці в газеті «Правда» надрукував своє «Я закликаю до ненависті». Заклики до знищення дракона на всю країну зазвучали у виступі письменників на Всеслов'янському мітингу в Москві²⁸, на мітингу представників українського народу в Саратові²⁹ і там же — представників народу польського³⁰, і ось нещодавно на мітингу представників білоруського народу в Казані³¹. Віднині клятва письменника-бійця, клятва вірності народові, а разом з тим прокляття ворогові з його «біблією людоджера» все частіш і частіш зустрічається в радянській літературі.

Розвієм по чистому полю³²
Ми хмари фашистівських зграй...—

говорить Володимир Сосюра.

Народ-титан поклявся: «Не віддам³³
Загарбникам своєї волі й влади.
Криваві пси, нема пощади вам,
нема пощади!» —

пише Микола Бажан. В новому кредо радянського письменника на першому місці стоїть прагнення помсти. Жадобою помсти пройнята радянська мати в новелі Петра Панча — мати, що благословляє на війну останнього свого сина. Жадобою помсти пройнята в новелі Івана Ле українська дівчина Саня, що перевеслом задушує в полі диверсанта («Брала дівка льон»). Те ж саме звучить і в новелі Олеся Донченка³⁴ «Життя». Жадоба помсти — це одно з найголовніших бажань і самого письменника радянського. Так і зветься новорічний нарис російського письменника Леоніда Соболева³⁵ в газеті «Правда» — «Єдине бажан-

ня», в якому він признається: «В день Нового року першим моїм словом було прокляття. Прокляття тим, хто підпалив земну кулю, хто навів жаху в сині дитячі очі». Та ось і в останньому вірші білоруського поета Максима Танка³⁶, надрукованому в «Известиях», ми знаходимо те ж саме:

О пі, не та вже даль оця,
Лиш попіл там, де мріли хати,
І з криком радісним бійця,
Можливо, не зустріне мати.

Ну що ж, оновлена земля
Цілющі ліки знайде ранам,
А ми, йдучи через поля,
На попіл із-під касок глянем.

І, помстою згасивши гнів,
Повернемо з огню і грому,
З країни лютих ворогів
Ми переможцями додому.

(Переклад В. Сосюри)

Молодий український поет Михайло Стельмах, беручи участь в нашій визвольній війні як рядовий борець-червоноармієць, говорить: якщо й вийде назустріч йому рідна мати, то зустріч їх буде короткою. Бо ворога ще не добито, і Батьківщина його кличе не тратити й хвилини в святій справі знищення людозера, яке вже почалось.

Але поряд з прокляттям і жадобою помсти перед українськими радянськими письменниками невідкладне стоїть завдання: піднести на нечувану височінь образ Батьківщини, зігріти його, фарбами збагатити і по-письменницькому виплекати. Я підкреслюю: виплекати, бо образ Батьківщини теоретично не створиш, образ Батьківщини схематично не побудуєш, образ Батьківщини, не відчувши глибоко, не проспіваєш, в серці не знайдеш. Ні, для відшукання його потрібно ще дещо.

І якщо в давньому епосі мірою кривності з'являлася любов до природи, то в наш час для радянського письменника мірою цією будуть відданість матері — рідній Комуністичній партії, любов до Червоної Армії, відчуття в серці своєму морального обличчя народу, кривна зацікавленість у випуску високоякісної продукції на заводах, у вияві трудового героїзму в колгоспах і т. д., і т. п.

При такому підході письменника до самого себе Батьківщина сама постане перед ним чи то як наречена, чи як

дбайлива мати, з якою можна розділити всі радості, і горе, й муку. Андрій Малишко, звертаючись до сплюндрованої Гітлером України, ніжно-ніжно такі ось слова вимовляє, як син її рідний:

Знову кличу тебе. Чи ти голосу не розпізнала? ³⁷
Знов прошу — озовись, червіньково-вишнева моя!
Може б, вітром я став, тільки ж хмар налягає навала,
Може б, співом покликать — та де ж того взять солов'я?

Вражає те, що вислів «кличу тебе», «Україна кличе» з'являється в творах українських письменників майже одночасно, незважаючи на те, що одні з них перебувають на фронті, а інші працюють в тилу. Ось початок одного з віршів Володимира Сосюри:

Пил і вітер у обличчя... Десь Дінець, сади, Лисяче...³⁸
То мене Україна кличе на кривавий, смертний бій.
Я лечу туди безсонно, а навколо гони, гони,
І в блакиті мрійній тоне край башкирський степовий.

Електричний струм, що по-новому проймає поняття патріотизму, проймає й нас, українських радянських письменників. Ми стрепенулись, ми самі себе перевірили і ось прийшли до висновку, що не все ще зробили ми в цьому напрямку, далеко не все. Щоб охопити багатогранність Вітчизняної війни, нам треба самим стати багатогранними. Щоб створити глибинний образ Батьківщини — нам треба самим бути глибинними. Щоб написати великої ваги агітаційні речі, нам треба навчитися саркастичним сміхом убивати ворогів. Олексій Максимович Горький — в його політичних памфлетах — нехай послужить нам в цьому як приклад. Батьківщина зазнала великих мук; чи можна ж убгати їх в одну новелу, сонет, в мініатюру? Ні. Перед нами стоїть завдання готуватися також і до великих полотен. Українська радянська література, як література великого народу, не має права бути маленькою. Всесоюзна письменницька організація повинна нам максимально допомогти в нашій роботі. І насамперед ще більше поглибити ті канали, що проходять від республіки до республіки і потім усі в одному морі зустрічаються — в Москві. Навести повний лад, як це говорили тут промовці, в нашому літературному господарстві.

ГНІВ ТАРАСА

В суворий і грізний час зустрічаємо ми традиційні передвесняні дні, зв'язані з пам'яттю Тараса Григоровича Шевченка¹. Фашистський звір Гітлер ось уже кілька місяців сіє на окупованих рідних наших землях смерть, руїну і пожежі. Одною з перших республік Радянського Союзу, що зазнали нападу фашистського людожера, була Україна. Задумавши знищити український народ, фашистський звір постачив своїх гітлерівських молодчиків, окрім зброї, ще й шибеницями, петлями готовими, кишнями грабіжницькими безодніми, наказами дикими, жорстокими — руйнувати скарби наші, пам'ятники старовини й мистецтва. Тарасова могила в Каневі, могила співця свободи українського народу в першу ж чергу була ними по-варварському зганьблена й осміяна.

Звір ненажерливий розкривав уже свою пащеку і на саме серце нашої Вітчизни — Москву. Завдяки плану контрудару, контрнаступу, наша славна Червона Армія зламала ворога², розбила німецькі армії, що вважали себе непереможними... Та ворог ще не добитий, він ще дужий. А тому кожен крок наш сьогодні, кожен рух душі має бути скерований на те, щоб остаточно знищити звіра. В наші героїчні дні Вітчизняної війни вшанування пам'яті Тараса Шевченка набуває особливо важливого характеру. Патріотизм поета, його ненависть до ворога з вісімдесятирічної давнини випромінює на нас такі яскраві снопи світла, що ми не можемо очей своїх одвести від їх потужності і сяйва. Ми ловимо в свої серця ті випромінювання поета-патріота і, переломивши крізь добу нашу, надсилаємо їх як турботу і любов червоноармійцям, партизанам, а озвірілому ворогові, дикій грабармії фашистській — вічне презирство, ненависть і прокльони!

Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине,—
Слава не поляже...

М. І. Калінін на 6-й сесії Московської обласної Ради депутатів трудящих сказав, що всі людські почуття — горе, гнів, зненависть, — все це має бути скероване на боротьбу з фашистами *. Ось чому ми сьогодні українського генія зустрічаємо не як лірика тільки і повістяра, не як художника і філософа, — перш за все як борця за свободу, як патріота, що глибоко ненавидів ворогів, як гнівного викривателя неситих. Ми особливо наголошуємо сьогодні на почутті гніву, бо гнів Шевченка особливо цінний для нас зараз у боротьбі з бандитами-людоджерами, з розбійниками, руйначами культури. З усіх гасел Шевченка, з усіх лозунгів його і закликів ми обираємо один найголовніший заклик, бойовий клич його бойової поезії: «Нехай ворог гине!»

Тарас Шевченко ненавидів тиранів особливо за те, що вони, закабальючи народ український у рабство, користувалися в цій нечистій справі нечистими руками колонізаторів. Всі ці енгельгардти, бенкендорфи, дубельти, барони фонкорфи ⁴ та інші, що їх густо насаджували царі як поміщиків та урядовців, були найлютіші мучителі українського народу, вороги його волі і культури. Запродані степи українські, каже Тарас Шевченко у вірші «Розрита могила». На хитрих, меркантильних зайд скаржитесь він і М. В. Гоголю ⁵ (у вірші, присвяченому великому сатирикові); в знаменитій своїй поемі «Сон», за яку цар Микола Палкін заслав поета в Оренбург. Шевченко висміює своїх землячків-перевертнів, остільки заглушених «в німецьких теплицях», що вони вже й свою рідну мову забули. А в посланії «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» Шевченко, не стерпівши образи за батьківщину, прилюдно в обличчя б'є перевертнів бичем свого презирства:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого.
...І знову шкуру дерете
З братів незрячих, греккосіїв,

* Див.: «Труд» ³, 31 січня 1942 р., № 26.

І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претесея знову!..
...Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!

— Ви претесея в німецькі землі по освіту, ви забуваєте свою історію, визвольні війни, а тим часом, — каже Шевченко, — німецький колонізатор загрожує вашій батьківщині економічним поневоленням:

І на Січі мудрий німець
Картопельку садить.

Так до самої смерті своєї не переставав Шевченко протестувати проти поневолення, не переставав протестувати проти онімечування України. Які близькі, які зрозумілі і співзвучні його протести нашому часові! У січні цього — 1942 — року в газеті «Правда» опубліковано звернення «До українського народу», в якому ясно перед усіма нами поставлене запитання: «Чи буде український народ говорити рідною українською мовою, чи наші покоління будуть знімечуватись?» Тарас Шевченко не тільки тих німецьких колонізаторів ненавидів, що п'явками присмоктались до українського народу, але також і тих, що пили кров людську в Чехії, Сербії, Моравії. В поемі своїй «Єретик» він прославляє чеський народ за те, що той героїчно боровся з загарбниками:

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов'янине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді.

І зпову вражає нас пророча співзвучність цих слів Шевченка нашому часові. Сьогодні не дає потонути слов'янському світові в фашистській пучині весь радянський народ, його рідна дитина — Червона Армія! Визволення своїх братів-українців Тарас Шевченко вбачав у братерському єднанні народів:

І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любові
Навіки і віки!
І потекли в одне море
Слов'янській ріки!

(«Єретик»)

Ми тепер в Башкирії. Рукою подати до тих місць історичних, де мучився Тарас Шевченко в засланні — до колишнього Оренбурга, до Ілецької Захисти ⁶, Орська ⁷ та ін. Це ж звідти він, забуваючи про всі злигодні життя, весь час стежив за долею України, весь час слав пригніченим братам своїм повне сліз братнє нагадування:

Любіться, брати мої,
Україну любіте...

(«Згадайте, братія моя...»)

Недавно я поза Уралом
Блукав і господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало...

(«Марку Вовчку»)

Але річка Урал адже ж там бере свій початок, де й річка Бєлая. Я цим хочу сказати, що башкирський народ таке ж має право крєвності на Тараса, як і народ казахський. Та й у самого Шевченка ми знаходимо цьому ствердження: в його повісті «Близнецы», в його ліриці і особливо в щоденнику є згадки про башкирів і Башкирію. І ось тепер, мало не по ста роках, башкирські поети говорять про єдність українського і башкирського народів у боротьбі проти ворогів нашої Батьківщини — проти німецько-фашистських загарбників. Сайфі Кудаш в своєму вірші «Думи опівнічні» говорить:

Щоб звільнити навек Україну,
Йдуть джигіти Уралу на бій.
Доки ворог останній не згине,
Не спочине їх меч бойовий.

Полонена Тараса могила
Стане вільною в сяйві зірок,
І з привітом Башкирія мила
Покладе на могилу вінок.

(Переклад В. Сосюри)

Тепер, коли гітлерівські собаки хочуть поневолити нашу Батьківщину, на захист її повстали всі народи Радянського Союзу. Надії ворогів на розклад Країни Рад шляхом внесення до неї національного розбрату були биті з перших же днів Вітчизняної війни. Незламна дружба народів — одна з могутніх фортець наших, об яку вщент розіб'ються гітлерівські орди. Незламна дружба наша — в ряді інших підвалин її — тримається на взаємному обмі-

ні радянських народів культурними цінностями. І коли українцям близькі і зрозумілі О. С. Пушкін, Шота Руставелі, Ованес Туманян, Фаталі Ахундов, Габдулла Тукай, Мажит Гафурі⁸, — то для всіх народів Радянського Союзу такий же близький сьогодні і зрозумілий Тарас Шевченко. В численних листах червоноармійців (не лише українців) — в листах, що надходять до Спілки письменників, до наших редакцій, до Академії наук, — є одне прохання, що без кінця повторюється, прохання надіслати «Кобзар» Шевченка на фронт. Так гнівне слово Тарасове допомагає нам сьогодні і духовною зброєю своєю в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. І ми, разом з своїм поетом, ще голосніше підносимо сьогодні його клич бойовий: «Нехай ворог гине!»

Наша дума, наша пісня⁹
Не вмре, не загине:
От де, люди, наша слава,
Слава України!

[ПРИВІТАННЯ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДУ]

Український народе!

В день свята Першого травня прийми від мене гаряче синовнє вітання!

Великі страждання випали на твою долю! Ворог нахабний, лютий фашист німецький, віроломно напавши на Радянський Союз, замислив сокирою своєю розбишацькою із коренем винищить тебе, а твої думи світлі про щастя всіх людей вогнем пустити і димом. Але ж як би не старався берлінський людоїд роз'єднати тебе територіально, заганяючи синів твоїх на каторгу німецьку, та як би не намагався він безневинних синів твоїх і дочок живими вдавити в землю, ти пам'ятай, що сказав Тарас Шевченко: «Оживуть степи, озера!»¹. Пам'ятай, що ти і в тимчасовій роз'єднаності своїй залишаєшся суцільним, нероз'єднаним, великим. І нікому не випекти вогнем світлі думи твої, що золотими літерами сяють на скрижальях вселюдської культури. Кров'ю залив нашу землю дракон німецький. Він в ненаситності своїй все нових шукає жертв, нових; своїми кігтями хижими він хотів би загарбати буквально все на нашій землі батьківській, любій. Але знов же пам'ятай слова Тарасові: «Неситий не виоре на дні моря поле»². Неситий сам од своєї неситості подавиться, погине!

Оживуть степи, озера...

Народе український! За твоєю відважною, ще нечуваною в історії боротьбою зараз стежить все передове людство світу — тож не послабляй свого духа в боротьбі. Оживуть степи, озера!.. Твої партизани й партизанки своїми подвигами, своїми ділами героїчними увесь світ дивують. Про твої у кожному лісі засновані лісогради, немовби про фортеці неприступні, світова преса говорить. Нехай же множиться число партизанів і партизанок. Хай ще більше стане лісоградів, бо вони ж є запорукою того, що «оживуть степи, озера!» Оживем, народе мій! Для цього ж працюємо

і ми тут всі як на фронті, так і в радянському тилу. Червона Армія героїчно бореться на фронті за кожду п'ядь землі радянської, української. Ми ж, письменники, художники, учені, композитори, кожен на своїй ділянці всі сили скеруємо для того, щоб німця на фронті ідеології, брудного, брехливого німця подолати, щоб розвінчати його назавжди й висміяти перед усім світом! Працюємо ми тут, не покладаючи рук своїх, працюємо для тебе, любий наш народе. Бо ми з тобою в сім'ї вольній, новій на Радянській Україні! Оживуть степи, озера! Живи, народе наш безсмертний! Про твоє визволення і щастя щодня і щохвилини дбають братні народи Радянського Союзу. Нехай живе дружба народів!

[1 травня 1942 р.]

НА ЗАХИСТ ДІТЕЙ НАШИХ *

Слухай, могутній, багатоязичний народе мій радянський! Слухай голоси синів твоїх та дочок — голоси залізного протесту, породженого з глибини глибоких потрясінь наших сердечних!

Багато є в історії прикладів підлості ворога, немилосердя та жорстокості, але ніколи ще не зустрічали ми такої підлої жорстокості, такого звірства шаленого, якими безславно проявили себе у відношенні до нас німецькі фашисти. Багато в історії прикладів, коли під час віроломного нападу ворога народ всією своєю масою підносить свій голос на захист себе, але ніколи ще не було такого, щоб голос підносився саме на захист дітей. Діти-бо не воюють — то що ж од них потрібно ворогові? Зігнати свою злість за невдачі? Задовольнити свій садизм? Ні! В чомусь іншому криється причина систематичного злісного винищення фашистами радянських дітей на тимчасово захоплених ними територіях.

У нас тепер весна, і з талої землі кожного дня пробиваються догори все нові та нові зелені паростки. Вони дивляться у синє небо, щоб не пропустити того, що скаже їм сонце. Слухай, народе мій любимий, народе радянський! Після Великої Жовтневої соціалістичної революції у тебе народжувались усе нові й нові найніжніші зелені паростки, твої радянські діти. Тільки-но навчившись ходити, вони чутливо прислухались до того, що говорить їм устами вихователів Сонце-Ленін.

О діти! Найсвітліша мрія наша, найдорогоцінніша надія, наше святее святих! Так ось що потрібно берлінським людоїдам од тебе — щоб ти, мій радянський народе, залишився без покоління, без продовження роду в майбутньому!

* Виступ на мітингу на захист дітей від фашистського варварства 2 травня 1942 р. в Уфі за участю Долорес Ібаррурі.

Знищення слов'янських народів — це давня мрія хижих німецьких потвор. Але слов'яни в усі віки являли собою непоборну силу, об яку розбивалися німецькі грабіжницькі орди. Бив їх на Чудському озері Олександр Невський¹; бив їх під Дорогичином Данило Галицький²; з'єднаними силами слов'ян вщент розбиті були пси-барони в битві під Грюнвальдом³, а хвалений Фрідріх II — як дременув він од російського війська у XVIII столітті!⁴ Сумно також для німецьких загарбників закінчилась і окупація ними України в 1918 році⁵. Хіба ж мало ще їм тих всіх уроків?

Але ж німецькі фашисти все лізуть, німецькі фашисти хочуть підкорити тебе, народе мій непереможний, знищити тебе і твоїх дітей.

О діти! Найсвітліша втіха наша, багатобарвна райдуга, перекинута до прийдешнього!

Геніальний співець українського народу Тарас Шевченко кожного разу внутрішнім світлом опромінювався, коли тільки починав він говорити про матерів та дітей.

У нашім раї на землі⁶
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Ніжність велику почував Тарас Шевченко до дітей, ніжність, яка відрізняє всіх нас, слов'ян, вихованих на принципах гуманності, вселюдського щастя й волі.

...вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати⁷,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годув.
І спать несе.

Ця ніжність до дітей цілком чужа гітлерівським головорізам. Лише вони, дикі звірі, можуть опуститися до винайдення правил та параграфів по винищенню дітей! Якраз всі накази фашистських генералів і зайняті ж цим, а особливо безприкладний в історії найжорстокіший наказ генерала Рейхенау⁸. І гітлерівська армія — наче тільки цього їй чекала — почала набивати руку в такому противному почуттю гуманності, в такому мерзенному ділі. Та «логіка гуманізму, — говорить О. М. Горький, — неприступна розумінню двоногих вовків та кабанів»⁹. Двоногі вовки ставлять дітей для втіхи собі, як мішені; двоногі вовки ллють із шланга льодову воду на дітей, поки ті не

обернуться в льодові стовпи; поранену 5-річну дівчинку приколюють багнетом; на очах матері дітей живими в землю закопують... Нота Народного Комісаріату закордонних справ¹⁰ вся сповнена численних прикладів наруги німецьких фашистів над радянськими дітьми.

Нема слів для висловлення того обурення, яке проникає серця всіх нас, радянських громадян, що безмежно люблять свою многотраждальну Батьківщину! Одне тільки й виринається з глибини серця:

— Помсти дітовбивцям, помсти! Смерть кровожерним псам! Добити їх, зрівняти з землею, навіки одучити їх забігати в наші батьківські землі, одучити зводити на дітей наших бездушний свій автомат! Смерть також і тим, хто їх хитро і зле підмовляє на це діло.

Не можна без огиди читати лист, знайдений у одного вбитого німецького офіцера (приводжу із газ. «Правда» від 24 квітня ц. р.): «Мене приваблює Поділля,— пише офіцерові якась Ельза,— я б бажала там звити наше гніздечко. У всякому разі, Київщина або Полтавщина». Фашисти, дійсно, хочуть загарбати наші землі для того, щоб посадить на них своїх поміщиків, своїх дружин і полюбовниць. А особливо до вподоби припав їм наш чорнозем український.

Ми знаємо, що справжній народ німецький не згодний з Гітлером і що проти нас він ніякого зла не має. Ми не схильні змішувати німецьких матерів із розгнузданими і зажерливими Ельзами. Але треба сказати, що останніх в Німеччині теж є чимало: це вони, підбиваючи своїх чоловіків на злодійство, потирають руки від передчування ситого і теплового життя поміщицького на скривавленій Україні. А тим часом їх полюбовники грабують для них на фронті і кофточки, і панчішки. То не завадить, що вони в крові,— була б тільки Ельза вдоволенна. О проклятуца bestія! То, значить, заради твого «гніздечка» на Україні, в с. Голубівка¹¹ дітей фашисти із хат на сніг повикидали і ногами потоптали! А в с. Шебелинки, загнавши їх у льох¹², кинули туди гранату! Це заради твого «гніздечка» в с. М'ясоїдово убили вони 17 дітей і там же багнетами прокололи 6-місячну Раю Виродову. Дитячі садки та ясла бомбами розбиті, школи обернуті на конюшні... Смерть фашистським цепним псам, смерть потворному лютому дракону!

Од мерзотних злодіянь коричневого дракона весь світ сьогодні, все прогресивне людство здригається! Все ча-

стіш і частіш за кордоном лунають голоси на захист Радянського Союзу. З'їзд американських слов'ян у Детройті¹³ привітав «могутній російський народ». Природно, що всі чесні, всі передові люди нашого часу, які перебувають у фашистських країнах, швидше приймуть смерть, аніж підуть проти Радянського Союзу. В газеті «Правда» за 17 квітня ц. р. сповіщалось про те, що відомий італійський художник Рагоцціно в Римі покінчив самогубством після того, як одержав наказ відправитись на радянсько-німецький фронт. Честь і хвала художникові Рагоцціно, що ціною власної смерті відмовився вбивати мирне населення, убивати радянських дітей.

Слухай, могутній, многоязичний народе мій рідний радянський! Віддамо всі свої сили на врятування дітей наших. Ні талантів своїх, ні майна не пожаліємо!

До вас, громадяни й громадянки, звертаюсь я як представник радянського народу. Захистімо наших дітей од тяжких наслідків кровопролитної війни. Оточімо наших дітей теплотою, ласкою і турботою. Створімо для них матеріальні фонди. Зберімо для них одягу, книжки. Не залишимо їх сиротами. Поможемо країні виховати із наших дітей громадян Радянського Союзу.

Під керівництвом Комуністичної партії — вперед до перемоги!

[1942]

[БОРИСЬ, УКРАИНА!]

Год войны окончательно разоблачил геббельсовских фокусников, разбил бредовые надежды Гитлера покорить советские народы. Героическая Красная Армия наносит по фашистским ордам сокрушительные удары. Украинский народ поднялся грозной стеной¹ на ненавистных оккупантов.

Сердечный привет бойцам Юго-Западного и Южного фронтов!

Под знаменем партии Ленина в союзе с свободолюбивыми странами всего мира мы победим гитлеровскую Германию в 1942 году.

[1942]

«ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ
ПРО МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ
Т. ШЕВЧЕНКА НА УКРАЇНІ»

Дисертаційна робота М. М. Ткаченка¹

Нічого кращого немає, як жити в такій будові, фундамент якої глибоко увиходить у землю! Стіни її, мов грізні сторони фортеці неприступної, на кілька поверхів підносяться угору; колони її на своїх могутніх плечах високо підтримують круглий дах, до небозводу подібний; а круг колон зелений виноград весь час все вічно в'ється і легко з'єднує реальну землю плодоносну з надхмарною височиною недосяжною...

Цей образ завше мені сам собою приходить до уяви, коли я думкою своєю доторкаюсь долі й місця спадщини соціалістичної.

Доля нашої спадщини — бути тільки в ній, у найкращій будові культури, створеної у нас в Радянському Союзі, а конкретне місце її — аж геть у самім фундаменті! І вивчення цієї спадщини, як той виноград по колонах, завше іде знизу вверх, угору, і в процесі вивчення її самі єднуються у нас думка і дійсність, теорія і практика, логіка й історія. Тобто закони мислення неминуче тут збігаються з історією самої думки. Учення про єдність логічного й історичного в марксистській філософії і дає нам можливість іти прямим вірним шляхом, який веде до пізнання реального світу.

Дисертаційна робота М. М. Ткаченка торкається спадщини нашого геніального поета, кобзаря України. Праця зветься «Історично-географічні відомості про місця перебування Т. Шевченка на Україні». Зрозуміло, що не місця самі важливі тут для нас, а той вплив оточення, що йшов із цих місць на поета; важливі слова його, вислови, малюнки, які виникали у Шевченка під час його подорожів. Останні і є для нас тими конденсаціями, тими схопленими в жменю часу узагальненнями, по яких можна цілу добу історії розгадати. В. І. Ленін каже, що по логічному аналізу форм вартості можна відновити всю історію розвитку обміну. Так само, як нам здається, по одному лише кри-

тичному вислову Шевченка про якогось сучасного йому панка чи про подію літературну можна скласти цілу картину відносин поміж гнобителями й покріпаченим людом, картину душевних переживань поета, що завше прагнув оматеріалізуватись у слові.

Уловлення цих моментів узагальненості в подорожах Шевченка, зіставлення їх з оточенням є один з найголовніших плюсів роботи М. М. Ткаченка. Автор цієї роботи з-поміж записів Шевченка вибирає ті, які, мов на крилах увірвавшись у наш час, втягують і нас з собою у грандіозний, велетенський вітер історії, силою своєю тримають нас понад всіма подіями вгорі і довго ще не дають нам заспокоїтись душею. «Где этот дворец? ² — запитує себе Шевченко в Глухові. — Где коллегия с своим кровожадным чудовищем — тайной канцелярией? Где это все?» І як відповідь на це автор роботи подає цілу історію Глухова — сумну історію! — а відтак у цифрах і в епізодах показує нам усю колишню долю України. Подібними місцями (тобто поєднанням слів поета з об'єктивною відповіддю автора) наповнена майже вся робота М. М. Ткаченка. І непомітно читач проходить в саму суть подій історичних: він бачить Шевченка і як поета, і як артиста-малюра, як члена Археологічної комісії ³, читач немовби сам присутній при участі поета в Кирило-Мефодіївському братстві ⁴, простежує історію арештів Шевченка і його заслання і т. д., і т. п. Крок по кроку до читача приходять все нові й нові відомості про Т. Шевченка: про його знання широкі в різних галузях мистецтва і науки; про його постійну напружену увагу до найменших проявів революційного руху; про його інтернаціональну наповненість душевну. А крім цього, після прочитання роботи М. М. Ткаченка іще ж і окремі риси характеру Шевченка виступають перед нами, немовби риси живої сучасної нам людини. Шевченкове обурення паном, що свого кріпака ударив ⁵; незадоволення поета із зайвої «діловитості» Афанасьєва-Чужбинського ⁶; мимовільний сміх Шевченка із землеміра, що у фраку й білих рукавичках прийшов у ліс до селян ⁷; агітування поетом селян рятувати від пожежі хату єврея ⁸; захоплення грою артиста Соленика ⁹ і ненависть до фальші в піснях циган московських. Усе це нерозривно пов'язано у М. М. Ткаченка з часом і місцем (історією і географією), пов'язано з характером епохи.

Перед тим, як перейти до відзначення окремих плюсів роботи М. М. Ткаченка, я хочу сказати кілька слів про

два місяці цієї роботи, які мені видалися не зовсім точними. На ст[орінці] 55-ій М. М. Ткаченко аж надто низько відзивається про Г. П. Галагана, який нібито зовсім не розумів творчості Шевченка, бо про неї ж, бачте, він висловлювався такими ось словами: «премилые стихи» и «идиллия». Мені здається, що ці вислови Галагана не можуть бути підставою для автора дисертаційної роботи стирати з лиця землі Г. П. Галагана. Якщо ж у М. М. Ткаченка є проти Галагана ще й друге обвинувачення: в тім, що цей останній називає своїх майбутніх кріпаків рабами («майбутніх», бо тоді ж ще Галаган був юнаком, студентом) і мріє про те, щоб ці кріпаки колись затрепетали перед ним,— то це теж не є підставою до такого різкого засуджування Г. П. Галагана. По-перше, як я сказав уже, писав ці слова Галаган ще юнаком; по-друге, і С. Т. Аксаков¹⁰ у ті часи аніяк не висловлювався краще чи лівіше од Галагана-студента; а Лев Толстой — то той одверто признається в своїй автобіографічній повісті «Юность», у тім, що він на простий люд і на кріпаків дивився всяк — і хороше, й погано; В. І. Ленін, одначе, не знищив за це Толстого у своїй відомій роботі¹¹; і, нарешті, по-третє, погоджуючись з М. М. Ткаченком у тім, що Галаган не належав до «ліберальних», треба все-таки сказати, що цьому ж самому Г. П. Галагану ми завдячуємо за заснування у с. Сокиринці і за збереження стародавньої драми «Вертеп»¹²; завдячуємо за заснування в Києві колегії Павла Галагана, яка в більшій чи меншій мірі увійшла в біографію не одного із українських письменників, а в тім числі й Ів[ана] Франка¹³. Та, здається ж, і до «Киевской старины»¹⁴, і до Остапа Вересая фінансами своїми деяке відношення все-таки мав Г. П. Галаган. Що ж до слів Шевченка:

Бували війни й військові чвари¹⁵ —
Галагани¹⁶, і Киселі¹⁷, і Кочубеї-Нагаї¹⁸...

то це, звичайно, сказано не про нього, а про батька Галагана.

Ще одно словечко про те місце, де М. М. Ткаченко каже, нібито Мих[айло] Максимович¹⁹ в другу половину своєї діяльності змінив своє ставлення до Шевченка. Це таки правда — грохи змінив. Але ж причини там були скорше родинного характеру, а не якогось іншого. А сам Максимович у 1859 році в листі своєму до Шевченка пише, що ім'я Тараса Григоровича стало на обох берегах Дніпра

легендарним. Те ж саме звучить у нього і у надгробному вірші про Шевченка 10/V 1861 р. Ці зауваження мої не переважають всього того позитивного, що є в цій роботі.

До плюсів дисертації М. М. Ткаченка треба, насамперед, віднести те, що він серед великої кількості місцевостей подорожі Шевченка намагається внести в них певну упорядкованість: в які села спочатку їздив поет, із ким там бачився і що написав чи змалював. Причому, як сама це й назва праці показує, крім впливу на поета чинників історії, автор намагається також винайти впливи і чинників географічних, значення яких не відкидає, а навпаки — підкреслює марксівська наука. До плюсів треба зарахувати ще й те, що автор цієї роботи для вивчення життя українського села й повстанського руху на лівобережжі не обмежується лише на одним джерелі літературним поєми «Гайдамаки», поширює ці джерела черпанням також і з інших творів Шевченка. Цінну поправку своєю роботою вносить М. М. Ткаченко в роботу Марієтти Шагінян²⁰ про Шевченка, а саме — поправку про зв'язане з поетом с. Будище на Полтавщині, а не про Будище на Звенигородщині. Там само па ст[орінці] 114-й цінне роз'яснення ми знаходимо у М. М. Ткаченка про те, що, всупереч твердженню Шевченка, Скворода не міг бути знайомим із Адамом Лукашевичем²¹. У питанні про взаємовідносини Шевченка з Чернишевським М. М. Ткаченко знаходить нові матеріали, на підставі яких він доводить, що вплив тут був обопільний, себто що й Шевченко також впливав на Чернишевського. Нарешті, ще одне важливе твердження відзначимо у М. М. Ткаченка. Це про те, що на Шевченка великий вплив зробило селянське повстання 1855 року²².

Я зазначив тут лише головні плюси праці М. М. Ткаченка. Крім них, багато ще розсипано у нього різних уточнень, здогадок і логічних припущень (напр., про ті села, що були Шевченку по дорозі під час його переїзду з одного пункту, уже відомого в шевченкознавстві, до другого).

Розплановано Шевченкові місця у автора роботи в хронологічному порядку одвідування їх поетом. І те, що після розробки історії кожного такого поселення зараз тут же подається й бібліографія, велику це являє собою для читача зручність. Після деяких міст і поселень цю бібліографію особливо подано широко. Щоправда, є такі розділи, до яких можна ще б було додати кілька відомостей із бібліографії. Напр., говорячи про с. Кирилівку (тепер Шевчен-

кове) і про страждання земляків поета від німецьких загарбників, аж само проситься зазначити в бібліографії «Ноту» В. М. Молотова «Про повсюдні грабежі»²³ від 6.I 1942 року, в якій якраз же й згадано село Шевченкове. Також в питанні про вплив повстання 1855 р. на Шевченка треба мати на увазі відсутню в цій роботі статтю «К истории крестьянских волнений 1855 г.», вміщену в «Киевск[ой] старине», січень, стор. 174. В зв'язку з історією м. Єлисаветграда відсутні в бібліографії «Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Новосербию» («Киевск[ая] старина»), вересень—жовтень, сторінки: від 135 по 198). На сторінках 12-ій та 15-ій цієї роботи — до того місця, де М. М. Ткаченко каже: «Можна припустити, що про гайдамаків добре знав чи, може, навіть брав участь дід Шевченка», — я порадив би в бібліографії назвати статтю про тих живих гайдамаків, які брали участь у війні 1812 р. («Киевск[ая] старина»), грудень, стор. 619).

Що ж іще можна сказати про роботу М. М. Ткаченка? Карті в ній і при ній були ще в Києві, отже, й це я зараховую до плюсових сторін дисертації. Робота дійсно-таки цікава, корисна і потрібна. Звичайно, що ці останні зазначені мною три достоїнства роботи не пропадуть лише тоді, якщо всю роботу та буде видруковано окремою книгою.

Вивчення спадщини кобзаря України у М. М. Ткаченка, як той виноград по колонах, іде від реального до узагальнюючого. Єдність логічного й історичного тут додержано безперечно. М. М. Ткаченко заслуговує на одержання звання ученого ступеня кандидата історичних наук.

ПРОМОВА НА ІІ АНТИФАШИСТСЬКОМУ МІТИНГУ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ *

Народи всього світу! Народи, що вславили себе благородним прагненням до миру і свободи! Ви, що живете на Західній півкулі, ви, що живете в Америці й на сонячному півдні,— слухайте!

Звір хоче наші вільнолюбні народи пожерти. Ви є свідками того, що чинять зараз німецькі фашисти. Ви є свідками нечуваного ще в історії поработіння людей — людей, які ніколи ж нічим в житті не заважали жити другим, нікому! І ось із тьми на нас плигнула потвора:

— Кланяйтесь усі мені — я голубая кров.

З туману звір винирнув:

— Служіть мені, бо я найвища раса.

І застогнали під пазурами його народи в Європі! І застогнали народи Радянського Союзу — росіяни, білоруси, українці...

Але не стерпів люд, не стерпів, сердешний, наруги такої, і поймаю його обурення і гнів.

Та хіба ж можна було стерпіти, як кат живим людям виламував руки, як він дідів розстрілював, батьків наших вішав? Той хруст кісток — прислухайтесь! — ще й досі стоїть захрясло у повітрі і гострим бодем віддається нам у серці. Хіба ж можна було стерпіти, як нашим матерям і сестрам після збезчечення тупим ножем вирізували груди, а потім живими й матерів, і сестер закопували в землю? Погляньте: земля на глибині ще й досі там ворухиться й говорить. Та не говорить, а кляне!

— За що ти мене, людюде, вбив? О, за що, за що?..

Чи ж можна було стерпіти, як дітей наших — дих невинних діток — той лютий ворог хапав між свої руки злодійські й кидав їх об камінь, а після того ще й чоботом на русявенькії, на білі, любії голівки важко наступав...

* 30 серпня 1942 р. в Саратові.

О бездушність каменю! Ненависність звіра! У фашистського ж цього проклятого звіра замість моралі — сухі параграфи і замість ніжності — садизм. В своїй продажній газеті «Національ цайтунг» фашисти пишуть: «Нам доводиться бути нещадними, щоб забезпечити мирне майбутнє німецьких дітей». Так от звідки пішли всі правила й параграфи безприкладного своєю жорстокістю в історії наказу брудного покійничка генерала Рейхенау про знищення дітей!

Народи всього світу! Чи ви чуєте, як блягузкають берлінські людодиди? Свої крадіжки та убивства вони хочуть прикрити гаслом «мирного майбутнього німецьких дітей». О ні! Миру в нас з фашистськими загарбниками та ніколи ж бо не буде, ніколи! Тільки дикі звірі так можуть робити: п'ючи пиво, насолоджуватись горем наших матерів. Для них же нічого не існує в світі, як тільки своя брехня нахабна. Сатрап Гітлера Бальфур фон Ширах точнісінько так і сказав раз: «Краще німецька брехня, аніж людська правда». Але що ти візьмеш із цих отупілих, із цих зарозумілих телепнів? Іще ж в свій час колись Генріх Гейне добре був розкусив попередників Гітлера, і він у своїм творі «Ослячі вибори» навів був слова, що цілком нагадують нам вислів сьогоднішнього Бальфура:

О, що це за розкіш та бути ослон!
Таких Довговухів онука!
Я рад би з найвищих дахів прокричать:
Я з прадіда-діда ослюка!
Осел той великий, що сплотив мене,
Був щиронімецькая сила;
Німецьким ослячим мене молоком
І мати ослиця кормила.

(Переклад І. Франка)

Фашистська брехня і наша вселюдська правда на герці, у боротьбі зустрілись. І ми віримо, що правда переможе. Бо для цього ж ми й живемо на світі, для цього ж ми й боремось за дітей наших, братів, сестер, за батька і за матір.

...Ой то не мати, горем убита, впавши на коліна, над зарубаною дитиною заламувала руки — ні! То сама країна наша, вся земля батьківська й прадідівська тужила тужно так, а тужачи, запитувала гнівно:

— За що ти, звіре, дигину мою вбив? О, за що, за що?..

І відгукувалися грізною луною ці слова гіркі аж ген аж там, де сини цієї матері в лавах Червоної Армії

з ворогом одважно бились. І котилося запитання це ще й далі, на той бік, за фронт, де партизани день і ніч на ворогів чигали: за що ти, звіре, вбив, за що?

І як припасти вухом до землі, то такі ж самі грізні запитання можна було почути і з інших країв: із Закарпаття, з Чехії — з висілка Лідіце ¹, із Бачки ², що її Гітлер «з ласки своєї» васалу власному Хорті ³ подарував; і з Белграда, де сербська партизанка кинула під ноги кату Гранату...

І цеє запитання великий породило гнів радянського народу! Матері і сестри, отерши свої сльози, раптом ставали напруженими, рішучими, мов із заліза зроблені. Стежками таємними пробиралися вони до партизанів і там клялись жорстоко мститись ворогу, мститись — аж поки й життя свого стане! Бо вони вірили. бо вони знали: Україна ще воскресне! Україна ще засяє, оживе!

Там між партизанів паново родились і безсмертними стали росіянка Зоя Космодем'янська ⁴, білоруска Анка, українка Майка Вовчик-Блакитна ⁵. Ми згадали тут лише трьох, а їх же цілі тисячі! Зокрема на Україні їм і числа нема — тим мужнім матерям, безстрашним юнкам і юнкам, синам і дочкам українського народу, які виступають проти ворога як у загонах народних месників, так і в лавах Червоної Армії. Досить тут назвати Любу Земську ⁶, медсестру Ніну Ярош, яка вогнем помстилася за смерть школярки Люди Петрової ⁷ що й перед смертю не розлучалася з Шевченком та Пушкіним, а також невідому дівчину в блакитному платті, розстріляну фашистами у Києві на Хрещатику за те, що вона розповсюджувала нелегальну газету «Червона Україна».

Дух українського народу, незламний дух, одважний, вступив у саме серце й душу наших славних бійців червоних і командирів, як також і в наших юнаків та юнок. Відомий прогресивний німецький письменник Генріх Манн ⁸ у своєму листі до газети «Правда» підкреслює, що радянському народові «властиві всі якості народу героїв». Так! Народи Радянського Союзу, а між ними український народ, на якого з найбільшою нахабністю опустилася лапа звіра, щодня в боротьбі своїй породжують героїв. І коли фашисти у тій же газеті «Національ цайтунг» висловлюють свій жаль з приводу того, що українці, мовляв, «аж надто своенравні і не хочуть зрозуміти сутності порядку», — то треба сказати, що в цьому фашисти велику мають рацію. Справді ж бо, наш український народ своенравний.

Бо він же як не любив рабства, то, звичайно, й зараз його не потерпить. Народ-герой і не може бути в рабстві! Його Батьківщина повинна бути вільна. Україна дихає! Україна бореться! Ще вона воскресне, засяє, оживе!

Дух свободи українського народу виковувався ще з давніх-давен, у всі віки, виковувався в боротьбі з ворогами. Цей дух свободи оспівували співці народні, а за ними й наші письменники, поети.

У відомій українській «Думі про Івана Коновченка» козака насамперед запитується тільки про одне:

Чи ти здоров'ям змагавш?
Чи ти в себе доброго молодецького коня
маєш?

І кожен козак з охотою відповідав: і те і друге маю, ладен хоч зараз голову утяти ворогу. А як високо в своїх творах підносили дух українського народу і Тарас Шевченко, і Леся Українка, і Іван Франко! Останній, закликаючи українців до бою, категорично заявляв:

Ще те не вродилось
Острее залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав.
Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духу,
Не лиш утле тіло!

Ці слова Франка підтримують у боротьбі нас і сьогодні. Вічне діло духу чується і в подвигах на фронті Героїв Радянського Союзу Шашла⁹, Удовиченка¹⁰, Шамури¹¹, в подвигах Володимира Матюшенка (небожа героя повстання на броненосці «Потёмкин»¹²), снайперів Георгія Бронзія, Людмили Павличенко¹³, як також і в подвигах в тилу Миколи Степового, Семиволоса¹⁴ та багатьох інших, що кують знаряддя для полків червоних.

Усі наші бійці червоні, всі радянські люди — інженери, академіки, передовики полів, педагоги — щодня, щохвилини здоров'ям своїм змагають, тобто моральністю й трудом вони сильні та високі. Усі радянські українці у себе доброго молодецького коня мають: чи аероплан, чи танк, чи мотоцикл. А в руках — гостру далекобійну зброю. Радянська Україна дихає! Радянська Україна бореться! Ще вона воскресне, блисне славою, засяє, оживе!

Але хитрощам ворога нема упину. Окупувавши землі українські, німецькі фашисти цим не обмежились,— ні, вони ще хочуть і на саму душу народу українського накласти руку. Фашистські загарбники руйнують пам'ятники культури, заповідники, картинні галереї, музеї. Після знахабнілої наруги над могилою Шевченка вони ще зруйнували зараз геть усі школи й університети, книги з бібліотек повикидали, попалили. Та це ще не все. Підручні лакеї Гітлера — Розенберг ¹⁵ і Еріх Кох ¹⁶,— щоб запрягти народ український у ярмо, на окупованій Україні видають свої сфальшовані «земельні закони», за якими людина українська повинна готувати місця поселення для баронів німецьких і привезених ними поміщиків-білоемігрантів. І тягне люд плуги і борони і, падаючи під ударами, кляне зажерливого звіра фашистського проклятого. А скільки люду безневинного у концтаборах фашистських мучиться! Від хвороб, від голоду вмирає...

Та нехай ворог не втішається. Хай самодур Гітлер з своїми кохами не надіється, щоб люд український радянський та не скинув із себе рабського ярма!

Ще те не вродилось
Острее залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав.
Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духу,
Не лиш утле тіло!

Народи всього світу! Народи, що вславили себе благородним прагненням до миру і свободи! Слухайте!

Вічне діло духу народів Радянського Союзу зараз на такій висоті, як не було ще ніколи! Усіх нас владно кличе наше над ворогом переможне, наше світле майбутнє. Вічне діло духу українського народу на твердих піднімається крилах угору. Ми свою землю не залишимо так бур'янами у ворога заростати! Ми свій люд український не покинемо в біді — ми будемо рятувати його з неволі! Радянська Україна бореться! Ще вона воскресне, блисне славою, зає, оживе!

ЛІТЕРАТУРА ВЕЛИКОЇ БИТВИ

Над нашою Батьківщиною — гроза і буря. Але не та гроза, що, відблискавши блискавицями, сама розвіється на світанку; не та буря, що, ламаючи дерева, кінець кінцем стомлено тікає. Ні! Лихий дух окупантів проходить по окупованих радянських землях, вогнем і залізом прокладаючи собі ганебний шлях. Кривавий Гітлер з своїми дикими ордами фашистськими витоптує нашу рідну землю, палить її, знищує. Тільки послухати, що зробив цей жорстокий звір на окупованій Україні! Ні в чому не винних людей він розстрілює і вішає; старих запрягає в плуги; дітей і жінок посилає в Німеччину на каторжні роботи. А для того щоб український народ зовсім забув свою батьківщину, свою мову, пісню, історію, героїв, що боролися за волю, ворог наклав свою лапу ще й на культуру. І ось українські школи відводять фашисти під казарми, назви вулиць перекладають на латинський алфавіт, українську мову наводнюють німецькими словами. Крім того, в їх літературі, в якій так старанно подвизаються всякі прихвосні, лакеї Гітлера, весь час підкреслюється одна і та ж думка, що український народ створений, мовляв, для того, щоб бути рабом у німця.

Та український народ на окупованій Україні не вірить фашистським брехням: народ знає, що є Москва, є Кремль, є наша героїчна Червона Армія і що Радянська Україна встане, переможе. Народ окупованої України знає, що єдину правду скаже йому тільки та література, яка є на радянській землі. Ось чому він так пильно зберігає в себе наші відозви, газети і книжки радянських письменників, що просочуються туди всякими потайними дорогами.

Цей момент особливо дорогий для нас, українських письменників, бо ж тут наші письменники, драматурги і поети беруть на себе велику відповідальність: зберегти спадковість і нерозривність процесу створення української радянської літератури; в дні священної Вітчизняної війни

полум'яним своїм словом закликати народ на боротьбу проти фашистських загарбників; запалювати свій народ на служіння Радянській Батьківщині; оспівувати героїзм Червоної Армії.

Фашисти (що й казати!) не люблять українських радянських письменників. Вони в своїй безсилій зlobі навіть сміють погрожувати нам. Але щодо цього у нас є прекрасна українська приказка: «Собака бреше — вітер несе». Хай погрожують нам скільки завгодно — це у них тільки від люті, тільки від заздрості, що українська радянська література живе і процвітає.

Так, українська література живе і розвивається! Незаперечним доказом цього служить регулярний вихід наших українських журналів, вихід газети «Література і мистецтво»¹ та бібліотечки з серії «Фронт і тил»². Великими тиражами розходяться наші видання на фронті і в тилу. Тема наших поезій, новел і драматичних сцен одна: відомстити ворогові, ненависть, помста, боротьба з ним не на життя, а на смерть.

Хай же знають фашистські людожери, що українська радянська культура була, є і буде. Україна встане, перемає! Встане, бо є Москва, є Кремль!

Смерть німецько-фашистським загарбникам!

ДРУЖБА НАРОДІВ

На день свята Великого Жовтня кожен з нас, радянських людей, радісно сьогодні поспішає перед лицем Вітчизни заявити, що хорошого зробив він за цей час; як він зміцнював сили Батьківщини, і в чому саме особливо досяг успіху, і, нарешті, як він виріс. І ось підбиваються підсумки роботи — як індивідуальної, так і колективної в галузі фізичної праці, в галузі науки, літератури, мистецтва... Але є ще одна галузь діяльності, яка більш за все зміцнює сили Батьківщини,— це незвичайна галузь дружби народів.

Незвичайна вона тому, що, розпросторюючись над нами і спадаючи по колу, наче баня голуба, обіймає собою все: і труд, і творчу течію життя Країни Рад, і наші думки завітні про майбутнє. Незвичайна тому, що вона, над всіма галузями праці й творчості округло здійснюється в формі персі материнської, всі соки життєві в собі, все молоко животворне уміє просто направляти до одного соска, що викорнює богатирів Країни Рад. Виховання богатирів, виховування чуття єдиної родини — це та сила титанічна, що весь час тримає ворогів наших в постійному напруженні і страху. Поки існує дружба поміж народами нашої країни, ми будемо вільні й непереможні. Хвалений «бліц-кріг» Гітлера розбився так швидко саме завдяки дружнім зусиллям усіх народів нашої країни. Розраховування німецьких фашистів на розчленування СРСР саме завдяки братерській спайці всіх частин нашої Батьківщини зазнали невдачі. Німецькі фашисти в своєму розбишацькому на нас нападі наткнулись на дещо таке залізне, незламне, чого вони ніяк не чекали. В героїчні дні Вітчизняної війни, в дні невсипущих тривог і готовності країна наша виявила стільки джерел життєвих сил, що кожен з нас не може не переповнитись радістю великою!

Нерозривність частин нашої землі кожен день героїчними своїми подвигами доводять радянські люди на фронті

і в тилу. З тисячі прикладів досить нам взяти один: захист могили під Ростовом шістнадцятьома артилеристами¹ на чолі з лейтенантом Огановим. Відважна група цих шістнадцяти героїв складалась з представників п'яти народів: українців, росіян, азербайджанців, вірмен, осетинів, що говорять різними мовами. Бились вони з п'ятдесятьма ворожими танками. І одначе у всіх них була одна спільна мова, одне в них було одностайне рішення: не допустити панування фашистів. Я взяв тут приклад той, що перший виринув у пам'яті. Особливо яскраві й повчальні приклади дружби народів були при захисті серця народів — Москви: за неї йшли в бій представники всіх національностей Радянського Союзу, і спільними зусиллями тоді ворожі орди було відігнано, знищено, переможено.

Серце народів, мозок землі,
Всім вона рідна, хто вільний і смілий,
Вражі об неї шербляться шаблі,
В порох напасники падають злі,
Чорні під нею розсиплються сили.

(М. Рильський, «Москва»)

Захищаючи могилу під Ростовом, славні шістнадцять героїв захищали цим самим Москву і право на життя всіх народів Радянського Союзу, який не зігнувся і не зігнеться перед брудною наволочтю гітлерівських молодчиків. Так і хочеться навести вірш Джамбула², оскільки він підходить тут, хоч і присвячений був не цим славним шістнадцятьом, а іншим адресатам — бійцям Сеїтову Дюсекею і Сахарову Борису.

Ніколи жоден народ
Не визнає за пана фашистський зброд!
Та хіба ж повинні ріки мого краю
Обміліти для Дунаю?
Хіба ж піде дуб і глуд
На поклін до молочаю?

Країна, що пройшла довгий шлях в боротьбі за побудування соціалізму, що цілком розв'язала національне питання, країна, освітлена вічним промінням Конституції СРСР, не може бути скорена ніким. Велика дружба народів — на сторожі її свободи. Та й самій же ось дружбі скільки вже років! Адже її коріння корениться ще в Великій Жовтневій соціалістичній революції і в громадянській війні! Яніс Судрабкаліс³ у своєму вірші «Латиші ідуть в бій» яскраво передає це зародження дружби:

Пам'ятаєш, друже,— питає бійця-москвича
Киянин-боєць на привалі,—
Пам'ятаєш, полк латишів охороняв Ілліча,
Перекоп з латишами ми брали.

(Переклад Ф. Б.)

Не легкий був шлях створення дружби народів. Вороги наші не раз хотіли забити клин в проведення ленінської національної політики по республіках. Пильність потрібна нам і зараз — особливо потрібна! — коли змії фашистський ладен нас жалити щохвилини жалом шпionства і диверсій. Один з персонажів п'єси О. Корнійчука «Фронт»⁴ каже: «Думаєш, я не переживаю, коли не знаю, хто коло мене в бою, друг чи сволота, що підведе». Так! Дружба на фронті, дружба в бою — перш за все. І тут у нас багато прикладів, на підставі яких можна сміливо сказати, що червоні бійці наші в цьому відношенні стоять дуже й дуже високо. Сержант Микола Швець через газету «Комуніст» сповіщає Семена Школенка: «Хочу я подружитись з тобою, Семене, і кріпко, по-справжньому. Ти воюєш, Семене, в рідних краях, захищаючи наш рідний тихий Дон і козацьку честь. Я — син українського народу. Але в обох нас одна думка, одну клятву ми дали — відстояти фортецю на Волзі або ж померти героями». Це сповіщення в моїх устах дзвенить ніби початок якоїсь пісні,— наприклад, пісні Євгена Долматовського:

Слышал я под небом раскаленным⁵
Через сотню верст, издалека,
Разговаривала с синим Доном
Волга — мать-река.

В газеті «Советская Украина»⁶ інженер капітан-лейтенант Г. Падалка розповідає про те, як на фронті балтійські катерники мстять фашистам: «Гуманенко — за рідну Україну, а Осипов і Афанасьєв ведуть кривавий рахунок неминучої розплати за руїни Мінська й Новгорода». І в той самий час на цілком протилежному кінці Радянського Союзу — на Чорноморському узбережжі Кавказу — червоноармієць Хохлов на мітингу заявляє: «Не вперше, товариші, українці й народи Кавказу воюють разом проти спільного ворога. Кожен раз ми досягали перемоги, тому що захищали один одного, як брат брата».

Дружба народів міцна тим, що вона розвиває в людині почуття відповідальності за інших. «Святим братерським обов'язком ми вважаємо надання допомоги колгоспникам України, які потерпіли від фашистських загарбників»,—

так говорять в опублікованому листі своєму грузинські колгоспники с. Шрома Махарадзевського району. А знатний бурильник, українець Олексій Семиволос, працюючи на Уралі, передає свій досвід і всі свої знання бурильникам Уралу. «Коло Дону я бився за Грузію»,— пише в «Комсомольській правді»⁷ старший інженер-лейтенант Вахтанг Болокадзе. Червонофлотець М. Топоровський висловлює в газеті «Комуніст» свою радість, що йому, українцеві, довелося захищати місто Леніна.

Признаюсь одверто, що коли я був присутній восени цього року в Москві на першому виконанні 7-ї симфонії Шостаковича⁸, мені здавалось, що я виразно чую залпи тисяч Топоровських, які захищають Ленінград, чую бойовий і трудовий перегук всіх народів нашої країни... Хай це вважатимуть тільки за моє внутрішнє переконання, але ж в кожному разі треба нам тут відзначити ще й те, що мистецтво народів Радянського Союзу в процесі постійного обміну своїми досягненнями все більш опановує секрет перетілення, секрет розуміння душі іншого народу.

Зрозуміти душу іншого народу — як звучить ніжно, глибоко й дружньо! Не дивно, що до нас увесь час пригортаються як ті народи, що живуть за морем-океаном, так і ті, що живуть — не живуть, а мучаться — за колючим дротом фашистським. Хіба не знала хоробра сербська партизанка про нашу славну партизанку Зою Космодем'янську, про Володимира Рябка⁹, про Михайла Семенова¹⁰ і про батька Миная¹¹? Хіба не захоплювалася вона подвигами наших героїв — росіянина Талалихіна¹², білоруса Гастелло¹³, українця Кольчака¹⁴, грузина Цурцумія¹⁵, вірменина Григоряна¹⁶, азербайджанця Мамедова?¹⁷ І коли мені скажуть, що це вже виходить за межі теми нашої про дружбу народів, я відповім:

— Вода фонтана, що злітає вгору, досягнувши вишини, знову повертається вниз і при падінні своєму пречудово жахтить, переливається цвітастим ізмарагдом... Так і ідея дружби народів Радянського Союзу: вона піднеслась так високо, що весь прогресивний світ мав можливість її побачити й оцінити. І от брязками ізумрудними повертається тепер до нас і викликає захоплення і вдячність. Я маю на увазі опубліковану відповідь з Америки відомого письменника Теодора Драйзера червоноармійцеві¹⁸, я маю на увазі опубліковану відповідь з Кентербері Х'юлетта Джонсона¹⁹ Олександрю Фадєєву; лист, одержаний через УТКЗ²⁰ від робітників-українців з Нью-Йорка і т. ін. Особливо багато

таких листів тепер — після виступу на міжнародному з'їзді студентів у Вашингтоні радянської делегації в складі тт. Красавченка, Пчелінцева ²¹ і Людмили Павличенко. Наявно бачиш, як буквально все передове людство дивиться на нас. Цю тему вміло і бережно в пригорщі свої поетичні Ніколай Асєєв з самої глибини життя нашого зачерпнув:

Человечество
слышит ²²
Шаг
походки твоей;
Человечество
дышит
Все грозней
и грозней.
(«Человечество с нами»)

Людство бачить все благородство, все миролюбство наше. Але людство разом з тим бачить і всю мерзоту ворогів наших, всі хитрощі і крутіїства Гітлера. Воно бачить, як німецькі фашисти зухвало «порядкують» у Європі: вони за горло схопили й душать національну культуру. «Я ніколи не признаю за іншими народами рівності в правах з німецьким народом», в блазнівську тогу одягнувшись, як блазень, возвіщає світові Гітлер. Але світ тепер уже по-троху починає розбиратись. Людство починає дихати на Гітлера все грізніше і грізніше. Бо батіг фашизму свище в Європі: ним полює Гітлер всю культуру європейських миролюбних народів, всі досягнення, все найсвятіше — саму душу людини! Хто вбив у Чехії письменника Ванчуру ²³? Хто зрівняв з землею чеський виселок Лідіце? Хто посилав на каторжні роботи поляків, французів, норвежців, бельгійців, датчан? Світ далі вже не може стерпіти такого приниження людського духу, такого потоптання людини! Ось в Люксембурзі гримнула загальна забастовка. У Франції жінки й діти лягають на рейки, щоб спинити поїзд, який везе їх батьків та чоловіків на німецько-радянський фронт... А в Америці в цей же час передові люди американський виселок перейменовують у виселок Лідіце, цим ніби грізно попереджаючи фашистів:

— Гей! Те, що ви сьогодні вбиваєте, на завтра воскресне і повернеться до життя з новою силою!

Хто може сказати, що в перейменуванні американського висілка нема впливу нашої ідеї дружби народів?

Ідея братерської дружби народів — найсильніша проти Гітлера зброя. І це сам Гітлер добре собі уявляє. А тому,

захопивши Україну, берлінський людоджер перш за все почав знищувати національну культуру, що виросла на ґрунті дружби народів: закривати українські університети, школи, культурні цінності руйнувати, безчестити пам'ятники Тарасові Шевченку. Все зроблене ним перед цим у Європі було нібито кривавою репетицією того, що буде потім робити він на Україні. Що Лідіце! Гітлер цим зовсім ще не наситивсь. Йому ще треба познущатись над Голубівкою, над Конотопом, над містом давнім Черніговом, над промисловою гордістю Радянської України — Дніпропетровськом, над містами Донбасу і, нарешті, над Києвом, де на горі високій поховано багатиря Іллю Муромця! І застогнала Україна від тисяч закопаних живими в землю... Але ж усіх не закопати! Всіх людей, що скуштували щастя дружби, не переловити! І прийняли цих людей ліси зелені, дрімучі та ще каменоломні сухі, печери затінені. За старим запорозьким звичаєм, там поклялись вони на шаблях своїх нещадно мстити проклятим собакам-загарбникам, бити їх так, як били їх Щорс, Боженко... І стали в ночі темні виходити наші месники народні на ворога лютого, стали смертний рахунок вести ворожим головам проклятим. І воюють в цих загонах партизанських разом з українцями і росіяни, і білоруси, й молдавани. Це ж і вони також побачили веселку на небі, про яку оповідає в газеті «Известия» Ванда Василевська²⁴, і веселка привела їх до партизанського загону. І дружба братніх народів на боротьбу їх підіймає²⁵.

Гітлер сіє вітер, та за це пожне він бурю. Хоче він обернути нашу країну на свою колонію? Хоче віддати народ наш у рабство своїм поміщикам-баронам? Але ж цьому ніколи не бувають, ніколи! Серце радянського народу все витримає, а не здасться. Це серце людини радянської, що не здається ворогам, високо підніс угору пісню своєю Микола Бажан («На переправі»).

Смертельна битва зараз коло Волги і в передгір'ях Кавказу²⁶. Волга-мати, Волга, могутня ріко! Ти хлюпни на кровопивців, ти розлийся, зайди з тилу їм, затопи навіки їх своєю хвилею! І ви, гори кам'яністі, гори високі! Зруште з місця ви і поваліться, роздушйте гадину триклятую!

Решаются судьбы России²⁷,
Тревога идет по стране.
Расоптаны степи донские,
Предгорья Кавказа в огне.
Встает богатырскою грудью

Охвачений гневом народ:
— Не будем рабами! Не будем!
Пробьемся, прорвемся вперед!

Так говорить в одному з останніх віршів лєнінградський поет Ніколай Браун. Віру в нього передав він, віру всього радянського народу в незаперечливу, в остаточну перемогу.

І вірю я,
Що вільна знов устане²⁸
Моя Вітчизна —
Страдниця Литва.
І знов, як квітка, гляне...
Так віще серце провіщає,
Так обіцяєш ти, Москва!

Разом з Саломеєю Неріс, автором вищенаведених рядків, ждуть нового життя своєї Батьківщини всі народи Радянського Союзу — народи, що зазнали віроломного нападу ворога. І не просто ждуть, а борються — борються за свою свободу, за правду людини і за братерство народів.

Слово братерства і правди з червоного стягу
Світить всевіту нині й навіки-віків.

(Г. Леонідзе²⁹, «В бій». Переклад Ф. Б.)

І веселка, як символ нового життя, стоїть — не згасає. Один кінець її в нас, а другий далеко, там, в Європі, де перша забастовка люксембуржців, де повстання італійських селян, де на Балканах партизани на смертному герці б'ються із фашизмом.

[РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО¹
«УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ НАГОЛОС
(ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМИ)»]

Давно вже відчувалась, давно вже давала себе взнаки відсутність подібної роботи в нашій українській мовознавстві. Отже, потреба в такій роботі велика. На цю потребу життя — характеристика норми, що торкається наголосу — праця акад[еміка] Булаховського і є немовби практичною відповіддю. Якість цієї роботи висока. У ній, у цій роботі, охоплено все те, що можна було в цей час охопити. Великим плюсом також є ще й те, що до характеристики норми дано прикладів багато — і особливо прикладів з нової радянської літератури. Швидше б друкувати цю роботу.

6.XI 1942 р.

УКРАИНА БУДЕТ СВОБОДНОЙ!

Славные наши витязи — бойцы Красной Армии! Славные красные партизаны! И вы все, наши дорогие братья и сестры, что мучитесь под пятой немецкого фашиста! Примите мой сердечный привет в день двадцатипятилетия Великой Октябрьской социалистической революции!

Октябрьская революция дала свободу всем народам Советского Союза, дала нам возможность строить жизнь свою разумно и счастливо. И вот на эту свободную жизнь неожиданно посягнул лютый враг — фашист немецкий. Много злодеяний совершил он в отношении украинского народа — злодеяний, которые никогда не простятся ему, злодеяний, за которые он получит окончательный смертный достойный свой счет от всех нас. И над подведением этого смертного счета немцам все вы работаете: вы, красные бойцы, на фронте, вы, красные партизаны, в тылу у врага и вы все, братья и сестры, живущие на временно оккупированных немцами землях советских, любой ценой старающиеся оказывать сопротивление фашистам.

Над подготовкой смертного счета немцам работаем также и мы — трудящиеся и советская интеллигенция, представляющая собой великую трудовую армию на безграничных просторах Советского Союза. Обязанность этой трудовой армии — крепить оборону: кто топором, кто врубовой машиной или выплавкой чугуна, а кто резцом по меди, краской или пером. К последним как раз принадлежу я.

За время войны напечатал я уже две книжки стихов — «Тебя мы уничтожим» и «Побеждать и жить». Сдал в печать переводы произведений поэтов русских, башкирских, армянских, еврейских. Напечатал критическую книгу «Патриотизм в творчестве башкирского поэта Мажита Гафури». Написал ряд статей, в частности, предисловие к массовому изданию «Кобзаря» Шевченко, а также к сборнику произведений Ивана Франко.

Добавлю к этому, что я, как академик, возглавляю Институт языка и литературы Академии наук УССР.

Это перечисление моих работ примите не как похвалу, а как отчет мой перед всеми вами. Знаю, что мое слово еще, может быть, не так сильно, как ваше оружие, но скажу, что хочу я, и очень хочу, хоть бы словом своим попасть в сердце врага, лютого немецкого фашиста. Верю я, как верите вы, что придет час и Украина будет свободной.

Слава революции Октябрьской! Слава героям украинского народа!

[1942]

НАРОДЕ МІЙ!

Коли над океаном смерч проходить, зміїними гніздами збираються хмари і сонця не видно — океан не може бути тоді спокійним. Він дише важко, він весь, охоплений гнівом, пильно з-під брів стежить за смерчем, щоб вчасно можна було відступити, щоб вчасно хлюпнути хвилею богатирською... Це твій сьогодні образ, народе мій багатостраждальний, народе, що на тимчасово загарбаних фашистами землях наших кожну хвилину пильно за проходженням смерчу стежиш. О, як важко й грізно ти дихаєш там! О, як ти вміло регулюєш свої хвилі могутні, що хлюпають у саме обличчя фашистів! А все тому, що ти невичерпний. А все тому, що ти і в горі великому з рук своїх не випускаєш силу. Навіть фашистська газета «Дойче україне цайтунг» — і та не може не визнати цю силу твою невичерпну. Вона пише: «Поведінка українського народу нас розчарувала. Думки українських робітників являють собою таємницю». Так! Бойова поведінка твоя, мій народе радянський, ще не так розчарує проклятих недолюдків фашистських, берлінських людоджерів. Час прийде — і ти ще за все з ними порухуєшся: за розорені будинки наші, за вбитих матерів, стариків, дітей, за наругу над світлою, мирною, творчою душею людини. Борися, мій народе, борися! Все, що ти робиш сьогодні, робиш не тільки для себе, але й для всього людства в цілому.

Коли на богатирів давньоруських, розповідає давнина сива, насідали ворожі полчища погані, від крові пролітої туман вставав, закриваючи собою навіть сонце, — богатирі давньоруські, заманюючи ворога в засідку, перетворювались в прибережні скелі, в камені й дерева... Це твій другий сьогодні образ, мій богатирський, мій гордий народе радянський. При зустрічах твоїх з хитрим ворогом фашистським в окупованих районах радянських ти тонко вмієш маневрувати. Мабуть, тому так не люблять фашисти нашої поетичної природи. Та й справді — за що їм любити її?

Прибережна скеля або ж камінь — і раптом звідти вилітають партизани і б'ють фашистів посила. Спокійна тиша бору зеленого — і раптом звідти постріли. «Підступністю радянських партизанів» називає це та сама фашистська газета. А ми назвемо це високою організованістю богатирів радянських. Почекайте, звірі, почекайте! Не так ще природу нашу ви пізнаєте, коли кожний куц придорожній стрілятиме по вас, кожний пагорбок в полі переслідуватиме вас за наругу над честю дівчат і матерів, за топтання сумління, волі людини!

Коли одному з спостережних пунктів батарей на Волзі загрозувало бути захопленим німецькими автоматниками, розповідає сьгоднішній літопис Вітчизняної війни, гвардії лейтенант комсомолец Андрєєв ¹, що ніс вахту на цьому пункті, віддав на батарею наказ: «Стріляйте по мені!» І прийняв він смерть свою героїчно. І смерть його добровільна привела до радісної перемоги, до поголового знищення півтори тисячі фашистів! Ось третій твій образ сьгодні, мій безстрашний, самовідданий народе радянський. Краще загинути самому, але не дати загинути мільйонам — всьому рідному народові. О, скільки в цьому вчинку Андрєєва любові до Батьківщини, любові до товаришів, до людини! Це така сила в тебе, народе мій, з якою ні один ворог, ні один завойовник справитися не може. А тим більше фашисти, серце яких являє собою пустелю Аравійську, все випалено в ньому, все, крім звірячого почуття. Геббельс ² в Мюнхені на зборах членів фашистської партії заявив, що німці тепер воюють за те, щоб добре і жирно жерти, і що «перетравлювання загарбаного» почнеться після взяття фортеці на Волзі. Бий же ти їх, мій народе радянський, бий цих огидних гадів так, щоб ніколи вже вони не сміли ногою топтати серце людини, її гуманізм і все людство світу! У тебе є ноги залізні; у тебе є крила могутні; у тебе є сила волі, яка всі перешкоди переборе, все подолає. Все це разом Червоною Армією зветься; все це разом зміцненням тилу зветься; все це разом радянським народом зветься. Борися, народе мій, борися! Все, що ти робиш сьгодні, в майбутньому для всього світу розквітне яблуною миролюбною, запашною.

1942

СВЯТОТАТЦІ

Після відомих вже світові, безприкладних за своїм садизмом знущань з нашого мирного населення, з наших полонених червоноармійців ми дізналися про нові злочини Гітлера та його молодчиків. За заявами військовополоненого німця, доктора Ферстера, руйнування й знищення пам'ятників культури народів Радянської країни провадиться німецькими фашистами за заздалегідь обдуманим планом, та ще особливими загонами громил, в числі керівників яких був і сам Ферстер. О жорстока холоднокровність тевтона! Розрахованість стрибка ненажерливого звіра! Адже в стрибку своєму на нас ти вже зламав ноги. Чого ж тобі ще треба? Щоб народи Країни Рад, залишившись без пам'ятників культури, та й забули раптом самі про свою історію, про своїх будівників і піснетворців, про великих борців за свободу? Ніколи не буде по-твоєму, бо ніколи народи Радянської країни, а в тому числі наш український народ, не забувають про те, як сказав Шевченко:

Чия правда, чия кривда ¹
І чиї ми діти.

Українці, будучи дітьми таких великих батьків, як Гон-та ², Залізняк, Богдан Хмельницький, Кармелюк, Щорс, Боженко, Пархоменко, ніколи не приймуть твого онімечення, а всією силою тисячу разів ударять по тобі, як і не раз вони тебе вже били. Українці несуть у своїй душі світлі заповіді батьків про єднання слов'ян, свято зберігають в своєму серці ідеї братерської дружби народів, твердо знають, що кривда твоя, лютий враже, обов'язково буде бита — та ще й скоро. І ніякі заздалегідь побудовані плани знищення культури тут не допоможуть тобі. Адже ще давно український філософ Григорій Сковорода, згадавши німців, таке до них прислів'я застосував: де істина будує храм, там обов'язково чорт будує свою каплицю. Будуй свої підступи, фашистський дияволе, сичи від люті, юродствуй, кази-

ся,— все одно нічого ти цим, крім кінця свого, не збудуєш. А те, що ти знищуєш пам'ятники й музеї, зв'язані з іменем Тараса Шевченка,— дуже й дуже прозоро ти цим викриваш себе всього з головою своєю безмозкою. Адже не хто інший, як Шевченко пророче попереджав у свій час слов'ян про те, що тевтони хочуть потопити їхню правду в пучині. Виходить, і зараз ще боляче б'є по тобі, б'є і вражає наш геніальний співець свободи Тарас Шевченко. О, це радісно знати нам! Так само й з Іваном Франком, який в своїх творах не раз протестував проти пригноблення німецькими баронами українців, протестував проти пригноблення ними поляків і сербів.

Ненажерливий звіре! Значить, тому ти тепер віддаєш вогню твори Івана Франка. Так знай же: думи українського народу, висловлені нашими геніями, ні в огні не згоряють, ані в воді не тонуть. І ти сьогоднішніми злочинами тільки зайвий раз доводиш своє люте безсилля.

Те ж саме можна сказати і щодо знищення тобою творів Лесі Українки, Павла Грабовського, Михайла Коцюбинського і нових творів українських радянських письменників. Це, мабуть, про тебе говорить мудре українське прислів'я: «Стучить, шумить, гримить... що там? Кобиляча мертва голова біжить». Так, голово архіфашистська. Давно вже ти почала слабнути, давно вже почала мертвіти. І ці нові твої спроби штучно звестися на ноги, заіржати по-конячому тільки в смішному та жалюгідному вигляді виставляють тебе перед усім людством. Запам'ятай же назавжди: волелюбний український народ ніколи тобі не простить твоєї руйнацької істерики.

Чекай і тремти, проклята сило!

ВЕСНА НАШЕЙ ПОБЕДЫ

Наступление Красной Армии под Сталинградом¹ — это весна нашей победы. Подобно тому, как весной чернеет ноздреватый снег, ломается лед на пути своем, так и Красная Армия под Сталинградом, сломив черные полчища фашистов, отодвигает их своим наступлением на Запад, обрушивает на них стремительный гнев свой.

Гнев — это черта, отличающая богатырей от пигмеев (у последних есть только низкая злобность). Гнев — это силу воли сдерживаемая мысль о возмездии, расплате; и потому гнев никогда невозможен без выдержки. Три месяца выдерживать осаду своего города², три месяца не знать ни сна, ни покоя, зорко присматриваться в грохоте пламени к каждому движению врага — кто бы мог такое выдержать! Только они, богатыри наши советские, защитники Сталинграда! Но что это за сила такая, что заставляла их идти на риск, лишения, смерть? Сила эта — любовь к своей Отчизне, сила эта — дружба народов, сила эта — любовь к человечеству.

Человечество победит зверя, и наш пример и участие в этой победе — громаднейшие. Разве мы не читали, как восхищались наступлением нашим под Сталинградом державные мужи всего мира? Хлынула разгневанная водами Волга наша на врага, и в еще большее движение пришли сочувственные нам воды морей и океанов. «Победа под Сталинградом, — пишет американская газета, — облегчила движение союзных армий». «Война на улицах Сталинграда, — признает арабская газета, — обеспечивает мир на улицах Каира, Александрии, Дамаска, Бейрута, Багдада».

И сколько бы ни ухитрялся враг — победа наша будет! И сколько бы ни плавал Гитлер в лужах своей лжи, придется поплыть ему в крови собственных солдат туда, откуда нет возврата.

Этот бесславный конец Гитлера приближают славные воины, действующие под Сталинградом. Можно ли

передать всю радость советских людей? Победа древнего Тезея³, освободившего Афины от критского людоеда Минотавра⁴, бледнеет перед новой победой советского богатыря над людоедом берлинским.

Сколь многозначительно то, что вслед за Сталинградом началось наступление на Центральном фронте, а теперь — на Юго-Западном и Воронежском!

Воины Красной Армии, преследуя отступающего врага, уже ступили на украинскую землю.

Сколь многозначительно то, что это произошло в канун 25-летнего юбилея Советской Украины! Недалек тот час, когда моя родная Украина будет освобождена от чужоземных захватчиков.

Честь тебе и слава, богатырь советский! Честь тебе и слава, Красная Армия!

[1942]

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

(До 220-річчя з дня народження)

Чим ширша своєю діяльністю людина, тим даліше після її смерті ширяться пам'ять про неї. Чим ясніший своєю моральністю й правдивіший життєвий голос творця, тим чистішим і звучнішим стає цей голос з часом, у віках. І це: чим глибший сам творець, тим приступніші будуть думи його щодо сприйняття їх народом.

Сьогодні ми згадуємо великого сина України, що народився рівно 220 літ тому,— Григорія Савича Сковороду. До творчої особи Сковороди якнайкраще ж і можна прикласти всі оці три твердження, що з них я допіру почав.

Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і щодо світогляду свого чисту та моральну. Великий наш філософ, який був у конфлікті з царями, царедворцями й панамі, багато від цих останніх в житті своїм зазнав переслідувань, заборон та обмежень. Каміння гостре, бур'ян ще й колючки кидали вони йому під ноги. Цим пани хотіли, залякавши його, на свій бік привернути, зптовхнувши його з верховин, зробити з нього філософа виключно свого придворного, вужчого. Але ж потоки творчого мислення Сковороди такі були стрімкі, що вони, спадаючи із верховин в долину, ламали на своїй путі всі колючки й бур'ян, перестрибували через каміння гостре і розливались широко по всім роздоллі.

Образ цей однаковою мірою стосується як його учених трактатів, так і його віршів. «Увесь світ спить»,— каже Сковорода в трактаті «Убуждшися видеша славу его» — і словами Павла тут же будить цей світ: «Стань, мертвяче, воскресни з мертвих!»

...Петр для чинов углы панские трет.
Федька-купец при аршине все лжет,
Тот строит дом свой на новый манер.
Тот все в процентах, пожалуй, поверь.

Такими словами Сковорода у вірші «Всякому городу нрав и права» змальовує мертвотний сон мертвяка світу сього — князів, поміщиків і купецького класу, що саме тоді виходив на арену. І ось він проти цих останніх у 24-й пісні «Сада божественных песней» з дерзновенністю пророка свій гострий меч попередження наставляє:

Вас бог одарил грунтами,
Но вдруг может то пропасть.

І, протиставляючи себе усім цим багатим, зажерливим, неситим, він ще далі проймає їх безжальним мечем своїм разючим:

А мой жребий с голяками,
Но бог мудрости дал часть.

Розумійте, цими словами казав він, і трепещіте, що ці голяки якраз же й можуть відняти у вас усі оті ґрунти та угіддя.

...Щастя, де ти живеш? — горлиці, скажіте¹.
Чи в полі вівці пасеш? — голуби, возвістіте.

Це невинне, ніжне запитання до пташок зразу ж перетворювалось у нього у вимогливе запитання і різке, як тільки воно вимовлялось перед народом. То ж сам народ, страждаючи під ігом кріпацтва, весь час допитувався, весь час домагався: чи прийде ж хоч коли-небудь до них те щастя? Та й де воно є! Може, й зовсім немає. І Сковорода, втворюючи народові, відповідав:

Щастя нема на землі²,
Щастя нема в небі.

А звідси й висновок запрошувався у нього такий:

Сядем себе, брате мой, сядем для беседы³.
Сладок твой глагол живой, чистит мне все беды.

Бесіди з народом з приводу шукання щастя⁴ — ось що освіжувало Сковороду в його роботі. І зауважимо тут, що й сам Сковорода ці бесіди взивав «солодкими» та ще й такими, що «чистять всі біди». Справді. Якщо щастя нема ні на землі, ані в небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є. Інакше ж нема для чого й жити. Думка ця гвіздком сиділа в голові філософа.

А мне одна только в свете дума,
Как бы умерти мне не без ума,—

повторює весь час Сковорода, як приспів, після кожної строфи вірша «Всякому городу». Цей же мотив стрічається у нього і в інших його поезіях, наприклад, у вірші про Богдана Хмельницького⁵:

О, когда бы же мне в дурні не пошиться,—

але тут вже мотив цей має коло себе і роз'яснювальне місце:

Дабы вольности не мог как лишиться.

Отже, бесіди Сковорода з народом про щастя, певно, завше мали своїм висновком питання визволення народу. Трудно та майже неможливо догадатись, яка саме конкретна подія викликала у Сковорода написання цього вірша: чи то протести запорожців, на вольності яких в році 1751 царський уряд поклав був свою руку, оселивши на землях запорозьких сербів-колоністів; чи то указ 1783 року, за яким остаточно закріпачувались селяни Лівобережної України; але ж на змалювання вольності не пожалів наш філософ і художник найяскравіших фарб своєї палітри:

Что то за вольность! Добро в ней какое? ⁶

Ины говорят, будто золотое.

Ах, не златое: если сравнить злато,

Против вольности еще оно блато.

Чи не ції ж думки Сковорода про вольність, про волю людини та стали причиною життя його коловоротного?

В листі 75-му до Михайла Ковалинського Сковорода гірко признається, що його недавно такий несподіваний вихор був вихопив із Куп'янських степів, що він, крім ютки та бурки кирейної, нічого не взяв. Та «про цю бурю,— додає,— потім поговоримо». Нам невідомо, чи вдалось Сковороді пізніше поговорити на цю тему з Ковалинським, але ж у віршах та листах його часто згадуються слова «вихор» і «буря», як, наприклад, у піснях 16-й, 20-й, 22-й і 29-й. В останній в зв'язку з образом бурі аж надто виразно звучить автобіографічне визнання:

Челнок мой бури вихрь шатает,

Се в бездну, се выспрь ввергает.

Так! Сковороду в житті то вгору виносило, то знову кидало в безодню. І все це за те, що Сковорода не корився властью імуцим, за те, що Сковорода не вмів мовчати або — щонайменше — збавити свого проти них тону.

Смерте страшна! Замашна косо! ⁷
Ты не щадишь и царских волосов,
Ты не глядишь, где мужик и где царь,—
Все жерешь так, как солону пожар.

Ці рядки Сковороди нагадують нам слова Гельвеція ⁸ із його книги «Про людину»: «Хай же смерть наголову розіб'є злочинців, фанатиків, тиранів і всякого ворога суспільного добра». Звичайно, великою помилкою було б із нашого боку твердити, що Сковорода одверті мав виступи проти царів — злочинців на троні. Маркс і Енгельс ясно говорять нам ⁹: «Не можна забувати, що на той час, коли писали просвітителі XVIII віку... всі суспільні питання зводилися до боротьби з кріпосним правом і його рештками». Нам тільки хотілося б тут підкреслити самий тон виступів Сковороди проти кріпацтва — один раз різкий і одвертий, а другий раз езопівський, зашифрований. Чому саме зашифрований — бо ж бурі, що зчинялися над ним, не давали йому змоги інакше якось говорити. «Якби мені можна було стільки ж писати, як і думати», — каже Сковорода в листі 17-му до Ковалинського. Цим висловом скарги й протесту Сковорода немовби перегукується з висловом скарги й надії Д'Аламбера ¹⁰: «Час відрізнити те, що ми думали, — казав Д'Аламбер, — від того, що ми говорили». Сковороді в задусі режиму тодішньої царської Росії нічого іншого не залишалось, як тільки говорити символами, порівняннями та фігурами. Вічно гнаний, переслідуваний владою, постійно переходячи з місця на місце, він не мав можливості працювати десь в одному місці, у власній бібліотеці, а тільки посив у себе в торбі за плечима кілька книг, з-поміж яких першою для нього була Біблія. Чи це ж означало, що він і з народом розмовляв лише з Біблією в руці і не цікавився ні про побут його, ні про утиски та голод? Чи це ж означало, як буржуазні учені доводять, що нібито Сковорода і з народом тримав тон якийсь урочистий, піднесений, ненатуральний? Навпаки, задушевність Сковороди чарує нас в підході його до народу, і ми вже це бачили, ми вже це чули із вищенаведеного нами вірша його:

Сядем себе, брате мой, сядем для беседы.
Сладок твой глагол живой, чистит мне все беды.

Я неспроста заговорив тут про тон. Еж у XVIII ст. в Росії, за царювання Єлизавети ¹¹ і особливо Катерини II ¹², весь час ізверху намагалися тон писань передових

творців та мислителів нівелювати, весь час непомітно сонного порошку в філософію підсипалось. Катерина II, розігруючи роль просвіченого монарха, умудрялась в один і той же час і вільнодумні листи писати до Вольтера, і тут же в себе в Росії забороняти писати про свободу. З одного боку — широким жестом запрошувала вона у Петербург до себе філософа-матеріаліста Дені Дідро¹³, а з другого — ганебні накази підписувала про те, щоб стежили її поплічники за діяльністю Новикова та Радищева¹⁴. Ідеалом філософа Катерина II хотіла поставити золоту середину, тобто такого філософа, який би ні до чого не втручався. Цим поглядом її були заражені тоді навіть такі видатні діячі того часу, як Карамзін¹⁵. В своїх «Письмах русского путешественника» Карамзін писав: «Тот есть для меня истинный философ, кто со всеми может ужиться в мире». На велику досаду цариці і панства Сковорода не міг ужитися з ними. Бо ж вони гнітили рідний край його, бо ж вони гнітили народ український... І Сковорода у відношенні до цих гнобителів мусив якийсь особливий свій тон знайти. І він його знайшов. Ось у байці своїй «Олениця та Кабан» Сковорода називає дворян звичайнісінькими свиньми, хоча і носять на собі вони титули їх благородій та баронів. Ось у трактаті «Благодарный Еродий» наш філософ, обурюючись на тих, хто щастя і блаженство бачить у накопичуванні харчових запасів та капіталу, каже: «Вижу убо ныне, что по вашей желудковой и череватой философии блаженнейшая есть засаженная в тюрьму, нежеле вольная, свинья». А в 20-й своїй пісні Сковорода ще вище підносить свій голос протесту проти злочинства ворогів суспільного добра:

О мире! Мир безсоветный!
Надежда твоя в царях?
Мнишь, что сей брег безизветный?
Вихрь развеет сей прах.

Зрозуміло, що тирани не хотіли подарувати цих і подібних їм виступів Сковороді: вони переслідували його, як тільки могли. За словами Михайла Ковалинського, пани своїм злословієм не облишали Сковороду навіть і після його смерті: вони пускали в пам'ять його всілякі ядовиті стріли, уживаючи його невживчивим і гордим. Та хіба ж не так само знущалася буржуазія й над пам'яттю Жан-Жака Руссо¹⁶, коли в Ерменонвілі на могилі його маркіз Жірандєн був навіть примушений поставити варту?

На могилі Сквороди ніхто не ставив варту, але кожен з одвідувачів її на протязі цілого століття з гаком, аж до самої Жовтневої революції, що хотів собі, те й казав. Я говорю тут про виступи представників буржуазної науки, як також і про перекручення націоналістів. Одні з них говорили, що Скворода містик; другі — що Скворода зовсім не філософ, а сектант; треті — що філософ наш тікав від життя, бо ж проповідував: «Пізнай себе самого» і т. д., і т. п. Таким осудом Сквороди — осудом голосливим — буржуазні вчені самі себе кріпко побили. Бо проповіддю своєю: «Пізнай себе самого» Скворода не тільки не уникав світу людей, а, навпаки, широкими кроками підходив до цих останніх, а через них (тобто через людей) пізнавав і світ увесь.

Маркс і Енгельс дають таку характеристику тій добі ¹⁷, в якій проповідував Скворода: «XVIII вік був епохою об'єднання, збирання людськості із стану роздрібленості і роз'єднання, в який вона була ввергнута християнством; це передостанній крок на шляху до самопізнання й самовизволення людськості, але саме ж як передостанній він залишався однобічним і таким, що застряг у суперечності».

Скворода, як дитина свого віку, не міг, звичайно, уникнути суперечностей в своїй філософії, але ж усією діяльністю своєю вів багато прислужився до самовизволення людськості. Та й не міг же він був обминути цього гасла, оскільки воно найпоширенішим було в XVIII ст. Жан-Жак Руссо, наприклад, у своїй відомій праці «Чи сприяло відродження наук і мистецтв очищенню нравів» рекомендує «увійти в самого себе і прислухатись до голосу совісті». Робесп'єр ¹⁸, вождь яacobінців, дякував Жан-Жаку Руссо за те, що той навчив його пізнавати самого себе. Стрічається це гасло також і у Клопштока ¹⁹, і у Франкліна ²⁰, і у Гете. Остільки сильне було тоді звучання цього гасла, що навіть іще і в першій чверті XIX ст. письменники його повторювали не раз, як, наприклад, Байрон у своїй містерії «Каїн», де Люцифер, демонструючи Каїнові всесвітні простори, каже: «Ти хотів знання? А в тім, що показав тобі, хіба ж ти не пізнав себе самого?»

Отже, вчення Сквороди про самопізнання було передовим, бо пов'язане ж воно із шуканням щастя для людей, пов'язане з визволенням їх од рабства, з любов'ю до своєї батьківщини.

Учення Сквороди і вся постать його були розкриті і оцінені лише після Великої Жовтневої соціалістичної

революції, коли радянські наші учені, озброєні методом марксистсько-ленінської науки, дістали повну можливість високо піднести всю спадщину українського філософа. В 1918 році Рада Народних Комісарів РРФСР видає декрет, якого підписує Ленін, про увічнення великих попередників наших, і серед цих попередників названо було й ім'я Григорія Сковороди.

Гучно були проведені на Україні ювілейні дати сквородинські — і в 1922, і в 1934, і в 1939 роках. Уряд Радянської України кожного разу відпускав великі кошти на проведення цих свят. Сковороді відводиться почесне місце в історії філософії, історії української літератури і суспільної думки на Україні! Ім'ям його називають педагогічні курси, школи, музеї, а також вулиці по містах. І сама постать Сковороди — настільки вона глибоко увійшла в свідомість народу українського та митців його, що її беруть уже за центральну, за дійову особу в свої твори наші письменники та художники, беруть як друга пригноблених, як полум'яного патріота, як гуманіста. Зараз німецькі фашисти, пазурами впившись в Україну, нищать там на ній все те, що може перешкодити їм, їхньому на нашій землі пануванню. А нищачи людей і культурні надбання наші, гітлерівські собаки спішають якомога швидше німецьких баронів посадить на Україні. І так хочеться сказати тут їм слова Сковороди: ви обростаете ґрунтами, «а вдруг может то пропасть?» І ясно, що пропаде. Славна наша Червона Армія уже не одного удару завдала гітлерівцям проклятим. Останні перемоги Червоної Армії на Кавказі, на Волзі і на Центральному фронті, звільнення Червоною Армією окупованих районів України окриляють надією, що незабаром настане той час, коли гітлерівців остаточно буде знищено, коли і одного не буде фашиста на землі Радянській — і ми Григорія Савича Сковороду, що боровся з гнобителями народу, — тоді наступним разом згадаємо уже на цілком звільненій, очищеній від диких орд фашистських Радянській Україні, де розвіватиметься прапор комунізму!

ПАТРІОТИЗМ У ТВОРЧОСТІ МАЖИТА ГАФУРІ

Море може бути повним і невичерпним лише тоді, коли весь час до нього будуть стреміти ріки. Поет може бути сильним тільки при тій умові, якщо весь час буде в своєму серці відчувати неперервний зв'язок з джерелами землі, життя джерелами. І, подібно до того, як вода моря від привношуваних ріками, що впадають в нього, і змитих з їхніх берегів солей землі стає все насиченішою, а на смак свій все гіркішою й солонішою, — так і душа поета, живлячись джерелами життя, невпинно насичує саму себе всіма радощами його, всіма тугами й болями. Цей зв'язок поета з своєю землею — найкращий, наймолодший. Бо він дає змогу зростати його талантові у височінь, дозрівати в глибину, ширитися роздоллям.

Высота ли, высота поднебесная¹,
Глубока глубота, океан-море,
Широко раздолье по всей земле!

Такі слова вириваються з глибини душі співця, що бачить країну свою у всій її пишності. Поет, сам будучи океаном-морем, не може не хвилюватися всім тим, чим хвилюється на глибині країна його рідна. Він переймається почуттям зненависті до ворогів, що намагалися попереволити його батьківщину. Він переймається почуттям національних гордоців, коли батьківщина його народжує великих борців, богатирів, героїв, — переймається почуттям віри в творчі сили народу — віри в ясне прийдешнє. А все це, зливаючись разом, складає одне велике почуття, ім'я якому — патріотизм поета. «Патріотизм, — говорить В. І. Ленін, — одно з найбільш глибоких почуттів², закріплених віками і тисячоліттями відособлених вітчизн»*. Яскравим доказом віковічності патріотизму може бути епос народів, їхня усна творчість. Яскравим доказом глибини

* В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 164.

почуття патріотизму можуть бути визнання великих поетів усіх народів світу. Неоднаковий є в цих визнаннях образ батьківщини, як неоднаковою є і та обстановка, серед якої він з'являється. Незважаючи на це, почуття патріотизму у всіх поетів у всі віки залишається одне і те ж: безмежна любов до своєї батьківщини, відчуття її щастя, радість з приводу її досягнень. Башкирський радянський поет Сайфі Кудаш у вірші «Моє щастя» говорить:

Радість країни — це радість моя,
Я батьківщини щастям щасливий.
За радість країни сил рештки віддати
Вважаю за велике я щастя.

Для батьківщини у поетів завжди в запасі є найкращі епітети, найніжніші порівняння. Ось, наприклад, звернення до батьківщини башкирського радянського поета Баязита Бікбая³ в його поемі «Земля»:

Країно!
Порівняв би я тебе з квіткою —
Та життя квітки закоротке,
Порівняв би я тебе з зорею —
І вона згасає на світанку.
Сказав би я: ти серце моє —
Та полічені ж і серця биття.
Сказав би я: ти — сонце моє,
Якби ж то ніч темряви не приносила.
Ти — моя радість,
Ти — щастя моє,
Ти — рятівниця всього людства!

Сократ у своїй передсмертній «Апології» так зауважує про себе словами Гомера: «Я народжений ані від дуба, ані від скелі, а тільки від людей». Ось те головне, про що треба особливо пам'ятати нам, розглядаючи питання почуття батьківщини у поетів: людина, праця її, її розум. Та не просто розум. Енгельс говорить⁴: «...Розум людини розвивався пропорційно тому, як вона навчилася змінювати природу»*. Отже, вплив людини на природу, участь в творенні історії своєї країни, класова боротьба. Поет тим вищий, чим більше віддає самого себе на служіння батьківщині. Його життя щільно переплітається з життям країни своєї, і їх вже важко буває відокремити одне від одного. І правий був Тарас Шевченко, коли він з надзвичайною сміливістю сказав про себе: «Історія мого життя⁵ складає частину історії моєї батьківщини»**.

* К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XIV, стор. 406.

** Журн. «Народное чтение», 1860, кн. II, стор. 229—236.

Біографія Мажита Гафурі (нар. 1880 р.) є частиною біографії Башкирії й охоплює собою понад три десятиріччя ХХ ст., коли дозрів і мужньо на всю країну залунав правдивий голос поета.

Гафурі почав писати з 1902—1903 рр. Страшні були ці роки в царській Росії! Як зазначав Валерій Брюсов, дихати тоді доводилось отрутою, яка просякала собою «все наскрізь»⁶. Але для того, щоб отрута була не страшною, Мажит Гафурі так само, як і Валерій Брюсов та інші, повинен був пошукати протиотрути у народу. Високим зразком для Мажита Гафурі щодо цього був Максим Горький який зв'язав долю свою з долею пролетаріату. «Життя пройдене в убозгві»,— так називалося перше зріле оповідання Мажита Гафурі. Горьківська тема, способи опису в цьому оповіданні зразу ж визначили дальшу путь Гафурі в башкирській літературі, путь реаліста.

Проголошення символістами культу індивідуалізму, виправдання ними аморальних вчинків «сильної особистості» (пам'ятаєте славлення Бальмонтом морського розбійника з приводу «безсоромності його піратських поривів»⁷, іменування Нерона рідним братом за те, що він спалив Рим⁸, і т. д., і т. п.?) — все це було цілком чуже Мажитові Гафурі. Його творчість живилася чистими соками землі, поповнювалась з глибоких джерел життя.

Ще за юнацтва свого поет уперше почув гру кураїста⁹ — почув від свого товариша пісню про відгалуження хребта Уралу «Ірандик», і з того часу ніколи вже не розлучається він з високим образом країни своєї рідної.

Ніч ще тоді стояла в Башкирії. Населення в основному займалося хліборобством та скотарством. Розшарування селянства посувалося повільними темпами. Царизм навмисне культивував на окраїнах патріархально-феодальний гніт для того, щоб тримати маси в рабстві і темряві. Гніт був особливо важким: до так званих «іногородців» царський уряд продовжував застосовувати свою давню політику винищування, політику нап'якування однієї національності на другу. «Нам потрібна Вірменія, але без вірмен»,— з нахабною відвертістю в 90-х роках минулого століття признався міністр закордонних справ князь Лобанов-Ростовський¹⁰. Тепер те ж саме провадилось і у відношенні до башкирів, татар, чувашів, марійців тощо, але

провадилося хитро, під сурдинку ¹¹, щоб не дратувати місцевого населення.

У книзі одного з тодішніх педагогів — Чичеріної («У приволжских инородцев») дослівно так і написано: «Гірські черемиси майже обрусіли, їх тільки не слід дратувати. Єдиний спосіб їх урятувати від отатарювання, або, певніше, від обашкирювання, — це втовкмачити їм, що вони є черемиси, а не башкири» *. Подібні висловлювання були повсюдним відображенням того, що робилося вище в підлій царській політиці проти «інородців». Ober-прокурор «святійшого» синоду Побєдоносцев ¹², занепокоєний з приводу проекту указу про віротерпимість (віротерпимість, звичайно, в лапках), що саме виготовлювався тоді, сичав у своєму донесенні гадюкою: «Ніхто до останнього часу не міг і не умів впливати на них для їхнього обрусіння» **. («На них», тобто на тих же башкирів, татар, мордвинів, удмуртів тощо.) Але як же ще можна було «впливати»? Та й доки ж то? «Смуга осілості» для євреїв; для татар і башкирів «втовкмачування» того, що вони не є башкири і татари... Ночі, здавалося, не було кінця! Та народ не впадав у розпач. «Сыкмаған йәнлә өмөт бар!» — говорив він, що українською мовою означає: є ще надія, поки душа в тілі! *** (Я хочу тут застерегтися: розглядаючи Мажита Гафурі як родоначальника башкирської поезії, не треба також забувати й того, що він був одночасно й видатним татарським поетом).

Світати почало башкирам звідти, звідки світало й іншим пригнобленим народам царської Росії. Саме 1903 року російська соціал-демократія виносить на вулицю запитання: «Бути чи не бути самодержавству?» Револьюційні сили вступають в сутичку з царизмом, і внаслідок цієї сутички царський уряд змушений був піти на поступки. «Самодержавство вагається» **** ¹⁴, — писав з цього приводу Ленін. І повставав до боротьби народ башкирський.

Голос Мажита Гафурі стає перед революцією 1905 року особливо чутний. Поет уже досить відчував у собі сили. Поет уже був готовий до боротьби. Протиотруту було знайдено.

* С. Чичерина, У приволжских инородцев. Спб., 1905, стор. 35.

** «Красный архив» ¹³, т. V (XVIII), 1925, стор. 204—205.

*** М. Гафурі, На золотых приисках поэта. Уфа, 1940.

**** В. І. Ленін, Твори, т. 6, стор. 302.

Життя, пройдене в убозстві, навчило Мажита Гафурі розуміти рідний народ, навчило розуміти потреби своєї батьківщини. Тут якраз ось і треба шукати саме коріння патріотизму поета. Далеко пішло воно у глибину маси і щільно переплелось з усім корінням дерев у саду країни своєї. Згодом у вірші «Вирвані сторінки» Мажит Гафурі згадує, як він ще за молодих років замислювався було з приводу такого ось запитання:

Є серце в мене, й сміливе воно —
Чому ж я й досі в рабстві животію?
Є руки — океан перепливти дано —
Чому ж ганьби позбутись я не смію!..

Є крила в мене, й можу я літати —
Чому ж це ждати крил чужих я маю?..
Є кінь у мене, можу й зараз мчати —
Чому ж коня чужого я чекаю?..

(Переклад В. Струтинського) ¹⁵

Треба сказати, що таким же запитанням мучився до революції і весь народ башкирський. І коли поет наприкінці вірша говорить, що він тепер уже написав: «нові у мене віра й сила нині», то це слід розуміти як слова, сказані від усього народу, руками якого справді океан перепливти дано. В 1902—1903 рр. народ башкирський вчився голосно вимовляти свої слова нової віри. Як на один з доказів цього, можна вказати на виступи селян-башкирів проти поміщиків і кріпосників-заводчиків в Уфимській, Оренбурзькій, Самарській і Пермській губерніях *.

У 1905 році народ башкирський під проводом Уфимського комітету більшовиків разом з іншими національностями сміливо рушив проти багатотисячного ворога. О! Яке це було свято для Мажита Гафурі! Він так і назвав тоді свій твір новий — «Пісня радості».

Эй кәләм! Шатлык менән караңды түк!
Тәбрик итеп милләтемә язам мәктүб.

Перо, мое перо, лий з радістю чорнило!
Я націю свою вітаю цим листом,
Тому що простягла над нами воля крила,
Долає радість сум — і у мені, й кругом.

(Переклад В. Сосюри)

Глибоким патріотом виступає в цьому творі Мажит Гафурі — патріотом, який не боїться сказати своє слово відкрито й сміливо, незважаючи на те, що тоді, за висловом

* Р. М. Раимов ¹⁶, 1905 год в Башкирии, Вид-во АН СРСР, 1941, стор. 78—79.

В. І. Леніна, була «проклята пора езоцівських слів¹⁷, літературного холопства, рабської мови, ідейного кріпосництва»*. Рабською мовою, наприклад, белькотіли за тих років і містик Мережковський¹⁸, і Федір Сологуб¹⁹, і в своїй книзі, що тоді допіру вийшла, «Литургия красоты» вже згадуваний нами естет Костянтин Бальмонт. Бальмонт, в урочистому тоні запитуючи старий дім, або, інакше, самодержавство,—

О, старый дом²⁰,
Кто в тебя дневной немолчный свет прольет?
Кто в тебе тяжелые двери распахнет?
Кто снимет с нас этот мучительный гнет? —

відбивав розгубленість і нерішучість старої інтелігенції, яка разом із своїм поетом все ще продовжувала дивитися на світ «із банги з кольоровими шибками», все ще була у владі скороминущої недоговореності та блідої іномовності. Але вже Максим Горький в статті, за яку його посаджено було до Петропавловської фортеці²¹, відверто «закликає всіх громадян Росії до негайної одностайної і впертої боротьби з самодержавством»; вже Олександр Блок, відгукуючись на розстріл 9 січня²², приходять до думки про необхідність з боку робітників озброєного приступу і штурму; Валерій Брюсов у своєму збірнику «Венок»²³ як співець боротьби вторить «гromові з небосхилу».

Вторили гromові з небосхилу тоді і українська поетеса Леся Українка, і білоруський поет Янка Купала, і вірменський — Акоп Акопян, і татарський — Габдулла Тукай. Також ось і Мажит Гафурі — він без будь-якої іномовності, ясними і до кінця договореними словами в період першої російської революції закликає народ свій діяти. Бо

Хто розірве завісу тьми мені,
Як сам до світла йти не буду хтіти?..
Хто буде знищувать дурман лихий на пні,
Як сам я не почну цього робити?..

(Підкреслення мов.— П. Т.)

(«Вірвані сторінки»)

Народжене в цей день свободи сонце сяє,
Розірвана душа зрослась і ожила.
Прийшов недоли край. Од сонця утікає
І тانه, як туман, насильства дика мла.

(«Пісня радості». Переклад В. Сосюри)

* В. І. Ленін, Твори, т. 10, стор. 26.

Поет просто в обличчя своїм ворогам кидає справді залізний вірш:

Прокляття всім катам! Проклять немає гірш!
Сьогодні, як і всі, свободою щасливий
Бідар Абдулмажит ²⁴ вітальний пише вірш!
(«Пісня радості»)

* * *

Широковіщання заяв Гафурі робить його поезію гострою, викривальною. А поскільки обвинувальний тон у поетів завжди пов'язаний з мотивами помсти, відплати, поезія народного башкирського поета не могла не заблискотити гнівом, подібно гострому кинджалові, що сміливо разить. Тон його віршів у багатьох випадках подібний до тону прокламацій, випущених за тих років уфимською більшовицькою організацією*. Але це вже окрема тема дослідження поезії Мажита Гафурі.

Та день правди прийде, зникнуть баї злі.
Кричати: «Я!» — не зможуть гади на землі.
Полетять до біса назавжди в той день
Бевзі в хутрах довгих, в золоті й сріблі!..
(«Багатій». Переклад М. Терещенка)

Або ж ось ще приклади. «Якщо не будуть надавати прав нам, надійде час — ми своє візьмемо!» («Боягузтво»). «Ну що ж, в дуже відому вам «велику» людину (тобто в царя.— П. Т.) в міру сил своїх вгриземся ми гострими зубами» («Відповідь 1907 року»). Як це співзвучно тому, що тоді ж казав Степан Шаумян ²⁵ з приводу царатом спровокованої вірмено-татарської бакинської різанини: «Пролетаріат схопив уже за горло самодержавство!» Як це співзвучно тому, що говорив у своїх п'єсах Максим Горький, і зокрема в п'єсі «Дачники». Висміюючи суєту і ниття слабодухих, нікому не потрібних, зайвих людей — «дачників» своєї країни, — він висловлював надію, що незабаром, завтра прийдуть якісь інші, сильні, сміливі люди. У башкирській літературі під впливом великого російського письменника почуття і вчинки всіх цих сильних і сміливих людей першої російської революції і передає цілком в своїх творах Мажит Гафурі. Сміливі віднині хочуть бути повновладними хазяями своєї батьківщини; сміливі хочуть одер-

* Р. М. Раймов. 1905 год в Башкирии, див. про прокламації стор. 84, 85, 102, 137, 149.

жати свої права людини і визнання їх у сукупності як рівноправної нації.

Ватылды хазинаның йозактары,
Өзөлде аяктағы тозақтары.

Замки скарбу зламано,
Пута на ногах розірвано.
Якщо заглянути всередину скарбу —
Що перш за все впале ув око нам?
Правда кожного народу.

І продовжує далі поет:

Ці справи треба обміркувати,
Щоб подібні думки поширювалися в народі.
...Кажуть, для розумного —
Досить і одного натяку.

(«В дні воли»)

Мажит Гафурі викликає свій народ на боротьбу прозорим натяком. Поет, наражаючи життя своє на небезпеку, виступає перед своєю батьківщиною в ролі агітатора. Так може чинити тільки той поет, який справді сам є плоть од плоті і кров од крові рідного йому народу, — поет, в душі якого свято зберігаються заповіді батьків його. А заповіді батьків говорили про одне: треба дістати з дна озера меч Уралу-батыра. Заповіді батьків говорили також про народження нового богатира.

Йому, тільки йому й треба буде передати цей меч — хай помститься він ворогам за зневажену батьківщину свою!

...Батир, голов» якого понад хмарами, однією ногою вперся у відрогі Уралу, а другою ступив на західні рубежі країни — і ось кричить він гучним голосом на Захід, високо піднісши меча свого:

— Гей! Не крийся, вороже, виходь! Ти думав задушити нас? Але ж те, що всі люди мусять бути рівними, у нас сьогодні зрозуміли не тільки чоловіки, а й жінки також! Досить уже того страху, що його ми зазнавали перед Європою!

Такий зростає у читача образ після прочитання ним вірша 1906 року «Боягузтво».

...Батир, переставивши другу ногу, поволі повертає свою голову у той бік, де Чорне море, і, потрясаючи мечем, загрожує, і глузує:

— Гей! Безнадійно хвора людино! Смердить же від тебе перестарілістю нестерпною твоєю!

Це образ, що залишається в пам'яті після прочитання вірша «Відповідь 1907 року».

В 1906—1907 рр. Мажит Гафурі був свідком початку боротьби поміж нашим доблесним богатирем, що народився за першої російської революції, і міжнародною реакцією.

Але до чого тут міжнародна реакція? Чим вона, властиво, загрожувала Мажитові Гафурі й його батьківщині? Справа в тому, що роль російського царату як жандарма Європи після революції 1848—1849 рр., як зазначали ще Маркс і Енгельс в «Маніфесті Комуністичної партії» *, була значно ослаблена. До часу першої російської революції вона ослабла ще більше **. Всім відомо, як Німеччина в 1905 році дала в розпорядження царату півмільярда марок для придушення революції; всім відомо, як папа римський у грудні цього ж року закликав католиків поборотися з революцією в Росії, не відставав од них в цьому також і турецький султан, що надіслав до Миколи II співчутливу телеграму.

Всього цього не міг не бачити Гафурі. Не міг не бачити поет башкирського народу, яку небезпеку являла міжнародна реакція для його воскреслої батьківщини. Тому боротьба з реакцією в Європі, також як і з реакцією в Росії, мусить бути нещадною. Проявам боягузтва в цій боротьбі, писав поет, не повинно бути місця.

Донъяла куркак буљуу — иң зур яман,
Хосусән һис ярамаҕ ошбу заман.

Бути на світі боягузом — найласкудніша справа,
Особливо недоречно це в наш час.
Щодо боягузів, то треба бути таким же рішучим,

Досить і того страху, що його ми зазнавали як і вони.
перед Європою!
(«Боягузтво»)

До придушення революції в Росії всю чорну силу Європи підстьобувала ще й та обставина, що при намічуваному поділі «хворої людини», як тоді називали стару Туреччину Абдул-Хаміда ²⁷, ця чорна сила знала: їй дуже б придався російський царат як союзник, і саме він, цей жорстокий царат. Якщо до цього додати постійні загравання чорної сили з панісламістськими організаціями: використання нею як шпигунів зрадницького мусульманського духівництва (що завдало дуже багато шкоди народам Сходу), — то ста-

* Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані твори в двох томах, т. 1, К., Держполітвидав, 1951, стор. 3.

** Див.: В. І. Ленін, Твори, т. 15, стор. 408.

не ясним усе те обурення, вся та ненависть, яку почував Мажит Гафурі до лускатого огидного дракона, який, як самовладний господар, розлігся на всьому просторі Європи навскіс аж до Близького Сходу. Не хто інший, як цей же дракон через своїх агентів провокував за тих років тюркське населення Росії, щоб воно переїздило до султана. Друг Мажита Гафурі, татарський видатний поет Габдулла Тукай від імені всіх свідомих тюрків сильну та хорошу відповідь дав²⁸ клятвому драконові:

Нас не візьме на обман
Чорної сотні чорний стан.
По свободу, кажуть, їдь
До султана в рай.
Не поїдемо до нього —
Із тюрми та знов в тюрму?
...Ні! Із пекла в новий ад
Не піде голодний брат.
...Ми Росію — рідний край —
У вільний перетворим край.
Слухай, чорної сотні стан,
Нам не потрібен ваш султан.
(«Не поїдемо», 1907)

«Нам не потрібен султан» — цей же мотив пролунав тоді у Мажита Гафурі в його вірші «Відповідь 1907 року».

Ну, ось зараз у Туреччині реакція.
Але в сьомому році все пригноблення в ній
Цілком буде знищено,
І навіть самого слова «реакція» не залишиться
на землі!

І, повертаючись до злочинів султана, Мажит Гафурі рішуче ухвалює:

По злочинцю ми відправимо панахиду,
...А світ одягнемо в нову сорочку!

В наступні роки башкирський народний поет не раз ще всі ці чорні сили своїм мстивим словом потривожить. Конкретно: в 1908 році візьме він знову під обстріл султана Абдул-Хаміда (вірш «Радіють»). Потривожить він і папу римського, і Францію, і Румунію... Але про це ми скажемо трошки пізніше.

Світ одягти в нову сорочку було давнім, незмінним бажанням Мажита Гафурі. Для того щоб оновити світ, поет знав, — треба жмут блискавок, що спалюють, що палять, схопити в свою руку і кинути його на деспотів світу!

Цей вогонь схопити, зрозуміло, було під силу тільки народові.

Але не з неба до народу зелена блискавка злітала; не в бурю вогнетріскуча стріла біля ніг його лягала; не в землетрусі перед ним сліпучими зигзагами сичала — ні! Вічний вогонь помсти башкирський народ видобував із каменю на своїй батьківщині багатій, і само собою, що також із землі,— але ж головно з уральського каменю, що багато передумав, що тисячоліттями терпляче мовчав.

Камінь у широкому розумінні цього слова — гори й те, що є в них,— були близькі Мажитові Гафурі. Все його юнацтво проходить у трудовому знайомстві з кам'яним вугіллям, породами, що дають родовища золота й коштовної платини. Сам він, працюючи на заводах чорноробом, мав можливість на практиці вивчити дзвінку мову чавуну й заліза. Працюючи під землею на золотих розсипищах, в ледве освітленій трилінійною лампою глухій шахті, він чув биття серця землі, він угадував її думки притаєні, кайлом і лопатою владно порушував віковічне мовчання залежалих кам'яних порід...

І там, у шахті під землею, в 1900 році він з вуст старого шахтаря Шагін-Абая дізнався про назрілий вибух нового вулкана — великого гніву народного проти царя, баїв, жандармів і духівництва *. І глибоко зрозумів Мажит Гафурі, що в наступному вибусі вулкана народного гніву участь башкирського й татарського народів абсолютно необхідна. І ті слова, що їх він напише потім, по п'ятих роках, в 1905 році, про свій народ,— вони задумані були саме там, в шахті, у глибині під кам'яним Уралом.

Кожен народ в ці дні розплющив очі,
Став на вищий ступінь.
Ми ж, в порівнянні з народами Сходу і Заходу,
Залишилися найнижчими істотами.

(«В дни воли»)

Але піднести свій народ, піднести свою батьківщину на вищий ступінь можна тільки тоді, коли вдихнеш у нього думку про сувору організованість, коли цілком його свідомістю класової боротьби наповниш.

Усе життя проходить у ганьбі,
Невже ми від матерів народилися кволими?
...Жалюгідні люди,

* М. Гафурі, На золотих приисках поета. Уфа, 1940, стор. 75, 76, 96.

Що звикли посилатися на долю,
Станете ви жуйкою ваших ворогів.
...Позбавлені свідомості, з хворими головами,
Ми довго сиділи —
Досить вже такого сидіння, досить!

(«Боггузтво»)

Також і в вірші «Хай не буде!»:

Якщо пригноблення народів вважається
за мудрість,—
Хай не буде така мудрість мудрістю,
Бо вона ні до чого.
Хай самовизначається наш народ,
Хай не буде тією нацією, що стражда під гнітом.
(1906)

Пророче роздратування й дорікання своєму народові
чути в цих словах. Як вони нагадують нам такі ж дорі-
кання Івана Франка українському народові!

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будучим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

(Із вступу до поеми «Мойсей»)

Написано це було того ж часу, як і вищенаведені рядки
Гафурі, і теж під впливом революції 1905 року в Росії.
Одне й те ж джерело жило двох полум'яних патріотів —
українського і башкирського. А тому у них один і той же
біль за народ свій: у першого —

Твоїм будучим душу я тривожу;

а у другого:

һәр заман кайғы күрәм татар есән.

Весь час за татар горе перечуваю.

Особливо багато перечути довелося Мажитові Гафурі
після поразки революції 1905—1907 рр., коли на всю краї-
ну царат надіти хотів «столипінський галстук», як нази-
вали тоді цими словами кару на горло через повішення. Під
кінець 1906 року по всій Росії раптом підвелася на задні
лапи реакція і по-звірячому загарчала... Почалися арешти,
розстріли, посунули у глибину країни каральні експедиції.

Зокрема в грудні в Москви Самаро-Златоустівською залізницею поплазувала в Башкирію каральна експедиція барона Меллер-Закомельського²⁹. Жандармами був схоплений і повішений голова Уфимської Ради робітничих депутатів Іван Якутов³⁰, загинули революціонери Гузаков³¹, Литвинцев³² і багато інших, яких не задумувалися видати всілякі елементи, що вагалися або ж перефарбувалися у чорний колір. Поразка революції 1905 року спричинила розклад в середовищі попутників революції, особливо серед інтелігенції. І природно, що розклад цей не забарився також залісти й до літератури. В задусі столичинського режиму, наприклад, не утримався від крику відчаю Андрій Бєлий³³:

Довольно: не жди; не надейся;
Рассейся, мой бедный народ!
В пространстве пади и разбейся
За годом мучительный год.
Века нищеты и безволя!
Позволь же, о родина-мать,
В сырое, в пустое раздолье,
В раздолье твое прорыдать...
Туда, где смертей и болезней
Лихая прошла колея,—
Исчезни в пространство, исчезни,
Россия, Россия моя!

(«Отчаяние», 1908)

Появились в філософії так звані «богошукачі» і «богобудівники»³⁴. Махісти³⁵, під виглядом вірності марксизмові, проповідували ідеалізм і попівщину. Але робітничий клас під керівництвом більшовиків непохитно йшов уперед, продовжуючи боротьбу свою проти царату, проти тих, що вагалися, проти попівщини. І поети, які прислухалися до голосу робітничого класу, висловлювали у своїх творах надію на те, що тимчасова перемога реакції рано чи пізно, а буде знищена. «Я ухо приложил к земле»,— говорить Олександр Блок у 1907 році, і ось що він почув:

Пройдет весна — над этой новью,—
Вспоенная твоею кровью,
Созреет новая любовь.

І закликає поет народ свій до того,

Чтоб молнией живой расколот
Был мрак, где не видать ни зги.
...Гроба, наполненные гнилью,
Свободный, сбрось с могучих плеч!

(«Я ухо приложил к земле»)

Почуття патріотизму Мажита Гафурі, безперервний зв'язок його з своїм народом підказали поетові, як треба поводити себе за цих трудних років. У вірші 1907 року «Я вийшов на базар» Мажит Гафурі з обуренням говорить: багатії бездушні на вулиці гидливо відвертаються від бідних, якими наповнено все місто; багатії катаються на рисаках, куплених за такі великі гроші, що на них з успіхом можна було проіснувати бідареві на протязі цілих десяти років! І, плюнувши від прикрості на землю, поет багатозначно додає: ось ти й поміркую; адже ж тут є якась таємниця. В 1908 році Мажит Гафурі, висміюючи «муллу, який знає всі науки» і який в ім'я чортівщини заперече, що «якщо пара рухає пароплави, то чому ж самовар не ходить від цієї самої сили пари», — дає гідну відсіч попівщині, відсіч мракобіссю і особливо наголошує на ролі машин для перетворення своєї батьківщини («Мулла — знавець усіх наук»).

Наступний по ньому рік 1909-й був свідком нового виปลеску каламутної реакції. Збірник «Вехи», випущений ідеологами кадетів, оголосив війну матеріалізму. В літературі появляються гнилі, істеричні романи, які смакували статеву розпусту; царатові якраз і потрібні були подібні гнилі твори для відтягнення уваги населення від революційних настроїв. І Мажит Гафурі під виглядом звернення до листочка на дереві, запитує свій народ:

Йешел япрак, ниңә бик калтырайһың?

Зелений листочку!

Та чого ж це ти так дуже розколихався?

Чи незадоволений з життя свого?

І листочок йому відповідає:

Вітер — злочинець, адже ж це він глузує,—
Глузує надо мною.

(«Вітер»)

Та чи могли ж даремно пройти царатові всі його злочини, всі знуцання з народу? Ленін в 1910 році пише: «Російський народ прокидається до нової боротьби³⁶, іде назустріч новій революції»*. Характерно для Мажита Гафурі, що саме цього і наступних по ньому років з'являються у нього такі творчі вислови твердості і впевненості

* В. І. Ленін, Твори, т. 16, стор. 315.

в перемозі, як «Не зверну з путі», «Хоч умри, Мажите, а сумління не продай», «Тепер уже я не буду тобою переможений». Звідки ця впевненість у нього, звідки ця сила? У вірші 1912 року «Я і мій народ» Мажит Гафурі розкривається перед нами весь: цінне визнання ми чуємо з вуст поета:

Лише зроблю я крок вперед —
Назад відразу озирнусь.
Щоб впевнитись, куди ступнув,
На тебе, мій народ, дивлюсь.
(Переклад В. Ковалевського³⁷)

Скільки було сказано письменниками слів про народ! Але, треба визнати, рідко кому з них удавалося сказати так, як це ми бачимо у Мажита Гафурі. Бо саме розуміння «народ» у нього правильно класовим скальпелем розчленовано і зважено на терезах свого сумління. Лінія в даному випадку у Мажита Гафурі була та, що й у Володимира Короленка³⁸, коли останній, відмовившись від ідеалістичного очікування приходу в літературу якихось спеціально нібито кимсь надісланих справжніх «письменників з народу», з завзяттям повставав проти «шоколадного мужика» в творах Златовратського, проти його чудного та смішного запрошення «рыдать в народе»*. Лінія Мажита Гафурі та ж, що і О. М. Горького, який висміяв у своєму шаржі «Ще про чорта» інтелігента-письменника, такого віддаленого від народу і тому душевно спустошеного, що тільки й здатен був нескладне щось собі бубоніти під ніс. Солодкий «народушко», «народ-богоносець» містиків також чужий був для Гафурі. Народний башкирський поет, не дивлячись на утиски царату, не боїться уточнити, кого саме він виділяє для себе з народу.

Там, де в злиднях люди, в горі,— коло них буваю,
Іх з півслова розумію, що їм треба — знаю.
(«Там, де в злиднях люди...»)

І дійсно, якщо простежити по творах Мажита Гафурі, про кого він конкретно говорить в них, про яких представників народу, то там ми побачимо наймита й бідняка-хлібороба, косаря й коваля, робітника на золотих розсипищах і шахтаря, слюсаря, молотобійця, каменяря та ливаря,—

* АН ССРСР. Сборник статей к 40-летию акад. Орлова, 1934, стор. 530.

тобто побачимо трударів. «Я буду з тим, — каже він, — хто творить рай не в небесах, а на землі» («В шуканні щастя», 1913).

Скільки доносів сипалося на Мажита Гафурі, скільки безглузких обвинувачень і провокацій з боку царського уряду й його прибічників! Ось один із таких — мулла Адилев — у 1911 р. доносить Уфимському жандармському управлінню, що пісні Мажита Гафурі, або, як він висловлюється, «яросні поетичні пісні», дуже «псують кров молодим татарам», тобто, скажемо по-нашому: бентежать татарську молодь*.

Я цим зовсім не хочу сказати, що Мажит Гафурі весь час був якимось рівним, бадьорим, немов з бетону вилитим, до всіх настроїв невразливим. Ні, були у нього і важкі роздумування, і знижені настрої, і сльози. Та хіба роздумування й сльози для щирого поета є чимсь таким негативним, антипатріотичним? Навпаки, вони часто у поета бувають одним з глибоких проявів спільного переживання з народом усіх бід і злиднів своєї батьківщини. «Давитіані» — поема грузинського класика XVIII ст. Давида Гурамішвілі — яскравий приклад того. «Для серця смутного сльоза — супутниця біди», — говорить Мажит Гафурі у вірші «Плач». Страждання душі своєї Гафурі завжди пов'язував з стражданнями народу — причому народу не тільки свого. З вірша 1915 року «Ридання» ми можемо бачити, як страждала душа в поета, коли царський уряд почав пачками розстрілювати братерський башкирам казахський народ. Чисте серце поета, що дивилося на ясний світ відкрито, а не крізь окуляри**, боліло за всіх людей, незважаючи на їх національну різницю, боліло за всіх бідних світу. Цей біль часто знаходив свій вияв у поета не тільки у сльозах, але і в нещадному, гострому сарказмі.

1 серпня 1914 року Німеччина оголосила війну Росії. Того ж самого часу Мажит Гафурі пише свій вірш «Всякий любить». Можна припускати, що цей вірш був відповіддю на мерзенний договір деспотів світу, що затіяли імперіалістичну криваву бійню.

Чорний крук каже: «Я падло люблю,
Тільки в ньому щастя й насолода», — говорить він.
Сокіл каже: «Я качок збиваю.

У цьому знаходжу насолоду, кров проливаючи», —
говорить він.

* Журн. «Lanalif», 1930, № 2, стор. 43.

** М. Гафурі, Избранные стихи. Уфа, 1940, стор. 39.

Сказав беркут: «Ось і я теж —
У цій справі, може, перевершив і самого сокола.
Почувши ці слова, і яструб каже:
«Я підтримую все сказане ними».

Вірш Мажита Гафурі «Всякий любить», не дивлячись на те, що в ньому нема прямого закликати нищити царів і буржуазію,— глибоко патріотичний. Царі й буржуазія, у своїй кривавій затії підтримуючи один одного, склали ту ненажерливу чорну силу, яка нацьковувала робітників і селян держав, що воювали, одного проти одного. Більшовики були проти війни, але не просто проти, а за активну революційну боротьбу за мир, аж до повалення влади воєнничої імперіалістичної буржуазії. Більшовики стояли за перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську. Чи не це ж саме відбив Мажит Гафурі у своєму вірші 1915 року «Хто він?»:

Хто він,— отой, якого ти багнетом заколов?
Хто він, що біля тебе впав, вмастивши груди в кров?
...Зі Сходу ти прийшов сюди, він — з західних країн.
«Хто перший встигне,— перший вб'є»,— так думав ти і він.

...І запитаю я тебе: — Чи помсту вдовольив?
Чи світ для тебе ширший став, коли його ти вбив?
Ні, доки будеш ти рабом, не стане ширший світ.
Насамперед свобідний стань, скинь з себе рабства гніт!

(переклад М. Бажана)

Вільним можна бути тільки тоді, коли ти повернеш штик проти гнобителів своєї батьківщини.

Гей, чорна сило! —

гнівню гукає Мажит Гафурі в 1916 році.—

Не смійся з людства!
Прийде час — вцент розлетитися,
У попіл перетворишся!..

(«Сила»)

Уцент розлетілася чорна ненависна сила тільки з приходом Жовтневої революції, коли під проводом Комуністичної партії народ порвав усі пута й кайдани, а самого царя з буржуазією ввергнув у прірву! Можна собі уявити, який радий був Мажит Гафурі, коли надійшла революція!

Ниндэй бер шатлыккы якты!
Өнме был йә төшме был?

Що за радість, що за світло!
Та чи справді, чи вві сні?

Хто осяяв нашу землю?
Всюди промені ясні.

(«На честь свободи». Переклад М. Терещенка)

І поет, не стримуючи переповноїючої його радості, плече руками, як дитина, і закликає сонце:

Гей, сонце! Глянь на гори й доли,
Вогнем холодних розігрій!...
За обрій не заходь ніколи
І цвітом-рястом землю вкрий!...

(«Дні визволення»)

Поет-патріот Мажит Гафурі неказанно був радий, що нарешті і на його батьківщині майорить червоний прапор.

Пломеній наш стяг,
Переможний труд!
Уперед, на бій
Робітничий люд!

(«Червоний стяг». Переклад М. Пригари³⁹)

І коли проти свободи піднесли голову недобитки чорної сили, на творчому гніві поета, як і в 1905 році, з'явився відблиск кинджала, що виходив од сміливих виступів революціонера Мулланура Вахітова⁴⁰. Вірші Гафурі: «Хліба!», «Червоний стяг», «Геть війну!», «Супротивникам волі» і зокрема вислови на адресу ворогів, що обливають брудом соціалістів, безумовно носять на собі сліди впливу промов Мулланура Вахітова, вмічених в газеті «Кызыл байрак»⁴¹, № 1 і № 3 за 1917 рік*.

Надійшов час сказати правду:
Мовчання — гріх великий,
...Брудні руки хай не каляють у бруд
Людське суспільство.

(«Противникам волі»)

А брудні руки все ближче тягнулися до серця революції, все злорадніше. Дракон Корнілов⁴², що народився від чорних сил, вже плазував на потворних кривих лапах рідною землею і роззявляв свою пащеку на завойовану волю. І крикнув Мажит Гафурі на дракона, і почав скликати всі сили народу свого на бій нещадний:

Ще не вмер він; ось він рухається знов,
Щоб свободу закувати в цеп-заков;
На мечі його піднятим наша кров!

* Жизнь замечательных людей в Казани, вып. 1, Казань, 1941, стор. 149, 151.

Будь готовий, волі владарю, трудар,—
Стріти ворога ударом на удар!

(«Дракон». Переклад І. Циговича ⁴³)

Радянський народ так grimнув тоді на мерзенну, огидну потвору ⁴⁴ — Корнілова, який намагався віддати Ригу, а потім і Петроград німцям *, — що від нього і мокрого місця не залишилось. Grimнув на ворога і Гафурі:

Згинь навіки, рабства, розбрату дракон!
Ти радянський не перейдеш рубікон:
Щастя людства — наша слава, наш закон.

(«Дракон»)

Народ башкирський в той час боровся і з другим ворогом — з буржуазним націоналістом, контрреволюціонером Валідовим ⁴⁵. Відсутність дат під віршами Гафурі не дозволяє нам точно вказати, в якому саме творі поета відбилася ця боротьба. Можна тільки зробити припущення, що таким твором є вірш «Не бійтеся», в якому Мажит Гафурі закликає народ свій міцно тримати волю в своїх руках, закликає не дозволяти на червону квітку сідати порохів та брудові, не допускати дотику ворожої руки. Проте націоналістична буржуазія не вгамувалась: вона й надалі пробувала підвести свою голову, мріяла створити свої власні «Штати по берегах Білої та Уралу». Щоб припинити ці контрреволюційні мрії, 23 березня 1918 року було оголошено «Положення про Татаро-Башкирську Радянську республіку». Життя налагоджувалося, життя розширювалося. І Мажит Гафурі всі свої сили віддав на служіння своїй батьківщині, на служіння всьому трудящому людству.

Свято працювати для людства —
Перше бажання наше.
Хай це бажання залишиться
Тобі, Росіє, як пам'ять про мене.

(«Уривки»)

Як скромно сказано — а скільки гордоців у цих словах за свою батьківщину! Як просто сказано — а скільки твердості і готовності боротися за досягнення волі! Це ніби поетичний заповіт Мажита Гафурі, і його не можна не порівняти тут з подібними ж заповідями Володимира Маяковського з його поеми «На весь голос», написаної трохи пізніше:

* Див.: В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 283, 284.

нехай нам
спільним пам'ятником буде
збудований
в боях
соціалізм!
(Переклад С. Голованівського)

Прославлений башкирський поет кличе до наступу.

Пора, пора, сідлай коня, джигіте,
Вперед, якщо душа у тебе є,
Та бачиш — вже над рідною землею
Зоря червоносяйна устає!
(Переклад Н. Тихого ⁴⁶)

Такими словами Гафурі скликає хоробрих свого народу, коли на батьківщину напав Колчак ⁴⁷. Треба відзначити, що Гафурі своє патріотичне почуття, як ми вже підкресливали, подає в таких образах, які кореняться в образах народної творчості і переказів старовини глибокої. Ось, наприклад, і в цьому вірші поет татарському джигітові радить, перш ніж іти до бою, добре одгострити свою шаблю. Але чим її нагострити — бруском? Ні.

Урал таузарынан күк таш алып,
Кайра кылысында һин шуға...

Візьми блакитний ти уральський камінь,
Об нього меч свій вірний нагостри.

Такий велетенський образ міг народитися тільки у справді народного поета — поета, що вільно вмістив у своїй душі поетичні, пісенні традиції віковічні. Адже ж камінь ще з найдавніших часів у народів вважався за втілення божества. У фольклорі іноді камінь фігурує як камінь світоутворення. За віруваннями древніх, бог після створення світу каменем закрив у землі діру над прірвою. Слід цих вірувань ми бачили і в народних «сказах» старого Уралу, оповіданих наприкінці минулого століття дідусем Хмелініним * ⁴⁸.

Але вже не бог тут відіграє роль, а людина, майстер, робітник. В оповіданні Хмелініна «Гірничий майстер» робітниця Катя, збігши на Зміїну гору, раптом побачила: розсунулося перед нею все каміння і десь там унизу, глибоко, в освітленій безодні стоїть її Данило, забитий перед тим експлуататорами за сміливо сказане слово правди. За

* П. Бажов, Малахітова шкатулка, К., Держлітвидав, 1949.

таке ж слово правди був посаджений на ланцюг у забої і робітник Степан з оповідання Хмелініна «Мідної гори хазяйка». Тобто весь кам'яний Урал в оповіданнях народу мислився як священне місце сутички пролетаріату з царатом.

З біографії Гафурі ми бачили вже, що й самі робітники так само мислили про Урал. Адже ж ми жодного такого на цій горі заводу не знайдемо, де б за царату не вибухали повстання. І не раз, напевно, під час повстань на уральських заводах лунала ця пісня; підхоплена потім Мажитом Гафурі з уст народу:

Візьми блакитний ти уральський камінь,
Об нього меч свій вірний нагостри.

Але чому саме камінь «блакитний»? У народних «сказаннях» старого Уралу безодня під каменем завжди чудесно освітлена: грає вона синяво-зеленим аквамарином, блакитно-синіми натровими фельдшпатитами, содалітами, ніжно-блакитними топазами. Та, крім того, на Уралі, адже ж, є гора, яка так і зветься Синя — родовище магнітних залізних руд. На ній там і до нашого часу збереглися старі «ями» в декілька десятків метрів завглибшки *. Скільки поту й крові робітників пролилося в цих страшних отворах понад безоднею, виритих за царату! Природно, що Мажит Гафурі джигітові для відточування шаблі своєї не міг підшукати іншого каменя, крім як каменя блакитного уральського.

Нехай тремтять від страху звірі дикі,
Нехай дрижать: їм смертний час прийшов.
І на мечі, що ти в руді затиснув,
Ворожа хай зачервоніє кров.

Тоді уже ти заспокоїш серце,
Що полум'ям клекоче повсякчас.
Тоді народу справдиш ти бажання,
Країни-матері святий наказ.

(Переклад Н. Тихого)

До цих рядків так і хочеться додати, що і легендарний герой Чапаєв також тільки тоді міг заспокоїтись, як на цьому священному Уралі, борючись із ворогами, за висловом Фурманова, «шаблею з розмаху об камінь полоснув» **.

* И. И. Малышев, П. П. Пантелеев, А. В. Пэк, Титано-магнетитовые месторождения Урала, Изд-во АН СССР, 1934, стор. 171.

** Д. Фурманов, Чапаев, Госполитиздат, 1937, стор. 16.

...Радянський богатир, голова якого вище від хмар, з піднесеною блискотючою шаблею стоїть на горі і вдивляється у далечінь. Чи всіх вже ворогів побито? Чи всіх знищено? А! Ще ось там якісь недобитки. Гей, кожного разу, як я бачу ворогів, стільки хоробрості мені підбавляється! Справжній герой той, хто такого часу не злякається і назад не подасться. Каміння ламай, через води переправляйся, вперед, на ворога наступай!

Наведені слова про ворогів — це з віршів Гафурі 1919 року «Клятва», «Бай-Агай», «Наша путь» тощо. Закінчувалася в Башкирії боротьба по ліквідації куркульсько-білогвардійської банди Чорного Орла, по ліквідації недобитків валідовщини. І Мажит Гафурі в 1920 році, поздоровляючи народ свій з перемогами, по черзі протягає руку робітникові, червоноармійцеві, селянинові і трудовому інтелігентові:

...Дай руку, загрубілу від труда,
Якою ти орав землю.
Дай руку, ту, що в серце ворогів
Влучала точно із рушниці.

Дай, друже, руку ти мені свою,
Вона в труді й других учила;
Ту руку, що під голову кладеш,
Щоб після праці відпочила.

(«Дай руку». Переклад І. Гончаренка ⁴⁹)

Як патріот, він тепер все більше й більше бере участь в піднесенні господарства нашої країни, в соціалістичному будівництві. «Не вішай, товаришу, голови», — вустами робітника підбадьорює він селянина («Серп і Молот»). «Колі батьківщини гіркі сльози течуть, чи можна для голодних жалити золоті хрести і оксамитні килими?» («Золотий хрест і оксамитний килим»). В грудні 1922 року відбувся I Всесоюзний з'їзд Рад, на якому створений був Союз Радянських Соціалістичних Республік, — і Мажит Гафурі у вірші своєму дає настанову делегатові з'їзду:

Ти делегат, товаришу? Якщо так,
То не спи, не позіхай так часто.
...Що сказали тобі при від'їзді
Зруйнований край твій і біднота села?
Перед нами стільки ще кипучої роботи! —
Отже, не час позіхати...

Поет, не боячись зниження, тут уже цілком використовує плакатний стиль, стиль лозунгів: він агітує за знищен-

ня безкультур'я і розрухи, агітує за нове. І в цьому він подібний до Маяковського в його «Наказі № 2 армії мистецтв»:

Товариші,
дайте нове мистецтво —
таке,
щоб витягти республіку з багна.
(Переклад Є. Дроб'язка⁵⁰)

Безмежною любов'ю любив Мажит Гафурі свою батьківщину! І коли йому довелося тимчасово виїхати з Башкирії, у нього з серця вирвалися ніжні-ніжні патріотичні рядки:

І коли говорять: «Крим — це дивний рай природи»...
Там нема, одначе, Дьоми, Ашказар не котить води.
(«З дороги». Переклад К. Дрока⁵¹)

Не було для Мажита Гафурі такого краю, який міг би замінити йому його рідну Башкирію. Але одночасно він, як поет-патріот, за батьківщину свою вважав усю Країну Рад. І співає він чудесну пісню свою, пісню нашої Батьківщини, надії всього пригнобленого людства:

Якщо одні в нас прагнення в житті,
То й разом пісню заспіваймо ми.
Якщо широкі нам лягли путі,—
Крокуймо дружно, щоб гули громи!..

Від наших дужих співів голосних
По всьому світу полетить луна:
Європа, Азія почує їх,
Заокеанська дальня сторона.
(«Перше травня». Переклад А. Кацнельсона⁵²)

У зв'язку з смертю великого Леніна, яку в своєму «Жалібному плачі» так сильно пережив Гафурі, у поета з'являється думка про тих, хто продовжуватиме справу Леніна:

Гей, старий батире,
Не тривож себе даремно!
У бій піду,
Війська, що йде на вас,
Лави я розстрою.
(«Дума старого батира»)

У 1925 році на XIV з'їзді Комуністичної партії говорилося про індустріалізацію країни нашої як про першорядне завдання партії, говорилося про перетворення її з аграрної

в індустріальну. Саме це і відбито Мажитом Гафурі в його згаданому вже мною вірші:

Гей, старий батире!
Прокладений тобою слід
Не пропаде!
Ми його зробимо ще примітнішим.

І справді, завдяки натхненникові перемог — Комуністичній партії, завдяки трудовому героїзму радянського народу ще примітнішим, ще ширшим і багатшим стало життя в Радянському Союзі. Радянська промисловість в 1926 році, наприклад, дала продукції більш як на 11 мільярдів карбованців — тобто більше, ніж в 1913 році*. Червона Армія, муром ставши на рубежах, міцно оберігала всі наші досягнення, і Радянський Союз з кожним днем ставав все сильнішим і могутнішим. І для освідування Червоної Армії поетам треба було знайти нові, особливі якісь міцні слова і вислови. Ось вони у нашого народного башкирського поета:

Гәлт итеп сыкты янар таузай булып...

Спалахнувши, ніби вулкан, з'явилася вона.
...І пригноблені народи всієї земної кулі здивувались,
Звернули вони до неї свій зір:

— Як світиться цей вулкан! — говорять.
— А! Та це ж Червоне військо! — говорять.

(«Червона Армія», 1926)

Уся душа Мажита Гафурі була просякнута вірою в народ, просякнута патріотизмом. Неймовірна сила радянського народу яскраво підкреслюється у нього у вірші 1925 р. «Шахтар».

Залізо й камінь скорені йому.
Рука шахтарська — невблаганна.
Чи є у світі сила ще така,
І непоборна, й нездоланна?
(Переклад Ф. Скляра⁵⁴)

У 1928 році пише Гафурі свою знамениту поему «Зла-тоуст». Послухайте, яка гордість лунає в словах поета за нашу індустрію!

Здригаються гори високі,
Почувши всесильні гудки,

* «Новый мир»⁵³, 1937, кн. XI, стор. 5.

А потім прислухавшись, вторять
Луною побіля ріки.

(Переклад Г. Донця ⁶⁵)

Відтінок богатирства ліг на слова поета, але послухайте
далі:

І думає білобородий
Суворий старий Таганай:
«Поглине й мене ненароком
Цей велет — того і чекай...»

(«Златоуст»)

Потужність заводу, передана як би через психологію
гори Таганай,— одне з найкращих місць патріотичної
поезії Мажита Гафурі. І нашого народного башкирського
поета ніяк уже не можна відділити від Уралу, так само як
і Івана Франка, наприклад, від промислового центру захід-
них областей України — Борислава.

У 1927 році капіталістичний світ хотів спровокувати
Радянський Союз на війну. Мажит Гафурі, сповнений гор-
дістю за країну свою, відповідає:

— Ні! Не залякаєте! Тепер Ради — безстрашні.

...Богатир, голова якого понад хмарами, ставши на своїх
рубежах, могутнім голосом у Європу прокричав:

— Гей ви! Недотепа!

Якщо ваше серце — тверде залізо,
То наше серце — тверда сталь!
Якщо ваші руки — гострий кинджал,
То наші руки — гострий меч!
Якщо з вашого боку мільйони гармат,
То з нашого боку — безстрашність!
Якщо ваша опора — золотий хрест,
То наша опора — трудящий, робітник!

Беззең эшсе тигән терәк бар!

Такими словами закінчує поет свій вірш «Чужоземні
вороги». І знову з серця поета виривається пісня про Чер-
вону Армію.

Сини сміливі ми батьківської землі,
Мов леви, дужі ми, вільніші від орлів.
Обрав пас весь народ, і ми йдемо вперед,
Нехай тремтять серця у клятих ворогів.

Зусиллями трудящих промисловість Радянського Сою-
зу у цей період було піднесено на ще більшу височінь. Це
якраз і не до душі було ворогам Радянської країни, які
всіляких вживали заходів, аби тільки підірвати піднесення

нашої промисловості та транспорту. Іноземні розвідки настійливо штовхали своїх агентів на цю справу. І ось у 1930 році, коли Радянською владою було спіймано банду шпигунів-білоемігрантів, які хотіли запродати нашу країну капіталістам, Мажит Гафурі пише в'їдливий памфлет під назвою «Досліджуючи ядовиті мозки»:

І, колупнувши їх душі дрібні,
Які ми чорні тайни взнали,
О, скільки підлоти побачили ми,
Ще зроду стільки не стрічали.

(Переклад В. Бичка⁵⁶)

І те, що говорив поет проти міжнародної реакції в 1906 році, тепер він знову продовжує, але тільки ще сильнішими своїми словами:

В собачих мізках їх, неначе той гнів,
Кипіло зло на Батьківщину,
В Бріана⁵⁷, Жанена, Пуанкаре⁵⁸
Вони взяли отруйну слину...

В мізках їх пікчемних отрута пливе,
І чорна кров змішалась з нею.
Імперіалісти їх торгують
Навчили рідною землею.

(«Досліджуючи ядовиті мозки»)

Також і націоналістів у цьому творі затаврувати не забуває поет, а особливо татарського націоналіста Гаяза. Глибоко обурений чорними підступами міжнародної реакції проти Радянського Союзу, поет гнівно кидає:

І добре вже знають тепер вони,
Що гасне й полум'я на вітрі,
І їм обдурити нас не вдалось.
Хоч і які вони вже хитрі...

(«Досліджуючи ядовиті мозки»)

Памфлетним сміхом наповнений був у Гафурі і наступний рік, 1931-й. З папи римського глузував він. Та як же було й не поглузувати! Адже ж папа римський проголосив хрестовий похід проти нас, проти Радянського Союзу, який на той час домігся серйозних успіхів в соціалістичній індустріалізації країни і швидкими темпами розвивав промисловість... Мажит Гафурі при цьому знову не від того був, щоб узятися за дослідження отрутих мозків. Один з персонажів сатиричного роману Лесажа⁵⁹ «Кульгавий біс» Люїс-Велес де Гевара каже: «Можна бачити всю середину пирога, якщо з нього зняти верхню скоринку». Так і Ма-

жит Гафурі: своїм скальпелем памфлетиста обережно піднявши верхню частину черепа папи римського, раптом побачив... О! Чого він там тільки не побачив! І почав сміх розбирати Мажита Гафурі — уїдливий, вбивчий.

...Папа римський, змішавши пороховий дим з кадильним димом ладану, підбурює всі чорні сили Європи на нас, — ви чуєте? — на нас! О святий отче, що зуби вищирив па СРСР, чого ти брови хмуриш? А витрішкуваті ченці, втупивши тупі очі в зображення Ісуса, моляться про дарування перемоги над Радами. О божественні опудала в мантиях і ризах! Ну що ж, чи допомагає вам ваш висохлий Ісус? Витрішкуваті ченці, цілуючи засмальцьовані і від бруду задубілі аркуші євангелія, все хрестяться та хрестяться без краю... А тим часом економічна криза в Європі продовжує поглиблюватися... (Хай не гніваються на мене читачі, що я тут з памфлета «Останні бажання Ісуса Христа» взяв тільки деякі місця, мені хотілося виділити у Мажита Гафурі його найціннішу зброю в боротьбі проти ворогів, а саме — саркастичний сміх).

Радянську землю любив поет! Радянську силу й правду. Ми підійшли тепер до найвищої точки патріотизму Мажита Гафурі.

Я патріот, адже мій любий край —
Радянський, зоряний, побідний.
І ворог Рад є також ворог мій,
Хоча б ним був мій батько рідний.

(«Я патріот». Переклад О. Підсухи ⁶⁰)

Сикһез ватансы мин
Совет иле
Булуу шарты менән ул ватап,
Советгәрға дошман кеше — миңа
Дошман, әгәр булһа ла атам!

Як полум'яний патріот, Мажит Гафурі пишається своєю країною, бо тільки в ній щастя всього людства. І тому він так боліє своєю душею поета, що більша частина людства ще перебуває під п'ятою капіталізму. Він бажає, щоб вона йшла так само прямо, як і ми, а не блукала манівцями.

Радянська країна в 1932 році радісно переживає нове піднесення соціалістичної індустріалізації та колективізації. Успішно закінчилася перша п'ятирічка. У радянській літературі висунуто було нові форми організації. Мажит Гафурі поглиблено в цей період працює над конкретними портретами і зарисовками будівників у країні соціалізму: він пише про нову жінку радянську: «Әлекке «ул» инде

кеше будды» («Колишня «вона» людиною стала»); нише послання до з'їзду колгоспників-ударників («Переможцям»).

У посланні до поета-червоноармійця Кулібая, аналізуючи міжнародне становище, Мажит Гафурі говорить: «Та й сам ти знаєш, хто проти нас може стріляти. Не робітники Заходу і всі свідомі трудящі — ні, будуть воювати проти нас сини багатіїв, наймити капіталу та їхні прихвосні — націоналісти, а серед них і націоналісти башкирські». І, повертаючись у своїх творах до татарського націоналіста Гаяза, пише Гафурі в 1934 році відкритого листа татарським і башкирським білоемігрантам під назвою «Одні з вас тут, а інші ген там».

Ви вже, певно, старими зробились
У блуканнях важких в чужині.
Адже вам уже років багато,
Ваші голови геть в сивині.

Про Гаяза-ефенді ми чули:
Папу в Римі одвідав він сам
І одержав там благословення
У бажанні загибелі нам.

Мабуть, сумно у світі чужому
Од вітчизни далеко блукать,
Одні з вас тут, а інші аж ген там...
Ну чого, ну чого ж іще ждять?

(Переклад М. Зісмана⁶¹)

Повний ненависті до класових ворогів, Мажит Гафурі незадовго перед своєю смертю (1934 р.) написав вірш «Ленінізм — маяк мені» («Ленинизм — маяк мені»).

Вірний син я Радянської влади,
З нею, рідною, разом я зріс.
До ворожої зграї ненависть
Крізь життя в своїм серці проніс.

(Переклад В. Грушнічева⁶²)

Наші п'ятирічки, Червона Армія, нові люди Країни Рад — ось про що говорить Мажит Гафурі в своїх творах останніх років. Та ще частіше говорить він про вчення Маркса — Енгельса — Леніна і про Комуністичну партію. Маяковський у вірші «Володимир Ілліч» говорить про себе:

Поетом мені б не бути,
якби
не співав тепер —

про зорі п'ятикутні
в незмірному небі РКП.
(Переклад М. Терещенка)

Мажит Гафурі так же оспівував ВКП(б), оспівував лєнінізм:

Лєнінізм — мінєц маягым.

Лєнінізм — маяк мені.

* * *

Великий слід залишив по собі Мажит Гафурі. Талант його був величезний і багатогранний. Будучи родоначальником башкирської літератури, будучи співцем Жовтневої революції також і в татарській літературі, він поспішав виявити себе у всіх тих галузях мистецтва слова, які ще не були до нього заповнені: і в поезії, і в прозі, і в писанні книжок для дітей, в створенні тексту для опери, в опрацюванні записаних з вуст народу легенд і казок, в піднесенні критичної думки Башкирії... Безсмертну славу заслужив він собі тим, що все своє життя, як справжній гуманіст, віддав для боротьби за щастя і Правду Людини. Сам поет говорить про це ясно у вірші «Дума старого батара»:

Хай я стомився, хай позбувся сил,
Я й досі ще гроза для ворогів:
При них лягає на ефес рука,
І очі кров'ю застилає гнів.

Та все частіш я думаю тепер:
Хто прийме шаблю вславлену мою?
Коли мені прийде спочити день,
Хто батьківщину захистить в бою?

(Переклад В. Ковалєвського)

Мажит Гафурі пішов уже на спокій. Але перед смертю своєю він шаблю ненависті класової молодшому поколінню передав. Вони переданою шаблею Мажита Гафурі не раз, коли це їм батьківщина диктувала, на смерть разили ворога ненависного. Але особливо відточеною і грізною в руках башкирських поетів стала шабля за героїчних днів Вітчизняної війни. Бо учні і послідовники Гафурі, йдучи стопами його, відточують її на тому ж самому, знайомому вже нам, священному блакитному камені Уралу, відточують на наріжному камені історичної боротьби, класової

ненависті, ствердженні теперішніх економічних досягнень Радянського Союзу.

Вплив Мажита Гафурі на молодих поетів такий великий, що останні іноді дослівно повторюють слова вчителя. Вплив поезії Мажита Гафурі поширюється не тільки на башкирську й татарську поезію, але й на удмуртську, чуваську, мордовську. Цьому багато сприяли переклади його творів на російську мову. Добре знають поета також українці, білоруси, узбеки, казахи, грузини, карело-фінни, вірмени, євреї. Всі вони цінують силу, що разить, незвичайну силу бойового вірша його.

...Радянський богатыр, голова якого вище хмар, стоїть на горі і вдивляється у далечінь.

Радість країни — це радість моя,
Я Батьківщини щастям щасливий,
За радість країни сил рештки віддати
Вважаю за велике я щастя.

1942, 1955

ЛОНГИН РОЗИН.
МАЯКОВСКИЙ И ФУТУРИЗМ. УФА, 1941 ГОД

Достоинство всякой диссертации состоит в том, чтобы сказать новое в данной какой-то теме о данном предмете. Л. И. Розин взял темой своей диссертации «Маяковский и футуризм». Казалось бы, на первый взгляд, что можно еще нового прибавить к тому, что было уже сказано во многих критических статьях и исследованиях о Маяковском в связи с футуризмом?

Но дело в том, что Л. И. Розин как раз и взял для своей диссертации совершенно новую тему, никем еще так широко не разработанную — это: определить точное историческое место, определить точное время и обстоятельства рождения Маяковского как талантливейшего поэта советской эпохи. Потому ли стал Маяковский гениальным, что он исповедывал футуризм? Или же потому, что преодолел его? Потому ли он достиг роста, достиг силы титана, голоса трибуна, что он общие черты имел с футуристами, бунтовавшими против всего старого и дряхлого? Или же, наоборот, потому, что он, не меньше, чем они, ненавидя старое, во многом отличался от своих собратьев футуристов и пошел в своем бунте еще дальше, пошел не только как разрушитель, но и как созидатель? Вот вопросы, которые лежат в основе диссертации Л. И. Розина. Вот глубинные голоса, которые дают знать о себе во все время звучания данной исследовательской работы диссертанта. Они, словно глубокие октавы в хоре, на которых стоят движущиеся и изменяющиеся в контурах верхние голоса, рожются где-то там внизу под всеми мыслями и предположениями, так щедро поданными в диссертации, и скрепляют их в одно единое целое. То есть я хочу сказать, что диссертация Л. И. Розина вся от начала и до конца пронизана одним лучом исследователя-литературоведа, и этот луч из направленного диссертантом прожектора то на одно место падает научной работы, то на другое, и все время это делается с одной лишь целью: опре-

делить, в каком же, собственно, месте всей деятельности Маяковского мы должны видеть настоящее, новое творческое рождение поэта? Но для того, чтобы передвижения прожектора исследователя-литературоведа не имели характера хаотического, диссертант весь творческий путь Маяковского применительно к своей задаче поделил на три отрезка: 1) Маяковский в кругу футуристов; 2) Маяковский, Горький и футуризм 1915—1917 гг.; 3) Маяковский и футуризм после Октябрьской революции. Деление, как видно будет дальше, совершенно правильное и удачное. И вот диссертант, раскрывая перед нами страницу за страницей творчества Маяковского, проводит нас через все три вышеприведенные периода пути поэта.

Радостно и нам, вслед за диссертантом, проходить эти пути. Тем более радостно, что не во всех ведь местах на сегодняшний день проторены они. Такой, например, вопрос, как Маяковский и Горький, в таком широком масштабе, как у нашего диссертанта, пожалуй, никем еще не был освещен. Конечно, образ лирических героев «Флейты позвончика», «Войны и мира», «Человека» Маяковского не совсем похожи на героев произведений Горького «Макар Чудра», «Старуха Изергиль» и др. Но ведь и сам диссертант не хочет утверждать этого. Он только говорит о принципиальной их близости, что вполне является верным, если принять во внимание одинаковое содержание исторического момента. Однако начнем по порядку.

I глава: Маяковский в кругу футуристов. Хорошо дан диссертантом анализ эпохи, если можно так выразиться (стр. 3—5). С особенной полнотой выяснен вопрос о независимости русского футуризма от футуризма итальянского (стр. 9). Много нового и нужного сказано о самом моменте расхождения Маяковского с футуристами. В этом расхождении диссертант и видит одну из причин зарождения нового Маяковского. Настоящее-то его рождение произойдет гораздо позже. Но как раз ведь и самое зарождение определить нам важно. Правда, расхождение Маяковского с футуристами нуждается еще в некотором уточнении. Диссертант в конце главы первой говорит, что Маяковский в годы 1911—1914 уже не укладывался в футуризм. Мысль, конечно, правильная. Но диссертант объясняет это неукладывание поэта в футуризм не тем, что он (Маяковский) сознавал свою силу, а, наоборот, тем, что он был бессилён. И здесь же диссертант

подкрепляет свой вывод известным местом из всем известного стихотворения «Скрипка и немножко нервно»:

Знаете что, скрипка?
Мы ужасно похожи:
Я вот тоже
Ору —
А доказать ничего не умею.

С этим мы позволим себе не согласиться. Ибо если и вправду сам Маяковский в названном нами стихотворении и подсмеивается над своим поэтическим голосом, или, как он его называет, криком, — то уже в одном из последующих за ним стихотворений «Я и Наполеон» Маяковский с сознанием своего достоинства говорит:

Мой крик в граните времени выбит,
И будет гремять и гремит,
Оттого, что
в сердце, выжженном, как Египет,
есть тысяча тысяч пирамид!

Весь вопрос у Маяковского в то время состоял в том, что ему все пирамиды сердца своего поэтического, поднимающиеся к разрешению вопроса счастья всего человечества, поведать миру. Кругом ведь мещане! Поведать ли голосом серьезным или же притворяющимся несерьезным, кривляющимся? Маяковский сознательно выбрал последнее, хотя ему часто и очень трудно было удержаться на одном только кривлянии, из состояния которого иногда он как бы вдруг просыпался, как например, в своем раннем стихотворении «Нате!»:

А если сегодня мне, грубому гунну,
кривляться перед вами не захочется — и вот
я захохочу и радостно плюну,
плюну в лицо вам,
я — бесценных слов транжир и мот.

Ясно, что здесь мы не бессилие видим в Маяковском, а силу. Он все слова свои бесценные транжирит исключительно только для того, чтобы ошарашить по голове этих мещан тупых. Маяковский весь был обкусан злобой мещан, которых он называет собаками, что и сам он уже, по его выражению, должен был стать на четвереньки и в ответ им залаять (одно из ранних его стихотворений «Вот так я сделался собакой»). Маяковский хорошо знал, что голос его «похабно ухаёт» («Облако в штанах», конец 3-ей главы). Но был ли у него другой выход не ухаёт похабно? Нет, не было. Сам поэт в своей автобиографии под

рубрикой «Начало 1914-го года» пишет: «Ставлю вопрос о теме. О революционной. Думаю над «Облаком в штанах» (однотомник, стр. 509). Однако царская цензура безжалостно исказила его четырехчастную поэму. И Маяковский, переиздавая ее полностью в 1918-м году, так о ней отзывался: «...Считаю катехизисом сегодняшнего искусства. «Долой вашу любовь», «долой ваше искусство», «долой ваш строй», «долой вашу религию» — четыре крика четырех частей». Эти четыре «долой» относились как к началу 1914-го года, так и к предыдущим годам его литературной деятельности. Что это: бессилие? Или же сила? Ну, конечно, последнее. Да и сам-то диссертант, прежде чем придти к выводу, не один раз подчеркивает справедливо: отличие теории и практики Маяковского от теории и практики футуристов (стр. 42); отход Маяковского от футуристического экспериментаторства в трагедии «Владимир Маяковский» (стр. 63); суждение Маяковского о поэзии (слово выражает идею), отличающееся от суждений футуристов (стр. 68); стремление к жизни, к революционной тематике (стр. 64). Значит, у диссертанта здесь никакой существенной ошибки не произошло относительно оценки поэтической силы Маяковского первого периода, но причину появления этой силы он чуточку затемняет. И вот, чтобы не затемнять этим и самого вывода, лучше всего было бы снять в конце главы первой цитированные мной строки из стихотворения «Скрипка и немножко нервно».

Хорошо в диссертации разработаны такие вот места, как различие во взглядах Маяковского со взглядами Бурлюка¹, Крученых², Хлебникова и Каменского³, а также подотдел «Теория и практика Маяковского». Но здесь тоже в выводах диссертанта иногда допускаются неожиданные перескакивания — например, при рассмотрении тезисов и деклараций Маяковского 1913-го года (стр. 52): «...Как видно, Маяковский (диссертант пишет) высказывает самые противоречивые суждения об искусстве, о поэзии. Зато у Бурлюка наблюдаются более «последовательные» (последовательные в кавычках. — П. Т.) изложения формальных футуристических принципов. Это-то и сбивало Маяковского на ложный путь». Мы бы советовали диссертанту это место с неудачным прыжком логическим («Зато у Бурлюка наблюдается... Это-то и сбивало Маяковского») ставить здесь не как утверждение, а только как предположение. Ибо о влиянии Бурлюка на Маяковского

говорится здесь как-то вскользь, без примеров и доказательств. Неудивительно, что и диссертант после этого переходит к растерянному выводу, — он говорит в вопрошающей форме: «На самом деле, чем иначе можно объяснить лирику Маяковского 1913-го года, как не влиянием на него футуристического формализма?» Доказательство же самого Бурлюка в его письме к Каменскому, в котором Бурлюк пишет, что он «приручил вполне» Маяковского (стр. 41), для нас является сугубо субъективным и односторонним доказательством. Да и все разве стихотворения Маяковского 1913-го года отличаются формалистическими качествами? Абсолютно нет. Об этом узнаем мы не от кого другого, как от диссертанта же на стр. 53-ей. «В стихотворении „Уличное“ ... нет формалистического трюкачества. Нет зауми». А немного раньше перед этим еще яснее говорится в диссертации: «Из-за чуждых влияний начинает проявляться настоящее лицо Маяковского». Вот это же и есть для нас самое главное в диссертации. Не столько влияние, сколько проявление нового лица! К сожалению, диссертант слишком уж часто любит искать следы этих чуждых влияний. Так, на стр. 44-ой мы читаем: «...На его стихах заметно сильное влияние импрессионизма — символизма, акмеизма, экспрессионизма и натурализма». Если даже и удалось бы доказать, что все эти влияния испытал на себе Маяковский, то все-таки следовало бы сказать это в научной форме, а не в форме простого перечня литературных течений. Да и следующая за этими словами фраза тоже не очень четкая: «Но собственный голос Маяковского и в этих стихах начала творческого пути становится главной тенденцией» (подчеркнуто диссертантом). Можно ли так сказать: голос становится тенденцией — не знаем.

Подотдел о Хлебникове — один из самых лучших в этой главе. И, естественно, нам бы хотелось, чтобы то место, где диссертант говорит о попытке Хлебникова при помощи отдельных звуков передать впечатление цветов, да было бы еще более углублено и обоснованно. Диссертант как-то огульно осуждает эти попытки. «Но объективно, — диссертант пишет на стр. 28-ой, — это осталось бессмыслицей, заумью, игрой в звуки». Эту же мысль он повторяет и на стр. 30-ой — притом совершенно без всяких объяснений. И только на стр. 32-ой мы с радостью от диссертанта узнаем, что «у Хлебникова наряду с заумью и дореволюционное творчество насыщено идеями отрицания современной

ему капиталистической действительности». Вот это-то и ценно нам — объяснение, обоснование. Скрябин ⁴ тоже приблизительно в то время стремился окрашивать звук музыкальный в свет. Попытки его одно время даже были осуществляемы на скрябинских концертах в Америке. Значит, отрицать эти и подобные попытки еще мало, а надо их и объяснить. А. М. Горький в его статье «Поль Верлен и декаденты» (кстати сказать, диссертантом не использованной), хотя и отрицательно относился к попыткам окрашивания звука в стихах, но зато исчерпывающее дал этому явлению объяснение (*М. Горький. Несобранные статьи*, стр. 288). Следовало бы и диссертанту в разделе о Хлебникове, как я уже сказал, более подробно остановиться на причинах объективного претворения попыток окрашивания звука в бессмыслицу. Следовало бы диссертанту также обратить внимание на стихотворение Маяковского «Верлен и Сезан» (написано между 1923—1929 гг.). В нем Маяковский нам признается:

Я раньше
 вас
 почти не читал,
 а нынче вышло из моды,
 и рад бы прочесть —
 не поймешь ни черта:
 по-русски — дрянь
 переводы.

И дальше, что особенно нам важно:

Когда же поймут,
 что поэзия —
 труд...
 и т. д.

На стр. 33-ьей у диссертанта в вопросе о влиянии Маяковского на Хлебникова чувствуется некоторая недоговоренность, создается впечатление, будто бы нам искусственно надо поднять значение молодого раннего Маяковского. У диссертанта мы читаем: «Но в эти годы (т. е. перед 1916-м годом) Хлебников уже испытывает влияние Маяковского и делает большой поворот в сторону революции» (стр. 33). Прав ли здесь диссертант? Ведь всем нам известно, что сам Маяковский называет себя учеником Хлебникова. «Во имя сохранения правильной литературной перспективы считаю долгом черным по белому напечатать от своего имени и, не сомневаюсь, от имени моих

друзей поэтов Асеева, Бурлюка, Крученых, Каменского, Пастернака, что считали его и считаем одним из наших поэтических учителей» (одномомник, стр. 494). В диссертации это свидетельство почему-то отсутствует, но зато диссертант в защиту своего положения приводит произведение Хлебникова, из которого видно, что этот последний высоко ценил Маяковского и что в образе нового человека, выведенном в произведении «Война в мышеловке» Хлебников изобразил Владимира Владимировича. Жаль только, что это, во-первых, только поэтическое произведение, а не литературный документ, и, во-вторых, что оно оторвано от данного положения и стоит слишком уже далеко — в конце II главы (стр. 119).

Как на одну из новых сторон, сторон положительных диссертации, я хочу указать здесь на поднятый Лонгином Ивановичем Розиным вопрос о рассматривании Маяковским национальных качеств людей в плане международных интересов угнетенного человечества. Если бы диссертант еще более развил и продолжил свою мысль, было бы это большим открытием в области исследования творчества Маяковского. Сама собой напрашивается мысль сказать хоть словечко о влиянии раннего Маяковского на украинских футуристов, на футуристов грузинских, армянских. Почему я упомянул только этих — да потому, что футуризма как такового в те годы в литературах многих других народов бывшей царской России почти не было: в белорусской поэзии, например, отголоски футуризма начинают быть слышны сильнее только с начала Октябрьской революции; то же самое можно сказать и о поэзии еврейской и др. Мне кажется, что Л. И. Розин мог бы немножечко расширить свое положение. Со своей стороны даю здесь две библиографические выписки, могущие быть Л[онгину] Ивановичу полезными, — это: «Літ[ературно]-наук[овий] вісник», 1918, кн. VII—VIII, стр. 145, *Юрій Самброс*, «Безсилля слова і футуризм»; 2) ЛНВ, 1918, кн. X—XI, стр. 136, рецензія на книгу Семенка «Геро задається». Хотя здесь и фигурирует год издания журнала 1918-ый, но в самих статьях есть некоторый материал об украинских футуристах предыдущих годов.

Вторая глава: «Маяковский, Горький и футуризм 1915—1917 гг.». В этой главе тоже много мы находим нового, свежеподобранного материала, особенно на страницах, начиная с 85-ой и кончая 89-ой. К плюсовым сторонам II главы нельзя не отнести тот

факт, что в ней рассматриваются никем еще не опубликованные литературно-критические рукописи футуристов — друзей Маяковского (стр. 73-я). Хорошо разработан в диссертации подраздел о смехе Маяковского (стр. 75—76). То же самое можно сказать и о подразделе, что общего между Горьким и Маяковским (особенно стр. 86). В подразделе о влиянии Горького на Маяковского на стр. 108 вполне убедительно доказано, почему у Маяковского должна была звучать тема страдающего человека. Верно также и утверждение Л. И. Розина, что новаторство Маяковского не внешнее, как это наблюдалось у других футуристов, а существенное (стр. 118). Особенно интересна глава «О «Новом сатириконе»⁵, о сатире Маяковского, в которой он выступает продолжателем традиций революционно-демократической сатиры Некрасова, Салтыкова-Щедрина, поэтов «Свистка»⁶ и «Искры»⁷ 60-х годов XIX в. Немножечко только, как мы смеем думать, обижен здесь будет Тарас Шевченко. Все данные у нас за то, что Шевченка Маяковский знал и любил. Это хорошо видно нам хотя бы из его более поздних стихотворений: «Киев» (написано между 1922—1925 гг.), «Долг Украине» (написано между 1926—1930 гг.) и др. В общем глава II, как нам кажется, в диссертации играет роль поворотного пункта, выражаясь термином драматургическим, того пункта, который приводит нас к принятию Маяковского. Маяковский начинается, как выражается Асеев.

Третья глава: «Маяковский и футуризм после Октября». В ней Л. И. Розин раскрывает нам уже Маяковского возмужалого, зрелого, Маяковского-революционера. Маяковский отходит от упрощительских теорий ЛЕФа и РЕФа⁸. Что ему бесплодная энтелехиальная теория⁹ Бурлюка, когда весь он наполнен пролетарской революцией? Что ему словесные выкрутасы, когда в душе его диалектически-материалистическое понимание литературы? У диссертанта, скажу кратко, прекрасно показано и различие во взглядах Маяковского и Бурлюка — взглядах на художника (стр. 130); и подчеркивание творческого положения Маяковского: не только отражение, но и преобразование жизни (стр. 131); и смысловое значение слова для Маяковского. Похвально для диссертанта то, что он в качестве подкреплений положений диссертации приводит совершенно новые материалы, найденные им в уфимском Художественном музее (см. об этом в диссертации, стр. 129).

К этой последней, III главе одно только будет у меня пожелание — это к тому месту, где говорится об энтелехиальной теории Бурлюка (стр. 180). Хотя диссертант и объясняет реакционную суть этой теории, но все же остается неясным для нас и недоговоренным такое вот: откуда пришла эта теория в литературу конца XIX века? От Аристотеля? ¹⁰ Лейбница? ¹¹ Или же от современных Бурлюку теорий буржуазной науки? Нам кажется, что в связи с рассмотрением возрождения идеализма в биологии под названием «неовитализма» (конец XIX в.) стало бы много чего яснее в поведении Бурлюка, а также, почему Маяковский пошел вразрез с ним.

И еще одно: на стр. 182-ой у диссертанта написано, что «талант Маяковского развивался не благодаря футуризму, а вопреки ему». Нас вторая половина фразы не удовлетворяет, а именно два слова: «вопреки ему». Эти два слова надо было бы заменить такими словами: «в преодолении футуризма». Иначе здесь диссертанту грозит отрыв от научных требований историзма. Ибо выражение «вопреки ему» пахнет тем, будто бы Маяковский механически вошел в группу футуристов и механически вышел. Тогда как весь вопрос именно состоит в том, чтобы показать борьбу Маяковского против неверных теорий футуристов.

На этом и вся диссертация стоит.

Думаем, что наши замечания и добавления ничем не уменьшили значения ценной и в некотором смысле новаторской научной работы Л. И. Розина.

Л. И. Розин вполне заслуживает присуждения ученой степени кандидата филологических наук.

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ]

Сьогоднішня моя інформація про хід роботи над підручником для вишів із історії української літератури повинна охопити тільки той відрізок часу, відколи мене в Уфі призначено було на директора новоутвореного інституту¹. Але для більшої ясності я дозволю собі в інформацію свою ще внести й тропки історії. Отже, на такі питання відповісти хочу:

- 1) Коли саме розпочалась робота над підручником?
- 2) Які його контури і зміст?
- 3) Що було по цьому підручнику вивезено із Києва до Уфи?
- 4) В якому стані робота зараз?
- 5) Які труднощі зустрічаються під час написання його?

Роботу над підручником почато було ще в 1938 році. Вирішено було випустити підручник у трьох томах: I — від XI й по XVIII століття включно; II — література XIX й початку XX ст.; III — радянський період.

При обговоренні проспекту по всіх трьох томах підкреслено було, що це перший великий підручник із історії української літератури для вишів. В зв'язку з цим, а також і в зв'язку з загальним станом нашої літературної науки неминучий в роботі цілий ряд труднощів як методичного, методологічного, так і фактичного характеру. Підкреслювалось потребу переважно самостійного досліджування замість компілятивного. Літературу повинно показати й осмислити в світлі боротьби українського народу за своє соціальне й національне визволення. Не затушовувати реакційних течій; не слід перебільшувати тіньові сторони окремих письменників, відтісняючи на другий план цінне зерно в їх творчості. Підручник повинен показати боротьбу і зміну літературних напрямків і стилів як вияв суспільної думки й класової боротьби, а відповідно до цього й еволюцію української літератур-

ної мови. Українська література повинна бути показана в тісному зв'язку з російською літературою, літературою народів СРСР та західноєвропейською. Обговорювалось питання про місце журналістики й критики (в розділах? А чи в історичних вступах?); про місце біографії; про манеру викладу — про заголовки, про цитати й, нарешті, про бібліографію й синхроністичну таблицю.

І том

В середині 1939 р. остаточно оформилась редколегія. Відповідальним редактором редколегія обрала чл[ена]-кор[еспондента] Маслова С. І.² В липні 1940 року було зібрано більшу частину статтів по I тому. Том було надруковано в 8 чи 10 примірниках і розіслано на рецензування історикам давньої російської та української літератури — Адріановій-Перетц В. П.³, проф. Гудзію М. К.⁴, проф. Єрьоміну І. П.⁵, а також фахівцям з історії України — канд[идату] іст[оричних] наук Гуслистуму К. Г.⁶ та ін. На підставі надісланих рецензентами зауважень в статтях I тому зроблено було доповнення.

На травень 1941 року статті I тому було остаточно зібрано й побіжно проредаговано. З'ясувався більш-менш розмір I тому: 1332 стор[інки] in folio, друківаних на машинці (55—60 друків[аних] аркушів).

Зміст I т[ому]

	стор.
Вступ	1—80
Розділ I. Літ[ерату]ра Київської Русі (XI—XIII ст.)	81—466
Розділ II. Література доби Литовсько-Руської держави	467—576
Розділ III. Українська література в часи польсько-шляхетського панування (друга полов[ина] XVI й перша полов[ина] XVII ст.)	577—875
Розділ IV. Українська література після приєднання України до Росії (друга полов[ина] XVII ст.)	876—1029
Розділ V. Українська література в часи панування російської дворянсько-поміщицької бюрократичної імперії (XVIII ст.)	1030—1316
Розділ VI. Синхроністична таблиця з історії давньої української літератури	1317—1331
У травні того ж 1941 року I том було здано до ви-	

давництва, проте з попередженням, що готування його до друку ще не зовсім закінчено.

Остаточне виготовлення I тому намічено в плані відділу історії літератури на 1 липня 1943 року — це вже після утворення нового Інституту в Уфі. Том потребує перекладу кількох статтів на українську мову; ґрунтовної переробки деяких статтів, особливо у V розділі; остаточного редагування усіх 1332-х сторінок; а також іще й літредакції, розмітки шрифтів тощо.

Де перебувають сьогодні редактори I тому? Чл[ен]-кор. Маслов — в Уфі, акад. Білецький⁷ — у Томському, проф. Ёрьомін — у Саратові, Геппенер⁸ — на фронті.

Роботу над закінченням I тому доручено чл[енові]-кор[еспонденту] Маслову і ак[адеміку] Білецькому. Оскільки ак[адемік] Білецький не може залишити Томська, бажано для прискорення й поліпшення роботи викликати до Уфи місяців на 1^{1/2} проф. Ёрьоміна.

Які ще зустрічаються перешкоди до остаточного редагування I тому? Це — брак видань п ам'яток історії літератури.

II том

Роботу над II томом підручника розпочато було теж у Києві: там складався проспект II тому і підбиралась автура. Проте робота провадилась повільно. До Уфи нічого з київських робіт по II тому не дійшло.

Початком роботи над II томом треба вважати час введення її до темплану відділу історії української літератури нашого інституту в 1942-му році. Продовження і закінчення II тому становить головне завдання темплану відділу в 1943-му році.

Відділ кілька разів обговорював на своїх засіданнях справу про підручник (протоколи засідань 7 липня, 13 жовтня та інш.). Питання про підручник ставилось також на нараді співробітників Інституту мови й літератури в присутності Голови Верховної Ради УРСР Мих[айла] Серг[ійовича] Гречухи⁹ та секретаря ЦК по пропаганді Костя Зах[аровича] Литвина¹⁰ 11 січня 1943 року.

Енергійна робота над II томом почалась була тоді, як у червні місяці та наприкінці липня 1942-го року відділ нашого інституту поповнився кількома кваліфікованими робітниками (Кругікова Н. Є.¹¹, Чалий Дм[итро] Вас[ильович]¹², Ямпольський Іс[аак] Гр[игорович]¹³, Пільгук Ів[ан] Ів[анович]¹⁴). Щоправда, їхня енергійна робота не

раз застрявала на місці через обов'язкові виїзди на літні кампанії.

За постановою ученої ради нашого інституту організацію роботи над II томом доручено було канд[идату] філолог[ічних] наук Ямпольському. Він намітив авторів і розподілив між ними теми. На кінець 1942 року було виготовлено три розділи:

- 1) про Квітку-Осн[ов]яненка (т. Чалий),
- 2) про Нечуя-Левицького (т. Крутікова),
- 3) про Юрія Федьковича (т. Пільгук).

Розділи ці було заслухано і обговорено на засіданні відділу.

Окремо тут у мене є план проходження робіт по II тому. Із нього можна бачити об'єм кожної роботи, початок її і термін подачі. Усього за планом буде 47 розділів або ж 78 друк[ованих] аркушів.

Коротко ж скажу по цьому плану таке:

- на 1/IV іще будуть готові 3 розділи;
- на 1/VII іще буде 13 розділів;
- на 1/X іще 10 розділів;
- на 1/I [19]44 року 8 розділів.

На сьогоднішній день не розподілено ще 10 розділів (і в тім числі розділи про Куліша й Івана Франка як найбільш трудні і по яких якраз нема ж і літератури). По II тому намічено було запросити до роботи таких наукових робітників: Гозенпуда А. Я.¹⁵, Кирилюка Є. П.¹⁶, Новиченка Л. М.¹⁷, Кисельова Ол[ександра] Ів[ановича]¹⁸. Але справа з запрошенням їх не залежить від самого лише бажання дирекції інституту. Це одне із найтрудніших питань, що ми зустрічаємо його при написанні підручника. Крім цього, є ще й такі ось перешкоди: неможливість користуватися рукописними першоджерелами, що переховуються у відділі рукописів при інституті. Обмеженість друкованих матеріалів — видань творів українських письменників XIX ст., літератури про них, довідників тощо.

Щоб поліпшити умови роботи, треба:

- 1) дати таке приміщення для відділу рукописів, в якому відділ міг би розгорнути для роботи співробітників свої фонди;
- 2) організувати для авторів II тому відрядження до московських та інших бібліотек.

III том

Роботу над III томом теж було розпочато в Києві. Виготовлено було низку статтів, які переховуються зараз у відділі рукописів при інституті. Це статті Старинкевич¹⁹ про Корнійчука, Левіна²⁰ про Сосюру, статті Новиченка, Скільського²¹. Ясно, що не всі вони зараз придатні і потребують значних доповнень чи й переробок.

Поки що робота над III томом не провадиться. Причини цього такі: 1) всю роботу сконцентровано на II том; 2) відділу інституту ще й досі бракує фахівців української літератури радянської доби і 3) знов же брак джерел, брак літератури про письменників.

[1942]

[ОБРАЩЕНИЕ К НАРОДАМ МИРА]

Народы всего мира! Народы, прославившие себя благородным стремлением к миру и свободе! Вы, живущие на западном полушарии, и вы, живущие в Америке и на знойном юге,— слушайте!

Зверь хочет наши вольнолюбивые народы пожрать. Вы являетесь свидетелями того, что делают сейчас немецкие фашисты. Вы являетесь свидетелями неслыханного еще в истории порабощения людей — людей, которые никогда ведь и ничем в жизни не мешали жить другим — никому! И вот из тьмы на нас прыгнуло чудовище: «Кланяйтесь все мне — я голубая кровь»; из тумана зверь вынырнул: «Служите мне, ибо я — высшая раса».

И застонали под когтями его народы в Европе! И застонали народы Советского Союза — русские, белоруссы, украинцы...

Но не стерпел народ, не стерпел, сердечный, надругательства такого — и охватило его возмущение и гнев.

Немецкая брехня и наша всечеловеческая правда сошлись на поединке, в борьбе встретились. Мы верим, что правда победит, мы это твердо знаем. Ибо во имя этого мы и живем в мире, ибо для этого именно мы и боремся — за правду, за Родину, за детей наших, братьев, сестер, за отца и за мать.

Народы Советского Союза, а среди них и украинский народ, на который с наибольшим нахальством опустилась лапа зверя, ежедневно в борьбе своей рождают героев. Дух украинского народа, непобедимый дух, отважный вошел в самое сердце и душу наших славных красных бойцов и командиров, в сердца наших девушек и юношей. И когда немцы в своей продажной газете «Национал цайтунг» выражают свое сожаление по поводу того, что украинцы, мол, «уж слишком своенравны и не хотят понять сути нового порядка», — то нужно сказать, что в этом отношении немцы вполне правы. Действительно, наш украинский на-

род своенравен. Он-то ведь как не любил рабства, так, конечно, и сейчас его не потерпит. Народ-герой не может быть в рабстве! И если временно пришлось нам отступить из Украины, то все равно украинцы, вместе с русским и другими народами Советского Союза, пошли бороться за Ленинград, за Дон, за Кубань, за Северный Кавказ... Украина дышит! Украина борется! Еще она воскреснет, засияет, оживет!

Дух свободы украинского народа выковывался еще с седых времен, во все века, — выковывался в борьбе с врагами. Этот дух свободы воспевали певцы народные, а с ними наши писатели, поэты.

В известной украинской «Думе про Ивана Коновченка» казака прежде всего спрашивается о чем?

— Чи ти здоров'ям змагаєш?
Чи ти в себе доброго молодецького коня маєш?

И каждый казак охотно отвечал: и то, и другое имею. Готов хоть сейчас голову снять врагу. А как высоко в своих произведениях подымал дух украинского народа и Тарас Шевченко, и Леся Украинка, и Иван Франко! Последний, призывая украинцев к бою, категорически заявлял:

Ще те не вродилось
Острєє залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав.

Эти слова Франко поддерживают нас и сегодня в борьбе с самодуром Гитлером. Дух украинского народа на весь мир заговорил в подвигах наших советских людей на фронте, в подвигах Героев Советского Союза Шашло, Удовиченко, Шамуры, Молодчия, Швеца¹; снайперов Георгия Бронзия, Людмилы Павличенко; партизанки Майки Вовчик-Блакитной, а также Семиволоса, Дмитра Босого², Микола Степового и многих других, кующих оружие для красных полков советских.

Все наши бойцы красные, все советские люди — инженеры, академики, стахановки полей, педагоги — ежедневно, ежеминутно здоровьем своим в борьбе соревнуют, в борьбе вырастают, то есть нравственно и трудом своим они сильны и высоки. Все советские бойцы украинцы у себя доброго, хорошего, молодецкого коня имеют: то ли аэроплан, то ли танк, мотоцикл. А в руках — острое дальнобойное оружие. Украина

дышит! Украина борется! Еще она воскреснет в славе, засияет, оживет!

Народы всего мира! Слушайте! Вечное дело духа народов Советского Союза на высоте! Вечное дело духа украинского народа на крепких крыльях подымается ввысь. Мы свою землю не оставим так сорняками у врага зарастать! Мы свой народ украинский не покинем в беде — мы будем освобождать его из неволи! Украина дышит! Украина борется! Еще она воскреснет, встанет, оживет! Мощь Красной Армии в этом для нас порукой.

[1942]

[ВИСТУП ПО РАДІО
ВІД ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКОГО КОМІТЕТУ В МОСКВІ]

Слов'янські народи! Народи, що прославили себе борниками правди, борцями за свободу! Слушайте моє слово, моє щире звернення до вас із Радянського Союзу!

Я — син українського народу Павло Тичина. Як письменник, як поет я хочу бути співцем його і щастя, і недолі. Недолі, мук і страждань особливо багато зазнав він зараз, коли берлінський людоїд Гітлер поклав собі зробити його рабом своїм. Та цього ніколи не буде! Україна бореться! Героїчними вчинками синів своїх Україна голосно на весь світ заявляє про своє існування — виривається з лабет звіра, б'є його.

Але звіра треба бити разом, слов'яни любі! Ми з вами давні родичі, по крові, — ми з вами близькі. Сьогодні ця близькість рідних стала ще тіснішою. Бо й вас поняло те саме горе, як і нас, — отже, страждання наші спільні ще більш поєднують нас в одну сім'ю слов'янську.

Ви, славні народи, що сміливо повстали проти фашистів в Югославії, — мужні серби, хорвати, словенці! До слуху українського народу доходять вісті про страждання ваші, доходять вісті про опір ваш фашистам. Там, де Бачка, славно ви поперек незаконної дороги ставте незаконному самозванному генералові Павелічу¹. Добре чинять югославські партизани в районі Загреба і в місті Огулін і в Баня Лука, в районі Люблян і в Юлійській країні! Ваша белградська партизанка Віра Драгич², що кинула бомбу під ноги гнобителю Граберу, велику принесла радість також і українському народові. Знайте ж, серби і хорвати! Знайте, словенці й чорногорці! І в нас на Україні багато таких дівчат, таких жінок героїчних, як сербіянка Віра Драгич. Почуйте ж і ви ім'я одної із наших українських партизанок Майки Вовчик-Блакитної! Вона б'є німця, де тільки зможе, і не дає йому пощади.

Окремо хочу до вас слово мовити, відважні чорногорці! Українців подивом дивує те, що ваш народ такий числом

невеликий, але такий великий в страшнім своїм гніві проти фашистів. Слава мужнім чорногорцям! Слава його героям, слава співцеві його народному Радуде Стієнському!

Слухайте ви, мужні поляки! Український народ весь час пильно стежить за вашою боротьбою проти німецьких загарбників. Нас захоплює ваша боротьба героїчна, ваш опір німецькому міністрові Русту, що забороняє полякам розмовляти своєю рідною польською мовою, говорити про польську культуру. Український народ радісно реагував на вбивство в Кракові начальника гестапо полковника Гасслера. Бийте їх так само й далі! Настане день — німців буде повержено в прах! Відкриються польські школи, університети, культурні заклади. Боріться! Польща буде свободна, вільна й незалежна!

Відважні й мужні білоруси! Нас із вами територіально з'єднує Дніпро-ріка, яка бере свій початок в Росії, у російського великого народу. Сьогодні нас з вами об'єднує ще й спільне наше горе, та й не тільки горе, а спільна боротьба проти фашизму. Боріться, славні білоруси, боріться, наші братове! Звір повинен бути й буде повержений. Білорусь жива буде вовіки!

Слухайте ви, мужні чехи! Стражданням вашим немає краю. Те, що переживаєте ви од звіра фашистського, особливе співчуття викликає у нашого теж многостраждального українського народу. Закриття Празького університету, систематичні розстріли і катування смертельні, нечуване в історії знищення виселка Лідіце — все це великий слід залишає в душі братнього вам українського народу. Бо так само ж німці знищують українські міста і села, так само тяжко знуцаються з безневинних людей. І закипає гнів українського народу і за себе, і за вас, любі чехи! Українці при кожному слушному моменті намагаються говорити про ваші страждання. Прогресивний американський письменник Моріс Хіндус написав роман про окупацію Чехословаччини, — о, якби ви тільки знали, а скільки ж то українських письменників, драматургів і поетів пише про ваші страждання, любі чехи! Боріться, як бореться зараз Україна! Ми з вами разом! Ми будемо вільні!

А ви, словаки, не забувайте, що ви є слов'яни, не забувайте, що ви є один із давніх свободолюбних народів. І якщо вас Гітлер силою втягнув зараз у війну проти нас — опирайтесь йому, не воюйте проти нас, кидайте зброю й переходьте на бік Червоної Армії!

Слухайте ви, мужні болгари! Вас хоче обдурити Гітлер. Вас хоче він використати на Радянський Союз, на росіян, українців, білорусів. Не вірте хитрому змію, а бийте його в саму голову! Болгари завжди були мужні і правдиві — будьте ж такими й зараз у жорсткій боротьбі проти німців! Українці, що стільки зазнали горя від берлінського людоїда, стануть вам на поміч, як прийде час остаточно розчавити голову дракона. Одно лише прохання до вас: не піддавайтесь на хитрощі Гітлера, а йдіть шляхом правди і борітеся, борітеся!

Слухайте і ви, найближчі нам, найрідніші, мужні закарпатські українці! А також і ви всі, що живете³ по Дунаю, по Саві, Дріні, Уні,— слухайте! До вас говорить син українського народу Павло Тичина. Ви всі, що живете по Мораві, Босні, Тісні, Драві,— знайте, що український народ із вами разом б'є й битиме лютого фашиста! Ви, що живете по Струмі, Іскір, Маріці, Тунджі, зводьтеся до боротьби за своє рідне, за свій край, за вселюдське щастя! За це ви будете безсмертні у віках. За це благословлятиме вас людство всього світу. Погляньте: у нашій спільній боротьбі проти фашизму подають вам руку допомоги народи Радянського Союзу, а поміж них народ український.

Слов'яни любі й ви, усі народи!⁴
Борітеся, стійте за свої свободи!
Весь світ на вас бо дивиться сьогодні:
фашизм звирячий ввергнїть у безодні!

Німеччина пожерла совість, право.
Та прийде час — і виблєє криваво
і побіжить — як та собака — згинці...
Борітеся, братове-українці!

Німеччина обжерлась — аж опухла.
Та прийде час — і стане вона, трухла,
на гноїщі зализувати рани...
Борітеся, братове-росіяни!

Німеччина — всім прогресивним ворог.
Та прийде час — розсиплється ж на порох!
У нїй ще грянуть, грянуть землетруси...
Борітеся, братове-білоруси!

Слов'яни любі й ви, усі народи!
Борітеся, стійте за свої свободи!
Весь світ на вас бо дивиться сьогодні:
фашизм звирячий ввергнїть у безодні!

Русский перевод.

Друзья славяне! Вольные народы!
Боритесь крепко за свои свободы!
Мир ждет спасенья, вам судьбу доверя:
фашизм убейте, уничтожьте зверя!

Германия пожрала честь и право.
Но день придет — все изблюет кроваво
и кинется, как пес, в нору укрыться...
Боритесь крепко, братья-украинцы!

Германия опухла от добычи.
Но день придет — и станет, жалко хныча,
на гноище валяться, все растрата...
Боритесь крепко, русские собратья!

Германия людей лишила счастья.
Но день придет — рассыплется на части!
Ой, громы грянут, тучи соберутся!
Боритесь крепко, братья-белоруссы!

Друзья славяне! Вольные народы!
Боритесь крепко за свои свободы!
Мир ждет спасенья, вам судьбу доверя:
фашизм убейте, уничтожьте зверя!

*Перевод с украинского Бориса Турганова **

[Кінець 1942 — початок 1943 р.]

В НОВОМ ГОДУ МЫ ПОБЕДИМ!

От всего сердца поздравляю с Новым годом бойцов и командиров ваших подразделений! В новом году желаю новых успехов в учебе, в овладении могучей боевой техникой, данной вам в руки советским народом для беспощадной борьбы с чудовищем немецкого фашизма.

Последние дни старого года, совпадающие с 25-летием установления Советской власти на Украине, ознаменовались новым героическим подвигом наших гвардейцев. Под командованием генерал-лейтенанта Голикова¹ они отбросили полчища оккупантов в те районы, где бои происходили шесть месяцев тому назад. Одним ударом советских гвардейцев уничтожены полугодовые усилия захватчиков, и с передовой нашей линии уже видна украинская земля.

Пусть же этот подвиг послужит Вам примером в учебе и в бою, пусть самый вид родной земли — поработанной и поруганной — вдохнет новые силы, новую решимость, беззаветную готовность истребить оккупантов до последнего, дерзнувшего перейти с оружием в руках священные советские рубежи.

А мы также настойчиво будем бороться своим оружием — художественным словом, чтобы вырвать само жало фашистской змеи, чтобы уничтожить тот яд, которым пытались изуверы-фашисты отравить человечество.

И в новом году пусть наши совместные усилия принесут окончательную победу над врагом. Пусть мы встретимся с вами на свободной Советской Украине, освобожденной и очищенной от фашистской грязи.

Привет сердечный всем!

[1943]

ПОБЕДИТЬ, ЧТОБЫ ЖИТЬ

Всегда наш народ украинский имел большое мужественное сердце, свободолюбивое и живое. Мирный, трудоспособный, с чуткой, тонкой душой художника, певца, он делался грозным, как буря, всякий раз, как только нависала над ним гроза порабощения. История народа украинского — это неустанная борьба за счастье свое и свою свободу. И это счастье, солнечное и яркое, он завоевал двадцать пять лет тому назад плечом к плечу и при братской помощи великого русского народа.

Перелистывались прекрасные новые страницы истории Украины — Украины Советской. На целинных степях вырастали новые заводы, шахты, села. Цветы, наливались изобилием, как спелый колос, колхозы наши. Украинская социалистическая культура вышла на передовые места мировой культуры. Радостью шумела наша земля, согретая, озаренная солнечной Конституцией.

Несытым оком посматривал на землю нашу хищный фашистский зверь. Он обрушился на Украину чудовищной бронированной машиной. Он уничтожил, превратил в черные развалины наши города и села, наши богатства, добытые кровью и потом народа в честном, настойчивом труде.

Огнем ответила Украина немецким фашистам. Истерзанная, измученная, она борется за свою свободу, за свои великие достижения с силой, показывающей всему миру, как украинскому народу и всем народам братского Советского Союза дорога власть Советская.

Все свои силы, всю свою душу отдает народ наш этой борьбе. И среди многообразных родов его оружия, которым он разит врага, музыка, изобразительное искусство. Они разжигают любовь народа к Родине, они раздувают, как пламя пожара, страшный гнев, ненависть к врагу.

Песня, искусство всегда сопутствовали нашему народу в его борьбе за независимость, за свободу. Они и теперь

на переднем крае борьбы с ненавистным врагом. Велика честь, а еще большая ответственность быть певцом в стане воюющего народа.

Пусть же наши песни впитают в себя все силы души народа, который борется, чтобы победить, который победит, чтобы жить! Таково мое новогоднее пожелание.

[1943]

[ОТЗЫВ О КНИГЕ «УКРАИНСКАЯ КУЛЬТУРА.
ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК».
АКАДЕМИЯ НАУК УССР, 1942]

Данный труд является первой серьезной попыткой дать советскую историю украинской культуры от самого ее зарождения и до наших дней Великой Отечественной войны. Редакторы и авторы в этом труде¹ использовали громадный материал, дали правильную периодизацию всего украинского культурного процесса и осветили его на основе учения Маркса-Энгельса-Ленина.

Одним из важнейших положительных моментов книги является также и то, что в ней история украинской культуры показана в ее связях и взаимовлияниях с культурой русского народа. Большое место в книге уделено развитию украинской советской культуры, ее расцвету в УССР.

Появление книги будет вполне своевременным: она несомненно сыграет большую роль в деле воспитания в нашем народе чувства любви к своей культуре и этим самым ко всей Родине. Она, подобно острому оружию, сильно ударит по всем лженаучным поползновениям желто-блakitных прислужников палача украинского и других народов Гитлера фальсифицировать историю нашего народа.

Как первый значительный синтетический труд в этой области, она представляет собой ценный вклад в советскую науку и достойна того, чтобы быть выдвинутой на соискание Государственной премии.

4.1 — [19]43

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЗА 25 РОКІВ *

Говорити про українську радянську культуру за 25 літ — це значить говорити про величезні успіхи Радянської влади; про славне керівництво Комуністичної партії, ім'я якій дав Ленін — «розум, честь і совість нашої епохи»¹; про безсмертні завоювання Жовтневої революції.

Говорити про українську радянську культуру — це значить говорити про оновлене обличчя країни; про енергію й живіть творчі соки нашого народу; і, нарешті, про чудесне воскресіння його з мертвих. Я кажу: «воскресіння». Бо й справді. Двадцять п'ять літ тому, незважаючи на наше історичне місце серед слов'янських народів, ще дехто через плече поглядав на нас, прозиваючи нашу країну то Малоросією, то Хохландією, а то просто провінцією нещасною; а зараз — слухайте! — увесь світ нас знає під єдиним гордим і почесним ім'ям «Українська Радянська Соціалістична Республіка». Двадцять п'ять літ тому, незважаючи на нашу багату культуру в минулому, ще дехто зовсім не хотів з нами знатись: їх не цікавила ні мова наша, ні люди, ні ними створені цінності; а зараз — слухайте! — мовою українською цікавляться і за Північним морем, і аж ген за Тихим океаном. Радістю співає серце, коли чуєш, як академіків Богомольця², Палладіна³ і Лисенка глибоко цінують англійські й американські учені; як Корнійчука любить закордонна театральна аудиторія; як студентку Київського університету Людмилу Павличенко в Нью-Йорку вігають⁴ народні маси. Культура українська остільки вже виросла, що її не можна не помічати. До цього зросту прийшла вона, дякуючи ленінській національній політиці, дякуючи допомозі великого братерського російського народу.

І от сьогодні годиться нам оглянути весь той шлях, який пройшла українська радянська культура від самого

* Скорочений текст доповіді на пленумі Спілки радянських письменників України в Уфі 7 січня 1943 року.

її початку. Те, що ми свій 25-річний ювілей справляємо не на українській землі; те, що ми його святкуємо в надзвичайно тяжкий час — час боротьби з німецькими фашистськими загарбниками, — ще більше підкреслює нам, що український народ живий, що соки його творчі ні на хвилину не перестають наповнювати весь організм наш; і що радянська культура українська увиходить вже у вселюдську культуру, культуру вічну і безсмертну.

Але, хвалячись високим звучанням нашої культури сьогодні, не можемо не пов'язати її із звучанням тих творців, які є попередниками нашими. Ленін казав: «Пролетарська культура повинна стати закономірним розвитком⁵ тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного суспільства»*. Отже, запаси знань українського народу, які він був скупчив у собі, починаючи від стародавніх часів його, потім від часів культури Київської Русі, культури Галицько-Волинського князівства⁶, культури України XIV, XV і подальших століть аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції, не тільки не стали завидими для радянської культури, а, навпаки, потрібними в закономірному її розвитку. Запаси знань українських діячів у минулому звертали на себе увагу державних діячів світу. Пригадаймо хоча б те, як Богдана Хмельницького за його освіченість цінував Олівер Кромвель⁷, який у листах своїх до нього, писаних латинською мовою, величав його: «Імператор омніум козакорум Запоровензіум», тобто вождь усіх козаків запорозьких. Але горе те було, що ця освіченість, проливаючись на окремих осіб, не проливалася на весь народ український. І Григорій Сковорода у XVIII столітті цілком був правий, коли народ свій назвав «неграмотним Марком»⁸ — народ, що стогнав під золотим черевичком Катерини II. Українська культура в минулому весь час була як на терезах — то підносила вгору, то падала вниз. З одного боку, багатством своїм вона зацікавлювала геніїв людства — як, наприклад, Бетховена, який до свого «Опусу 59» узяв українську пісню⁹; як, наприклад, Гете, що був причетний до створення університету в Харкові¹⁰; або ж Гоголя, через всю творчість якого зачарований був піснею українською Пушкін¹¹; а з другого боку, після царського указу 1876 року¹² їй од розмірів шумливого потоку зменшуватись до розміру струмочка і бігти ривчаками, ярами та байраками. І сам Карл Маркс

* В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 251.

через таке лихо звернув був на неї свою увагу, коли з олівцем в руках перечитував він видану в Женеві брошуру про заборонену в Росії українську літературу. І як не дивно, а через цю ж заборону тоді треба було українським творцям в писаннях своїх та удаватися до інших, незвичайних способів вияву думок — як це робив, скажімо, й Стендаль у Франції. Коли роман Стендаля «Червоне й біле» був суцільною зашифрованою розкриття шпайраства міністрів Луї-Філіппа¹³, то таким же шифрованим розкриттям неподобств царського уряду були драматичні твори Лесі Українки, яка примушена була брати для них образи із стародавньої Еллади, із стародавнього Риму¹⁴. Заборона розвитку української культури викликала у суспільства обурення. Але ці обурення не мали належної сили до того часу, аж поки на суспільну арену не вийшов робітничий клас — зокрема після 1905 року. Так, Михайло Коцюбинський у своїм творі «Intermezzo» уже одверто звертається до сили народної і закликає її погасити сонце і засвітити друге на небі. Народ наш був як той міфічний Прометей, якого прикуто до скелі, а він весь час виривається на волю під важкими ударами хижого кондора.

І от російський пролетаріат під керівництвом Леніна, під керівництвом партії більшовиків, разом з найбіднішим селянством, в день перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції розірвав пута, рукою звільненою убив кондора потворного, повалив капіталістів, зруйнував стіни самодержавства і дав право всім народам колишньої царської Росії будувати нове життя, нове суспільство. 25 грудня 1917 року на Першому Всеукраїнському з'їзді Рад проголошено було Україну Радянською Соціалістичною Республікою. Сонце друге на небі України засвітилося! Сонце, що проливало тепер уже на весь народ своє тепло і світло. Ім'я його — Партія більшовиків.

Українська Радянська влада з перших же днів свого існування встановила безплатне, загальнообов'язкове навчання дітей рідною мовою. Український народ перестав бути «неграмотним Марком». Відкрились для дітей робітників і селян не тільки середні, а й вищі освітні заклади, де могли вони мати стипендії, гуртожитки. Відкрились школи ліквідації неписьменності, професійні школи, робітничі університети. Але стара культура своєю неприступністю ще тяжіла над народом, якому за царських часів весь час вбивали в голову, що то культура для обранців. І Ленін народові дав роз'яснення: «Треба взяти всю куль-

туру, яку капіталізм залишив, і з неї побудувати соціалізм» *¹⁵. Треба знайти нові «таланти і приставити їх до роботи» **¹⁶. І ми бачимо: на Україні поряд з старшим поколінням митців уже виявляються нові. Поряд з Марією Заньковецькою¹⁷, Садовським¹⁸, Саксаганським¹⁹ у театрі працюють Гнат Юра, Мар'яненко²⁰, Романицький²¹, Бучма²², Ужвій²³, а пізніше Крушельницький²⁴. Поряд із Степенком²⁵, Степовим²⁶, Сеницею²⁷, Леонтовичем у музиці звучать уже Вериківський, Козицький²⁸, Ревуцький, Косенко²⁹. А в літературі, крім голосів Чернявського³⁰, Васильченка, Самійленка³¹, Тесленка, підносилися голоси Рильського, Чумака, Терещенка та ін. Українська Радянська влада заснувала Академію наук і Академію мистецтв у Києві³². Поряд із працями учених Багалія³³, Яворницького³⁴, Корчак-Чепурківського³⁵, Заболотного³⁶, Д. Щербаківського³⁷ нові дослідження молодих учених появились. Поряд із Нарбутом³⁸, Кричевським³⁹, Трохименком⁴⁰ та іншими попрацювали вже молоді художники Олександр Лозовський⁴¹, Страхов⁴², Петрицький⁴³. Ленінське гасло культурної революції диктувало малярству, набравши монументальних форм, вийти до широких мас, на вулицю. В цей час у Києві художники фресками розмальовують Луцькі казарми⁴⁴. Українська Радянська влада спеціальні кошти відпустила на переклад «Інтернаціоналу» українською мовою, оголосивши конкурс поетів⁴⁵; великі кошти відпускала на видавничу справу, на справу художньої агітації. Народився новий виконавець, новий бібліотекар, працівник музею, кіно. І всю культуру українську, немовби єдину дочку свою, так пестливо плекала та вирощувала Радянська влада, що про неї можна було б сказати словами пісні народної:

Мала мати одну дочку
Та й купала у медочку.

Чи можемо ми з цих слів зробити висновок, що плях української культури та був гладеньким, рівним? Ні. Весь час приходилось їй наражатись то на непримиренну позицію українських аж надто «лівих» футуристів, які нігілістично ставились до класичної спадщини і, що найгірш од усього, свою роль у мистецтві самозванно прирівнювали до ролі більшовизму в політиці; то на незаконні посягання

* В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 51.

** Там же, т. 30, стор. 54.

українських апологетів «Пролеткульту»⁴⁶, що, будучи під впливом меншовицької ідеології, твердили, ніби пролетарську культуру робітничий клас повинен створити лабораторним шляхом. Весь час на українську радянську культуру нападали також чорні сили ворожої культури: монархісти, українські націоналісти, петлюрівці, проповідники насаджування на Україні німецької культури. Ось у 1918 році випускає свою історію української культури петлюрівський професор Огієнко. А слідом за ним у Черкасах виходить книга ідеолога українського націоналізму Донцова «Культура примітивізму». Як перший, так і другий на одну і ту ж дудку грали, з тією хіба різницею, що дудка пана Огієнка вирізана була із бузини огороду Центральної ради⁴⁷, а дудка Донцова — із бузини закордонної. Донцов у своїй книзі закликав «пірнути з довір'ям у проміння європейського сонця». Нетрудно було догадатись, що то мова йшла за проміння від нахабних очей німецького Люцифера⁴⁸, який, голий, як той бубон, пляжачись на берегах філософії Ніцше, весь час поглядав на Україну неситим оком. Проти цього Люцифера, як доніцшеанського, так і пізніше, проти його намагання онімечити Україну так мужньо свого часу виступали Шевченко і Франко. І, зрозуміло, не могли проти нього не виступити радянські молоді критики, а також і молоді письменники.

На креміль крицю — буде світ!⁴⁹
Ми непохитні, мов граніт! —

застерігав Василь Чумак. «Ех oriente lux!», тобто «Зі сходу світло!» — проголошував Микола Терещенко. А третій «з прокляттям» посилав «на перегній»⁵⁰ усе старе і дрягле, що не хотіло ще складати зброї своєї.

Як повів себе німецький Люцифер, коли, закликаний українськими націоналістами, прийшов він на Україну, це можна бачити з того, що командуючий окупаційним військом Гофман сказав: «Україну вигадав я». Тобто нічого для нього не існувало — ні мови нашої, ні мистецтва, ні науки, — крім сала, борошна, цукру та заліза, які він, грабуючи, вагонами відсилав до Німеччини. Цікаво відзначити, що в цей час нищення німцями української культури в Москві Леніним підписано було декрет про увічнення пам'яті Григорія Сковороди. Тоді ж у Москві поставлено було пам'ятник Шевченкові, а трохи згодом поставлено і в Петрограді.

Боротися проти старого можна було, тільки протиставивши реакційному світогляду свій новий, найшередовіший у світі світогляд діалектичного матеріалізму. І тут велику роль на Україні відіграло видання творів Маркса — Енгельса — Леніна ⁵¹.

Пройшовши через колючі терни під час навали Денікіна, який українську мову називав «собачою мовою», зліквідував Академію наук, знищив пресу; пройшовши через знущання білополяків, українська радянська культура вільно розправила свої руки. Серце забилося від радості! По-новому в жилах запульсувала кров. Енергії прибуло. І захотілося творити і творити! Пропущене наздогнати. І захотілося культурне багатство своє всьому світові передати. І захотілося найцінніші надбання народів світу до себе на Україну перенести. І взяли художники в монументальних полотнах відтворювати воядів наших і героїв громадянської війни. І роз'їхались на дві сторони хоріві капели Губсоюзу — капела Стеценка ⁵² на правий берег Дніпра, а капела «Думка» ⁵³ на лівий. І зазвучали, поряд з творами Лисенка, складні восьмиголосі хори Вериківського, зазвучали фуги Козицького, пісні Ревуцького, солоспіві Віктора Косенка, Верьовки ⁵⁴. І взяли театри, поряд із п'єсами своїми та в перекладах російськими, ставити також п'єси Мольєра, Шіллера, Гольдоні... Центростудія в Київському оперному театрі показує колективний твір «Будинок нового світу» ⁵⁵. Образ титанічного плуга, що переорює всю землю, з'являється в поезії. Звучать мотиви радісної побудови життя. Звучать мотиви створення світу. Починається відбудовчий період.

До створення світу нового брались всі трудящі. Але перехід до мирного соціалістичного будівництва, каже історія Комуністичної партії, відбувався в складній міжнародній і внутрішній обстановці... Продукція великої промисловості скоротилась у 1920 році в порівнянні з довоєнним часом майже у сім раз... Дуже розорене було і сільське господарство. Його продукція в 1920 році становила 65 процентів сільськогосподарської продукції царської Росії. Треба було сил звільненого Прометей, щоб здобути новий вогонь, вогонь відбудови, такий потрібний людству. На думку Ціцерона ⁵⁶ і Лукіана ⁵⁷, Прометей здобув вогонь не з неба, а з вогняної гори, з-під землі, з каменю. І от в цей саме час, коли для відновлення моці республіки проголошено було гасло «Все для Донбасу!», — на Донбасі тисячі робітників з обушками опустилися під землю в шах-

ти!.. Могутньому стуку обушків вторили тоді могутні ритми поезії.

На креміль крицю — буде світ!
Ми непохитні, мов граніт!

Багатонадійного поета Василя Чумака уже не було між нами (його в 1919 році замучили денікінці), і на його місце виступив новий поет, що вийшов із самого Донбасу, — це Володимир Сосюра. Усю Україну облетіла його поема «Червона зима», що починалась таким бадьорим акордом:

Зима! На фронт, на фронт! а на пероні люди,
Біля вагонів ми співаєм «Чумака».
І радість лоскотно бентежить наші груди,
Шикують злидні нас — юнак до юнака.

Радість побудови соціалізму лоскотно бентежила груди трудящих України.

Радість побудови соціалізму переживали тоді радянські учені, праці яких уже входили, як вимагав того Ленін, в складовий елемент побуту. У плоть і кров увіходило мистецтво. І не в силі вже були перешкодити цьому ні затаєні містики, ні приховані націоналісти, ні українські апологети автономії «Пролеткульту», ні тим більше занадто ліві від мистецтва панфутуристи, що в своєму журналі «Катафалк мистецтв»⁵⁸ нахвалялися одвезти на кладовище не тільки мистецтво, а й науку. Це було протаскуванням ворожих нам теорій західної буржуазної науки — теорії «космічного песимізму», за якою сонце незабаром мало погаснути і також навіки замерзнути земля. Від цього «космічного песимізму» в науці гнилого Заходу в той час, наприклад, теорія побудови атома зайшла була в тупик. І, навпаки, саме ж учені Радянської України цілком по-новаторському починали вже поводитися з атомним ядром, що через кілька літ і побачимо всі ми в працях акад. Лейпунського⁵⁹ та ін. А з «Катафалком мистецтв» відомо нам, куди заїхали були панфутуристи. Українська ж радянська культура успішно продовжувала розвиватись і далі. Уже нова теорія подвійного цінного ладу Болеслава Яворського⁶⁰ відкривала небачені горизонти для української музики. Уже появляються окремі поезії Миколи Бажана, що увійдуть потім у книгу його «Будівлі», поезії Первомайського, Павла Усенка, Наталі Забіли⁶¹, Івана Гончаренка. Праці Климента Квітки⁶² з етно-

графії стають відомими в Чехії та Польщі. У прозі над зображенням характеру нової людини працюють Петро Панч, Олександр Кошиленко, Іван Сенченко⁶³, Юрій Яновський. Народжуються нові газети українські, журнали. Аудиторія широка відкрилась перед українською культурою. Радіомовлення уперше заговорило на Україні!⁶⁴ Крім театрів ім. Шевченка⁶⁵ й ім. Франка⁶⁶, засновуються ще Харківський театр⁶⁷, театр Запорізький ім. Заньковецької⁶⁸ та ін.

В 1923 році в Харкові засновується літературно-науковий журнал «Червоний шлях». У Києві починає виходити журнал «Музика»⁶⁹ й «Українська музична газета». Проведено було реорганізацію музичної освіти, за участю Стеценка відкрито було кобзарську школу⁷⁰. Засновуються художні інститути в Одесі й Харкові⁷¹. В Академії наук починається вивчення історії України. Виходить, в числі інших видань, знаменита «Коденська книга»⁷² (матеріали до історії Коліївщини). В галузі психології творчості звертає на себе увагу робота О. Білецького «В майстерні художнього слова»⁷³, в галузі літературознавства — його ж статті по західноєвропейській літературі та про сучасних українських письменників. І вже гордість за радянську культуру поймала радянських творців, і з дерзостю — після перемоги над бандами Махна, Тютюнника⁷⁴, після пережитого в Трипільській трагедії — хотілось кинути з презирством в лице Заходу погасаючого, хотілось вітром на Схід полетіть і непорушний спокій східний перекинуть! То реготав вітер з України...

Цей вітер, як образ перемоги культури нової, тоді ж звучить і в книзі Рильського «Крізь бурю й сніг»⁷⁵.

Тяжко пережила українська культура смерть Леніна, на яку піснями й поемами, картинами й скульптурою обізвались українські творці радянські. І насамперед обізвались співці народні: український кобзар Федір Кушнерик та ін.

В період 1924—1925 років Союзний уряд відпустив УРСР 100 мільйонів карбованців на піднесення промисловості. XIV з'їзд партії схвалив лінію ЦК на перетворення країни нашої із аграрної в індустріальну. Розвивалась індустрія на Україні. Розвивалось сільське господарство. Дякуючи цьому, поліпшився добробут мас. Будуються клуби, бібліотеки, санаторії. Виростає робкорівсько-сількорівський рух. Підноситься рівень освіти. В 1926 році на Донбасі на одну тисячу чоловік припадало 500 душ гра-

мотних. Настав час в художній літературі узагальнено сказати, а як же саме через громадську боротьбу, через класову боротьбу в час непу ішли ми до цього підйому, як саме в час нових споруд-гігантів ми піднімалися ще вище. І, головне, через яких людей? Через яку силу? Образ передової людини свого часу, образ будівничого-більшовика реалістично змальовано було в повісті Андрія Головка «Бур'ян» і в творі Івана Ле «Роман міжгір'я». Образи громадянської війни, одстоявшись в душі письменника, владно просяться показатись на папір — і в «Голубих ешелонах» Панча, і в «Щорсі» Скляренка, і в творах Десняка, А. Шияна, К. Гордієнка, О. Кундзіча⁷⁶. Темам боротьби м'олоді віддав увагу в своїх творах Юрій Смолич⁷⁷.

План першої п'ятирічки накреслював побудування Дніпровської електростанції. У цій побудованні найвиразніше виявились найкращі риси нової людини України: її любов до вітчизни, її самовідданість в роботі, енергія. Як сичали на нас за Дніпрогес вороги за кордоном! І особливо недобитки петлюрівщини. Вони ж тільки й мріяли про те, щоб Дніпра береги та позаростали були кущами і щоб на кручі дніпровській сиділа недокрівна діва Рейну — Лорелея⁷⁸, породження німецьких романтиків, і, бовтаючи ногами у воді, співала б про кайзера. Такий принаймні був зміст писань жовто-блакитних віршописців за кордоном. Та по-їхньому не вийшло! На Дніпрі під скрегіт дерриків і підйомних кранів нові дівчата, нові жінки-українки появились — це робітниці, бетономішалниці, фрезерувальниці, такі, як Жєня Романько, що про них в той час наші поети в поемах, а художники в картинах з ніжністю, з любов'ю говорили. З особливою силою у малярстві забриніли індустріальні мотиви України, зокрема мотиви Дніпробуду, на Всеукраїнській виставці художників у 1927 році. До того ж часу відносяться і перші змалювання Дніпробуду О. Шовкуненком⁷⁹.

У різних місцях своєї доповіді я назвав багато прізвищ творців радянської культури нашої — причім творців часто протилежних напрямків мистецьких, з цілком одміними засобами художніми. І треба підкреслити тут, що якраз оця протилежність напрямків, їх змагання між собою багато сприяли розквіту культури української. А змагання творців широко почалось тоді, як резолюція ЦК ВКП(б) від 1925 р. засудила претензії окремих груп у літературі на монополію.

На нову височінь українську культуру піднесло заснування за постановою РНК Державної української опери та балету, а пізніше й Музичної комедії. Ці театри виховали першорядних майстрів оперної сцени: Литвиненко-Вольгемут⁸⁰, Петрусенко⁸¹, Зою Гайдай⁸², Паторжинського⁸³, Ропську⁸⁴ та ін. Крім класичних опер — «Тараса Бульби», «Запорожця за Дунаєм» і «Наталки Полтавки»⁸⁵, — глядач український дістав змогу побачити ново-написані опери: «Щорс» Лятошинського⁸⁶, «Шевченко» Йориша⁸⁷, «Панцерник «Потёмкин» Чижка⁸⁸, а також балети «Пан Каньовський» Вериківського, «Лілея» Данькевича⁸⁹. Велика кількість нових глядачів приобщилась до української радянської культури саме через театри — як оперні, так і драматичні. Для останніх, крім старшого покоління драматургів: Васильченка, Мамонтова⁹⁰, Кочерги, писали уже молоді драматурги: Корнійчук, Первомайський, Дніпровський⁹¹, Суходольський⁹², Мокрієв⁹³. Велика кількість читачів приобщилась до нашої культури через масові видання художньої літератури, через газети, журнали. Тираж книг, випущених видавництвом (якщо взяти 1929 рік), дорівнював 50 мільйонам примірників, із них 80 % українською мовою. Тираж газет у цім році був понад 300 мільйонів примірників. У 1928 році на Україні навчалось уже понад 2 мільйони учнів! Українське друковане слово, крім України, через «Союздрук» розходило у всі кінці Радянського Союзу, і читали його не тільки українці.

Разучите
 эту мову
 на знаменах,
 лексиконах алых,—
 эта мова
 величава и проста:
 «Чуєш, сурми заграли,
 час розплати настав...»

Це так говорив Володимир Маяковський у своєму вірші «Долг Украине». Борг Україні віддали також і Луначарський⁹⁴ в своїм захопленні українськими поетами; і О. М. Горький, який читав в оригіналі українську книгу; а також і Анрі Барбюс під час свого перебування в Харкові⁹⁵. Українська художня література завоювала собі почесне місце насамперед високою майстерністю написаних творів. «Вершники» Юрія Яновського були для нашої культури немовби патентом на одержання зрілості прози української.

Українська радянська наука досягла зрілості своєї в 1929 році, коли вже довершився поворот до рішучого наступу соціалізму по всьому фронту. Під рукою акад. Богомольця Академія наук виросла в одну з найсильніших академій радянських і посіла певне, горде місце і поміж усіх академій світу. За свою роботу академіків українських не раз нагороджувано було орденами Союзу. Із видань Академії наук потрібно тут відзначити неодноразові видання творів класиків марксизму-ленізму. В галузі суспільних наук українські учені всю свою увагу віддали на те, щоб історію українського народу та його багатогранну культуру вивчати. Якою це було сильною зброєю в боротьбі проти нових наскоків ворогів наших за кордоном на українську радянську культуру! Яким це було вчасним і потрібним відпором агентам їхнім, що контрабандою перекидали сюди то Бергсона, то Гартмана⁹⁶, то Шпенглера. Розробкою ряду проблем марксистсько-ленінської філософії відповіли наші учені. Ворог коли пускає отруйну стрілу, то він вибирає найбільш уразливе місце державності. Таким місцем і є культура. Отже, вороги наші насамперед хотіли клин «бити між культурами українського і російського народу; в нашу мову технічну хотіли вони якнайбільше вкинути слів німецьких замість українських і російських. Глибоким вивченням російської мови відповіли наші учені. Не можна не згадати тут про капітальний труд акад. Булаховського «Курс російської літературної мови» (1935), «Русский литературный язык первой половины XIX века» (1941). А над самою мовою українською багато працював акад. Калінович⁹⁷, даючи роботи із української лексикографії. Розробкою російської та західноєвропейської літератури займався акад. Білецький.

Дослідам літератури давнього й нового часу в академії й поза академією присвятили себе: чл[ен]-кор[еспондент] Маслов, чл[ен]-кор[еспондент] Попов⁹⁸, Кирилюк, Шаховський⁹⁹, Пільгук, Стебун¹⁰⁰, Новиченко, Ключчя¹⁰¹.

Фольклористика значного свого розквіту досягла, дякуючи роботі чл[ена]-кор[еспондента] Попова, акад[еміка] Соколова¹⁰², Миколи Грінченка¹⁰³, Павлія¹⁰⁴, Лаврова¹⁰⁵, Родіної¹⁰⁶, з участю яких проведено було перший з'їзд кобзарів народних.

Літературознавці підготували до друку 10 томів творів Шевченка і 25 томів Івана Франка!¹⁰⁷ Очі розкривалися на таку велику спадщину українського народу!

І цікаво, коли на Заході оголошували «мораторій науки», коли під час світового кризису, в 1932 році, на одному із наукових з'їздів за кордоном буржуазні учені кричали: «Приборкати техніку! Надіти гнuzдечку на науку! Куди веде цей грізний процес винаходів прикладної механіки?»*, — то в цей час українські радянські учені своїми відкриттями розсунули, поширили у всіх галузях межі науки. Так, роботу акад. Воблого¹⁰⁸ «Нарис з історії цукрово-бурякової промисловості України», обсягом три томи, закордонні журнали визнали за найвидатнішу роботу 1931—1934 рр. у цій галузі.

Із опублікованого повідомлення Інформбюро Наркомзаксправ розкрилося, як давно ще німецькими фашистами задуманий був план винищення єврейського населення Європи. І тут якраз до речі буде сказати про те, що єврейський народ знайшов свою справжню батьківщину в Радянському Союзі і що його ученим і митцям давалися і даються у нас широкі простори.

Розквіт нашої культури весь час більмом на оці був у німців! Наша наука грандіозним розмахом біла їх, ясним світом пов'язаності теорії й практики осліпляла. Гидотний фашистський звір в тридцятих роках, після приходу до влади Гітлера в Німеччині, пробував був через своїх агентів, українських націоналістів, відірвати Україну від Росії, але цю спробу в корені було підсічено. «Партія веде»¹⁰⁹, — тоді саме співом залунало в нашій поезії. Партія вела науку, літературу, мистецтво. І до партії більшовиків всі наші помисли, усі без остатку горнулися — ось у чім сила радянського ученого, ось у чім сила радянського митця! А йти за партією — це означало бути здоровим, бути моральним, людяним, а до ворогів бути непримирним. Партія весь час ставила питання про оволодіння більшовизмом, про виховання інтелігенції в дусі марксизму-ленінізму. Підмітити риси нових радянських людей і влявити їх на папір можна було тільки за допомогою реалістичного способу письма. Отже, в той час, як на Заході письменники-занепадники, одвертаючись від реального життя, одвертаючись від історії свого народу, тікали на край світу, українські радянські письменники з любов'ю заглиблювались у життя реальне.

В 1934 році культура українська в особі своїх письменників брала участь в I Всесоюзному з'їзді письменників

* Доклады и лекции, изд. «Сов. науки». М., 1941, стор. 211.

у Москві, на якому Горький, підносячи питання соціалістичного реалізму, закликав усіх учасників з'їзду вивчати історію минулого союзних республік. І як відповідь на це в українській літературі появилася на сцені п'єса Корнійчука «Загибель ескадри», що була написана трохи раніше; появилася відомий роман Івана Ле «Україна», перша половина якого зветься «Наливайко»; повість Якова Качури ¹¹⁰ «Богун»; повість Василя Кучера ¹¹¹ «Кармелюк»; повість Леоніда Смілянського ¹¹² «Михайло Коцюбинський»; роман Натана Рибак «Помилка Оноре де Бальзака» (про перебування французького письменника на Україні) та ін. У цьому ж році на Всесоюзному конкурсі на кращу п'єсу дістали премії: Корнійчук — за п'єсу, допіру названу мною, і Іван Кочерга — за п'єсу «Майстри часу».

В 1935 році Іван Микитенко, Олександр Корнійчук, Петро Панч і автор цих рядків брали участь у Міжнародному антифашистському конгресі оборони культури в Парижі. У виступах своїх там, як і в пресі, перед революційними письменниками всього світу ми говорили про великий розквіт української культури в Радянському Союзі. Ось як і самі приклади нам говорять. Досягнення художників Трохименка, Шульги ¹¹³, Шаронова ¹¹⁴, Шовкуненка (останній на міжнародній виставці в Парижі одержав золоту медаль); успіх виставки «Квітуча Україна»; в літературі — створення образів ударників соціалістичної праці, поява нових книг Усенка, Первомайського, Голованівського, Гончаренка, Смолича, Терещенка, Кочерги, Шовкопляса ¹¹⁵, Оксани Іваненко ¹¹⁶; в архітектурі — побудування за планом члена-кореспондента Академії архітектури Заболотного ¹¹⁷ величного будинку Верховної Ради; в музиці — створення 2-ї симфонії Ревуцького, пісні Коцицького, опери «Наймичка» Вериківського, хори рано померлого Миколи Коляди ¹¹⁸, в кіно — створення Олександром Довженком фільмів «Арсенал», «Звенигора», «Земля», «Іван», «Щорс»; як також подорож українських артистів балету до Англії ¹¹⁹, подорож капели «Думка» до Парижа ¹²⁰ — все це великий, далекий і щирий політ дало нашій культурі.

Багато сприяла зростанню нашої культури творчість Олександра Корнійчука, який своїми п'єсами «Платон Кречет», «Правда», «Богдан Хмельницький», «В степах України» виніс нашу драматургію не тільки на всесоюзну сцену, а й на сцени закордонні — дружніх нам народів.

Грамоті в 1937—1938 році на Україні навчалось уже понад 5 мільйонів учнів! Така велика кількість грамотних на Україні поширила коло читачів художньої літератури. Явилась потреба в перекладі як радянських письменників братніх народів, так і їхніх класиків. Переклад Рильського «Євгенія Онєгіна», а Бажана «Витязя в барсовій шкурі», переклади автора цих рядків із Ованеса Туманяна, із Ошера Шварцмана ¹²¹, переклади Т. Масенка із Янки Купали ¹²², із Едуарда Багрицького та ін. були для наших читачів великим подарунком. Чуття єдиної родини як тему високо в цей час українські письменники підносять. Цим чуттям пройнята була на Україні і російська секція письменників, у якій усе ширшого звучання набували Ніколай Ушаков, Л. Вишеславський ¹²³, Яків Городської ¹²⁴, Турганов, Р. Скоморовський ¹²⁵, Тардов ¹²⁶, Юрезанський ¹²⁷, Гордєєв ¹²⁸.

Я не всі тут згадую прізвиська творців радянської культури. Роблю це не лише через брак місця, а й через інше. В. І. Ленін в плані доповіді на Всеросійському з'їзді Рад в свій час відмітив був для себе, що доповідь його повинна бути не переліком імен і не переказом, а уроком досвіду*. Гадаю, що всім нам слід керуватися в своїх доповідях цією цінною думкою Ілліча. [...]

В 1939 році до Співки письменників України прийнято народних співців і поміж них кобзаря Кушнерика.

Федір Кушнерик співав:

Сніг розтав, вода стекла
Згори на роздолля,
Теплий вітер повія
З колгоспного поля.

Теплий вітер Радянської влади нашої овів учених, митців, письменників українських, як вона їх, Радянська влада, у Москві нагороджувала орденами Союзу. Теплий вітер віяв, як нагороджувано їх званням лауреата Державної премії, як відкривали пам'ятник Шевченкові у Києві й Каневі; як на міжнародні з'їзди та конгреси посилали наших учених.

Передові учені Європи та Америки вчитувались у праці українських учених і оцінювали їх високо, Інститут експериментальної біології й патології (керівник акад. Богомолець) одержав у 1937 році на Міжнародній Паризькій

* Ленинский сборник. XXXIV, ИМЭЛ, 1924.

виставці золоту медаль. Світове визнання дістали відкриття Інституту біохімії, керованого акад. Палладінім. Світове визнання на IV і V конгресах по боротьбі з ревматизмом одержали праці акад[еміка] Стражеска ¹²⁹. На весь світ слава пішла про повернення зору сліпим, дякуючи відкриттям акад[еміка] Філатова ¹³⁰. Те ж саме можна сказати і про роботи акад[еміка] Патона ¹³¹, академіків Крилова ¹³², Гришка ¹³³, Соколовського ¹³⁴, Леонтовича ¹³⁵, Сельського ¹³⁶, Птухи ¹³⁷, Яснопольського ¹³⁸, Проскури ¹³⁹, чл[ена]-кор[еспондента] Кіпріанова ¹⁴⁰, про роботи медиків фронту — хірурга Іщенка ¹⁴¹ та ін.

У Львові в дні величного історичного свята, коли вперше в історії було з'єднано землі українські домісця, культура наша показала себе як культура великого слов'янського народу — багатогранна, глибока і прекрасна! Насичена вона була високою ідейністю, пройнята гуманізмом, національною гордістю піднесена, ідеєю дружби народів роздвічена.

І от коли культура наша досягла найбільших вершин своїх, гидотний звір — фашист німецький віроломно напав на нашу країну. З перших же днів навали німці почали нищити нашу культуру. Німецькі загарбники розраховували, що за кілька тижнів вони хваленим «бліцкригом» своїм поставлять нас на коліна. Та не вийшло по-їхньому! Весь народ український став на оборону своєї Батьківщини! За кров невинну, що проливають дикі орди розбійників німецьких у тимчасово окупованій Україні, жадоба помсти пойняла увесь народ наш! На клич партії не залишать нічого ворогові нашому народові прийшлося найкращу свою дитину — Дніпрогес — висадити в повітря, аби тільки щоб Україну врятувати. На клич партії у біді не теряться народ наш усіх сил своїх приклав до того, щоб культура українського народу, її надбання, її люди та були збережені. І в той час, як Червона Армія героїчно на фронті відстоювала кожну п'ядь землі, весь тил посиленіми темпами працював на оборону. Участь трудящих України в цій оборонній роботі була величезна. Через пресу нашу завше можна було чути, як знатний бурильник Семиволос подавав свій голос, наповнений цифрами перемог, з одного місця, народна артистка Ужвій із другого, акад. Патон із третього. А всі разом, працюючи на оборону, являли вони й являють собою єдину українську національну культуру, на представників якої покладено найважливіші завдання в час Вітчизняної війни.

Про одне з таких найважливіших завдань, зокрема, писав орган ЦК ВКП(б), газета «Правда»: «Тільки могутня армія, тільки народ, певний своєї сили, можуть під час війни з такою різкістю і сміливістю вказувати на помилки, критикувати їх і виправляти на ходу»*. І тут велика честь належить українській радянській культурі, що устами найвидатнішого свого драматурга Корнійчука, образами його п'єси «Фронт» влила всім народам Радянського Союзу упевненості в нашій силі, упевненості в нашій спроможності перемогти всі труднощі. На заклик партії зміцнити дисципліну увесь тил радянський відповів новими перемогами — і труднощі було подолано. І коли у мирний час, як я зазначав уже, образ перемоги на фронті соціалістичного будівництва у наших поетів утілювався в образ «Вітру з України», то зараз торжество початку розгрому німецьких загарбників звучить ще ширше, а саме як вітер зі Сходу:

Залізом, і димом, і кров'ю, і пилом¹⁴²
Ти пахнеш і дихаєш, вітре зі Сходу!
Лети ж, свідку битви, над степом зчорнілим
До рідних країв, до мого народу,—

каже Микола Бажан у одному із своїх віршів. Залізо, в розумінні озброєння, кується на становому хребті нашої оборони — на Уралі. І радісно відзначити нам, що стахановці, інженери, учені України велику беруть участь там у зміцнюванні обороноспроможності нашої країни. І не тільки на Уралі, а скрізь. Дихання Радянської України і її культури — це те, що не дає спокою кривавому Гітлерові і його оскаженілим поплічникам. Та й як же йому бути спокійним? Берлінські людодіди, підбравши собі в спеціальну, підручну зграю громил на зразок доктора Ферстера, нищать на окупованих районах України пам'ятники культури, берлінський людодід на весь світ кричить, що нема вже більше дослідників та учених українських,— а в той же самий час шведський «Бібліографічний журнал університетів Швеції» (3-я книга за 1942 р.) з захопленням говорить про українських радянських учених: акад[еміка] Булаховського, акад[еміка] Білецького, [...] а також про істориків наших. Шведський журнал підкреслює, що «деякі питання лексики літературної мови, які досліджує акад. Булаховський, досі ніким ще не порушувались

* «Правда», 20/XI 1942 р.

у всевітній лінгвістиці» *. Гітлерівський посіпака Розенберг в своїх брудних газетах всіляко намагається принизити українських радянських письменників — а в той же час англійський щопіврічний збірник «Демос» устами публіциста Джона Фута ¹⁴², немов про нове золоте відкриття, говорить про українських радянських письменників **, як про це також говорять і інші закордонні часописи, що передруковують в перекладах на свою мову твори Панча, Яновського, Бажана, О. Довженка.

Українська Академія наук, евакуйована в столицю Башкирії Уфу, величезну проробляє роботу, яка безпосередньо допомагає фронтові.

Інститут біохімії, керований акад[еміком] Палладіним, почав вивчати можливість широкого використання вітаміну «К» і подібних до нього речовин, які можуть замінити вітамін «К» в хірургічній практиці.

Інститут економіки підготував до друку, за керівництвом акад[еміка] Воблого, колективну роботу «Економічна характеристика м. Уфи і мобілізація ресурсів Башкирії на службу фронтові».

Співробітники Інституту мови й літератури закінчують новий російсько-український словник.

Треба відзначити роботу по своїх інститутах академіків Будникова ¹⁴⁴, Червишова ¹⁴⁵, Сапегіна ¹⁴⁶.

Треба відзначити працю проф[есора] Петровського ¹⁴⁷ «Возз'єднання українського народу в єдиній українській державі» (25 аркушів). Монографія — наслідок багаторічної праці. Зміст її — показати єдність українського народу, роз'єданого на протязі віків штучними кордонами. Особливо потрібно відзначити нам, що Інститут історії підготував до друку книгу «Українська культура» ¹⁴⁸. Велике місце в книзі приділено розвитку української культури після Жовтня, розквіту науки, літератури й мистецтва. Зараз, як передає преса наша, якийсь пан Грищенко, прислужуючись німецько-фашистським окупантам, видав свою «Історію української культури». Можемо собі уявити, яку там брудню вони верзуть в ній про українську культуру. Отже, величезна заслуга української Академії наук, що силами Інституту історії склала таку капітальну і серйозну книгу історії радянської української культури. Ця книга, як та справжня зброя гостра, ударить

* «Сов[етская] Украина», 10/XII 1942 р.

** «Комуніст», 23/X 1942 р.

по всіх жовто-блакитних наймитах німецьких загарбників, як і по самих фрїцах, — ударить і знищить!

Велику продукцію свою показали художники, архітектори й скульптори українські. Про це свідчать виставки в Уфі та в Алма-Аті з працями Петрицького, Шовкуненка, Трохименка, Лисенка ¹⁴⁹ й Муравіна ¹⁵⁰, Шульги, Шаронова, Мучника ¹⁵¹, Заболотного, Касіяна ¹⁵², також М. Дергуса ¹⁵³ в Нижньому Тагілі.

Велику продукцію показали музики: про це свідчать «Гнів слов'ян» — кантата Вериківського, опера Козицького на башкирську тему ¹⁵⁴, хороспіви Верьовки, ювілейна кантата Скорульського ¹⁵⁵.

Театр уперше в часи Вітчизняної війни показав в Уфі класичні опери наші, які не можна було без хвилювання слухати. Піднесенню патріотизму багато вони цим прислужились. Як також і українська музкомедія в Алма-Аті, об'єднаний Дніпропетровський і Одеський театр опери та балету в Красноярську, театр ім. Заньковецької, ім. Шевченка та ін.

Залізні ритми поезії Бажана, теплота патріотичного «Слова про рідну матір» Рильського, поезії Сосюри, новели Панча, Івана Ле, Скляренка, Яновського, Головка, Дмитерка ¹⁵⁶, Смолича, Копиленка, Кундзіча, Шияна, Кучера, Собка ¹⁵⁷; роман Рибак «Зброя з нами»; повість Смілянського «Золоті ворота»; поезії Первомайського, Малишка, Гончаренка, Масенка, Голованівського, Неходи, Швеця ¹⁵⁸, Лісняка ¹⁵⁹; повісті Трублаїні ¹⁶⁰, Владка ¹⁶¹, Стельмаха; видавання в Уфі українського журналу й літературної газети; робота музею Коцюбинського; видавання бібліотеки «Фронт і тил» — все це говорить за те, що українська радянська література жива і що вона росте і бореться. Про це свідчить сесія Українського університету в Кзил-Орді; сценічні постановки, що показують їх українські театри в Семипалатинську, в Фергані, в Іркутську. Весь час через пресу видно, як прекрасно працюють І. Мар'яненко, М. Крушельницький. Свій голос подають Ужвій, Г. Юра, Литвиненко-Вольгемут, Бучма, Паторжинський, Зоя Гайдай, Сердюк ¹⁶², Масленникова ¹⁶³, Ватуля ¹⁶⁴, Романицький... А із радіомовлення такий знайомий всім нам чути голос артиста Шумського ¹⁶⁵! Українська культура живе, бореться!

Гітлер хотів народи Радянського Союзу роз'єднати. Але сильно опікся він на цьому. Народи братерської нашої Вітчизни ще тісніше об'єднались навколо партії Леніна,

і українська культура ще міцнішою стала, коли літературознавці, й письменники, й артисти братерських народів Радянського Союзу та народів дружніх нам держав стали в час Вітчизняної війни подавати голоси за неї. Це голоси Мшвелідзе, що виготував роботу «Шевченко і грузинська поезія», казахського дослідника Сатпаєва «Поняття слави в творчості і світогляді українського народу»; вірменського літературознавця Авакяна; це голос югославського поета Радуде Стієнського в його поемі «Україні»; голос відомого співака-негра Поля Робсона ¹⁶⁶; бапкірських поетів Сайффі Кудаша, Іхсана ¹⁶⁷, Нігматі ¹⁶⁸ в їх поезіях про Україну і, нарешті, Ванди Василевської в її повісті «Веселка». Веселою багатокольоровою стоїть над всіма нами ленінська дружба народів, і не зламати її ні гітлерам, ні розенбергам, ні кохам. Німецькі загарбники грабують наші пам'ятники культури; гітлерівські посіпаки так нахабно посміялися над могилою Тараса Шевченка! Але народ український цю образу національну змиє тільки кров'ю! Наше свято урочисте збіглося з великими перемогами на фронті. Уже Червона Армія в районах України! Уже дроннули підлі загарбники неситі. Усі ми разом з іншими народами Радянського Союзу виконаємо свій обов'язок перед Батьківщиною.

— Виконаємо, — говорить інтелігенція українська, говорить весь народ.

Життя свого не пожаліємо, а доб'ємося перемоги! Ще відбудуємо Дніпрогес! Ще відбудуємо міста і села! Україна живе. Україна бореться! За почином Ф. Головатого ¹⁶⁹, уродженця з Полтавщини, щодня йдуть добровільні відрахування патріотів наших на оборону країни, відрахування коштів на колону «За Радянську Україну» ¹⁷⁰. Народ наш поклявся устами свого поета, що німецьким загарбникам не жити, не злочинствувать, не бути!

В нас клятва єдина і воля єдина ¹⁷¹,
Єдиний в нас клич і порив.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

Хай живе прапор нашої перемоги — Комуністична партія Радянського Союзу!

[1943]

Д. Е. ТАМАРЧЕНКО¹.
ТВОРЧЕСТВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И РУССКАЯ
РЕВОЛЮЦИОННО-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ
ЛИТЕРАТУРА (ДИССЕРТАЦИЯ, 1942)

Гений Тараса Шевченко — колодец глубокий. И каждое ведро воды, зачерпнутой на глубине его, приводит нас в неописуемую радость — настолько вкус ее всегда и свеж, и нов, и необычен. Но весь вопрос состоит в том, чтобы суметь эту воду вытянуть и не расплескать ее на землю.

Сколько уже ведер воды живой было вытянуто из творческого колодца Шевченко — и не сосчитать! То одно время думали, что Шевченко только лирик великий и певец, — и вдруг критики советские открыли, что он не менее велик и в прозе своей. То одно время полагали, что Тарас Шевченко как художник кисти не имеет в истории живописи надлежащего своего места, — и вдруг искусствоведы советские открыли, что Шевченко является основоположником идейного реализма как в украинской, так и в русской живописи. (А зачинатель пролетарской литературы А. М. Горький Тараса Шевченко называет учителем художника Федотова² и др.). С легкой руки некоторых современников Шевченко, среди которых были даже такие знаменитые, как Тургенев, распространилось мнение³, будто бы Шевченко был мало начитан, мало сведущ и по-настоящему необразован, — и вдруг за последние два десятилетия открылось нам, что силу ума Шевченко, его влияния испытывали на себе многие выдающиеся люди его времени.

Сегодня пред нами новое ведро свежезачерпнутой воды из творческого колодца Шевченко. Справедливость диктует нам сразу же сказать, что некоторая толика этой воды во время несения ее на крутых поворотах расплескалась. Но количество расплесканного нисколько не мешает нам признать, что ведро остается все-таки полным и что оно своевременно донесено было к месту своего назначения.

В диссертации Д. Е. Тамарченко одним из основных вопросов является вопрос, был ли Тарас Шевченко родоначальником революционно-демократического реализма. Для этого диссертант подробно останавливается на рас-

смотрении русской литературы 40-х и 50-х гг.; на раскрытии двух типов реализма; останавливается на определении места и значения народа в ней; на сатире революционной демократии; на положительном герое и на противоречиях революционно-демократического реализма.

Обширная тема, взятая для своей диссертации Давидом Евсеевичем Тamarченко, требует больших познаний. И надо сказать, что эти познания щедро обнаружил пред нами диссертант — как в области истории литературы, искусства и народного творчества, так и особенно в области марксистско-ленинской философии. Об этом ярко могут свидетельствовать нам бесчисленные сноски и подчас разросшиеся примечания под текстом, примечания, в которых диссертант очень часто по данному вопросу удачно полемизирует с современными литературоведами и критиками, как например, с А. Бронским⁴ (стр. 6, 10), с Мариэттой Шагинян (стр. 12, 13), с Новичем⁵ (стр. 33), Лаврецким⁶ (стр. 158) и другими. Но прежде всего познания свои диссертант обнаружил в умении проведения анализа эпохи, в сочетании логического и исторического анализа, как того требует и само построение работы. Так, диссертантом блестяще проведен анализ двух художественных методов, переплетающихся в романе Герцена «Кто виноват?» — метода критического реализма и метода просветительской литературы XVIII века (стр. 31). Прекрасно разработано место о разоблачении Щедриным и Некрасовым владычества призрака (стр. 62—63). То же самое можно сказать и по вопросу возникновения новой сатиры (стр. 81—84), как и о том, почему сатире в старом смысле слова приходит конец (стр. 95). Удачно подчеркнута в диссертации различие между «Дубровским» и «Варнаком» (стр. 231). Вполне убедительно разъяснено на страницах 311—312, что Тараса Шевченко нельзя ставить в один ряд с «отщепенцами», ибо это «суживает и неправильно освещает роль и значение великого поэта». Выделение мною отдельных мест диссертации отнюдь не означает того, что все остальное, мол, написано как-то иначе. Нет. Именно звучание единого целого мы слышим во всей диссертационной работе. И если взять, например, такие главы, как 2-ая («Сатира революционной демократии») или же 3-я («Народ в рев[олюционно]-дем[ократичес]кой литературе»), то нельзя не сказать, что они написаны со знанием материала и вместе с тем написаны стройно и увлекательно.

Но возвратимся к основному вопросу диссертации: был ли Шевченко родоначальником революционно-демократического реализма? Д. Е. Тамарченко в своей работе достаточно убедительно, особенно на страницах 16, 311, 312, 316 и др., разъясняет, что Шевченко действительно был родоначальником революционно-демократического реализма, причем не только в литературе украинской, но и русской. Жаль только, что это разъяснение, что это утверждение диссертанта да иногда доказывается простым сопоставлением, а не подчеркиванием процесса влияния произведений Шевченко. Так, диссертант, проводя сравнительный анализ ранних стихотворений Шевченко с произведениями того же периода Герцена, Некрасова и других, приходит к заключению, что украинский великий поэт в своих ранних произведениях предвосхитил появление романов и поэм своих вышеупомянутых коллег. Об этих предвосхищениях очень часто говорит Д. Е. Тамарченко: и на стр. 18, 24, и на стр. 34, 63, 65 и др. Это заключение, конечно, вполне правильно. Но нам кажется, что важнее всего было бы сказать не о том только, что Шевченко п е р в ы й поэтически выразил то-то и то-то (стр. 43), не о том только, что Шевченко, например, раньше проявляет последовательно сатирическое отношение к патриархально-крестьянской покорности, чем другие писатели (стр. 215), а о том, чтобы ясно также показать и в л и я н и е данных произведений Шевченко на его современников. Ибо только в таком случае и можно назвать Шевченко родоначальником.

Заглавие первой главы — «Тарас Шевченко — родоначальник революционно-демократического реализма» — обязывает диссертанта прежде всего показать нам самого родоначальника, а потом уже и всех происходящих от него как по прямой, так и по косвенной линии. Диссертант же делает наоборот: сначала говорит он о «происходящих», а потом уже и родоначальника вспоминает — причем, вспоминает он его как-то вдруг, неожиданно. Говоря о беллетристическом произведении Герцена «Кто виноват?», написанном в 1845—[18]47 годах; говоря о своеобразии герценовской формы отрицания общественных отношений крепостнической России, о художественном претворении просветительской философии истории и идей утопического социализма как о явлении новом в русской литературе 40-х годов, — диссертант сразу тут же делает такой поворот: «Но оно составляет отличительную особен-

ность первой поэмы Шевченко — «Катерина» (1838 г.), в которой ярко проявилась мощь его поэтического гения» (стр. 18—19). То есть разумеете, языцы, что Шевченко все-таки раньше сказал А, нежели другие. Повторяем, не в этом соль вопроса, не в констатации факта, не в сопоставлении, как выражается сам диссертант, произведений Шевченко с произведениями Герцена и Некрасова, а в воздействии, и только в воздействии.

Еще одно позволю себе сделать замечание относительно того места диссертации, где Д. Е. Тамарченко говорит, что «чувство грусти вызывается у Шевченко именно отсутствием революционности в массах крестьянства» (стр. 46). В своем утверждении Д. Е. Тамарченко опирается на слова В. И. Ленина о «любви, тоскующей вследствие отсутствия революционности в массах великорусского населения»⁷ (диссертация, стр. 42). И уже потом в доказательство своего утверждения приводит он слова самого Шевченко:

...заснула Україна⁸,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла,
І в душло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

И другое место из стихотворения «Гоголю» (1844 г.):

Всі оглухли, похилились
В кайдаках... Байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.

(Диссертація], стр. 47)

В общем все это, конечно, верно. Но здесь есть и некоторая поспешность в выводах. Во-первых, у Ленина сказано только о великорусском населении и механически переносить данные слова Ленина и на население украинское не совсем удобно. А во-вторых, ограничиваться в качестве доказательств только такими примерами из Шевченко, как «заснула Україна», «всі оглухли», — это значит представлять Шевченко каким-то односторонним, однобоким. Полезно было бы в настоящем месте вспомнить нам слова Ленина из статьи его «О «Вехах» (Ленин о культуре и искусстве, стр. 176), в которой он говорит, что настроение Белинского в письме к Гоголю зависело от настроения крепостных крестьян. Разве не то же должны мы сказать и здесь в отношении Шевченко? Ведь настроение Шевченко несомненно зависело от настроения крепостных,

когда он писал свои полные гнева произведения «Великий льох», «Холодный Яр» и др., написанные в 1845 году. В первом произведении Шевченко высказывает надежду, что вот-вот на Украине появится новый Гонта, который «розпустить правду й волю по всій Україні». В произведении «Холодный Яр» этот гнев Шевченко звучит еще сильнее. Вспомнив о протоптанной повстанцами дороге в Холодный Яр⁹, Шевченко вопрошает:

Де ж ти дівся, в Яр Глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом,
Чи то засадили
Нові кати? Щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людодідами лихими,
З новими ляхами?

И особенно интересны для нас следующие за этим строки:

Не сховаєте! Над Яром
Залізник витає
І на Умань позирає,
Гонту виглядає.

Как раз вот это место и нужно было бы привести в диссертации. Гнев против палачей украинского народа мы встречаем у Шевченко также и в лирических отступлениях его произведений этих же годов, как например, «Варнак» (1848), герой которого напоминает Устима Кармелюка. Кстати, в записной книжке поэта есть запись одной из песен о Кармелюке (запись относится ко времени поездок Шевченко по Украине в 1843—1846 годах). Кроме того, мы хотели еще сказать, что в 40-х и 50-х годах XIX столетия на Украине много было восстаний, как, например, против так называемого «місяшництва», против «инвентарной реформы» (в 1818 г.), особенно сильное повстанческое движение было на Киевщине, где одновременно поднялось было сто поселений! (Материалы берем из «Історії України», короткий курс, 1940 р., стр. 141—146). Таким образом, о полнейшем отсутствии революционности в массах крепостных на Украине нельзя говорить абсолютно... Это наше замечание совсем не в упрек мы сделали Давиду Евсевичу Тмарчепко, ибо он и сам на стр. 42-ой говорит

о том же: «Не случайно, конечно, Добролюбов — друг и соратник Чернышевского — именно в лирических отступлениях Шевченко увидал современного поэта». Но мы хотим дополнить диссертанта, потому что если диссертант в своей работе подчеркивает слова Добролюбова, которого поразили лирические отступления Шевченко «своей глубокой грустью» (стр. 43), то мы еще здесь скажем и то, что Шевченко поражал Добролюбова и других его современников не только грустью («с грустной отрадой припоминающий подвиги отважных предков», стр. 43), но и своим протестующим настроением, созвучным настроению крепостных на Украине.

Как положительное, хочу еще отметить в диссертации следующее: правильно в ней сказано о том, что Достоевский в 40-х годах разделял взгляды Герцена, Белинского и Некрасова в вопросе уничтожения крепостного права, отмены телесного наказания (стр. 296) и который к концу 50-х годов отошел от этого (стр. 301). Я бы только хотел здесь высказать свое пожелание, чтобы недремная зоркость Д. Е. Тамарченко, не пропускающего ни одного неверного, а тем более враждебного нападения без того, чтобы не разоблачить его в своих примечаниях, да каким-то образом реагировала и здесь в диссертации и на гнусные измышления о Достоевском в книге гитлеровского пройдохи Розенберга «Миф XX столетия». Приятно было бы в библиографии диссертации видеть указание на статью Емельяна Ярославского «Ф. М. Достоевский против немцев», появившуюся еще в августе 1942 года в журнале «Большевик»¹⁰, № 16, а также на статью В. Ермилова¹¹ в газете «Литература и искусство»¹², № 36, за сентябрь 1942 года. И особенно заметно в библиографии отсутствие указания на работу Л. Пидгайного¹³ «Шевченко в революційно-демократичному оточенні» (журнал «Радянська література»¹⁴, кн. 3, 1939 г.), хотя оно вполне извинительно, принимая во внимание в предисловии заявление диссертанта, в котором он говорит, что «большая часть работы писалась в Уфе и это, конечно, не могло не отразиться на полноте использования историко-литературного материала».

Грандиозность темы, связанной с творчеством Тараса Шевченко, не побоялся поднять Д. Е. Тамарченко на свои плечи. Диссертант в введении открыто предупреждает читателя, что его работа не представляет собой ни монографии, ни последовательного историко-литературного анализа всех явлений революционно-демократической литерату-

ры. И это признание продиктовано у него не какой-либо робостью или же просьбою извинения, а наоборот, смелостью и честностью исследователя. Пусть будут нами встречены сегодня в работе Д. Е. Тамарченко некоторые неточности и даже пропуски, но ведь «предлагаемая работа, — как пишет в предисловии диссертант, — представляет п е р в у ю попытку ц е л о с т н о г о изучения творчества Шевченко» (подчеркивание мое. — *П. Т.*); но ведь «о прозе Шевченко до сих пор не существует ни одного специального исследования» (стр. 12). И с этим нельзя не согласиться, так как целостного изучения творчества Шевченко действительно еще не было. Значит, сколько надо было труда и энергии проявить, чтобы обнять такую поистине необъятную тему! Сколько надо было диссертанту проработать нужных ему материалов, чтобы доказать, что Шевченко — родоначальник революционно-демократического реализма! И он это доказал.

Я считаю, что настоящей своей диссертацией Д. Е. Тамарченко вполне заслуживает присвоения ему ученой степени доктора филологических наук.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Серед відомих радянському народові імен, відзначених Державною премією за видатні роботи в 1942 році, ми зустрічаємо ім'я одного з найпопулярніших, видатніших українських поетів — Максима Рильського.

Маючи багатий, багатогранний талант, Максим Рильський за свої більш як тридцять років творчого стажу виявив себе і як лірик та перекладач, і як лібретист опер та автор книг для дітей, і як вихователь поетичної молоді.

Твори Максима Рильського перекладено на багато мов народів Радянського Союзу, а також на мови закордонні.

У народів цілого Радянського Союзу Максим Тадейович Рильський користується визнаною симпатією та любов'ю, по-перше, як видатний український поет, і, по-друге, — як співець, якому близька історія кожного радянського народу, як співець дружби народів.

Максим Рильський — знавець багатьох мов. Творча плідність його велика і водночас якістю своєю висока. Починаючи від 1910 року, він видав 14 збірок поезій, понад 25 збірок перекладів (з російської, англійської, польської, французької, грузинської), переклав близько 10 опер; з капітальними доповідями своїми виступав на всесоюзних ювілейних святах та пленумах — про Шевченка, Пушкіна, Міцкевича¹, Лермонтова, Франка, Старицького, Сосюру. Брав активну участь у антифашистських мітингах представників українського народу в Саратові, де вчасно, сильно і прекрасно прозвучав патріотичний твір «Слово про рідну матір». Запозичуючи патріотичного гніву у Шевченка, який свого часу був кинув ворогам:

І неситий не виоре
На дні моря поле,—

Максим Рильський сьогодні запеклим нашим ворогам, озвірілим фашистам, грізно кидає у вічі:

Хто може випити Дніпро,
Хто властен виплескати море,

Хто наше злото-серебро
Плугами кривди переоре?
Хто серця чистого добро
Злобою чорною поборе?

(«Слово про рідну матір»)

Поетичний голос Максима Рильського в 1941 році набуває залізного тембру, набуває мужнього звучання. Книжка його «За рідну землю» вся насичена ненавистю до лютого ворога, вся перейнята вірою в нашу перемогу над фашизмом. Співець радісного творчого труда вільної людини, Максим Рильський, вражений звісткою про віроломний напад на нашу Вітчизну, одразу ж обізвався словом гніву:

Вони переступить насміли
Землі тій грань святу,
Де лине люд ширококрилий
Із висоти на висоту.

(«Слово гніву»)

Його поетичні виступи, в перші дні Вітчизняної війни друквані на сторінках «Комуніста», сприймалися читачами як відгук їхніх власних думок і почуттів.

Кривавих окупантів з усіма їхніми чорними планами він викриває гострим своїм поетичним памфлетом.

Видатний співець українського народу боляче сприймає трагічну долю всіх слов'янських народів. І коли в Москві зібрався був Всеслов'янський мітинг, Максим Рильський виступає в «Комуністі» з ліричним циклом поезій, у якому, продовжуючи шевченківські традиції братерства єдинокровних народів, звертається до поляків з бойовим закличком:

Сини Міцкевича, Словацького ², Шопена ³,
Сини Коперника ⁴, заковані сини!
Рвіть ланцюги тяжкі!
...І повстає земля Тадеуша Костюшка ⁵,
Скида ярмо своє Домбровського ⁶ земля.

(«До братів-поляків»)

Ті ж самі мотиви ми зустрічаємо і в вірші «Великий перегук». Як і вся творчість Максима Рильського, і останні, оборонні поезії його зігріті глибокою любов'ю до свого народу. Україна, її героїчна історія боротьби з ворогами є найбільш улюбленим образом поета. Він глибоко переживає кожну подію на Україні в першому етапі Вітчизняної війни, він закликає свій народ до помсти.

Мати рідна моя! Знай: по бурі тяжкій
Перемога засяє дзвінка і погідна.

Славен буде в народах священний твій бій,
Славен серп твій і меч твій, земля моя рідна.
(«Україна»)

Поет-інтернаціоналіст, Максим Рильський у своїх поезіях говорить про ті прогресивні сили народів, які дружньо з'єднали свої сили в священній боротьбі проти фашизму.

..В однім Дунаї скупані слов'яни,
І воля в них одна.
А з нами йдуть брати — вірмени і грузини,
Кремлівська сяє їм зоря.
І голос Байрона з-за моря лине
На голос Кобзаря.
(«Голос сина»)

В своїх поетичних виступах Максим Рильський промовляє голосом, зрозумілим народові, голосом, який гартує волю трудящих, який окрилює людей на перемогу. А славлячи перемогу, він насамперед славить самого натхненника її.

Нам Партії воля — зоря провідна,
Що світлом живлющим народи єдна.
За день наш крилатий,
За край наш багатий,
За усміх дитяти — священна війна!
(«Пісня радянського народу»)

В Країні Рад, під проводом Комуністичної партії, кутється золота зоря життя нового. Світло цієї зорі сяє на весь світ. І не погасити його ворогам нашим лютим — загарбникам німецьким. Бо і в тимчасово захоплених ворогом радянських районах ясно сяє вона — світова зоря щастя людського й свободи.

Гомонять над Каневом селяни,
Стародавній Київ ожива,
Віє вітер з Ясної Поляни...
Світова палає, світова!
(«Світова зоря»)

Щирість і правдивість є великою відзнакою поезії Максима Рильського. Можна про це сказати тут його словами з поеми «Мандрівка в молодість»:

Народне щастя і народне горе
Я намагався в слово перелить,
Ішов з народом через доли й гори,
Землі свої зелені та блакитні
Любив я серцем і на схилі віку
Хотів про те правдиво повістити.

Така ж правдива повість душі високопоетичної Максима Рильського розгортається і в його останній поемі «Жага», де наголошено наші досягнення за Радянської влади, наші досягнення й перемоги в галузі політики, економіки й культури.

Отакий зміст і головні мотиви останніх книжок Максима Рильського «За рідну землю», «Слово про рідну матір», «Світова зоря».

Поет перебуває зараз у повнім розквіті сил своїх; при повнім голосі мужньо-поетичнім; при гострім зборі більшовицьким, що все бачить; з багатою палітрою в руках, з невичерпною енергією в грудях. Багато ще сильного і гарного дасть талант поета своїй любій Україні, багато ще дасть він трудящому людству.

[1943]

ТРЕМТІТЬ, СУПОСТАТИ! *

Щороку святкуєм ми день Тараса Шевченка. І щороку це святкування у нас набирає все ширшого та гучнішого звучання. Така вже сила кожного генія, що скільки б не написано було про нього книг у попередні роки, скільки б не сказано було промов,—а він все новим для нас зостається, а він все залишається невичерпним і, головне, щодня потрібним. Сила генія Тараса Шевченка у наші героїчні дні Вітчизняної війни, як уже в свій час не раз ми відзначали, особливо потрібна нам у боротьбі нашої проти лютих німецьких фашистів. І тут вона (ця сила), треба сказати, дійсно-таки невичерпна. Ганебних попередників сьогоднішніх фашистів — усіх отих німецьких баронів, капіталістів, що, ще починаючи з першої половини ХІХ ст., хотіли онімечити український народ, глибоко пеневидів Тарас Шевченко. Він їх у творах своїх навіки проклинав, затавровував їх іменами гадюк, гаспидів неситих. В той же самий час Шевченко голосом своїм пророчим застерігав народ від засилля німецьких колонізаторів. Шевченко попереджав земляків своїх, що «мудрий німець» (мудрий в розумінні хитрий), використовуючи незгоди та розбрат, уже проліз і на Січ і там «картопельку садить».

А чизю кров'ю
Ота земля напоєна¹,
Що картоплю родить? —

грізно запитував Шевченко у земляків своїх. Ось те основне, що ми підкреслимо сьогодні у Шевченка: патріотизм, відчуття своїх славних предків, відчуття правоти свого народу у боротьбі проти поміщиків-гнобителів та визискувачів. У своїх творах сучасникам своїм Шевченко підкреслював, що вони ж є діти славних батьків, борців за волю

* Із виступу на Шевченківській сесії Академії наук УРСР, березень 1943 р.

батьківщини — діти Кривоноса, Богуна, Наливайка, Семе-на Палія², Залізняка й Гонти... І невже ж діти таких великих батьків — випливало запитання із його творів — та не знайдуть собі ради на царя Миколу I, у якого й цариця німкеня, у якого й міністри німці, у якого й сама Росія на добру половину повімечена. Німецькі колонізатори хочуть свого обличчя надати українському народові? Тож якомога швидше треба розбудити у душі народу почуття гордої свідомості нездоланності своїй, своїй непереможності! І Шевченко свій голос пробуджуючий у народ пускає:

Чия правда, чия кривда
І чий ми діти?

Давно вже не стало на землі нашій коронованих тиранів. Давно вже останнього із них Миколу II³ з його німкенею царицею в безодню змела із трону велика пролетарська революція. Силою її було викинуто із нашої землі також і барона Розенберга (поплічника кривавого Гітлера), що ще перед самою революцією, подвизаючись в ролі редактора чорносотенного журналу, намагався і в культуру українську уп'ясти свої кігті. Але зазіхання німецьких імперіалістів на Україну та на європейську частину РРФСР після всього цього не зменшилось, а, навпаки, ще більш нахабних форм набрало. Досить назвати нам кілька їхніх, з дозволу сказати, «розвідок», випущених ними в перші десятиріччя ХХ ст., щоб побачити, чим саме тоді дихали на нас німецькі хижакі й чого вони хотіли. Ось ці назви: «Німеччина — на чолі всього світу», «Німеччина — господар серединної Європи», «Німеччина або ж панувати мусить, або ж загинути» і таке інше. На всі лади повторюючи в цих розвідках основне своє хижакське твердження про те, що Німеччина повинна свого обличчя надати всьому світові, і особливо на сході Європи, німецькі генерали уже в 1917 році на нараді в Крейнаху висували питання про захоплення України, а в наступному 1918 році, на запрошення петлюрівців, виступили з інтервенцією проти радянських республік і захопили Україну. Щоб виправдати своє злочинне господарювання на Україні, німецькі імперіалісти взялись придумувати різні теорії про якесь нібито споріднення німецької культури з культурою українською. Обґрунтувати ці теорії загадали вони українським націоналістам, серед яких особливо перед ними із шкури ліз пан Донцов. Донцов, приїхавши з-за кордону

на Україну, днем з вогнем почав шукати в літературі українській отих слідів вигаданої спорідненості і, натурально, різко відкидав усе те, що говорило проти німецьких експлуататорів. Так він, наприклад, хотів учинити із Тарасом Шевченком. Шевченко, твердив Донцов, є не більш не менш як тільки, мовляв, стихійний лірик, неорганізована натура, невизначений бунтар та й годі.

Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине...—

словами Шевченка відповів цьому націоналістові народ український, який уже підняв проти німецьких загарбників повстання. З обуренням тоді ж відгукнулись і українські радянські поети, коли від циркового наїзника, ставленика німецького — від Скоропадського Павла⁴ та наїхали були чиновники гетьманські аж на саму могилу Шевченка, щоб по-німецькому там поцвенькати та щоб у карти пограти. Насміхався над Шевченком ворог лютий, а тим часом безсмертні слова Тарасові, скеровані проти панування чужинців, все більше і більше пробуджували свідомість українського народу — свідомість того, чия кров'ю українська земля напоєна і чиї ми діти. Ці слова Шевченкові, будучи в повному контексті безліч разів передруковані у фронтових газетах ще в перші дні і місяці революції, були великою допоміжною духовною зброєю у ділі вигнання з України німецьких окупантів — того вигнання, яке вдало і славно провела Червона Армія.

Здавалось би, можна б уже і самим німецьким загарбникам після такого уроку, завданого їм Червоною Армією, та зробити собі належний висновок і не лізти більш на Україну. Але вони, як одвічні вороги українського народу, припишкли були тільки на деякий час — і ось в 1941 році без жодного попередження віроломно вдираються на нашу землю. Стогоном наповнилась земля українська, коли дикі орди гітлерівських молодчиків та почали розстрілювати, вішати, мучити ні в чім не повинних людей наших; на руїни перетворились колись квітучі наші міста і села. На цей раз німецькі імперіалісти у боротьбі своїй проти нашої державності, проти нашої культури не обмежились самою лише підставною ширмою українських націоналістів, — ні, і вони з одвертою цинічністю оголосили похід на всі утвори українського народу, на всі його цінності, пам'ятники старовини й мистецтва. І на самім початку свого злочинного походу берлінські людоїди жорстоко повелися з пам'ят-

тю Тараса Шевченка, не забуваючи йому ані жодного слова, проти них сказаного. Причому на збезчещенні могили геніального співця українського народу фашисти не спинились — вони в своїх страшних злочинствах пішли й далі, утворивши для цього спеціальні батальйони із псевдонауковців на зразок Ферстера, які, за наказом Ріббентропа ⁵, повинні були викрадати із наших лабораторій, музеїв та бібліотек (у тимчасово захоплених районах України) наукове приладдя, найцінніші документи та пам'ятки минулого. Так, в числі інших награбованих на Україні речей, як повідомляло Радінформбюро, фашистами було захоплено деякі рідкісні видання творів Шевченка, а також картини роботи його пензля.

Та хай не втішаються гітлерівські посіпаки. Вони ще сторницею заплатять нам за це, заплатять своєю кров'ю за всі захоплені ними дббра України. Україна вже очищається від диких орд фашистських. Наша славна Червона Армія звільнила вже велику кількість міст і сіл України.

Жорстока починається розплата з ворогом лютим за всі його злочинства. Партизанський загін імені Тараса Шевченка, за повідомленням Інформбюро, в Сумській області ні на хвилину не дає спочинку німецьким розбійщикам. За один лише день партизани знищили 93 німецьких солдатів і офіцерів, взяли 2 кулемети, 10 тисяч патронів. Ім'я Тараса Шевченка носять партизанські загони також і по інших областях окупованої України. Це немовби сам живий Тарас Шевченко взявся мститись фашистським загарбникам. Силу духу українського народу, пов'язаність з великими своїми попередниками і, зокрема, діяння народних месників відсвічує вже в нас і художня література. І що цікаво — лейтмотивом у ній дуже часто звучать Шевченкові слова:

Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти?

В оповіданні Івана Ле під назвою «Шевченко» український селянин Микола Плескач, коли увалився до нього в хату німецький офіцер і, показуючи пістолетом на портрет Шевченка, запитав: «Що то є?» — сміливо відповів: «Родич мій один близький», за що і був розстріляний.

Так, суцця правда. У Тараса Шевченка на Україні багато мільйонів родичів — як проміж робітників, так і з-поміж селян та інтелігенції радянської. Ці родичі — сини

і внуки — перейняли в душу собі Тарасову ненависть до ворогів.

Григорій Плоткін ⁶ у своїй поезії «Кобзарева помста», малюючи картину розбитих фашистських сил українськими партизанами (а дія відбувається на могилі Шевченка), каже:

Де замовкла розбита німецька гармата,
Вибухають, мов грім, Кобзареві слова.
Це гуде Україна: — Тремтіть, супостати!
Я встаю.
Я іду.
Я жива.

Україна встає! Україна іде! Вона жива, вона бореться!

Цьому є доказом щодня все нові й нові перемоги нашої славної Червоної Армії; цьому є доказом напружена відбудовча робота на звільнених землях Радянської України; цьому є доказом напружена робота в тилу і зокрема сьогоднішня наша сесія. На сесії у доповідях наукових представників Академії наук багато ми почуємо нового про ставлення Шевченка до батьківщини, до братерства народів, до великого російського народу, до всього слов'янства; як також про боротьбу Шевченка проти німецьких колонізаторів. Шевченко остільки всім нам близький і рідний, що ми мимоволі кожну подію сьогоднішнього дня пов'язуємо з ним. А тим більше, як до цього ще є й докази історичні. І Великі Луки ⁷, і Лебедин ⁸, і Сєвськ ⁹, що вже воскресли до життя, — це ж саме тільки ті місця, де пробував Шевченко. Ув одних місцях — по своїй волі, а в других (як-то Великі Луки) — по неволі, коли його в 1847 році з жандармами по боках везено було до Петербурга в «III отделение».

На нашій сесії ми не можемо не відзначити сторіччя з часу написання Шевченком його визначного твору «Розрита могила», в якому він протестував проти запродання німецьким поміщикам і куркулям-колоністам степів українських.

Професор Александров ¹⁰ на загальних зборах Академії наук СРСР 4 травня 1942 р. підкреслив велику роль суспільних наук під час Вітчизняної війни. Завдання суспільних наук полягає у викриванні фашистської ідеології, в освітленні ролі слов'янських народів, а також в наступальному характері проти гітлерівської ідеології. Опі засади якраз і покладено в основу доповідей на нашій сесії.

Червона Армія наступає проти гітлерівців на фронті, а наша справа наступати на них на фронті ідеології. Тож більше уваги цій нашій невідкладній справі! Більше енергії! Більше загостреності!

Ворог повинен бути знищений на всіх фронтах! Український народ — непереможний. За допомогою великого російського братнього народу, силами славної нашої Червоної Армії Україну буде звільнено від фашистських загарбників, Україна буде радянська!

І, на оновленій землі ¹¹
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

Нехай тремтять супостати!
Смерть фашистським окупантам!
Слава українському народові!
Слава непереможній Червоній Армії!

[1943]

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ М. Т. РИЛЬСЬКОМУ]

Товариші! Над нашою Батьківщиною — гроза і буря. Але не та гроза, що відблискавши блискавицями, сама вщухає на світанку, не та буря, що ламаючи дерева, кінець кінцем стомлено тікає. Ні! Лихий, злобний дух окупантів проходить по окупованих радянських землях, вогнем і залізом прокладаючи собі ганебний шлях. Кривавий Гітлер з своїми дикими ордами фашистськими витоптує нашу рідну землю, палить її, увесь достаток в ній винищує. Гітлерівські посіпаки поставили собі за мету зовсім звести з світу радянський народ, знищити радянську інтелігенцію й всі створені нею цінності передової радянської культури, щоб цим повернути людство до варварства, до дикого стану, до рівня рабів. Цю свою божевільну мету берлінські людодіди намагаються досягти мордуванням та убивством ні в чім неповинних людей, руйнуванням університетів, лабораторій, музеїв, шкіл...

Але хіба можна звести з світу те, що само по собі єсть і невмируще, і безсмертне? Хіба можна знищити те, що само по собі єсть, як той лавр, і літом і зимою вічно зелене? Отаким безсмертним є наш народ! Отаким вічно зеленим і невмирущим є наша культура радянська!

Всі зазіхання на нас з боку німецьких загарбників наражаються сьогодні на таку непереможну силу, якою — як визнають це й наші союзники — по справедливості може гордитись все передове людство світу! Цією могутньою силою є слава наша Червона Армія, що під мудрим керівництвом партії відкинула фашистські орди від Москви, наголову розбила їх у Сталінграді, вигнала їх із Кавказу, очистила від них області РРФСР і України...

Цією силою є безнастанна творча енергія радянських людей — енергія, що корениться в єднанні робітників, селян та інтелігенції, що корениться в дружбі народів.

«В особі Червоної Армії, — говорить орган ЦК і МК ВКП(б) газета «Правда», — проти ворога виступає пере-

дова радянська культура у всеозброєнні найновішої науки й техніки» *. Цими словами газета «Правда» підкреслює ту думку, що силу Червоної Армії зміцнювала і зараз весь час зміцнює радянська інтелігенція: творці радянської науки і техніки — прапороносці передової науки, як також художники, скульптори, музики й письменники, які надихають народ на подвиги, на боротьбу, на перемогу. Творці радянського мистецтва — це єсть духовна краса і сила нашого народу, а їхні твори — духовна зброя в боротьбі проти ворога.

І от, коли цей ворог лютий, ненаситний, грабуючи культурні цінності нашого народу, кричить в своїх брудних газетках, що, мовляв, нема уже творців культури народів Радянського Союзу і, зокрема, народу українського, то в цей час по всій нашій країні проходить напружена творча робота науковців і митців. Сесії Академії наук, пленуми Спілки письменників, композиторів, виставки художників — по всій нашій країні відбуваються в буквальному розумінні цього слова торжества і свята радянської культури: вибори до Академії наук СРСР, присвоєння почесних звань робітникам науки та мистецтв і, нарешті, присудження Державних премій.

Присудження Державних премій — без перебільшення можемо сказати — таке саме мають значення для нас перед лицем усього світу, як і перемоги Червоної Армії на фронті. Бо це ж є нашою перемогою на фронті культури, бо це ж є показником того, що народи наші радянські, зокрема народ український, велику в собі силу відчуває і що його наука та мистецтво і в час війни не перестає йти вперед і розвиватись.

Велику радість переживає сьогодні наш народ український: в числі удостоєних Державною премією в цій році є представники української науки і літератури. Одному із них як лауреатові і присвячено сьогодні наше торжество — це видатному поетові і діячеві культури Максиму Тадейовичу Рильському, якого й дозвольте нам тут од усього серця вітати!

Ми пишаємся творчими досягненнями Максима Тадейовича Рильського. Широкий обсяг його тем, глибока їх розробка, високе звучання щодо форми й чистоти мови і, нарешті, художня принциповість — ось те, чим виграє

* «Правда», № 80, 25.III [19]42.

й виблискує творчість нашого лауреата. Великий поетичний доробок Максима Тадейовича за весь його творчий шлях! Серед того багатого доробку ми зустрічаємо такі його воістину перлини, як «Слово про рідну матір» (створене в час Вітчизняної війни), що вона є на устах народу. Такий творчий успіх Максима Тадейовича можна пояснити тим, що, по-перше, сам він насичувався і зараз черпав із джерел народної творчості. І коли Олексій Толстой, наприклад, говорить сам про себе, що він у дитинстві любив читати «Былины» і грати в народних богатирів, то подібне ми бачимо і у Максима Тадейовича Рильського, який у своїй поемі «Мандрівка в молодість» свідчить про таке:

Багато чув я і невчених співаків,
Що пісня в них, було, жаріє і іскриться
За серце беручи. Як вився і дзвенів
Баштанника з Кошляк, підхмеленого Гриця,
Увесь у кучерях, мов сам баштанник, спів!
Як тужно плакала та Каська-молодиця,
Що срібний жаль її,— мов струнний перебір,
Микола Лисенко на нотний клав папір.

Творчий успіх, по-друге, пояснюється тим, що Максим Тадейович Рильський як племінний патріот увесь час героїчно тримається ладу в своїх писаннях. І, по-третє, що він одним і тим же кроком іде, що й партія більшовиків.

Зараз лауреат наш у повному розквіті сил своїх: він ще багато дасть культурі українській і цінного, й прекрасного. Він ще не раз без промаху ударить по гітлерівських молодчиках, що в безсилій злобі своїй ладні закреслити як культуру нашу, так і саму Радянську Україну. Але, які б не були страшні зазіхання у фашистів, а все одно по-їхньому не буде. Український народ безсмертен! Україна живе, бореться! Цьому є показом розквіт української радянської культури під час Вітчизняної війни. Цьому є доказом сьогоднішнє наше свято.

Побажаємо ж Максиму Тадейовичу Рильському і щастя, і здоров'я!

Хай живе звільнення України від німецької тиранії!

Хай живе наша рідна Червона Армія!

Хай живуть славні партизани і партизанки!

Хай живе дружба народів!

Від імені президії Спілки радянських письменників України творчий вечір лауреата Державної премії, поета-орденоносця Максима Тадейовича Рильського оголошую відкритим.

[Середина квітня 1943 р.]

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ
ВІДДІЛУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ АН УРСР,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ПОЕМІ САЙФІ КУДАША
«ЛЕНІН І БОЄЦЬ»]

Товариші! За останні два роки — роки Вітчизняної війни — велику творчу діяльність проявив видатний поет башкирського народу, поет-орденоносець Сайфі Фаттахович Кудаш. Він за ці два роки дав нам кілька збірок поезій на оборонну тему, багато написав статей, висловлювань, рецензій, заміток; дав п'єсу під назвою «Мажит Гафурі»; разом із композитором П. О. Козицьким створив оперу «За Батьківщину»; крім того, щедро проявив себе як письменник для дітей, як перекладач, як редактор і т. д., і т. п. І особливо треба підкреслити тут іще таку його роботу, як подорож поета до славної Башкирської дивізії, подорож у прифронтову смугу і на фронт, яка (тобто подорож) і спричинилася до написання нової книги із життя червоних бійців¹, джигітів. Щоб охопити всебічно таку багатоплідну творчу діяльність Сайфі Кудаша, треба присвятити йому глибоку, окрему розвідку критичного чи науково-дослідного характеру², що — як ми знаємо — вже й робиться нашими письменниками. В цих розвідках з вичерпуючою повнотою буде сказано про все: про пломінний патріотизм поета, про його нерозривний зв'язок з народом, про високу майстерність поетичну, про музикальний слух поета та інше.

Сьогодні ж ми хочемо торкнутись лише частини творчої душі Сайфі Фаттаховича (хоча, сказати по правді, частини не останньої, а може, й основної) — це на підставі розгляду свіжонаписаної поеми «Ленін і боєць» підкреслити внутрішній слух поета.

Скажу зразу: під внутрішнім слухом поета я розумію не якесь прислуховування до самого себе чи що б то, ні, а слухання того, що відбувається з твоїм народом, з твоєю країною, з формами усіх галузей життя, із зміною мислення й свідомості людини. Це все може охопити лише той поет, що володіє секретом синтезуючої думки, що володіє пильним далекоюсяжним оком орла, що володіє недремністю

пророка. Олександр Блок майже фізично па слух відчував, як завалювався, тріщав і руйнувався світ старий, буржуазний. Володимир Маяковський не тільки своїми духовними очима бачив прихід революції, а й чув її кроки. Іван Франко за сім років до Жовтневої революції мав змогу вже своїм вухом уловити, як нова Україна, Україна вільна, проходить своїми кроками твердими й сідає на почесному місці «у народів вільнім колі» (вступ до поеми «Мойсей»). Це все приклади тієї недремності, що проявляли поети за старого ладу. У наші ж часи після Великої Пролетарської революції і особливо в час Вітчизняної війни внутрішній слух поета іде по лінії, як я сказав уже, уловлювання змін в свідомості народу, змін в розумінні ще більшої відпорності під нападом ворогів. Про потребу цих змін в свідомості бійців Червоної Армії, в свідомості працівників радянського тилу [...], на тему відсутності страху у червоних бійців та працюватості нашого тилу багато вже створено нашими поетами поем, пісень, маршів. Причём одна частина з поетів пробує оформити їх у мажорному тоні (як, наприклад, поема «Василий Теркин»³), а друга — в трагічному. До останніх ми й залічуємо поему Сайфі Кудаша «Ленін і боець».

Червоний боець, через збіг обставин попавши в полон, жахається не тому, що він зазнає мук і катувань од фашистів, а тому, що мати його скаже та дружина, коли почують, що він тепер у полоні?

За полон, за мою ганьбу
Рідна мати мене прокляне;
І кохана дружина моя
Не чекатиме...

(Переклад Анфіси Йосипівни Ряппо)

Червоний боець в одчаю запитує себе, як він тепер зможе на очі показатись людям своїм. [...] І ось він, знайшовши слушний момент, тікає з полону, довго блукає в білоруських лісах, аж поки не зустрічається з окресленням фігури Леніна, що виявилось потім пам'ятником Іллічу. Знесилений від довгого блукання й голоду, червоний боець, не дивлячись на свою фізичну непритомність, духовно, одначе, виявляє цілковиту притомність і свідомість. Він, упавши перед Леніним, обнімає його ноги й прохає звидити й пробачити йому смертний гріх його великий — а саме те, що він військовоє звання своє зганьбив.

Ось основне те, що вловив своїм вухом Сайфі Кудаш — народження в свідомості людей вищої форми безстраштя,

народження почуття відповідальності за вручену тобі справу, народження почуття страху суду людського («Як я на очі матері й дружині покажусь? Як я перед очі всієї громади предстану?»). Цим зображенням відчуття нерозривності з своїм народом, відчуття моральної внутрішньої сили, яка не дасть тобі ні в огні не згоріти, ні в воді не потонути, Сайфі Кудаш перегукується з невідомими творцями насамперед епосу башкирського «Ідукай і Мурадим», а також і з билинами та думами українськими, де так само син рідній своїй матері клянеться або ж на коні після перемоги над ворогом додому прибути, або ж зовсім на світі не бути.

Чи єсть у цьому якесь новаторство поезії Сайфі Кудаша? Так, єсть, і скажемо ж відразу. Бо новаторство — це не єсть щось непорушне, раз навіки дане, новаторство проявляється може не тільки в новотворах словесних чи новотворах форми, — ні, новаторство — це є те, що в даній обстановці, за даних обставин хоче сказати те нове, що за іншої ситуації цим би, може, воно б і не виглядало. На творчій нараді у Спільці радянських письменників СРСР⁴ у Москві минулого місяця під час розгляду літератури Вітчизняної війни було зачеплено також і питання новаторства. Більшість письменників погодилася на тому, що новаторство на сьогоднішній день полягає в непогіршій пильності поетичного ока, в глибині філософських узагальнень і в високому гарті патріотичного почуття. Всі ці три визначення ми й бачимо в останньому творі Сайфі Кудаша «Ленін і боєць». Твір його збуджує нас, розворушує, надихає на подвиг. Твір його пройнятий тією благодотворною тривогою, без якої неможливо мислити піднесення в душі почуття морального. Ця тривога того ж самого офарблення, що й остання симфонія Шостаковича, що й «Семен Палій» Вериківського, що й остання сюїта Козицького, що й поезії М. Рильського, М. Бажана. отже, вона пов'язана з творчістю усіх творців радянських, які так само пильно стежать за змінами в свідомості свого народу, за новими якостями душі його.

Про те, що ця тривога в поемі Сайфі Кудаша не є якоюсь випадковою, ми можемо бачити з то[го], що вона в нього являлась і на початку Вітчизняної війни.

До бою, витязю! Гримить тривога слави,
За серце наше — за Москву червону —
До перемог нових, до подолань.
За Батьківщину, стань! —

каже поет у своєму творі «Слово матері». Те ж саме ми бачимо і в його вірші «Оборонцям Ленінграда», в якому (вірші) поет оспівав смерть безстрашного героя Харитонова. Те ж саме ми зустрічаємо і в його поемі «Помста» і особливо в поемі «Думи опівнічні», де поет змальовує, як він, почувши ридання окупованої німцями України, вибіг із хати своєї:

Вибіг я на знайоме ридання,
На снігу одинока й сумна,
Як тополя хитлива в бурані,
Моя мати стоїть край вікна.

Той же погляд, що пестить і лице.
Й чорні брови, що снились не раз.
Це ж вона, це вона, Катерина,
Що про неї співав нам Тарас.

Як радісно відзначити нам, що тривога в данім випадку у башкирського поета проявляється за зганьблену ворогом Україну! Так, перед українським народом, перед українською культурою немалі є у Сайфі Кудаша заслуги. Ми всього зараз не маємо змоги сказати. Але скажемо тільки одне, що ми гордимось ним, і любимо його, й дорожимо усім його творчим надбанням. Побажаємо ж видатному поетові Башкирії і щастя, і здоров'я! Побажаємо йому ще успіхів у житті нових і багато-багато сонця! Сонця!

[Квітень 1943 р.]

ГЕТЬ БРУДНІ РУКИ ВІД УКРАЇНИ!

Сила кожного вільнолюбного народу полягає в одвічному шуканні правди людини, в досягненні конкретної істини, в бажанні щастя не тільки собі, а й іншим добросусідським народам. Сила вільнолюбного українського народу тим і велика, що український народ, відстоюючи в боротьбі з ворогами свої права на вільне життя і розвиток, завжди благородні переслідував цілі і ніколи не гнівив інших народів. Проходячи довгу свою многостраждальну путь в історії, український народ увесь час мріяв про те, щоб знайти своє щастя і долю серед тих народів, серед яких, за висловом Івана Франка, можна було «вогнистим видом засіяти»¹. Такою дружньою сім'єю народів є Союз Радянських Соціалістичних Республік, де Україна, як незалежна країна, діставши собі широке право на вільне життя — державне і культурне, — дійсно на весь світ засіяла своїм вогнистим видом у народів вольних колі.

Культура Радянської України за 25-річний період свого благодотворного розвитку дійшла високих вершин квітучих і стала відомою не тільки в Радянському Союзі, а й серед інших вільнолюбних народів світу. Але розквіт життя Радянської України весь час колючкою стоїть в оці ворогів наших — і в першу чергу німецьких фашистів, що поклали собі за мету підкорити і рабами зробити слов'янські народи, зокрема народ український. Фашистські людоджери, зустрівши мужній опір Червоної Армії після віроломного нападу на нас, сівши на мілке із своїм хваленням «бліцкригом», зазнавши краху біля Москви, на Волзі, на Кавказі, на Дону, тепер особливо активно взялися діяти кружним шляхом, а саме через по-антирадянському настроєні елементи українських емігрантів, через розлючених українсько-німецьких націоналістів, які, загримувавшись під миролюбних і святих, під уболівальників та ходатаїв народу, аж із шкури лізуть у хитрих підступах проти нас, аби тільки заслужити ласки у Гітлера, а може, й титулу німецького барона.

Як передає канадська преса, недавно зорганізувався так званий «Український канадський комітет», який «нічого сумняшеся» зразу заявив свої претензії на те, що тільки він, мовляв, один може представляти думи й сподівання українського народу. Цей, з дозволу сказати, комітет від імені українського народу передав канадському прем'єр-міністрові Маккензі Кінгу меморандум, в якому говориться, що українці бажають мати окрему (сепаратну) і «незалежну українську державу в Європі».

О непрохана доброта хитрих лисиць! Комітет, бачите, турбується про те, щоб облагодійствувати український народ. Ах, як це мило з його боку і прекрасно! Але як же, власне, облагодійствувати, — та й чим? Лисиці хочуть віддати народ український в криваві лабеті ката Гітлера. Ах, як це зворушливо і воістину виглядає по-рицарському! Але прикидатися рицарями і в той же час лишатися псами — що може бути цинічнішого? Чи не про цю їхню цинічність сказав був колись Генріх Гейне у своїй поемі «Німеччина», що вона «...нагадує середні віки, і джурів, і пажів громаду, які вірність у серці носили, а герб носили — от вибачте — ззаду». Очевидно, й сама душа у наших землячків та їх ватажків із комітету перебуває там же, де й герб. Їм важливо свій народ ворогам якнайвигідніше продати, а що там далі — хоч і світ хай перевернеться... І для цього вони, напускаючи на себе таємничого вигляду провінціального лікаря, хочуть запевнити народи світу, що їм, мовляв, відомі якісь дуже важливі ліки, від яких, коли їх, мов той пластир, прикласти до організму українського народу, останній одразу ж дістане цілковитий достаток і блаженство. Ліки свої вони особливо рекламують у поданому ними меморандумі, і полягають ці ліки... знову ж таки у створенні «незалежної української держави в Європі».

Хіба не відомо, чим закінчувалися спроби створити незалежну державу в умовах ворожого агресивного оточення? Взяти хоча б історію короткочасного існування Галицько-Волинського князівства в XIII столітті — що ми там бачимо? Чи міг князь Данило Галицький свою власну силу протиставити незчисленній і постійно нападаючій силі татар, силі Золотої Орди? ² Ні, не міг. Хоч Данило Галицький і був полум'яним патріотом своєї країни, він для оборони змушений був вступити у переговори не лише з недружелюбною Угорщиною, Польщею та Литвою, а також і з папою римським Іннокентієм IV, який, пропонуючи Данилові Галицькому титул короля й корону, просив його

погодитися на страшну для незалежності річ — на унію православної церкви з церквою католицькою. Унія, на щастя українського народу, не відбулася. Але Галицько-Волинське князівство однаково не могло утриматися: після смерті князя Данила 40 років тривала боротьба за галицько-волинські землі, боротьба між Польщею та Угорщиною, що й призвела потім до остаточного падіння князівства.

Я вже не кажу про ганебний «досвід» українських буржуазних націоналістів, цих заклятих ворогів українського народу, що намагалися 1918 року відірвати Україну від Радянської Росії! Тож з перших днів існування Центральної ради вони почали продавати Україну спочатку імперіалістам Антанти, а далі імперіалістам кайзерівської Німеччини, яка миттю до нитки обідрала Україну, не забуваючи, звичайно, при цьому весь час коректно величати її самостійною й незалежною. За зрадницьким антинаціональним договором поміж Центральною радою і Німеччиною про збройну «допомогу» Україні остання перетворилася на німецьку колонію.

Весь досвід історії, досвід боротьби українського народу з своїми гнобителями — поміщиками й капіталістами, століттями освячена дружба з російським народом показали Україні в буремні дні Великого Жовтня єдино вірний шлях — шлях до єднання з Радянським Союзом, з Радянською Росією. Тільки тут Україна вперше в історії знайшла свою незалежність, як рівна серед рівних, увійшла в сім'ю радянських народів. Але наші високомудрі землячки не хочуть цього знати навмисне: вони у згаданому вище меморандумі своєму прикидаються і богобоязливими, і справедливими, і чесними, ба! навіть невинними баранчиками, забуваючи за те, що кожного барана різаного потім за його ж власну ногу вішають. Продажні скоропадські й мельники в удаваній наївності своїй б'ють себе в груди і хочуть запевнити канадського прем'єр-міністра, що вони нібито говорять від імені канадських українців, а раз так, то, значить, подай їм не більш не менш, як окрему (цебто під німецьким чоботом) українську державу в Європі.

Претензії землячків, що й казати, великі: язик у них такий довгий, що вони ним тільки хіба птахів не ловлять. Але хто їх уповноважував заявляти ці претензії? І яке вони мають право виступати від імені всіх українців у Канаді, від імені всього українського народу? Відомо, що чесні канадські українці зараз же після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз взялися збирати

кошти на допомогу героїчним радянським патріотам — і на сьогодні вони вже зібрали близько 300 000 доларів. Квіслінгівська ж кліка³ прагне тільки до одного: розпалити ворожнечу поміж союзниками, а там, мовляв, буде видно. Що їм до того, що Гітлер на окупованих землях України вбиває ні в чому не повинних людей, руйнує міста і села, культурні цінності викрадає? Лакеям хочеться панові своєму на блюді окрему в Європі Україну піднести, — а може, й їм за це він потім кістку кине... Що їм до того, що фашистські загарбники, на стайні перетворивши українські школи, понімечують населення окупованої України; що нищать вони інтелігенцію українську, молодь заганяють на каторгу в Німеччину; що виточують кров у селянських дітей для переливання своїм пораним, а потім дітей розстрілюють; що їм до трагедії нашого народу? Лакеям наказано на дудку німецьку вчитись грати саме тоді, як Гітлер пожирає дітей України, — і вони це охоче виконують.

Та хай не втішаються мельники й скоропадські. Той, хто вже в політичній старості своїй береться вчитись грати на дудку, ризикує грати в гробу. Ні Гітлеру, ні його лакеям ніколи не повернути колесо історії назад. На перешкоді цьому — героїзм Червоної Армії, героїзм партизанів окупованих областей України, РРФСР, Білорусії, Естонії, партизанів Югославії, Греції, Польщі, Чехії, Франції... На перешкоді цьому — сила духу українського народу, якої фашистським загарбникам ніколи не зламати, ніколи не послабити! Розгорніть «Кобзар» Тараса Шевченка і прочитайте, як геніальний співець свободи українського народу ненавидів тих німецьких баронів, які хотіли понімечити Україну; прочитайте в його поемі «Єретик», як він прославляв боротьбу проти німецьких колонізаторів, боротьбу вільнолюбного чеського народу, який не давав слов'янській правді «потонути в німецькій пучині». Розгорніть твір Івана Франка «Сучасний літопис» і подивіться, як поет протестував проти понімечення не лише українських земель, але й земель польських. Український народ ненавидить німецьких загарбників, і ця ненависть його корениться ще в історії. Боронячи свою землю від тевтонських псів-рицарів, били німецьких колонізаторів наші предки у битві під Дорогичином у 1238 році під проводом князя Данила Галицького, били їх у 1410 році, беручи участь у Грюнвальдській битві під проводом князя Федора Острозького⁴; били війська Фрідріха II у Семирічній війні

(1756—1763 рр.); били у 1918 році, б'ємо їх і тепер на фронтах Вітчизняної війни.

Дух українського народу незламний! Народ український — безсмертний! Після Великої Жовтневої соціалістичної революції Україна стала вільною і в повному розумінні цього слова самостійною, бо вона є рівноправним членом Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Ця рівноправність, ця самостійність дала Радянській Україні можливість всебічно розвинути свою промисловість, науку, літературу; дала можливість дихати повним життям політичним і бути на вустах у всіх народів світу; а сьогодні, в героїчні дні Вітчизняної війни, дала можливість не тільки не бути розчавленою, як Чехія, Польща чи навіть Франція, а навпаки — з гордістю, з самовідданістю, з мужністю і передусім з вірою в перемогу битися з заклятими ворогами українського народу; з ворогами всього передового людства — з німецькими фашистами. Так хай же народи світу, що борються за свою свободу, не вірять українсько-німецьким націоналістам з «Українського канадського комітету», які белькочуть старечим язиком своїм про нібито самостійну Україну під егідою Гітлера. Незалежність, ще раз повторюємо, аніяк немислима без взаємної поваги народів, без рівноправності націй, а людожер Гітлер не визнає ідеї рівноправності націй, він її топче ногами.

Сьогодні, у Вітчизняній війні, війні справедливій, український народ мужньо б'ється проти гітлерівських повелювачів. Передові люди світу з нами! Радянська Україна дихає! Радянська Україна живе, бореться!

Як же сміють виступати від імені України ті, кого давно сама вона не визнає за синів своїх? Хто їм доручив долю нашого народу? Хто?

1943

Ця стаття одночасно була опублікована в газетах «Правда», «Известия» і «Красная звезда» за 14 травня 1943 р., а в газетах «Радянська Україна» й «Советская Украина» за 16 травня.

НЕЗБОРИМІ ДУХ І СИЛА НАШОГО НАРОДУ *

Дорогі брати і сестри тимчасово окупованих областей України! Через вогневу лінію фронту, через поля, річки й діброви посиляю вам своє слово підбадьорення й привіту.

Ось уже скоро два роки, як зажерливий фашист німецький, вдершись па Радянську Україну, люто почав своїми чоботищами топтати всі права українського народу, топтати квітучі міста і села, сади і ниви. Поклавши собі за мету перетворити Україну на свою колонію, а український народ на рабів, фашистські загарбники насамперед узялися псувати й онімечувати нашу мову, узялися вищити культурні цінності, узялися фальсифікувати саму історію України. Як одну з таких фальсифікацій фашисти пробували вбити в голову окупованого населення ту думку, що нібито українцям і географічно навіть ближче до Берліна, аніж до Москви. І, немовби у відповідь на це, двічі Герой Радянського Союзу українець Молодчий¹ в один із своїх нальотів на Берлін справді-таки довів усім, що до лігва Гітлера не так уже й далеко від нас в тому розумінні, щоб скинути на нього бомби й не гаючись зараз же повернутися назад.

Фашистські загарбники для того, щоб онімечити український народ, спішили доторкнутися в окупованих областях України буквально до всього — і насамперед до школи та до дітей. І там, де вони своїми пальцями до чогось доторкнулись, — там залишилися криваві відбитки, — аж хочеться з огидою переступити їх, як через сліди потвори.

Людожера сліди на нашій землі в історії були вже не один раз. Але кожного разу народ наш, убиваючись у силу, зчищав їх гострим ножем ненависті до своїх загарбників — і знов ставав єдиним у себе повноправним господарем

* Промова на третьому мітингу представників українського народу 16 травня 1943 р. в Москві.

і будівником. Для цього тільки треба не послабляти своєї енергії у боротьбі, не послабляти пильності і темпів.

У першотравневому наказі бійцям Червоної Армії «продовжувати невтомно вдосконалювати свою бойову майстерність» дано також наказ партизанам і партизанкам: «Залучати широкі верстви радянського населення в загарбаних районах до активної визвольної боротьби, врятовуючи тим самим радянських громадян від вигнання в німецьке рабство та від винищення гітлерівськими звірами».

Дорогі брати і сестри! Це основне завдання ваше на сьогодні. Ідіть до партизанів, допомагайте їм чим тільки можна. Вивчайте пильно ворога, щоб знати, де і коли саме найзручніше його бити.

У стародавній легенді розповідається, як богатир відважний, на ім'я Михайлик, до того призвичаївся був безпомильно із башти високої пускати стрілу у ворога, що завше попадав їм у миску, коли вороги сідали обідати. Дорогі брати і сестри! Сьогодні Червона Армія є найдужчий богатир відважний, а червоні партизани й партизанки — рідні брати його й сестри. Славна наша Червона Армія не раз уже стрілами своїми влучно попадала фашистам ненажерним у саму миску: перший раз, коли вони перед усім світом нахвалялися пообідати під Москвою, другий раз, коли вони розраховували пополуднувати на Волзі, і третій раз оце тепер, коли вони, відкотившись від Кавказу, Кубані і Дону, сіли саме закушувати на Україні.

І кожного разу Червоній Армії та партизанам самовіддано допомагали й ви. Слава вам, дорогі брати і сестри! Великою гордістю сповнялися у нас серця, коли ми чули, як колгоспник села Пестряківка Дніпропетровської області Терентій Качуба власними руками запалив хліб, який хотіли гітлерівці вивезти до Німеччини. Велику радість і втіху відчували ми, коли почули, як у селі біля Харкова колгоспниця Богданова за реквізування хліба українського сокирою зарубала німецького офіцера. Рубайте їх упень, проклятих! Не залишайте й на насіння. А в тих випадках, коли фашист хотів би вас узяти хитрістю, не піддавайтесь на неї, не піддавайтесь ні на пропозиції привілей чи нагород, ні, тим більше, на пропозиції породичатись. Відповідайте, так, як відповідав колись ворогові славний український рицар Байда Вишневецький²:

Твоя дочка поганая,
Твоя віра проклятая.

Фашисти давно мали нагоду пересвідчитись, що український народ незламний і безстрашний. Але зараз вони навмисне хочуть нас принизити. Зараз фашисти роблять вигляд, ніби вони, мовляв, українців не бояться. «Ми ніде не знаходили українців, — пишуть гітлерівці в газеті «Дандігер Форпостен», — а тільки масу бездушних і безвільних тварин». Якщо так, то яким же це чином змогли чернігівські партизани знищити загарбників більш як п'ять тисяч чоловік?! У газеті «Остдейчер Беобахтер» фашисти пишуть, що нібито «українці — це народ дрібних людей». Ну, якщо так, то чого ж тоді, питається, їм нас бояться? Але ось і самі фашисти у своїх «Дванадцяти заповідях поведінки німецьких солдатів на Сході» кажуть цілком інше: «Стережіться радянської інтелігенції».

Дорогі брати і сестри! Ви знаєте, що кожна лисиця на весну линяє. Отак і зараз хочуть змінити свою масть і фашистські загарбники. Окупанти хитро міняють свій тон пропаганди, аби тільки обдурити тимчасово підкорені народи, і зокрема народ український. Так, начальник відділу друку німецького уряду Дітріх заявляє, що німці, мовляв, ніколи не ставили собі метою бути расою панів і що ніде вони не переслідують ні мови, ні культури. А тим часом усі вчинки їх говорять протилежне. У селі Різдянка Запорізької області колгоспницю повісили саме за те, що фашисти знайшли у неї кілька примірників газет українських. А німецькі псевдонауковці на зразок доктора Ферстера спеціально мали своїм завданням викрадати із наших музеїв та картинних галерей культурні цінності України. І таких прикладів сотні і тисячі.

Лисиці міняють свою масть, бо їм же нічого кращого для свого рятунку робити не залишається. Блискавична їхня війна давно вже зазнала краху. Тотальна мобілізація — так само. Вигаданому ними міфу про неповноцінність слов'ян давно вже й самі гітлерівці не ймуть віри. І тому вони тепер з пропозиціями своїми про мир то в один бік примушені сіпатись, го в інший. Але компромісу з ними ні один народ укладати не схильний, тим більше народ український, який проти загарбників іде разом з російським та іншими народами Радянського Союзу. І тому вони так сильно нервуються тепер при кожній новій перемозі Червоної Армії. За словами Мотрі Лисенко, що втекла з фашистської каторги, німкеня-господиня, коли почула по радіо про розгром німців на Волзі, гарячим молоком линула в очі українській невільниці Марусі Гордієнко. Так линіть

же їм за це, дорогі брати і сестри, розпеченим свинцем ув очі!

А що роблять фашисти з дітьми українськими, що роблять з українською школою, — це можуть робити тільки ті, у кого замість серця камінь. Проповідуючи свої звірячі теорії про те, що освіта псує народ, що наука не потрібна молоді, що виховання для дітей зайве, гітлерівці замість вихователів у клас поставили фельдфебелів. «Сам дух повинен маршувати... Вимаршовані думки найкращі», — так каже один з їхніх «науковців» Паульсен. І ось через те, що у фашистів і сам дух сказився й маршує, вони дітей українських, не задумуючись, наколюють на багнет або ж виточують з них кров для своїх пораних. Обороніть, дорогі брати і сестри, наших дітей від калічення і смерті! Чого у фашистів замість вихователів фельдфебелі по школах? Бо фашисти страшенно бояться сили духу українського народу. Тримайтесь цього духу, брати і сестри!

І у Івана Вишенського, і у Григорія Сковороди, і в геніїв Тараса Шевченка та Івана Франка дух українського народу скрізь звучить у всьому письменстві нашому, як дух визвольний, дух боротьби за щастя всього світу.

Вічний революціонер!
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя, волю —
Він живе, він ще не вмер!

Дорогі брати і сестри! Недалеко вже той день, коли і одного загарбника не буде на Україні. Катастрофа нависла над гітлерівською Німеччиною, катастрофа грізна, неминуча. Силами Червоної Армії фашистів приперто зараз, як до гарячої плити, і нема коли зараз їм ні сісти попоїсти, ані встати з місця, хіба що тільки впасти, клюнути землі навіки. Допмагайте ж, брати і сестри, вбивати фашистського загарбника!

Його дочка поганая,
Його душа проклятая.

Скоро буде лень. Вже видно обрії визволення й свободи. Смерть фашистським катам!

[1943]

**[ПРИВЕТСТВИЕ САЙФИ КУДАШУ
В СВЯЗИ С ТРИДЦАТИЛЕТИЕМ ТВОРЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ]**

Дорогой Сайфи Фаттахович!

От имени Академии наук Украинской Советской Социалистической Республики в радостный день тридцатилетия славной Вашей литературной деятельности разрешите передать Вам братский, пламенный, большевистский привет!

Украинская Академия наук ценит в Вашем лице выдающегося поэта башкирского народа, культурного и общественного деятеля, высокого патриота своей страны, воспитателя молодого поколения писателей и одного из замечательных художников слова всего Советского Союза!

Тридцать лет творческой деятельности, отданных Вами на благо своей Родины, дают нам право называть Вас певцом башкирского народа. На вершине культуры башкирской непосредственно после золотого имени Мажита Гафури начертано и Ваше огненное имя: С а й ф и К у д а ш.

Таких вершин высоких достигли Вы благодаря неусыпному труду своему, благодаря любви к интересам родного народа, благодаря согласованности ритма своего творчества с могущественным, созидательным ритмом партии Ленина.

[...] Борясь за счастье людей, Вы в то же самое время для себя лично ничего не желали и в жизни были нетребовательны и скромны. В одном из Ваших философских стихотворений Вы, воспевая труд строителя, вбивающего гвоздь в стену, для себя наивысшим счастьем почитали быть хотя бы простым обыкновенным гвоздем, но зато навеки оставленным в стене величественного здания, имя которому — Коммунизм.

Наш дом, нашу землю, наши достижения на фронтах Отечественной войны в настоящее время самоотверженно защищает героическая Красная Армия, которой Вы посвятили самые лучшие свои произведения.

Дорогой Сайфи Фаттахович!

В строительстве нашей страны Ваш труд огромен и приметен, и Вы в строящемся здании нового мира являетесь необыкновенной, драгоценной скрепой, выкованной из вечного, нержавеющего и звонкого металла.

Воспевая свой родной башкирский народ, Вы также внимательно следили и за трудовой жизнью других братских народов: великого русского, казахского, азербайджанского и особенно народа украинского. Нас поражает созвучность Вашей творческого слова слову нашему. Тема чувства семьи единой проходит в Вашем творчестве как главная.

Созвучность народа башкирского с народом украинским имеет свою давнюю историю. По свидетельству эпоса «Идукай и Мурадым», башкиры еще в древности проявляли интерес к народу, расселенному вблизи Крыма над Черным морем.

Несомненно, это оттуда, по прямой преемственности от самих батыров башкирских передалась Вам такая теплота к украинскому народу.

В середине XIX столетия Тарас Шевченко в Орске, в Илецкой Защите и в Оренбурге встречался со многими башкирами, в дружеской беседе изливавшими перед ним свое горе от невыносимого гнета царских чиновников.

Несомненно, это оттуда у Вас по преемственности от своих дедов и прадедов такая любовь к Тарасу.

Но самый главный источник Вашей любви к украинскому народу проистекает из дружбы народов, которую Вы славите во всех своих произведениях.

С тобой Украина, мой Башкортостан¹,
Одной мы дорогой идем!

В 1941 году, после вероломного нападения немецких захватчиков на Советский Союз, Украинская Академия наук была эвакуирована в столицу Башкирии — в Уфу. Здесь она, благодаря чуткому отношению к ней со стороны руководителей башкирского народа, смогла широко развернуть свою работу, в с ю ц е л и к о м перестроенную на оборону страны.

Украинская Академия наук в Уфе много внимания уделяла разработке вопросов истории Башкирии, ее литературы и искусства, ее природы и подземных богатств. Гранит и металл стоят в центре внимания той нашей комиссии, которая работает по восстановлению разрушенных немцами на Украине городов. И нас сегодня особенно трогает Ваш дружеский голос. Вы, будучи глу-

боко возмущены осквернением гитлеровцами нашей национальной святыни, могилы Тараса Шевченко, от лица всего башкирского народа даете нам щедрое обещание:

Пришлет Урал и гранит и металл,—
Воздвигнем мы памятник вновь!

Вы воспели славную башкирскую дивизию, сражающуюся за освобождение Советской Украины. Вы воспели героизм украинских партизан. Вы к самой Украине обращаетесь, словно ее сын родной:

Днепрзы япкан калын боз
Актарылыр шаулап тиз кенде.
Кояш булып балкыр ал байрак
Совнаркомлы Киев еҫтәнде!

(Вернутся к тебе твои дети опять,
Сражений рассеется дым.
И красное знамя вновь будет сиять
Над Киевом древним твоим!)

Да, будет сиять! Мы в этом уверены, мы это твердо знаем! Красная Армия, разгромив гитлеровских молодчиков под Москвой, под Сталинградом, на Кавказе, на Дону, освобождает от них временно захваченные районы Украины. Украина будет свободной! Украина будет советской!

Кояш булып балкыр ал байрак
Совнаркомлы Киев еҫтәнде!

Разрешите же, дорогой Сайфи Фаттахович, от имени Академии наук пожелать Вам долгих и плодотворных лет на благо башкирского народа, на благо великой многонациональной нашей Родины!

Не могу удержаться здесь от того, чтобы не прибавить несколько слов также и от себя лично.

Дорогой Сайфи Фаттахович! В дни Отечественной войны мы встретились с тобой в твоём родном городе Уфе. И твоя Уфа стала родной также и для меня. От тебя я узнал самое ценное и глубокое о башкирской культуре. Меня же ты, в свою очередь, много расспрашивал о культуре украинской. И вот в то время, когда берлинские людоеды поставили своей целью разъединить народы Советского Союза, а их культуры уничтожить,— мы с тобой, дорогой Сайфи, сильно полюбили друг друга и стали друзьями, и наши культуры — украинская и башкирская — обнялись славно, будто родные.

[Червень 1943 р.]

СВЯТО ЗОЛОТЕ

Високо зеленіє дерево нашої перемоги! Високо полощеться Червоне Знамено Країни Рад; сьогодні я дізнався, що Харків знову ваш¹. Яка радість, яка гордість, яка молодість навколо! Зеленим листом розростається душа, червоним трепетом сповнюється серце. Харків — місто Григорія Сковороди, Квітки-Основ'яненка, Соленика, Потебні²; Харків — друга столиця Радянської України³, місто розквіту української радянської культури, місто розквіту радянської промисловості, торгівлі; та по якому ж це праву мав фріц у ньому розпоряджатись? Адже всім нам було сказано правдивими пророчими вустами: буде свято і на нашій землі, і це свято принесуть нам перемоги Червоної Армії. Ось воно — наше свято мстиве, нестримно рухливе, свято золоте!

День наш дзвінкий-дзвінкий, як вилитий. Сміх наш пламеніючий, крок наш наростаючий, силу возвіщаючий, силу Червоної Армії і всіх народів Радянського Союзу і, зокрема, народу українського.

О! В ряду перемог Червоної Армії над німецькими фашистами взяття нами Харкова — незаперечний доказ того, що живий дух живого народу ніколи не зламати мертвій гнилій силі фріців. Взяття Харкова з великою радістю зустрічають в цю мить і в Англії, і в США, і в Африці, і в Австралії. І хто знає, можливо, якраз наша операція з Харковом ще більше до боротьби натхне нескорені народи Югославії — і кинуться вони з новою силою на ворога, і розіб'ють йому голову — як і за всіх замучених у Харкові. Харків видно тепер в усьому світі, наче високе зелене дерево перемоги, наче могутній Червоний Прапор, що полощеться на вітрі, непереможний прапор, прапор Країни Рад.

[1943]

РАЗОМ З БРАТНІМ РОСІЙСЬКИМ НАРОДОМ

Сонячною радістю сповнилося моє серце, коли я прочитав Укази Президії Верховної Ради СРСР про заснування ордена Богдана Хмельницького і про перейменування міста Переяслав в місто Переяслав-Хмельницький¹. Укази короткі, але скільки в них щедрою розмаху, скільки високого благородства щодо братнього народу! Про нерушиму єдність народів Радянського Союзу, про найтіснішу дружбу і вічний союз українського народу з народом російським свідчать вони.

Бережно, немов на піднесених долонях, радянський народ перед усім світом високо підносить своє історичне минуле:

— Дивіться! Проймайтесь пошаною!

Та й справді є нам чим пишатися, є чим милуватися. Переяслав — місто Дем'яна Куденевича, Іллі Муромця та інших богатирів стародавніх. Богатирі староруські стояли там на сторожі землі рідної, грудьми своїми захищали її від ворожих нападів, думу думали глибоку: з якими сусідами дружбу завести, з якими народами поріднитися. Чи не цей часом тривожний дух богатирів староруських переселився в душу Богдана, коли він, відбиваючись від ворога, думу почав думати: з ким разом іти, щоб визволити Україну від чужоземного ярма? Страждати навіщо, говорив він українцям, коли ми спільно з народом братнім ворогові дати можемо по заслугі! І на історичній Переяславській Раді Богдан запропонував: іти нам тільки з народом російським!

Тісний союз двох братніх народів відтоді став грозою для ворогів українців і росіян. Багато ворогів змели предки наші з свого пляху. Серед ворогів цих особливу підлість проявили німецькі загарбники. Ось і зараз вони — брудні, ненажерливі — до яких тільки хитрощів і жорстокостей не вдаються, аби лише примусити український народ їм скоритися. Розстріли, шибениці, катування. Але волелюб-

ний український народ не звик коритися! Разом з народом російським, разом з усіма народами Радянського Союзу гідну дає він відсіч зухвалим чужоземцям. Славна наша Червона Армія, розбивши фашистських загарбників, перейшла вже на правий берег Дніпра і з кожним днем все більше й більше розширює там плацдарм свій. На землі, де боровся з ворогами і перемагав їх Богдан Хмельницький, знову кипить запекла боротьба за незалежність і волю українського народу.

Укази, зв'язані з іменем Богдана Хмельницького, ще більше породять героїв на фронті і в тилу. Богдана Хмельницького любить наш народ: він знає його і з усних переказів, і з творів Шевченка, Гоголя, Старицького². Наче проказані сьогодні, звучать слова з стародавньої нашої драми, слова народу українського про Богдана³:

Вічної хвали від нас він достоїн,
Грізний на землі і на морі воїн
Військ Запорозьких, Хмельницький
преславний!

ЗМІСТ

СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ, ДОПОВІДІ, ВИСТУПИ

Пам'яті Євгена Добриловського	7	260 ¹
[Автобіографія]	8	261
[Про вічні типи у світовому письменстві]	10	263
[Уривки лекцій з теорії віршування]	16	266
[Артур Шніцлер]	27	268
Після першого тижня української культури в Москві	29	269
А ми перемагаємо	30	269
[Живи, Вірменіє, красуйся!]	31	269
СРСР — на сторожі миру	32	270
Непримиренний, людяно-прекрасний	33	271
Пісня	34	271
Буду, як сталь	35	271
Двері	36	271
На великі води	37	272
Дружба з дітьми творити допомагає	38	272
Висота — здорове серце — земля	40	273
Наука, спадщина, революційна дійсність	41	273
[Про постановку п'єси «Маруся Шурай»]	45	274
Нам треба більше, нам треба краще!	46	274
Радість, що проситься в пісні	47	275
Ожили степи, озера	50	277
Величний монумент	52	277
В мистецтві бронзою утверджуємось	56	278
Я расту	57	279
«Ніч перед бовм» (<i>Поєма Миколи Вазана</i>)	59	279
Равняться на сильних!	68	280
Беседа с беспартийными	69	281
За многоплідну, урожайну літературу	73	281
Ширити фронт передових людей світу	75	282
Три перемоги	77	283
[Подорож по Дніпру]	87	285
Він фашистів б'є міткою	88	286

¹ Перша цифра — сторінка тексту, друга — сторінка приміток, поданих у другій книзі цього тому.

Наслідки несподівані	89	286
Швидше до роботи	90	286
На Ельбрус поезії (<i>Із вступної промови на поетичній нараді 6 лютого 1936 р.</i>)	92	287
Сердечний привіт!	94	287
Любим гнівного Шевченка	95	288
Шевченко й Багрицький	100	289
Викоренити формалістичну цвіль в поезії (<i>Із вступного слова на зборах поетичної секції СРПУ</i>)	103	290
Шевченко і поети братерських республік	106	290
[На вбивство Ф. Гарсія-Лорки]	112	291
[Промова на мітингу трудящих столиці УРСР]	114	292
До лєнінградських поетів	116	292
[Привітання Якубу Коласу]	118	293
Моя депутатська робота	119	294
Конституція СРСР — сонце з неба в ясний день!	121	294
[Виступ перед робітниками]	125	295
Рідний, улюблений наш!	127	296
Пушкін и українская поезія	134	298
Будемо ще могутнішими	141	301
Людина	142	301
[Зразково, по-більшовицькому провести величне 12 грудня]	144	301
[Виступ по радіо 5 грудня 1937 року]	146	301
[Творчі плани на 1938 рік]	148	301
У пісні, в славі, в помислах живе	149	302
Відважний четвірці більшовицький привіт!	155	303
[Автобіографія]	157	303
Ценнее золота и камней самоцветных	162	304
Писатель в дни выборов	164	305
Про мову наших газет	166	305
Всю свою силу дзвінку поета тобі віддаю, атакуючий клас!	169	305
Пишаємось своєю Батьківщиною	172	306
Нове село, оновлене	174	307
«Скрізь тепер я маю землю нечужу»	177	307
Джамбул	181	308
До роботи — почесної й відповідальної	186	310
Готуватись до славного ювілею!	188	310
В віках ти не умреш	190	310
[Привітання дітям з Новим 1939 роком]	191	310
Промова на відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві 6 березня 1939 року	192	311
[Квартет імені Леонтовича]	195	311

Ованес Туманян	197	312
Вступне слово на Шевченківському пленумі Спілки радянських письменників СРСР в Києві 4 травня 1939 року	201	313
Пример дерзаний и побед	208	314
[Виступ на мітингу біля могили Т. Г. Шевченка в Каневі]	209	315
[Виступ на засіданні Спілки радянських письменників України на обговоренні статті О. Фадєєва «Коммунистическое воспитание трудящихся и советское искусство»]	213	316
Давид Сасунський	217	316
[Привітання трудящим Західної України та Західної Білорусії з нагоди їхнього визволення]	225	318
Григорій Сковорода	226	319
Відкриття курсів-конференції молодих письменників	235	320
Мысли перед полетом	239	321
Напишем песни для ансамбля	240	324
Чудесні люди	242	321
[Вступне слово на засіданні Ювілейного франківського комітету по відзначенню пам'яті Івана Франка у 1941 р.]	243	322
Він говорив з народом одверто	246	323
Гуртківцям Київського палацу піонерів	250	324
Сила «Кобзаря»	251	324
Про огріхи преси	265	328
Лист до учениці М. Більчич	267	329
Моя вчителька (<i>До любих читачів, батьків та дітей</i>)	270	329
Слушайте, визволені народи!	275	330
От всей души желаю успеха	276	331
Лист Петрові Пугачу	278	332
[Вступне слово, виголошене на урочистому засіданні Спілки радянських письменників України, присвяченому калмицькому епосу «Джангар»]	283	332
[Микола Асєєв]	287	333
Паэт Савецкага Саюза	292	334
Ф. Д. Кушнерик	294	335
Остап Вересай	300	336
Послесловие автора	306	338
Розцвітає наука, мистецтво, література	307	338
Мы непоколебимы!	308	340
Помсти катам, помсти!	309	340
Іван Франко (1856—1916)	313	340
Письменники — війні	320	342
Гнів Тараса	329	345
[Привітання українському народу]	334	346

На захист дітей наших	336	346
[Борись, Україна!]	340	347
«Історично-географічні відомості про місця перебування Т. Шевченка на Україні». Дисертаційна робота М. М. Ткаченка	341	347
Промова на II антифашистському мітингу представників українського народу	346	350
Література великої битви	351	351
Дружба народів	353	351
[Рецензія на книгу Л. А. Булаховського «Український лі- тературний наголоє (характеристика норми)»]	360	354
Україна буде вільною!	361	354
Народе мій!	363	354
Святотатці	365	355
Весна нашої перемоги	367	355
Григорій Сковорода (До 220-річчя з дня народження)	369	355
Патріотизм у творчості Мажита Гафурі	376	357
Лонгин Розин. Маяковський і футуризм. Уфа, 1941 год [Виступ на засіданні вченої ради Інституту мови і літе- ратури]	406	362
[Обращение к народам мира]	415	363
[Виступ по радіо від Всеслов'янського комітету в Москві]	420	364
В новому році ми переможемо!	423	364
Переможемо, щоб жити	427	365
[Отзвєв о книжке «Украинская культура. Исторический очерк». Академия наук УССР, 1942]	428	365
Розвиток української радянської культури за 25 років	430	365
Д. Е. Тамарченко. Творчество Гаяса Шевченко и русская революционно-демократическая литература (диссертация. 1942)	431	366
Максим Рильський	450	378
Тремтїть, супостати!	457	379
[Виступ на вечорі, присвяченому М. Т. Рильському]	461	380
[Виступ на засіданні відділу художньої літератури АН УРСР, присвяченому поемі Сайфі Кудаша «Лєнін і босць»]	467	381
Геть брудні руки від України!	470	381
Незборимі дух і сила нашого народу	474	382
[Приветствие Сайфи Кудашу в связи с тридцатилетием творческой деятельности]	479	382
Свято золоте	483	383
Разом з братнім російським народом	486	383
	487	384

Академия наук Украинской ССР
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

ПАВЛО ТЫЧИНА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

Наука, критика, публицистика

Тома 8—10

Том восьмой

Книга первая

Статьи, рецензии, доклады, выступления.
1914—1943

Составитель и автор примечаний
АНГЕЛИНА МИХАЙЛОВНА ПОЛОТАЙ

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку вченою радою
Институту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР*

Редактор *В. І. Мааний*
Художник *А. Ф. Пономаренко*
Художній редактор *Р. К. Пахолок*
Технічний редактор *І. М. Лукашенко*
Коректори *З. П. Школьник, Л. І. Семенюк*

Інформ. бланк № 7878

Здано до набору 08.04.86. Підп. до друку 19.09.86. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз.-друк. арк. 15,5+1 вкл. Ум. друк. арк. 26,14. Ум. фарбо-відб. 26,14. Обл.-вид. арк. 24,3. Тираж 4770 пр. Зам. 6—97. Ціна 2 крб. 80 к.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ 4, вул. Репіна, 3.

Київська книжкова фабрика «Жовтень», 252053, Київ-53, вул. Артема, 25.

Т93 Тичина П. Г. Зібрання творів : У 12 т.: Наука, критика, публіцистика: Т. 8—10 /Редкол.: О. Т. Гончар (голова) та ін.— К.: Наук. думка, 1983 —

Т. 8. Кн. I : Статті, рецензії, доповіді, виступи / Упоряд. та приміт. А. М. Полотай; Ред. М. Г. Жулинський.— 1986.— 496 с.— (В опр.): 2 крб. 80 к., 4770 пр.

У книзі друкуються публіцистичні, літературно-критичні статті і дослідження, автобіографічні матеріали, рецензії, написані в 1914—1943 рр.

ALPHABETICAL

1891